

Włodzimierz Łęcki

**Pojezierze
Międzychodzko-
-Sierakowskie**

PRZEWODNIK

P u s z c z a N o t e

W
zn
Do
do
i A
Po
V
zn
wo
Gł
W
Kr
Or
pe
ko
kr
W
zn
po
Po
da
Oc

Pojezierze
Międzychodzko-
-Sierakowskie

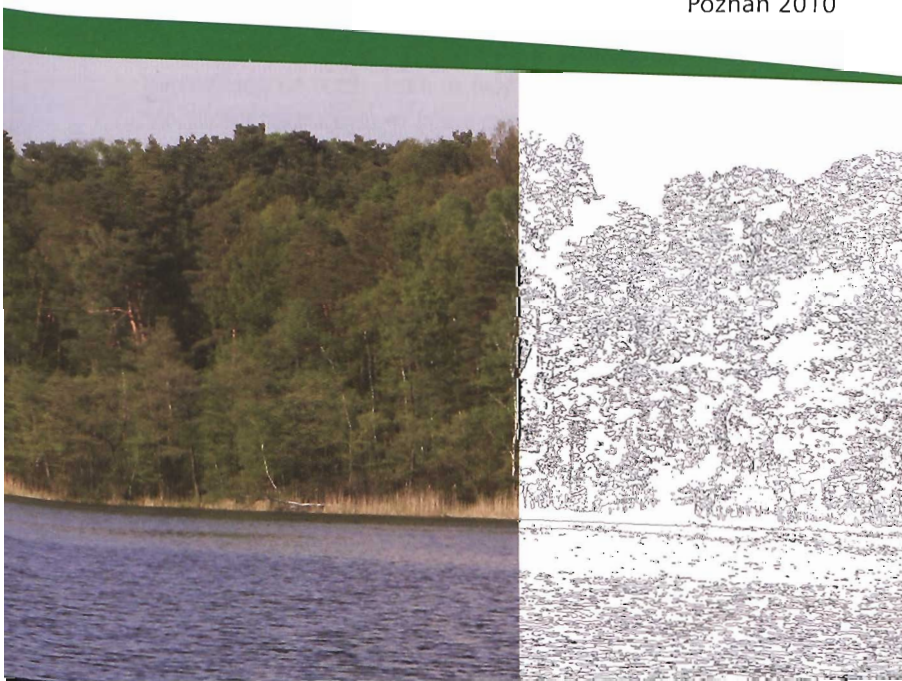
Włodzimierz Łęcki

Pojezierze Międzychodzko- -Sierakowskie

PRZEWODNIK

Wydanie VII

Wydawnictwo WBPiCAK
Poznań 2010

KOMITET REDAKCYJNY BIBLIOTEKI „KRONIKI WIELKOPOLSKIEJ”
Paweł Anders, Lena Bednarska, Lech Dymarski, Przemysław Hauser, Krzysztof Kasprzak,
Tomasz Naganowski, Marek Ziółkowski

Fotografie

Karol Budziński, Hanna Łęcka, Zbigniew Szmidt, Kamil Szpotkowski

Recenzenci

Jarosław Łożyński, Antoni Taczanowski

Zdjęcie na okładce

Włodzimierz Łęcki

Mapki w wersji elektronicznej przygotował

Radosław Przebitkowski

Redaktor prowadzący

Anita Kowalewska-Łopatka

Korekta

Monika Borkowska

Anna Skowrońska

Wydano dzięki pomocy finansowej Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu

ISBN 978-83-60746-70-7

Wydanie VII (poprawione i uzupełnione)

Wydanie I 1963 r.

Wydanie II 1969 r. (poprawione i uzupełnione)

Wydanie III 1975 r. (zmienione)

Wydanie IV 1982 r. (zmienione)

Wydanie V 1995

Wydanie VI 2000

© Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej
i Centrum Animacji Kultury 60-819 Poznań, ul. Prusa 3
tel. 061 664 08 75
e-mail: wydawnictwo@wbp.poznan.pl, www.wbp.poznan.pl

Projekt graficzny, skład i łamanie
perfekt

ul. Grodziska 11, 60-363 Poznań

tel. 61 867 12 67

e-mail: ntp@perfekt.pl, <http://ntp.perfekt.pl>

Druk i oprawa

Zakład Poligraficzny

Moś i Łuczak

ul. Pivna 1, 61-065 Poznań

140891

Od autora

Pojezierze Międzychodzko-Sierakowskie to nazwa popularnego regionu turystycznego, położonego w zachodniej części Wielkopolski. Nie jest to określenie spotykane w słownikach geograficznych czy opisach historycznych. Geograficznie teren ten wchodzi w skład Pojezierza Wielkopolskiego, historycznie natomiast, będąc częścią składową Wielkopolski, dzielił jej losy, nie wyróżniając się spośród reszty regionu.

Obszar ten należy do najciekawszych fragmentów Niżu Polskiego. Urozmaicona rzeźba terenu, wzgórza morenowe i głębokie doliny strumieni, ponad sto jezior, różnorodne lasy i bory, liczne pomniki przyrody, cenne zabytki architektury – wszystko to składa się na dużą atrakcyjność krajoznawczą tej ziemi. Od lat 60. XX wieku Pojezierze jest licznie odwiedzane przez turystów i wczasowiczów. W 2009 roku odwiedziło Pojezierze ok. 50 tysięcy gości.

Pierwsze wydanie przewodnika przygotowywałem prawie pięćdziesiąt lat temu. Inne to były czasy... Do Międzychodu czy Sierakowa można było, w miarę przyzwyczajenia, dojechać kilkoma pociągami dziennie, latem nad większością jezior biwakowało się bez sąsiedztwa innych namiotów, radość sprawiało nabycie kiełbasy w geesowskim sklepie (tzn. sklepie należącym do Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” – bo tylko takie istniały), pisząc przewodnik, trzeba było liczyć się z ingerencją cenzury (np. nie zawsze można było używać słowa „szosa” czy też zbyt dużo pisać o kościołach). Przez te lata, a szczególnie ostatnie dwie dekady, wiele zmieniło się na tym terenie – podobnie jak w całym kraju.

Turystyka, która jeszcze trzydzieści lat temu traktowana była jako niegroźne hobby stosunkowo małej grupy ludzi, dziś stała

się dla Pojezierza jednym z istotnych elementów rozwoju gospodarczego.

W bardzo znaczący sposób rozbudowała się sieć różnego rodzaju restauracji, barów, małych hoteli; powstały ośrodki jazdy konnej, łowiska ryb, kolonie prywatnych domków letniskowych. Dziś, aby rozkoszować się pełnią uroków przyrody, trzeba pójść parę kilometrów głębiej w las, a latem coraz trudniej o samotne kąpielisko nad jeziorem.

W celu ochrony przyrody i krajobrazu utworzono na Pojezierzu parki krajobrazowe – w 1986 roku Pszczewski i w 1991 roku Sierakowski. Wytyczone zostały nowe szlaki turystyczne – wydaje się, że aż za dużo. Tworzą one w niektórych rejonach zgoła labirynt znaków.

W opisach krajoznawczych uwzględniłem, w miarę możliwości, nowe informacje wynikające z opublikowanych wyników badań historycznych i rozwoju gospodarczego. Z racji powszechnej dostępności do szczegółowych map ograniczone zostały opisy szlaków turystycznych. Wszystkie te zmiany sprawiają, że kolejne, siódme wydanie przewodnika – mam nadzieję – dobrze służyć będzie turystom i wczasowiczom zwiedzającym Pojezierze, w myśl cytatu przytoczonego w przedmowie do wydania pierwszego, a zaczerpniętego z przewodnika Józefa Nyki *Gorce* z 1958 roku: „Wino zyskuje na jakości z upływem lat, przewodnik krajoznawczy – w trakcie kolejnych edycji”.

Włodzimierz Łęcki

Zasięg terytorialny i układ przewodnika

W przewodniku opisano miejscowości i szlaki leżące na obszarze między Pniewami i Chojnem nad Wartą na wsch. (wschód), Pszczewem i Rokitnem na zach. (zachód), Lewicami na pd. (południe) i Sowią Górą na pn. (północ) Teren ten rozciąga się w zach. części woj. wielkopolskiego oraz w pn.-wsch. części woj. lubuskiego.

Przewodnik podzielony został na trzy główne części: ogólną, opisy szlaków turystycznych i encyklopedię krajoznawczą. W części ogólnej zawarto syntetyczne wiadomości dotyczące całego regionu: jego geografii, przyrody, przeszłości, gospodarki, turystyki. W części drugiej przedstawiono przebieg szlaków pieszych, kolarskich i motorowych oraz podano ogólne informacje o turystyce wodnej i narciarskiej. Bardziej szczegółowo opisano wybrane szlaki piesze. Ze względów praktycznych prezentacje krótkich szlaków spacerowych zamieszczone zostały bezpośrednio przy opisach głównych miejscowości wczasowych: Międzychodu Ustronia (Mierzyna) i Sierakowa. Część trzecia przewodnika zawiera opis ciekawszych miejscowości, jezior, wzgórz i rezerwatów, uszeregowanych w kolejności alfabetycznej. Każdy opis miejscowości – obok wiadomości krajoznawczych – zawiera także podstawowe informacje praktyczne dotyczące komunikacji, noclegów, wyżywienia, poczty, obiektów wczasowo-kąpieliskowych. Na końcu opisu danej miejscowości zebrano informacje o szlakach pieszych przez nią przebiegających i z niej wychodzących. W kilku przypadkach jednemu głównemu hasłu przyporządkowano inne obiekty położone w sąsiedztwie (np. Jez. Kłossowskie, Kukułka i Czaple Wyspy; Sieraków, Jez. Jaroszewskie,

Jez. Lutomskie i Buczyna Lutomska). Przy opisach szlaków pieszych wzmiankowano także o niektórych miejscowościach, jeziorach i wzgórzach o niewielkim z turystycznego punktu widzenia znaczeniu, nie wyodrębniając oddzielnych haseł.

W kilkunastu przypadkach niektóre ciekawsze informacje historyczne i biograficzne przedstawiono w szerszy sposób, na poddruku.

Chcąc znaleźć wyrywkowo informacje o jakiejś miejscowości, jeziorze, wzgórzu czy rezerwacie, najdogodniej posłużyć się skorowidzem nazw geograficznych, zamieszczonym na końcu książki.

O POJEZIERZU OGÓLNI

Nieco geografii

Pojezierze Międzychodzko-Sierakowskie położone jest na styku trzech makroregionów fizyczno-geograficznych: Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej (wchodzącej w jej skład Kotliny Gorzowskiej), Pojezierza Brandenbursko-Lubuskiego (jego części: Bruzdy Zbąszyńskiej, obejmującej dolinę Obry) i Pojezierza Wielkopolskiego (jego części zach.: Pojezierza Poznańskiego). Już samo położenie tego terenu na pograniczu trzech różnych regionów przyczynia się do znacznego urozmaicenia krajobrazu.

Ukształtowanie powierzchni, podobnie jak w całej Wielkopolsce, jest dziełem lądolodu skandynawskiego, który w epoce lodowej, czyli plejstocenie, trzykrotnie nawiedzał te tereny. Trzeci okres zlodowacenia – tzw. zlodowacenie bałtyckie – zakończył się ok. 12 000 lat temu. Nieco wcześniej, na skutek ocieplenia klimatu, lądolód ustępował ku pn., gdy jednak klimat

► Dolina Warty poniżej Sierakowa (fot. K.B.)

się oziębiał, proces ten uległ zahamowaniu, a nawet następowała powrót lodolodu ku pd. Wtedy u jego czoła gromadziły się zwały materiału ziemnego, które do dziś przetrwały w postaci łańcuchów wzgórz, określanych mianem moreny czołowej. Wały tych moren charakteryzują się znaczną wysokością względną oraz bogatą konfiguracją terenu. Przez Wielkopolskę przebiegają trzy główne pasma moren czołowych. Środkowe z nich, stanowiące linię maksymalnego zasięgu fazy poznańskiej zlodowacenia bałtyckiego, przebiega przez teren Pojezierza na linii Rokitno–Gorzycko–Kamionna–Pniewy. W paśmie tym znajdują się najważniejsze wzniesienia Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego – wzgórze koło Kwilcza o wysokości 126 m n.p.m. oraz szereg innych wzniesień, przekraczających 110 m wysokości bezwzględnej i o dużych różnicach wysokości względnej, dochodzących do 50 m.

Na pn. od tej linii, w stosunkowo znacznym obniżeniu – na wysokości 40–60 m n.p.m. – rozciąga się obszar moreny dennej, lekko falisty, z licznymi owalnymi jeziorami. Najniższa część tej moreny graniczy z doliną Warty, płynącej tu równoleżnikowo

ze wsch. na zach. W dolinie Warty koło Krobielewa, na zach. od Międzychodu, znajduje się najniższy punkt wysokościowy Pojezierza, położony 29 m n.p.m. Za Wartą, dalej ku pn., rozciąga się olbrzymi obszar wydm, pokrytych borami Puszczy Noteckiej. Leżą one na dnie Prawisły, która płynęła tędy u czoła lądolodu, gdy ten na pewien czas zatrzymał się na linii Kostrzyn–Krzyż–Nakło. Teren ten – Kotlina Gorzowska, część składowa Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej – wskutek działania wiatru został bogato uformowany charakterystycznymi wzgórzami wydmowymi, dochodzącymi do 90 m wysokości bezwzględnej i 40 m wysokości względnej. Ponieważ ongiś, tak jak i dziś, przeważały tu wiatry zach., część wydm ułożyła się w kształcie łuków wygiętych ku wsch. Pd. część wydm została w czasach późniejszych podmyta przez wody Warty i przesunęła się raptownie w dolinę rzeki.

Pd. część Pojezierza, za pasmem wzgórz moreny czołowej, zalega prawie równinny Sandr Nowotomyski, zbudowany z nieurodzajnych piasków. Krajobraz urozmaicają ozy (wały lub wydłużone pagórki) koło Pszczewa i tzw. Świechocińskie Góry. Na zach. od Pszczewa położone są liczne pagórki kemowe (wzgórza zbudowa-

► Widok na Dolinę Warty i Puszcę Notecką ze wzgórza k. Grobi (fot. H.Ł.)

ne z piasków wypełniających w przeszłości szczeliny lodowca), tworzące jeden z największych w Polsce obszarów kemowych.

Wzgórza moreny czołowej i pagórki moreny dennej zbudowane są z glin i tzw. ilów poznańskich. Powstałe tu gleby, tzw. szczyrki naglinowe i naitowe oraz bielice, należą do gleb średnio urodzajnych. W dolinie Warty występują mady piaszczyste. Tereny położone na pn. od rzeki oraz pd. krańce Pojezierza pokryte są nieurodzajnymi piaskami wydmowymi bądź sandrowymi. Pod warstwą utworów lodowcowych zalegają utwory starsze, wśród których wyróżniają się wapń i węgiel brunatny, a jeszcze głębiej skały zawierające ropę naftową i gaz ziemny.

W czasie zalegania lądolodu, pod jego spękaną czaszą, dokonywały się procesy erozji powierzchni ziemi, której skutkiem stały się rynny lodowe (glacjalne) i obniżenia obecnie zajęte przez jeziora. Na terenie Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego jest ponad sto dwadzieścia jezior, w tym dziesięć o powierzchni ponad 100 ha i dwanaście o wielkości od 50 do 100 ha. Stąd często spotykane określenie tego regionu – „Kraina Stu Jezior”. Ogółem na wody przypada tu ok. 5% powierzchni, co jest wielkością stosunkowo dużą w skali kraju. Spotkać tu można jeziora długie i wąskie, zwane rynnowymi, i jeziora owalne, charakterystyczne dla moreny dennej. Wiele jezior połączonych jest ze sobą Wartą i siecią małych strumieni, których doliny przyczyniają się do urozmaicenia krajobrazu. Często jeziora położone są w głębokich rynnach (Lutomskie, Ławickie), a tafla wód niektórych z nich urozmaicona jest wyspami (Białokoskie, Chrzypskie, Kłossowskie, Lubikowskie, Ławickie, Wielkie). Różny jest poziom wód poszczególnych jezior, np. jez. Pniewy ma zwierciadło wody na wysokości 94 m n.p.m., natomiast najniżej położona powierzchnia Jez. Radgoskiego leży na wysokości 33 m n.p.m.

Zdarzają się znaczne różnice wysokości między sąsiednimi zbiornikami. Strumień łączący Jez. Białokoskie, położone na wysokości 83 m n.p.m., z oddalonym od niego o 3,5 km Jez. Chrzypp-

skim, leżącym na wysokości 45 m, w wielu miejscach przypomina potok górski. Różna jest także wielkość i głębokość jezior: najgłębsze jest Jez. Śremskie (45 m), którego dno leży 6 m poniżej poziomu morza, tworząc tzw. kryptodepresję. Jednym z płytszych jezior jest jez. Barlin, którego głębokość niewiele przekracza 3 m. Najdłuższym z jezior – liczącym 5,8 km długości – jest Jez. Lutomskie, mające średnią szerokość zaledwie ok. 300 m. Pod względem powierzchni największe jest Jez. Lubikowskie, zajmujące obszar 315 ha.

Rozmiary największych jezior Pojezierza ilustruje poniższa tabela (dane wg *Atlasu jezior Polski* t. I, Poznań 1996).

Jezioro	Powierzchnia (ha)	Wzniesienie (m n.p.m.)	Długość (km)	Szerokość (km)	Głębokość (m)
Lubikowskie	315	55	3,8	1,8	35,5
Chrzypskie	304	45	2,9	2,2	15,0
Wielkie k. Śródki	261	47	2,6	1,7	30,1
Chłop	228	54	4,2	1,0	23,0
Lutomskie	173	38	5,8	0,5	15,0
Szarcz	170	56	2,4	1,3	14,5
Białokoskie	146	83	3,8	0,8	31,4
Kłosowskie	138	36	3,3	0,5	14,3
Śremskie	118	39	1,6	1,1	45,0
Barlin	103	34	3,2	0,7	3,2

Jak już wspomniano, krajobraz Pojezierza urozmaicony jest licznymi strumieniami, płynącymi często głęboko wciętymi dolinami. Do najładniejszych i najgłębszych należą doliny Lutomki (zwanej również Potokiem Kwileckim) i Kamionki. Z większych rzek tylko Warta przecina Pojezierze od Chojna do Krobielewa na długości 40 km, opadając o 10 m (z 39 do 29 m n.p.m.). Płyynie

ona szeroką doliną mającą trzy terasy: pierwszą wznoszącą się do 6 m nad poziom rzeki, drugą – do wysokości 16 m i trzecią – ponad 16 m. W kilku miejscach rzeka podpływa pod krawędź drugiej terasy, tworząc strome urwiska (m.in. koło Marianowa, Międzychodu i Muchocina).

W środkowej części obszaru Puszczy Noteckiej, poza linią jezior, znajduje się duża połać terenu pozbawiona całkowicie rzek i strumieni.

W kotlinach między wzgórzami utworzyły się małe, bezodpływowe zbiorniki wodne, tzw. oczka polodowcowe, pokryte z reguły dywanem roślinności, często wysychające i zamieniane przez człowieka na pola uprawne. Według przybliżonych danych, na terenie Pojezierza jest ich obecnie ok. 300.

Pozostałością lądolodu są także głązy narzutowe. Często spotkać je można przy drogach polnych, gdyż tam są składane po usunięciu ich z pól. Większe głązy leżą m.in. koło Gorzycka, Ławicy, Łęczeczek i Zamyślina. Najokazalszy zaś – o obwodzie 11 m – znajduje się na pn. od Lutomia. Duży głąz, o obwodzie

► Jez. Krzymień k. Sierakowa (fot. K.B.)

9 m, stanowi zwieńczenie punktu widokowego na wzgórzu koło Grobi. Niegdyś głązów tych było więcej, lecz wiele z nich po rozbiciu użyto do wznoszenia budynków i budowy dróg.

Świat roślin i zwierząt

Lasy pokrywają ok. 45% powierzchni Pojezierza. Pod tym względem należy ono do najbardziej lesistych fragmentów Wielkopolski (średnia krajowa zalesienia wynosi 29%, woj. wielkopolskiego – 25%). W zależności od podłoża różny jest drzewostan. Na prawym brzegu Warty, na piaszczystych wydmach, tylko sosny i brzozy znalazły warunki do rozwoju. Przeważają tutaj monokulturowe bory sosnowe, wchodzące w skład Puszczy Noteckiej. W podszyciu towarzyszy im, w starszych borach, jałowiec, a na polanach rozpościerają się połacie wrzosowisk. Jedynie w pobliżu jezior i nad strumieniami szata leśna wzbogaca się – olchy, dęby, czarne topole tworzą oazy drzew liściastych. Na lewym brzegu rzeki lasów jest mniej, lecz są one bardziej urozmaicone.

▶ Startujący labędź (fot. K.B.)

▶ Żurawie (fot. K.B.)

Położone przeważnie w pobliżu jezior, porastają liczne jary i zbocza rynien jeziornych. Wspaniałe partie lasów bukowych znaleźć można m.in. nad Jez. Lutomskim, Jez. Ławickim i koło Lewic. Częstsze są również partie lasów mieszanych. Jeszcze dalej, na pd. krańcach Pojezierza, na obszarze Sandru Nowotomyskiego, znowu panuje niepodzielnie sosna. Stanowi ona ok. 90% drzewostanów lasów Pojezierza, świerk i inne iglaste – 3%, a 7% przypada na drzewa liściaste.

Pozostałością po dawnej puszczy, obejmującej kiedyś całkowicie te tereny, są drzewa – pomniki przyrody. Najwięcej wśród nich jest dębów, często o obwodzie ponad 6 m, można je spotkać m.in. w rezerwacie „Kolno”, koło Lubosza, Lewic, Śródki. Najgrubszy dąb rośnie w osadzie Marianowo k. Sierakowa i ma 820 cm obwodu. Najstarszymi drzewami są cisy, spotykane przeważnie

w parkach (Mnichy, Lewice, Lubosz). Jednym z najstarszych cisów jest okaz rosnący w parku w Gorzynie, jeszcze starszym szczyli się Goraj. Dużo ciekawych drzew, często o rozmiarach kwalifikujących je do miana pomników przyrody, spotkać można w dawnych parkach dworskich. Do najciekawszych – i najlepiej utrzymanych – należy park w Kwilczu, z piękną aleją kasztanowców i platanami. Ciekawsze parki znajdują się w Gorzynie, Ławicy, Rozbitku i Wierzbnie. Niestety część parków, po 1945 r. pozbawiona opieki, została w znacznym stopniu zdewastowana. Część zaś, w ostatnich latach przejęta przez nowych właścicieli, stała się niedostępna dla turystów.

Z rzadkich roślin rosną na terenie Pojezierza: owadożerne rościszki – okrągło- i długolistną (torfowiska koło Kukułki, Gorzyna, Zielonej Chojny), goździk siny (m.in. nad jez. Głębocek), ostro-

Notecka Puszcza

Jest dużym – jednym z największych w kraju – kompleksem leśnym. Porasta wydmy obszar międzyrzecza warciańsko-noteckiego, zajmując powierzchnię ok. 135 000 ha. Ciągnie się na przestrzeni ok. 100 km – od Obornik i Rogoźna na wsch. po Santok i Skwierzynę na zach. Ok. 40% terenów Puszczy leży w woj. lubuskim, 60% w woj. wielkopolskim. Wydmy powstały jako formy późnolodowcowe i polodowcowe, usypane głównie przez wiatry wiejące z zach. Na terenie Puszczy występują różne rodzaje wydmy: wałowe poprzeczne (o układzie pn.-pd.), podłużne i paraboliczne (o wierzchołkach zwróconych w kierunku wsch.). Różnice między poszczególnymi zespołami wydmy są bardzo wyraźne. Najbardziej typowy obszar wydmy rozciąga się na

tódkę kosmatą (nad Jez. Kłosowskim), bagno zwyczajne (koło Kukułki i Gorzynia), przetacznik żąbkowany (grodzisko nad Jez. Lutomskim), skrzyp olbrzymi (nad Jez. Lutomskim), zimoziół północny (nad Jez. Mierzyńskim), lilię złotogłów (nad Jez. Białokoskim, Jez. Lutomskim i na Czaplich Wyspach), widłak spłaszczony (nad Jez. Lutomskim). Bogata flora pokrywa torfowiska mszarne koło Zielonej Chojny, Gorzynia, Bielska i nad Jez. Mniszym. Rzadkie gatunki grzybów zobaczyć można w rezerwacie nad Jez. Lutomskim (m.in. monetkę śluzowatą i purchawicę olbrzymią).

Bogaty jest świat zwierząt. W lasach żyją dziki, jelenie, sarny. Na całym obszarze spotkać można borsuki, nad wodami bobry, a w okolicach Sierakowa – daniela. W Buczynie Lutomskiej żyją popielice – drobne gryzonie wpisane do *Polskiej czerwonej księgi zwierząt* jako gatunek zagrożony wyginięciem. W 2009 r.,

wysokości od Międzychodu do Wronek, gdzie przeważają wydmy poprzeczne, z zagiętymi ku zach. końcami – tworząc skomplikowany labirynt wzgórz i dolin. Wysokość ich wynosi średnio 20 m, często jednak dochodzi do 30 m, osiągając kulminację na Wielkiej Sowie – 42 m wysokości względnej (93 m n.p.m.). Pasma wysokich wydm (89 m n.p.m.) w okolicy Sierakowa nazywane jest Francuskimi Górami.

Wydmy zbudowane są z drobnych piasków, o średnicy ziaren 0,1–0,5 mm. Od pd. są one raptownie podcięte przez wody Warty, przechodzą w dolinę rzeki. W tej części znajduje się kilka jezior. Są to przeważnie wąskie i długie jeziora rynnowe (Chojno, Mnisze, Kłosowskie, Barlin), choć zdarzają się także jeziora owalne (Radgoskie, Mierzyńskie). Z wyższych wzniesień wydmowych, gdzie stoją wieże obserwacyjne ochrony przeciwpożarowej, rozciągają się piękne widoki na bory Puszczy.

po paroletniej przerwie, w borach Puszczy Noteckiej, w nadleśnictwach Międzychód i Sieraków pojawiły się wilki. Duża liczba jezior sprzyja ptakom wodno-błotnym. Obok gatunków ogólnie znanych na uwagę zasługują: bocian czarny, tracz długodzioby, gągoń krzykliwy, czapla siwa, kormoran, żuraw, łabędź niemy, kraska, z drapieżników zaś: kania czarna i sokół wędrowny.

Opodal Jeśniczówki Kukułka i koło Mościejewa gnieździ się kilka par bielików. Na Czaplich Wyspach mają swoje gniazda orzeł rybołów i kania ruda. Na Pojezierzu spotkać można niejadowitego węża gniewosza miedziankę, a częściej zaskrońca i parę gatunków jaszczurek: zwinkę żyworodną i padalca. W głębinach Jez. Śremskiego i Jez. Gorzyńskiego żyją sieja i sielawa, wymagające głębokich i czystych wód. W rezerwacie nad Jez. Lutomskim spotkać można kilka gatunków ślimaków, m.in. świdrzyka i ślinika leśnego.

▶▶▶ Lasy zajmują te obszary od dawna. W XIV w., gdy poziom wód gruntowych był wyższy (np. w latach 1881–1960 opadł o 2 m), wydmy i położone w zagłębieniach bagniska tworzyły pas graniczny na zapleczu grodów nadnoteckich. Lasy stanowiły własność prywatną, podzieloną na różne włości. W ręce państwa przeszły w poł. XIX w. Dawniej bory w okolicach Międzychodu określano mianem Puszczy Międzychodzkiej, a lasy w części wsch. – Puszczy Obornickiej. Jednogatunkowe bory posadzone w XIX w., po wyrębie pierwotnych lasów, bardzo podatne na działalność szkodników, zostały niemal całkowicie zniszczone przez gąsienice strzygoni choinówki w latach 1922–24. Pozbawione igieł drzewa trzeba było powycinać. Na ogołconych miejscach natychmiast powstawały lotne wydmy, a w kotlinach – bagniska, a nawet jeziora. Część obszarów pokryła się olbrzymimi wrzosowiskami. Wszystko to

Miejsca o szczególnie ciekawej florze i faunie uznane zostały za rezerwaty przyrody. W 2010 r. na opisywanym terenie znajdowało się 9 rezerwatów przyrody (uszeregowanych w zależności od położenia ze wsch. na zach.):

- „Bukowy Ostrów” – największy z rezerwatów Pojezierza o pow. 78,0 ha, utworzony w 2006 r., obejmuje jez. Ostrowo i piękne lasy bukowe porastające pagórkowaty teren moreny czołowej (największe wzniesienie Pojezierza – 126 m n.p.m.), leży ok. 4 km na pd. wsch. od Kwilcza;
- „Buki nad Jez. Lutomskim” – utworzony w 1958 r. na zach. brzegu Jez. Lutomskiego, na pow. 55,2 ha, w celu ochrony lasu bukowego, rosnącego na stromej krawędzi jeziornej z licznymi jarami (ok. 3 km na pd. wsch. od Sierakowa);
- „Mszar nad jez. Mnich” – pow. 5,8 ha, obejmujący pd. część jeziora i przylegający teren, z bogatą roślinnością wodną i tor-

utrudniało ponowne zalesienie. Kres strzygoni położyły nie środki chemiczne ani inna działalność człowieka, lecz pasożyty i wirusy, a w szczególności grzyb (*Empusa aulicae*) żerujący na gąsienicach i motylach tego owada. Obecnie większość borów Puszczy stanowią mniej więcej osiemdziesięcioletnie drzewostany sosnowe. Na lasy liściaste przypada 6%, głównie na pobrzeżach i nad wodami. W latach 1980–82 Puszczy Noteckiej ponownie zagroził szkodnik, tym razem brudnica mniszka. W celu uratowania drzewostanu przeprowadzono zakrojoną na szeroką skalę akcję zapobiegawczą z zastosowaniem środków chemicznych rozpylanych z samolotów. Także obecnie w celu ochrony sosnowych borów Puszczy konieczne jest przeprowadzanie, co parę lat, zabiegów chemicznych.

Dawniej drewno z Puszczy spławiano Wartą i Notecią do Berlina, Frankfurtu n. Odrą i Szczecina, większość jednak

fowiskową, zatwierdzony w 1967 r. (ok. 4 km na pn. zach. od Sierakowa);

- „Cegliniec” – powstały w 1960 r., na pow. 4,3 ha, w celu ochrony starodrzewu sosnowego Puszczy Noteckiej, ocalałego po kłęsce strzygoni choinówki z lat 1922–24 (ok. 4 km na pn. zach. od Sierakowa);
- „Czaple Wyspy” – wyspy nad Jez. Kłosowskim, okresowo miejsce lęgowe rzadkich gatunków ptaków, m.in. kani czarnej, sokoła wędrownego, kormorana i żurawia, a także kani rudej i rybołowa. Pow. 15,0 ha, utworzony w 1957 r. (ok. 5 km na pn. zach. od Sierakowa);
- „Dolina Kamionki” – położony w dolinie rzeki na pd. od Kamionny, sięgający do Mnich. Chroni lasy o zróżnicowanym drzewostanie, m.in. bagienny las olszowy. Na stromych zbo-

▶▶▶ przeznaczano na opał. Obecnie – ze względu na wiek – tylko część masy drzewnej (wynoszącej ok. 15 mln m³) stanowi surowiec tartaczny i do produkcji płyt w zakładach w Czarnkowie.

Wielkim zagrożeniem dla borów Puszczy są pożary. Aby im zapobiegać, rozbudowano system ochrony przeciwpożarowej (wieże-dostrzegalnie, zbiorniki wodne, leśna straż pożarna, lotnisko dla samolotów pożarniczych w pn.-zach. części Puszczy k. Lipiek Wielkich). W 1992 r. wielki pożar nawiedził lasy Puszczy na wsch. od Miał. Spłonęło prawie 6000 ha lasu. Usuwanie skutków trwało 4 lata. Na pożarysku posadzono lasy o zróżnicowanym drzewostanie.

Lasy Puszczy należą do trzech Dyrekcji Regionalnych Lasów Państwowych – w Pile (nadleśnictwa Krucz, Potrzebowice, Wronki), Poznaniu (nadleśnictwa Oborniki, Sieraków)

czach doliny liczne jary i źródłiska. Utworzony w 2004 r. na pow. 59,2 ha.

- „Kolno Międzychodzkie” – piękny las mieszany z przestojami starych dębów, porastający półwysep Jez. Koleńskiego, utworzony w 1959 r., zajmuje teren 14,8 ha (ok. 3 km na wsch. od Międzychodu);
- „Jeziora Gołyńskie” – o pow. 3,1 ha, powstały w 1972 r., chroni fragment rynny jeziornej z bogatą roślinnością torfowiskową i bagienną (ok. 3 km na pd. zach. od Pszczewa);
- „Dąbrowa na Wyspie” – utworzony w 1996 r. na wyspie Jez. Lubikowskiego w celu ochrony ciekawego lasu, pow. 4,4 ha.

Trzy inne rezerwaty ornitologiczne znajdują się w pobliżu Lubiatowa w Puszczy Noteckiej, już poza obszarem opisanym

i Szczecinie (nadleśnictwa Karwin, Międzychód). Utworzony w 2004 r. Leśny Kompleks Promocyjny „Puszcza Notecka”, obejmujący cały obszar Puszczy, ma na celu promocję różnorodnych funkcji lasów: gospodarczej, ochrony przyrody i rekreacyjnej. W ramach realizacji tych zadań w ostatnich latach powstały parkingi leśne, ścieżki i ośrodki dydaktyczne. Wędrówka drogami Puszczy, choć może nieco monotonna, ma wiele specyficznego uroku. Szczególnie godna polecenia jest jesienią, gdy przy drogach kwitną wrzosy, a lasy obfitują w grzyby.

w przewodniku. W dolinie Kamionki, na pd. od Mniszek położony jest bardzo ciekawy obszar wzgórz, jarów i doliny rzeki z bogatym, różnorodnym drzewostanem i ostojami zwierzyny – projektowany rezerwat „Papiernia”.

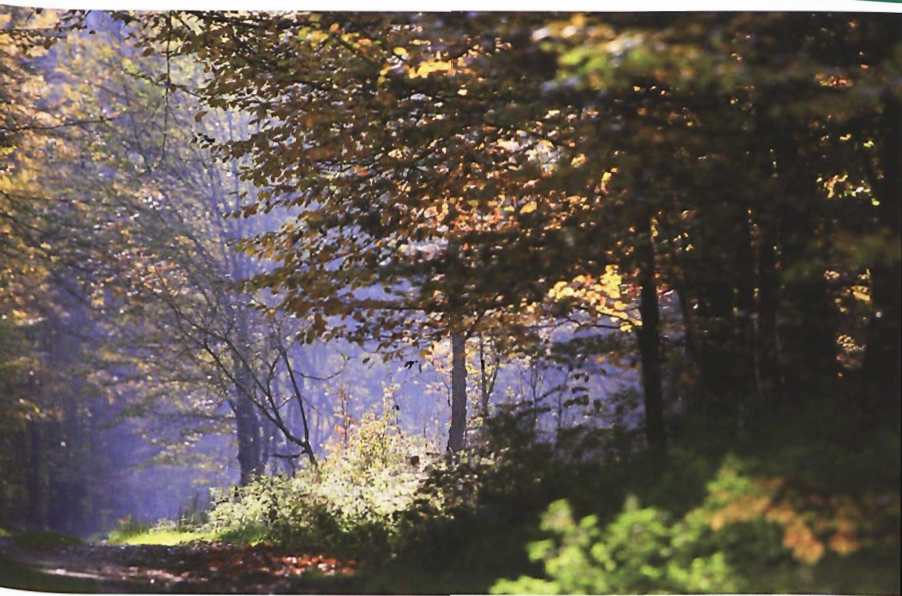
W 1994 r. utworzono zespoły przyrodniczo-krajobrazowe (jest to forma ochrony bardziej liberalnej niż w przypadku rezerwatów) w okolicach Ławicy i Chalina oraz nad Jez. Białokoskim i w dolinie Strumienia Białokoskiego.

W latach 80. w całej Polsce zaczęto tworzyć parki krajobrazowe. Ich celem jest ochrona walorów przyrodniczych i krajobrazowych, zapobieganie degradacji środowiska przez racjonalne programowanie i planowanie rozwoju chronionych obszarów w ramach tzw. zrównoważonego rozwoju.

W 1986 r. utworzony został Pszczewski Park Krajobrazowy. Park ten składa się z dwóch części. Pierwsza, większa, obejmuje rynną jezior pszczewskich, druga, znacznie mniejsza – malowniczy fragment doliny Kamionki. Łączna pow. parku wynosi 12 220 ha, a strefy ochronnej – 33 080 ha. O walorach przyrod-

► Pejzaż z Puszczy Noteckiej (fot. K.B.)

► Rezerwat „Bukowy Ostrów” (fot. K.B.)

niczych decyduje szereg czynników, m.in. znaczny udział lasów, stanowiących tutaj 64,4% powierzchni, i wód – 11,8%, brak przemysłu, stosunkowo niewielkie zaludnienie oraz występowanie wielu rzadkich i zagrożonych gatunków roślin i zwierząt.

Podobne walory ma objęty ochroną teren utworzonego w 1991 r. Sierakowskiego Parku Krajobrazowego. Park ten – położony we wschodniej części Pojezierza, pomiędzy Ławicą, Chrzypskiem Wielkim, Pniewami i Kwilczem – rozciąga się na pow. 30 413 ha (w tym 32,5% stanowią lasy, a 7,4% wody). Pn. część Parku obejmuje bory Puszczy Noteckiej w okolicach Bucharzewa i Kukułki.

Tereny w zach. części Pojezierza stanowią Międzychodzki Obszar Chronionego Krajobrazu, utworzony w 1995 r. na pow. 17 960 ha.

W celu prowadzenia wielofunkcyjnej, zrównoważonej gospodarki leśnej w 2004 r. powołano Leśny Kompleks Promocyjny „Puszcza Notecka” o pow. 137 000 ha. Objął on swoim zasięgiem całą Puszcę Notecką i część przylegającego do niej Pojezierza.

Z przeszłości

Kilka tysięcy lat po opuszczeniu terenu Pojezierza przez łodolod przywędrował tu człowiek. Był to koczownik trudniący się rybołówstwem, zbieractwem oraz myślistwem. Na najdawniejsze ślady jego pobytu natrafiono w Muchocinie i Orlem. Znalezione tam przedmioty (narzędzia kamienne) pochodzą ze starszej epoki kamiennej (paleolitu). Pozostałości po osadach ze środkowej (mezolit) i młodszej (neolit) epoki kamiennej odkryto m.in. w Chrzypsku, Mierzynie i Borowym Młynie koło Sierakowa. W Grobi, na początku XX w., odsłonięto bogate cmentarzysko z wczesnej epoki brązu (ceramika, narzędzia, ozdoby). Ze względu na specyfikę znalezionych tam zabytków zaliczono je do tzw. kultur grobskich I i II, charakterystycznych dla pn. części Wielkopolski. W epoce brązu (ok. 1800–700 r. p.n.e.) zwiększyła się gęstość zaludnienia.

Wraz z rozwojem narzędzi człowiek zmieniał tryb życia na coraz bardziej osiadły, pojawiło się nowe, bardzo ważne zajęcie – rolnictwo. Z tej też epoki zachowało się znacznie więcej zabytków niż z poprzednich. Na ślady osad z czasów Biskupina (zamieszkałych przez ludność kultury łużyckiej) natrafiono w Mierzynie i Kaczlinie.

Cmentarzyska ciałopalne odkryto w Międzychodzie, Kłosowicach i Śródce. Skarby brązowe znaleziono w Międzychodzie i Chrzypsku Wielkim. Rozwijająca się metalurgia wprowadziła obok brązu nowy metal – żelazo. Ludność skupiona w osadach otwartych oraz grodach obronnych trudniła się – oprócz poprzed-

nich zajęć – tkactwem i produkcją kowalską. Na ślady osadnictwa z początków epoki żelaza natrafiono w Kłosowicach, a na ślady osad z okresu rzymskiego – w Chrzypsku Małym i Mierzynie. W okolicach Pszczewa odkryto tzw. kloce dymarkowe, świadczące o wytopie żelaza. Świadcami tych najdawniejszych czasów są grodziska. W bardziej okazałej formie przetrwały one do naszych czasów m.in. koło Kolna, Muchocina, Ryżyna, Bielska, Gorzycka, w Pniewach, Pszczewie i Nojewie.

W momencie wstępowania Polski na arenę dziejową Pojezierze, pokryte gęstą puszczą i z rzadka zamieszkałe, należało do plemienia Polan. W X i następnym wiekach przez jego tereny przebiegały dwa trakty handlowe, którymi wędrowali w czasie pokoju kupcy, w czasie wojen zaś zbrojne hufce rycerskie. Przewodziły one z zach. przez Międzyrzecz, Pszczew, Pniewy do Poznania – tzw. trakt lubuski (zwany też frankfurckim) oraz trakt z Poznania przez Sieraków do Dreżdenka, Santoka i Szczecina. Przy tych traktach powstały osady, z których później rozwinęły się miasta: Pniewy, Sieraków, Pszczew i leżący nieco na uboczu Międzychód. Szczególnie korzystne położenie miały: Pniewy – na skrzyżowaniu kilku szlaków handlowych, Sieraków – w miejscu przeprawy traktu przez Wartę oraz Pszczew – na przecięciu przez trakt linii jezior obrzańskich. Do końca XIII w. Pojezierze leżało na zapleczu terenów granicznych, opartych na linii Odry. Po zagarnięciu przez Brandenburczyków terenów nadnoteckich i utworzeniu tzw. Nowej Marchii pn. i zach. część Pojezierza przylegała do granicy państwa.

W dobie formowania się własności ziemskiej (XI–XIII w.) tereny Pojezierza znalazły się w rękach kilku znaczniejszych rodów, m.in. Borkowiców, Nałęczów, Szreniawitów i Leszczyców. W zach. części Pojezierza rozciągały się włości cystersów z opactw w Paradyżu i w Zemsku (później przeniesionego do Bledzewa). Okolice Pszczewa, tworzące tzw. klucz pszczewski, obejmujący 12 wsi, stały się własnością biskupa poznańskiego. W wiekach

późniejszych poszczególne odgałęzienia rodów przejęły nazwiska od nazw swoich siedzib: Kwileccy od Kwilcza, Prusimscy od Prusimia, Gorzeńscy od Gorzyna, itp. Miasta, powstałe głównie w XIV w., również stanowiły własność prywatną: Międzychód – Grzymalitów i Ostrorogów, Sieraków – Borkowiców, Zarembów i Naęczów (Sierakowskich), Pszczew – biskupa poznańskiego, Pniewy – Naęczów (Pniewskich). W XVI i XVII w. Sieraków, będący we władaniu Opalińskich, był nie tylko najznaczniejszym miastem w pn.-zach. Wielkopolsce, tutaj też znajdował się jeden z najbogatszych dworów magnackich w kraju. W skład dóbr sierakowskich wchodziło wówczas 14 wsi.

Niezbyt urodzajne ziemie i duże kompleksy leśne nie sprzyjały rozwojowi osadnictwa. Tereny Pojezierza były słabo zaludnione. W XVII i XVIII w., w okresie tzw. kolonizacji olęderskiej, okolice Międzychodu należały do najintensywniej kolonizowanych terenów Wielkopolski.

W czasie najazdu szwedzkiego tereny Pojezierza zostały spłądrowane przez Szwedów. Późniejsze pożary, zarazy oraz grabieże pograniczne wojsk brandenburskich przyczyniły się do stopniowego upadku gospodarki. W XVII i XVIII w. – głównie w Międzychodzie – rozwijały się manufaktury sukiennicze, a sukiennictwem zajmowało się 70% rzemieślników miejskich.

Pod względem administracyjnym tereny Pojezierza wchodziły od XIV w. do 1772 r. w skład powiatu poznańskiego, a następnie nowo utworzonego powiatu międzyrzeckiego. W 1793 r. wkraczające do Sierakowa wojska pruskie napotkały zbrojny opór. Incydent ten nie miał dalszych skutków i Pojezierze, podobnie jak niebawem cała Wielkopolska, przeszło pod panowanie pruskie. W krótkim okresie wolności, w latach 1806–12, przez Pojezierze – którądy wiódł trakt z Niemiec do Polski – przejeżdżał Napoleon. W 1813 r., m.in. przez te tereny, odbywał się odwrót wojsk francuskich z Rosji. Pod Sierakowem rozegrała się bitwa między wojskami litewskimi, w służbie Napoleona, a wojskami

rosyjskimi o przeprawę na Warcie. W 1818 r. został utworzony powiat międzychodzki, obejmujący pn. część dawnego powiatu międzyrzeckiego z pięcioma miastami: Międzychodem, Bledzewem, Skwierzyną, Sierakowem i Kamionną.

W latach 1826–34 powstała pierwsza szosa o powierzchni żwirowej. Był to trakt państwowy o dużym znaczeniu: Poznań–Pniewy–Gorzyń–Skwierzyna–Kostrzyn–Berlin. Kursowała nim poczta konna, a od przejeżdżających wozów pobierano opłaty. Na terenie Pojezierza roгатki istniały w Pniewach, Mechnaczu koło Kwilcza i w Wierzbnie. W połowie XIX w. powstały szosy prowincjonalne: z Gorzyna do Wronek przez Międzychód oraz z Gorzycka do Międzyrzecza.

Osadnictwo olęderskie

Osadnictwo olęderskie rozwinęło się na ziemiach polskich w XVI w. Osadnicy, w pierwszym okresie pochodzący z Niderlandów i Fryzji (Holendrzy, stąd nazwa osadników – olędrzy), zakładali wsie na Pomorzu, od XVII w. w Wielkopolsce i na Kujawach, a później w mniejszym stopniu na Mazowszu. Przyczynami migracji były przeludnienie i prześladowania religijne w ojczystym kraju (tak było m.in. w przypadku mennonitów).

Osadnicy zakładali wsie na terenach mało zaludnionych, na glebach nieurodzajnych, podmokłych. Posiadali oni wysoką wiedzę w dziedzinie rolnictwa, hodowli i melioracji. Odwadniali tereny, karczowali lasy, wprowadzali nowoczesne metody uprawy, sprowadzali nowe, wysokowydajne odmiany zwierząt – głównie krów.

Osadnicy byli ludźmi wolnymi, nie musieli odrabiać pańszczyzny. Ziemie obejmowali na podstawie kontraktu z właś-

Walki powstańcze w 1848 r., koncentrujące się głównie we wsch. i pd. Wielkopolsce, ominęły pow. międzychodzki. Organizatorem struktur powstańczych, w pow. międzychodzki, był Apolinary Kurnatowski z Chalina. Przygotowania zbrojne zostały sparaliżowane przez Niemców i tylko część powstańców podążyła do obozu w Dobrojewie koło Ostroroga. Miejscowi Niemcy, obawiając się zwycięstwa powstańców, wystali do króla pruskiego petycję, domagając się przyłączenia tych ziem bezpośrednio do Prus, wyolbrzymiając liczbę zamieszkałej tu ludności niemieckiej. Faktycznie pow. międzychodzki należał do najbardziej zgermanizowanych powiatów Wielkopolski, lecz liczba Niemców nie przekraczała 40% ogółu mieszkańców. Zdarzały się również sytuacje odwrotne. Niemiecki właściciel Lewic – Haza Radlitz – nie tylko

▶▶▶ cicielem, płacili czynsz. W wielu przypadkach w pierwszych latach (do 20 lat) byli zwolnieni z czynszu. Rządzili się własnym prawem, mieli świetnie rozwinięty samorząd, tworzyli gminy, na czele których stali sołtysi i ławnicy. Osady miały prawo do posiadania własnych pieczęci, a nawet godła. Z biegiem czasu osadnikami byli też Niemcy, a później również Polacy. Pierwsza osada ołęderska powstała w Prusach Królewskich na Żuławach w 1527 r., w Wielkopolsce w 1597 r. powstały Ołędry Ujskie (obecnie Ługi Ujskie). W okolicach Międzychodu, Sierakowa i Pniew powstało ok. 25 osad ołęderskich. Kilkanaście z nich utworzono nad Wartą i w Puszczy Noteckiej. Do pierwszych należały Stare Dłusko (założone w 1668 r.), Bukowce (1691 r.), Mierzyn (1695 r.), Radusz (1700 r.), Sowią Góra (1702 r.) i Bucharzewo (1722 r.).

Zagrody ołęderskie składały się z reguły z trzech wolno stojących, drewnianych budynków: chałupy o wydłużonym kształcie, budynku inwentarskiego (wspólnego dla bydła

nie przyłączył się do antypolskiej nagonki, lecz wysłał specjalne pismo do dowódcy wojsk pruskich w Wielkopolsce, w którym demaskując oszukańcze petycje, zwracał uwagę na polskość tych ziem. Po upadku powstania rozpoczął się okres silnej akcji germanizacyjnej. W końcu XIX w. tylko cztery majątki ziemskie pozostały w rękach Polaków: Kwilcz, Ławica, Łęczeczki i Mościejewo.

Koniec XIX w. był okresem rozwoju przemysłu. Powstały kopalnie węgla brunatnego w okolicach Sierakowa, Marianowa, Zatomia, Bielska i Muchocina. Pobudowano wapienniki, liczne gorzelnie i cegielnie. Głównymi zajęciami ludności w tym czasie były – obok rolnictwa, dającego stosunkowo małe plony – gorzelnictwo, piwowarstwo, praca w kopalniach węgla brunatnego, smolarstwo, wypalanie wapna i hodowla. W 1880 r. na

i trzody) oraz stodoły. W niektórych zagrodach były jeszcze kurniki, szopy – wozownie, piece chlebowe i inne budynki pomocnicze. Pośrodku podwórza stała studnia z żurawiem, a obok domu sadzono drzewo, najczęściej lipę, która miała chronić przed wiatrem i burzą. Przy zagrodach zakładano sady i ogrody warzywne. Ołędrzy należeli do zamożniejszych mieszkańców wsi. Długo zachowali odrębność religijną. Po zajęciu Wielkopolski przez Prusy część z nich wyemigrowała na Ukrainę, na Syberię i do Kanady.

Do dzisiaj pozostało niewiele śladów budownictwa ołędzkiego. Wielu osadników opuściło ostatecznie swe siedziby w 1945 r., wsie w Puszczy Noteckiej opustoszały, po niektórych (np. Raduszu) nie pozostało prawie śladu. Nieliczne chałupy w ostatnich latach zamienione zostały w domy letniskowe.

terenie powiatu istniały trzy szkoły rektorskie typu średniego i kilka szkół powszechnych. W 1887 r. zbudowano linię kolejową z Międzyrzecza do Międzychodu, rok później przedłużono ją przez Pniewy do Rokietnicy, do linii Poznań–Szczecin. W 1906 r. powstała linia z Wierzbną do Skwierzyny, w latach 1907–08 – linia z Międzychodu przez Sieraków do Szamotuł i w 1908 r.

Powstanie Wielkopolskie na terenach Pojezierza

Z chwilą wybuchu I wojny światowej, a później Powstania Wielkopolskiego w Poznaniu, wzrosły nadzieje Polaków na odzyskanie niepodległości. 28 XII 1918 r. Polacy przejęli władzę w Pniewach. Ludność polska w Międzychodzkiem, wobec znacznej liczby zamieszkałych tu Niemców, miała szczególnie niesprzyjające warunki do przygotowań powstańczych. Gdy jednak 6 I 1919 r. 35-osobowy oddział Grenzschtzu (niemieckich wojsk granicznych) z Międzychodu uprowadził 100 koni ze stada ogierów w Sierakowie, Polacy w celu zapobieżenia następnym grabieżom zorganizowali drużynę powstańczą. W Kwilczu 6 I drużyna powstańcza opanowała tę miejscowość. W nocy z 7 na 8 I 1919 r. powstańcy opanowali Sieraków, tego samego dnia nadeszła pomoc z Pniew i Szamotuł, które wcześniej odzyskały wolność. Front walk między oddziałami powstańczymi a Niemcami w wyniku pierwszych potyczek ustalił się na linii: Miąły–Sieraków–Zatom–Kolno–Kamionna–Tuczępy–Miłostowo. Drużyny powstańcze z powiatów międzychodzkiego i szamotulskiego, zgrupowane na tym odcinku, liczyły ok. 600 ludzi. Nieprzyjaciel posiadał dwa bataliony piechoty, szwadron kawalerii, baterię

linia do Zbąszynia. Międzychód stał się węzłem pięciu lokalnych linii kolejowych. Po sukcesywnej likwidacji połączeń osobowych w latach dziewięćdziesiątych XX w., od 1999 r. Międzychód pozabawiony został kolejowej komunikacji pasażerskiej.

Na początku 1919 r. centralna część Pojezierza ogarnięta została walkami Powstania Wielkopolskiego.

artylerii ciężkiej i polowej oraz oddziały tzw. Heimatschutzu, liczące w sumie ponad 2000 ludzi. Sztab wojsk niemieckich stacjonował w Międzychodzie.

11 I Niemcy zaatakowali punkt powstańców w Kolnie, wypierając Polaków ze wsi, lecz tego samego dnia w wyniku kontrataku Kolno zostało odzyskane. Między 12 a 15 I przeciwnik skierował akcję zaczepną na Zatom i Sieraków, próbując bezskutecznie zdobyć Zatom Stary. 16 stycznia, po silnym przygotowaniu artyleryjskim z pozycji pod Międzychodem, Niemcy przypuścili szturm na Kamionnę, aby otworzyć drogę na Kwilcz i Poznań. W pierwszej fazie opanowali wieś, lecz po przybyciu posiłków z Kolna i Kwilcza zostali wyparci na poprzednie pozycje. Przez cały styczeń i początek lutego trwały walki pod Zatomem, Kolnem i Kamionną. 7 II 1919 r. Niemcom ponownie udało się zagarnąć Kolno, lecz i tym razem zostali wyparci ze wsi; 17 II Niemcy próbowali, również bezskutecznie, przełamać linię obrony pod Gralewem. Po tych atakach, połączonych z dużymi stratami w ludziach i sprzęcie, Niemcy zrezygnowali z przełamania linii powstańczej i przeszli do obrony. Powstańcy stracili w walkach 70 żołnierzy. Ich nazwiska upamiętniono na tablicach pomnika Powstania Wielkopolskiego w Międzychodzie.

Pomimo wysiłków Niemców, którzy przez zabiegi dyplomatyczne starali się o przyłączenie tych ziem do Rzeszy, 17 I 1920 r. Międzychód wrócił do Polski. Do Niemiec natomiast przyłączono Pszczew i okoliczne wsie, w dużym stopniu zamieszkałe przez ludność polską. Przeciwestawiając się akcji germanizacyjnej, działały na tym terenie liczne organizacje polskie. W Pszczewie i Szarczu istniały koła Związku Polaków w Niemczech.

W okresie międzywojennym Pojezierze, znajdujące się na rubieży kraju, pozbawione przemysłu i oddalone od ważniejszych dróg komunikacyjnych, przeżywało czas zastoju. Wskutek konkurencji kopalni odkrywkowych, gdzie eksploatacja była tańsza, zamknięte zostały wszystkie tutejsze kopalnie węgla brunatnego.

Spadochrony nad Puszczą Notecką

W latach II wojny światowej lasy Puszczy były areną działań oddziałów zwiadowczych Armii Radzieckiej.

Dokumenty hitlerowskie odnotowują, że pierwsi skoczki pojawili się na Pojezierzu Międzychodzko-Sierakowskim 29 VII 1944 r. Nieznane są miejsca zrzutu. W nocy z 11 na 12 VIII, 15 km na północny wschód od Międzychodu, na obszarze Puszczy ląduje w dwóch grupach oddział radziecki pod dowództwem kpt. Mikołaja Kasenki.

Ukrywający się przed hitlerowcami, od lutego, na terenie Puszczy Noteckiej mieszkaniac Sierakowa – Bernard Myszkowski dołącza do przybytego oddziału radzieckiego. Myszkowski, znający dobrze bezdroża leśne, pomaga dowódcy w zebraniu rozproszonej błądzącej grupy. Hitlerowska policja wpada

Międzychód i Sieraków stały się popularnymi miejscowościami letniskowymi, odwiedzanymi głównie przez mieszkańców Poznania. Pow. międzychodzki należał do najbardziej niemczonych w Wielkopolsce: Niemców było tu 14%, natomiast posiadali oni aż 42% ziemi.

We wrześniu 1939 r. wojska hitlerowskie przekroczyły granicę między Krobielewkiem i Mierzynem, zajmując do 4 IX cały powiat. Wiosną 1941 r., w lasach pod Międzychodem, gestapo rozstrzelało ok. 500 osób, przywiezionych tu z innych okolic. W czasie okupacji rozwijał się na tym terenie ruch oporu. Od 1943 r. mieścił się w Sierakowie Inspektorat Armii Krajowej „Zachód” kierujący działalnością konspiracyjną na terenie

wkrótce na trop grupy zwiadowczej. Pod zarzutem udzielenia pomocy skoczkom, zostaje aresztowana żona leśniczego z Szostak – Nowakowa i zastrzelony leśniczy z Gospódki, Antoni Jarochowski. Na teren Puszczy Noteckiej przybywają następne grupy zwiadowcze. 15/16 VIII, 3 km na północ od Wroniek, w rejonie wsi Obleżanki zostaje zrzucony 16-osobowy oddział polsko-radziecki. Dowódcą grupy jest Mikołaj Kozubowski – Polak, partyzant z Białorusi. W trakcie lądowania skoczków (wśród których znajdowały się dwie kobiety) ginie jeden członek oddziału. Pojawienie się następnego oddziału spadochronowego alarmuje hitlerowców, którzy mobilizują oddziały policji i wojska. Zwiadowcy uchodzą wielkiej obławie, zorganizowanej na terenie Puszczy 20 VIII, tracąc jednak zapasową broń oraz żywność. Kozubowski ze swą grupą walczy koło Obrzycka, wycofując się w kierunku wschodnim, na Annogórę, zadając hitlerowcom straty pod Jasionną. Kasenko

pn.-zach. Wielkopolski. Po aresztowaniach w sierpniu 1944 r. większość przywódców straciła życie. Jesienią 1944 r., na teren Puszczy Noteckiej, zrzucone zostały grupy zwiadowców radzieckich.

W 1945 r. część zach. regionu znalazła się w pasie przesłaniań tzw. Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, przebiegającego z grubsza na linii Obry i jezior na pn. od Pszczewa, a będącego jedną z rubieży obronnych na kierunku berlińskim. Tereny Pojezierza oswobodzone zostały w wyniku rozpoczętej 12 I 1945 r. operacji „Wisła–Odra”. W dniach 28–29 I 1945 r. przesuujące się w błyskawicznym tempie oddziały 1 armii pancernej gwardii gen. Michaiła Katukowa i 8 armii gwardii gen. Wasilija Czujkowa,

▶▶▶ prowadzi też swój oddział w kierunku wschodnim, opuszczając rejon Międzychodu.

Nocą z soboty na niedzielę 22/23 IX, na żądanie Kozubowskiego, zostaje zrzucona następna grupa zwiadowcza, która ma wzmocnić oddział toczący nieustanne walki z obławami. 16-osobowy radziecko-polski desant, dowodzony przez Szlykowa, ląduje w Puszczy w rejonie wsi Rzecin. Zbiegiem okoliczności do wsi przybywa oddział Wehrmachtu, który rozbija lądującą grupę [...] Jeden tylko skoczek dociera do grupy Kozubowskiego, a pięciu z radiostacją uchodzi w kierunku Obornik, pociągając za sobą obławę¹.

¹ Fragment z publikacji: Szymankiewicz Z., *Spadochrony nad Puszczą Notecką*, „Gazeta Poznańska” z 6 X 1973 r. Szerzej o działaniach zwiadowców w Puszczy: Z. Szymankiewicz, *Spadochrony nad okupowaną Wielkopolską*, Poznań 1979.

działające w ramach I Frontu Białoruskiego, wyparty hitlerowców. Od lutego do połowy kwietnia w Międzychodzie przebywał sztab I Frontu Białoruskiego, dowodzony przez marsz. Gieorgija Żukowa. W marcu przez Międzychód przechodziła II Armia Wojska Polskiego, podążająca spod Gorzowa w kierunku Wrocławia. Wiosną 1945 r. pod Wituchowem opodal Kwilcza funkcjonowało radzieckie lotnisko polowe, z którego startowały samoloty wspierające walki nad Odrą i o Berlin.

Trochę statystyki, czyli oblicze współczesności

Centralna i wsch. część Pojezierza – pow. międzychodzki – wchodzi w skład woj. wielkopolskiego, zach. należy do woj. lubuskiego, do pow. międzyrzeckiego. Jednostki administracyjne stopnia podstawowego – gminnego, należące do woj. wielkopolskiego mają swoje siedziby w Chrzypsku Wielkim i Kwilczu (urzędy gminy) oraz w Międzychodzie, Pniewach (w pow. szamotulskim) i Sierakowie (urzędy miasta i gminy). Odpowiednie urzędy woj. lubuskiego mieszczą się w Przytocznej i Pszczewie (urzędy gmin), wchodzących w skład pow. międzyrzeckiego. Pow. międzychodzki zajmuje obszar 736,4 km² i zamieszkały jest przez ok. 36 500 osób. Pod względem liczby mieszkańców jest to najmniejszy powiat woj. wielkopolskiego.

Opisywany w przewodniku obszar Pojezierza obejmuje powierzchnię ok. 1200 km² i zamieszkały jest przez ok. 50 000 osób. Gęstość zaludnienia tego rejonu jest niska i wynosi ok. 45 osób na 1 km² (średnia krajowa – 124 osoby na 1 km², średnia woj. wielkopolskiego – 112 osób na 1 km²).

Lasy zajmują ok. 45% terenu Pojezierza, co jest jednym z najwyższych wskaźników zalesienia w skali krajowej (w Polsce lasy zajmują 29% powierzchni). Administrują nimi nadleśnictwa w Międzychodzie, Pniewach i Sierakowie (z siedzibą w Bucha-

rzewie) oraz w Trzcielu (fragmenty pd.-zach.) i Wronkach (fragmenty pn.-wsch.).

Również ok. 45% terenu zajmują użytki rolne: pola, łąki i pastwiska. W zabudowie terenów wiejskich obok zwartej zabudowy częste są przypadki zabudowy rozproszonej. Na polach, oprócz standardowych upraw zbóż i ziemniaków, spotkać można plantacje pomidorów, uprawianych dla potrzeb przetwórci w Międzychodzie. Obfitość jezior sprawia, iż istnieją tu gospodarstwa rybackie pozyskujące ryby zarówno z jezior, jak i stawów hodowlanych (głównie karpie i pstrągi). Intensyfikacją gospodarki rybackiej będzie się zajmowało stowarzyszenie Lokalna Grupa Rybacka Obra–Warta, założone w 2009 r., działające na Pojezierzu i powiecie międzyrzeckim. W Gorzynie i Muchocinie istnieją rolnicze placówki doświadczalne Uniwersytetu Przyrodniczego z Poznania, prowadzące badania z zakresu uprawy roli, hodowli zwierząt i gospodarki rybackiej. W Chrzypsku Wielkim znajduje się duże gospodarstwo ogrodnicze produkujące m.in. cebulki kwiatów. Wiosną pola mienią się tu wieloma barwami tulipanów.

Stosunkowo niewiele jest w miejscowościach Pojezierza obiektów przemysłowych. Najznacniejszym jest huta szkła „Sieraków”. W Sierakowie znajdują się też zakłady mięsne. Kilka przedsiębiorstw istnieje w Międzychodzie: duża wytwórnia prefabrykatów betonowych, zakład akcesoriów samochodowych, wytwórnia styropianu. W Łowyniu jest duża fabryka mebli, w Pszczewie zaś zakłady stolarskie produkujące m.in. drzwi. W Pniewach, z racji położenia na przecięciu ważnych dróg, powstało w ostatnich dwóch dekadach kilka zakładów produkcji metalowej oraz duży zakład dystrybucji części zamiennych japońskiego koncernu Honda.

Do bogactw mineralnych wykorzystywanych w przemyśle lokalnym należą ropy i gliny dla cegielni oraz piaski i żwiry dla wytwórni betonów. Większe kopalnie kruszyw czynne są k. Łęczec,

Starej Dąbrowy (k. Kwilcza), Dzięcielina (k. Międzychodu) i Prusimia (k. Kamionny). Stosunkowo płytko zalegają tu pokłady węgla brunatnego – od 5 do 20 m, o miąższości od 0,5 do 11 m. Jednak niska kaloryczność i trudne warunki eksploatacji (woda gruntowa) spowodowały w latach 30. likwidację istniejących tu małych kopalń. Podobnie nie są już eksploatowane złoża wapienia. Liczne są złoża torfu. W części tych złóż wykształciła się borowina. Według badań Instytutu Balneoklimatycznego w Poznaniu, złoża borowiny nadającej się do lecznictwa znajdują się w Mechnaczu

Ropa i gaz na Pojezierzu

Ropa naftowa i gaz ziemny należą od kilkadziesiąt lat do najważniejszych bogactw naturalnych na świecie. W Wielkopolsce prowadzono poszukiwania tych surowców od początku XX w. m.in. w okolicach Wschowy, Leszna, Kcyni. Dopiero jednak w latach 60. odkryto znaczące złoża gazu w okolicach Odolanowa, a później nieopodal Nowego Tomysła, Kościana i Jarocina. Na początku XXI w. na terenie Puszczy Noteckiej na pn. od Międzychodu, w sąsiedztwie wsi Sowia Góra, Lubiatów, Grotów odkryto duże złoża gazu i ropy. Wykonano 30 odwiertów o głębokości do 3,5 km. Udokumentowano nadające się do eksploatacji złoża gazu ziemnego – ok. 7,3 mld m³ i ropy naftowej – 7,2 mln ton. Są to obecnie (2009 r.) największe złoża ropy w kraju i drugie co do wielkości złoża gazu. Pełna eksploatacja wymaga dużych nakładów finansowych, np. koszt 1 otworu głębokości ok. 3,5 km wynosi do 30 mln zł. Łączna wartość inwestycji obejmująca zagospodarowanie obiektów, budowę rurociągów i terminala ekspedycyjnego w Wierzbnie wyniesie pra-

(największe i najbogatsze), Łowyniu, Bielsku i Ławicy. Szanse wykorzystania do celów leczniczych mają również źródła wód mineralnych w Międzychodzie.

Na początku XXI w. w Puszczy Noteckiej, na pn. od Międzychodu, odkryto duże złoża gazu ziemnego i ropy naftowej.

Początki ruchu wczasowego na Pojezierzu sięgają okresu międzywojennego, kiedy to w Międzychodzie i Sierakowie powstały obiekty letniskowe. W latach sześćdziesiątych XX w. zbudowano duże ośrodki wczasowe w Międzychodzie Ustroniu nad Jez. Mierzynskim, w Sierakowie nad Jez. Jaroszewskim i w Pszczewie nad

wie 2 mld zł. Gaz z poszczególnych ujęć kierowany jest do ośrodka centralnego, a stamtąd do zakładu odazotowania gazu w Snowidowie koło Grodziska Wlkp., gdzie po oczyszczeniu trafia do krajowej sieci gazowniczej.

Ropa z odwiertów płynie (ok. 1500 ton na dobę) rurociągiem do stacji ekspedycyjnej w Wierzbnie. Po przeładowaniu na cysterny kolejowe trafia przez Międzyrzecz i Zbąszyń do rafinerii w pd. Polsce (Trzebinia, Jasło), przerabiających ropę krajową. Prace budowlane rozpoczęto w 2008 r., pełne ukończenie planowane jest w 2013 r. Przewidywany okres eksploatacji złóż gazu i ropy z Puszczy Noteckiej wynosi ok. 15–20 lat. Zagospodarowane odwierty są obiektami niewielkimi, prawie niezauważalnymi w lasach Puszczy. Dużym kompleksem jest stacja ekspedycyjna ropy (tzw. ekspedyt) w Wierzbnie, dobrze widoczna z szosy nr 24 przy przejeździe kolejowym.

Zarówno prace poszukiwawcze, jak i inwestycyjne oraz eksploatacja prowadzone są tak, aby w minimalnym stopniu oddziaływały na środowisko naturalne.

jez. Szarcz oraz nad jez. Chłop. W latach późniejszych rozbudowana została baza turystyczna, szczególnie w Sierakowie, gdzie powstały domy wczasowe, kryta pływalnia i kręgielnia.

Mniejsze ośrodki wypoczynku świątecznego i wczasowego powstały w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. w Chrzypsku Wielkim, Chojnie, Lubikowie, Łęczeczkach, Prusimiu. Kolonie prywatnych domków letniskowych wybudowano w Bucharzewie, Chrzypsku Małym i Prusimiu. We wsiach nadwarciańskich część chałup wiejskich zamieniono na rezydencje wczasowe.

Informacje praktyczne

Komunikacja. Od początków XX w. Międzychód był lokalnym węzłem kolejowym, w którym zbiegało się 5 linii. W latach 90. zaczęto likwidować przewozy pasażerskie na poszczególnych trasach, a od października 1999 r. Międzychód i całe Pojezierze całkowicie pozbawione zostały pasażerskiej komunikacji kolejowej.

Głównym traktem drogowym Pojezierza jest droga krajowa nr 24 Pniewy–Skwierzyna. Rangę dróg wojewódzkich mają szosy: nr 160 Miedzichowo–Gorzyń–Drezdenko–Dobiegnow, nr 182 Międzychód–Wronki–Ujście–Piła, nr 186 Kwilcz–Chrzypsko Wielkie–Wróblewo (Wronki). Inne ważniejsze szosy to Kwilcz–Sieraków i Gorzycko–Międzyrzecz.

Do wszystkich większych wsi prowadzą drogi asfaltowe. Większe miejscowości położone przy szosie nr 24 mają dogodne połączenia autobusowe z Poznaniem i Gorzowem. Ponadto PKS obsługuje m.in. linie: Poznań–Pniewy–Kwilcz–Sieraków–Międzychód, Poznań–Szamotuły–Wronki–Sieraków–Międzychód, Międzychód–Drezdenko–Gorzów, Międzychód–Pszczew–Międzyrzecz, Wronki–Sieraków–Międzychód. Lokalne linie autobusowe, również przewoźników prywatnych, łączą Międzychód z Muchocinem,

Świechocinem, Lewicami, Kwilczem, Miłostowem, Lutomiem i Pniewami przez Mościejewo. W okresie letnim liczne połączenia funkcjonują pomiędzy Międzychodem Ustroniem (Mierzynem) a centrum miasta.

Zakwaterowanie. Dla posiadaczy namiotów przygotowano na tych terenach kilka pól biwakowych i namiotowych. Wyznaczone m.in. przez nadleśnictwa pola biwakowe znajdują się przy pn. brzegu jez. Barlin, nad jez. Kubek, przy pn. brzegu Jez. Godziszewskiego, w Łęczeczkach nad Jez. Chrzypskim, na pd.-wsch. brzegu jez. Obierznie koło Lubosza, na wsch. brzegu Jez. Młyńskiego w Prusimiu, na zach. brzegu Jez. Lutomskiego koło Sierakowa, na zach. brzegu Jez. Jaroszewskiego koło Góry, przy zach. brzegu Jez. Ławickiego, przy pd. brzegu jez. Janukowo, nad Jez. Łowyńskim przy drodze Łowyń–Świechocin, przy pn. brzegu Jez. Lubikowskiego, przy pn. brzegu jez. Chłop koło Pszczewa, nad Obrą w okolicach Borowego Młyna koło Pszczewa, nad jez. Wędromierz, nad jez. Stołtuń, przy pd. brzegu jez. Chłop i na pd. brzegu Jez. Lubikowskiego.

Kempingi i pola namiotowe na Jez. Jaroszewskim w Sierakowie, w Międzychodzie Ustroniu, Chrzypsku Wielkim, w Lubikowie i Pszczewie mają komplet urządzeń sanitarnych i gospodarczych. Schroniska młodzieżowe czynne są w lipcu i sierpniu w Międzychodzie, Pszczewie, Rokitnie i Sierakowie.

Hotele funkcjonują w Międzychodzie oraz – niewielki – w Przytocznej. Stylowy gościniec „Ostęp” (restauracja i hotel) położony jest przy szosie Poznań–Gorzów Wlkp. w Gorzynie. W Sierakowie planowane jest otwarcie pensjonatu przy Państwowym Stadzie Ogierów. Tam też (w ośrodku wczasowym nad Jez. Jaroszewskim) oraz w Międzychodzie Ustroniu i Pszczewie można wynająć na pobyt wczasowy domki kempingowe lub namioty. Miejsca hotelowe oferują obiekty w Sierakowie, w Międzychodzie Ustroniu i nowo powstający w Pszczewie. Ekskluzywne obiekty hotelowe i restauracje istnieją w Nowym Gorzycku – „Villa Toscania” i w Wiejcach – „Pałac Wieje”.

Pod koniec 2010 r. będzie oddany do użytku duży, elegancki ośrodek konferencyjno-wczasowy „Olandia” nad Jez. Kuchennym w Prusimiu.

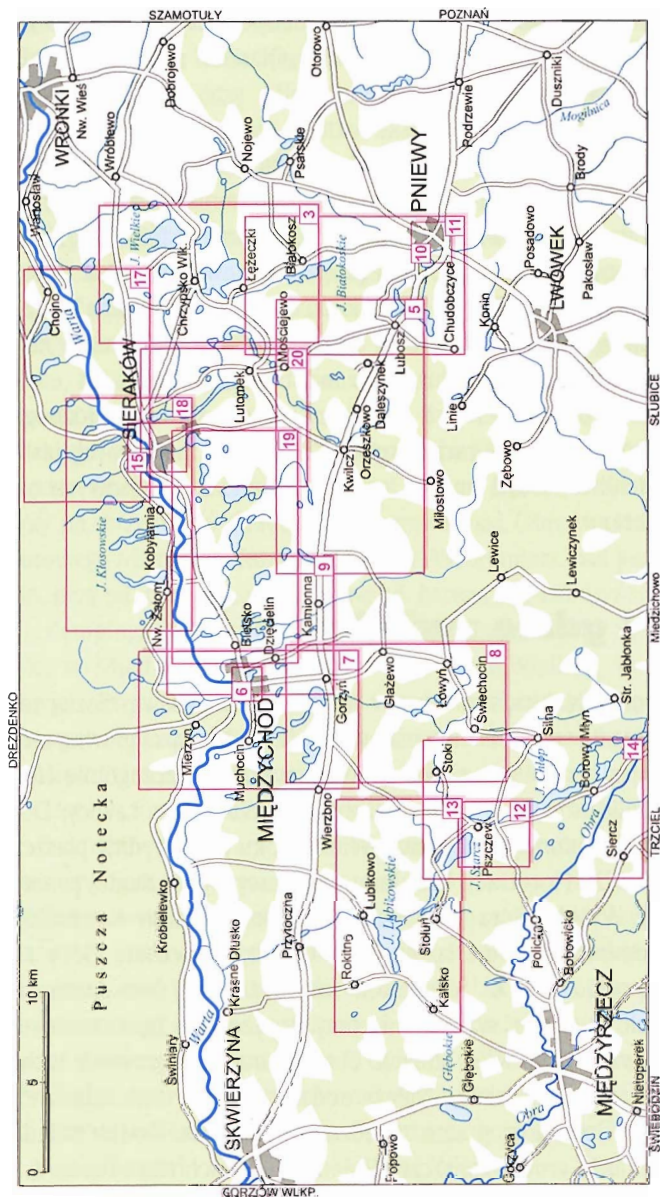
Studenckie schroniska istnieją w Bucharzewie nad Wartą (z ośrodkiem jazdy konnej) oraz w Błotach w Puszczy Noteckiej. Prywatne pensjonaty z ośrodkami jazdy konnej znajdują się w Morzcu i Dormowie koło Międzychodu oraz w folwarku „Heleny” nieopodal Jez. Lubikowskiego i w Pszczewie (ośrodek „Karina”).

Bardzo atrakcyjne warunki do spędzania urlopu na Pojezierzu zapewniają liczne kwatery agroturystyczne (informacje na stronach internetowych urzędów miast i gmin).

W ostatnich latach bardzo zwiększyła się liczba różnego autoramentu restauracji i barów. Kilka z nich położonych jest przy ruchliwej szosie nr 24 i latem w ośrodkach wczasowych nad jeziorami.

Co i gdzie zwiedzać

Liczne jeziora, tworzące w połączeniu z ciekawą rzeźbą terenu i bogatą szatą roślinną malownicze krajobrazy, są główną atrakcją Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego. Szczególnie ciekawe okolice znajdują się koło Chrzypska Wielkiego, Ławicy, Dormowa, Kamionny i Pszczewa. Wiele uroku mają wydmy piaszczyste Puszczy Noteckiej. Punktami widokowymi o rozległej panoramie są: Wysoka Góra (koło Pszczewa), skarpa doliny Kamionki koło Kamionny, Góra Głazów (koło Grobi), Francuskie Góry z wieżą widokową k. Sierakowa, krawędź rynny Jez. Lutomskiego koło Lutomka, wzniesienie przy drodze koło Łęczeczek nad Jez. Chrzypskim i wiele innych. O osobliwościach przyrody tych okolic już wspomniano. Należy dodać, że winny one stanowić znaczący punkt programu zwiedzania Pojezierza. Godne zwiedzania są także grodziska, szczególnie Kolno, Muchocin i Pszczew.

► Schemat umiejscowienia mapek i planów zamieszczonych w przewodniku

- ▶ Góra Głazów – punkt widokowy przy szosie Kwilcz–Sieraków (fot. Z.S.)

15 najciekawszych miejsc- -obiektów na Pojezierzu

(uszeregowanych w kolejności ze wsch. na zach.)

- ŁĘŻECZKI – punkt widokowy przy szosie Pniewy–Łęczeczki; widok na Jez. Chrzypsko
- ORZESZKOWO – dawny cmentarz kalwiński
- SIERAKÓW – renesansowy kościół pw. NMP Niepokalanie Poczętej
- SIERAKÓW – Muzeum – Zamek Opalińskich
- SIERAKÓW – rezerwat przyrody „Buki nad Jez. Lutomskim”
- GROBIA – Góra Głazów, głaz narzutowy i punkt widokowy przy szosie Kwilcz–Sieraków

Zabytków architektury nie zachowało się tutaj wiele, lecz z istniejących kilka ma dużą wartość. Styl romański nie pozostawił po sobie żadnych śladów. Gotyk reprezentują kościoły w Pniewach, Kamionnie i Chrzypsku Wielkim. Renesansowymi budowlami są kościoły w Goraju, Sierakowie i częściowo w Międzychodzie. W stylu barokowym zbudowano kościół w Rokitnie i pałac w Pniewach, a klasycystyczne formy mają kościół w Kwilczu i pałac w Gorzynie. Interesujące sylwetki architektoniczne mają wzniesione w XIX w. dwory i pałace w Białokoszu, Chudobczycach, Gorzynie, Kwilczu i Wituchowie, a szczególnie w Rozbitku, Śródce i Wiejcach. Międzychód szczyci się dobrze zachowanym zespołem staromiejskim z przełomu XVIII i XIX w.

Na przełomie XIX i XX w. z łamanych kamieni polodowcowych i cegieł wzniesiono liczne zabudowania folwarczne, niejednokrotnie o ciekawych formach architektonicznych. Interesujące

- ▶▶▶ ● CHALIN – ścieżka dydaktyczna „Jary Chalińskie” przy Ośrodku Edukacji Przyrodniczej
- KAMIONNA – gotycki kościół pw. Narodzenia NMP
- MNISZKI – ekspozycja muzealna w Ośrodku Edukacji Przyrodniczej i Regionalnej
- MIĘDZYCHÓD – zabudowa domami szczytowymi przy ul. Rynkowej
- MIĘDZYCHÓD – Muzeum Regionalne
- KOLNO – rezerwat przyrody „Kolno Międzychodzkie”
- GORZYŃ – pałac i ścieżka spacerowa przy pd. brzegu Jez. Gorzyńskiego
- PSZCZEW – Muzeum – Dom Szewca
- ROKITNO – barokowy kościół pw. MB Rokitniańskiej i zespół budowli przy placu pielgrzymkowym.

zespoły takich budynków znajdują się w Lutomku, Ławicy, Prusimiu i Wituchowie.

Ciekawsze dzieła malarstwa można obejrzeć w Sierakowie, Goraju i Chrzypsku Wielkim. Starą polichromię ma kościół w Rokitnie (XVIII w.). W częściowo odbudowanym zamku Opalińskich w Sierakowie – obecnie muzeum – eksponowane są cenne sarkofagi z XVII w., przeniesione z podziemi kościoła i odrestaurowane w latach 1992–94. Interesującym obiektem – muzeum regionalnym – jest Dom Szewca w Pszczewie. W Pszczewie znajduje się też prywatny skansen pszczelarski.

Ciekawe zbiory, m.in. etnograficzne, ma Muzeum Regionalne w Międzychodzie. Kolekcje muzealne znajdują się w Rokitnie przy kościele, w Ośrodku Edukacji w Mniszkach oraz w leśniczówce w Mokrzu.

Innego rodzaju obiektami, dostępnymi do zwiedzania po uprzednim uzyskaniu zgody, są Huta Szkła i Stado Ogierów w Sierakowie. W okresie letnim na hipodromie Stada organizowane są zawody konne.

Na terenie Pojezierza działają dwa Centra Edukacji Przyrodniczej, w Mniszkach i Chalinie.

SZLAKI TURYSTYCZNE

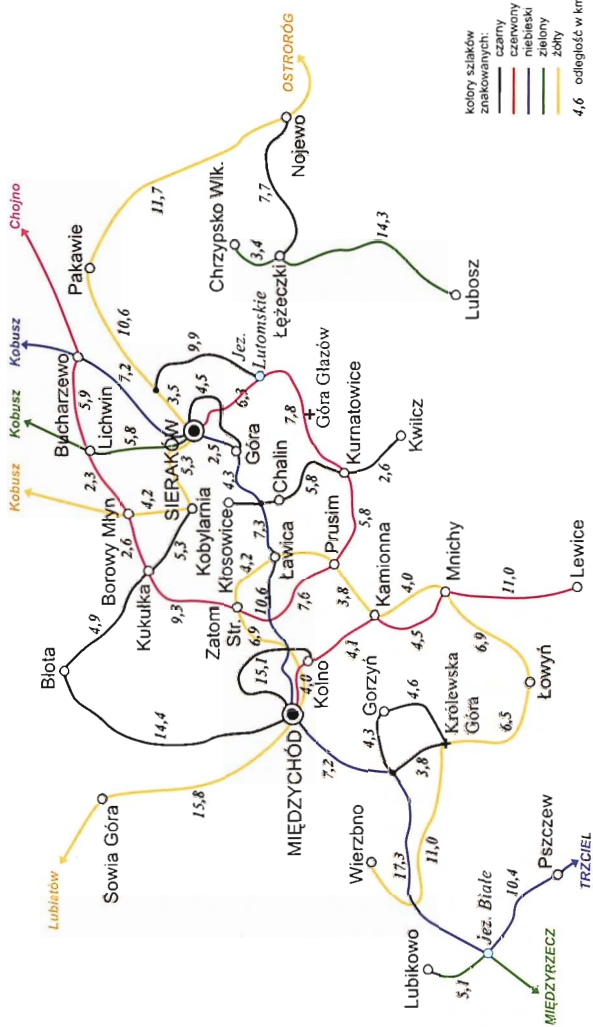
Szlaki piesze

Uwagi ogólne

Na terenie Pojezierza istnieje gęsta sieć znakowanych szlaków turystycznych. Ich przebieg zaznaczono na mapce schematycznej na str. 51. Po części są to szlaki dłuższe, łączące Pojezierze z sąsiednimi regionami, po części krótsze, o charakterze lokalnym. Do ważniejszych szlaków należą:

- niebieski: (Ujście–Czarnków–Miały)–Kobusz–Sieraków–Ławica–Międzychód–Pszczew–(Zbąszyń);
- czerwony: (Obrzycko–Wronki)–Bucharzewo–Kukułka–Zatom Stary–Prusim–Kurnatowice–Sieraków;
- żółty: Wierzbno–Łowyń–Kamionna–Prusim–Zatom Stary–Międzychód–Sowia Góra–(Drezdenko);
- żółty: (Ostroróg)–Nojewo–Sieraków–Kobusz–(Piłka–Wieleń);
- zielony: Sieraków–Kobusz–(Mokrz).

Większość szlaków oznakowana została na początku lat sześćdziesiątych przez Oddział Międzyuczelniany PTTK w Poznaniu według zasad obowiązujących na terenie całego kraju. Szlaki te, mające w sumie ok. 270 km długości, podzielono na odcinki wybieżek jednodniowych i opisano w kolejności położenia punktów wyjścia, od wsch. na zach. Szlaki nie są obecnie na bieżąco konserwowane i nie gwarantują wędrówki bez obawy niedotarcia do celu. Pożądane jest korzystanie z map z zaznaczonym przebiegiem szlaków. Poza szlakami znakowanymi podano propozycje kilku ciekawszych szlaków nieznakowanych. Przy hasłach „Międzychód Ustronie” i „Sieraków” podano opisy szlaków o charakterze spacerowym, okrężnym, wytyczonych przede wszystkim dla osób przebywających na wczasach w tamtejszych ośrodkach.

► Schemat szlaków pieszych opisanych w przewodniku (bez tras spacerowych ujętych w hasłach Międzychód i Sieraków)

W niektórych początkowych i węzłowych punktach szlaków ustawiono granitowe słupki – drogowskazy podające kilometraż przebiegu szlaków na najbliższych odcinkach.

Wykaz szlaków pieszych znakowanych i nieznakowanych

P-1	Pniewy–jez. Lubosz Wielki–Lubosz	8,4 km
P-2	Lubosz–Jez. Białokoskie–Chrzypsko Wielkie	16,6 km
P-3	Lubosz–Oczmiech–Kwilcz	10,2 km
P-4	Pólko–jez. Ostrowo–Mościejewo–Lutomek	8,2 km
P-5	Nojewo–Łęczeczki–Chrzypsko Wielkie	12,8 km
P-6	Nojewo–Śródka–Kłodzisko	11,9 km
P-7	Kłodzisko–Pakawie–Sieraków	17,1 km
P-8	Chrzypsko Wielkie–Mościejewo–Kwilcz	15,2 km
P-9	Sieraków–Jez. Lutomskie–Lutom–Sieraków	17,7 km
P-10	Kłodzisko–Pakawie–Chojno	5,9 km
P-11	Bucharzewo–Pustelnia–Chojno	9,8 km
P-12	Sieraków–jez. Niedziółka–Bucharzewo	6,3 km
P-13	Bucharzewo–Lichwin–Sieraków	10,8 km
P-14	Sieraków–Borowy Młyn–Francuskie Góry–Sieraków	20,1 km
P-15	Sieraków–Jez. Kłosowskie–Kukułka–Zatom Stary	17,5 km
P-16	Chalin–Kłosowice	4,3 km
P-17	Kukułka–Błota–Radgoszcz–Międzychód	19,3 km
P-18	Zatom Stary–Kaplin–Międzychód	18,5 km
P-19	Sieraków–Ławica–Kolno Młyn–Międzychód	20,4 km
P-20	Zatom Stary–Ławica–Prusim	13,0 km
P-21	Kwilcz–Kurnatowice–Góra Głazów–Sieraków	17,9 km
P-22	Kwilcz–Kurnatowice–Chalin	8,4 km
P-23	Kwilcz–Prusim–jez. Lubiwiec–Zatom Stary	17,2 km
P-24	Prusim–Chalin–Grobia–Sieraków	16,2 km
P-25	Kamionna–Prusim	3,8 km

P-26	Łowyń–Mnichy–Kamionna	11,9 km
P-27	Lewice–dolina Kamionki–Mnichy–Kamionna	15,5 km
P-28	Kamionna–rezerwat „Kolno Międzychodzkie”– –Międzychód (Bielsko)	8,1 km
P-29	Międzychód (Bielsko)–Kolno–Międzychód (Bielsko)	15,1 km
P-30	Zatom Stary–Jez. Koleńskie–Międzychód	6,9 km
P-31	Sowia Góra–Międzychód Ustronie– –Międzychód	15,8 km
P-32	Międzychód–Gorzycko–Wierzbno	16,1 km
P-33	Międzychód–jez. Winnogóra–Międzychód	12,9 km
P-34	Łowyń–Dormowo–Królewska Góra–Wierzbno	17,5 km
P-35	Gorzyń–Królewska Góra–Młyn Dormowo– –Gorzyń	12,7 km
P-36	Wierzbno–Strychy–jez. Winnogóra– –Międzychód	13,7 km
P-37	Wierzbno–Szarcz–Pszczew	18,8 km
P-38	Pszczew–Borowy Młyn–jez. Pięćniewo– –Pszczew	17,0 km

Opisy szlaków

Szlak P-1. Pniewy–jez. Lubosz Wielki–Lubosz

Szlak nieznakowany, dla kolarzy trudny – 8,4 km.

Z Rynku (0,0 km) udajemy się ul. Św. Ducha, a potem ul. Lwówecką w kierunku pd. Za zabudowaniami folwarku skręcamy w prawo (0,6 km) drogą do Zamorza i przecinamy ruchliwą obwodnicę Pniew – szosę nr 24 (zbudowaną w 1999 r.). Nieco dalej (1,0 km), na rozwidleniu skręcamy w prawo, na drogę polną wiodącą na zach. Po lewej mijamy położoną w odległości ok. 1 km wieś Zamorze. W miejscu, gdzie odchodzi w lewo droga do Zamorza (3,8 km), skręcamy w prawo ścieżką do niewielkiego ośrodka wczasowego i kąpieliska nad **jez. Lubosz Wielki** (pow. 94 ha – 4,2 km). Od kąpieliska skrajem pól i lasu udajemy się w kierunku zach. Dochodzimy do drogi Chudobczyce–Lubosz

(5,7 km) i skręcamy w prawo, na pn. Po prawej ładny widok na jezioro. Drogą polną dochodzimy do szosy gorzowskiej i – skręcając w lewo – do Lubosza. Lubosz PKS – 8,4 km.

Szlak P-2. Lubosz–Jez. Białokoskie–Chrzypsko Wielkie

Szlak znakowany – zielony, bardzo ciekawy, dla kolarzy trudny – 16,6 km.

Od przystanku PKS (0,0 km) przy szosie nr 24 przechodzimy przez wieś do drogi wiodącej na pn. wsch., w stronę Augustowa. Ok. 0,3 km za wsią, po prawej stronie drogi, leży **głaz** narzutowy o obwodzie 310 cm, a obok rośnie kasztanowiec o obwodzie pnia 380 cm. Po przeciwnej stronie drogi oczyszczalnia ścieków Lubosza. Nieco dalej (0,9 km) – w prawo – odchodzi droga wiodąca do Augustowa. Szlak biegnie prosto. Wysadzana dębami i innymi drzewami droga doprowadza do lasu (2,5 km). Mijamy **leśniczówkę Lubosz** (3,5 km) i dalej (4,5 km) osiągamy drogę z Lubocześnicy do Łęczec, biegnącą prostopadle do naszej. Przecinamy ją i wkraczamy w lasy stanowiące zespół przyrodniczo-krajobrazowy. Kierując się na wsch., po ok. 0,3 km wychodzimy na porośle lasem bukowym wzgórze (95 m n.p.m.). Znajdujące się tu wały są prawdopodobnie pozostałością grodu wczesnośredniowiecznego. Według ludowego podania jest to miejsce bitwy ze Szwedami. Schodząc z grodziska na wsch., osiągamy **Jez. Białokoskie** (5,2 km; patrz hasło). Nad jeziorem skręcamy w lewo na pn., ścieżką biegnącą przy brzegu dochodzimy do strugi Mianka (5,4 km), płynącej głęboko wciętą dolinką. Przecinamy strugę i dalej wędrujemy brzegiem jeziora. Po dwóch kilometrach marszu nad jeziorem (7,2 km) skręcamy w lewo i idąc pod górę, dochodzimy do skrzyżowania dróg (8,0 km), skręcamy w prawo i docieramy (8,1 km) do powalonego przez wichurę w 1993 r. potężnego dębu. Dąb o obwodzie 780 cm miał ponad 20 m wysokości. Od tego miejsca droga wiodąca skrajem lasu i pół doprowadza nas do drogi z Niemierzewa do Białokosza (8,8 km). Skręcamy w prawo i dochodzimy do mostku na strumieniu

► Strumień Białokoski k. Łęczeczek (fot. Z.S.)

wypływającym z Jez. Białokoskiego (9,7 km). Stąd idziemy dalej na pn.-zach. skrajem malowniczej łąki, a potem lasem do drogi z Łęczec do Chrzypka Małego (11,4 km). Skracamy w prawo do szosy Pniwy–Łęczeczki (11,8 km). Tu skręcamy w lewo, na pn. Nieco dalej, z szosy biegnącej stokiem wzgórza morenowego rozciąga się po prawej rozległy, piękny widok na Jez. Chrzypskie i w oddali na Puszcze Notecką. Jest to jeden z najpiękniejszych widoków w Wielkopolsce. Przy szosie w 1994 r. zbudowano parking i punkt widokowy. Stoi tu również pomnik grzyba odślonięty w 2001 roku. Równoległe do szosy, po lewej ciągnie się głęboka dolina Strumienia Białokoskiego.

Znaczny na tym odcinku spadek wysokości (od Jez. Białokoskiego do Jez. Chrzypskiego na odcinku 3,5 km strumień opada 38 m) i znajdujące się w korycie liczne głazy sprawiają, że przypo-

mina on potok górski. Szosą dochodzimy do Łęczeczek (13,3 km). Przed wsią spotykamy szlak czarny (13,1 km). Przechodzimy przez wieś, malowniczo położoną w dolinie strumienia. Na przeciwnym krańcu doliny (13,4 km) skręcamy w prawo – na drogę wiodącą obok ośrodka wczasowego Klubu Sportowego „Posnania”. Dalej wędrujemy drogą polną na pn., równoległe do brzegów Jez. Chrzypskiego. Po prawej ładne widoki jeziora. Na szosie Kwilcz–Wronki skręcamy w prawo i dochodzimy do centrum Chrzypka Wielkiego (16,6 km; patrz hasło).

Szlak P-3. Lubosz–Oczmiech–Kwilcz

Szlak nieznakowany, dla kolarzy nieco trudny – 10,2 km.

Od szosy nr 24 (PKS) (0,0 km) idziemy asfaltową drogą na pd. zach., w stronę Chudobczyc. Przecinamy tory kolejowe (0,6 km), mijamy Jez. Czarne (1,4 km) z lewej i jez. Obierznie z prawej (1,6 km). Nad jeziorem kąpielisko i pole namiotowe. Na skraju lasu (1,2 km) asfaltowa droga skręca na pd., szlak natomiast – zachowując poprzedni kierunek – wkracza w drogę leśną. Po 0,4 km od wejścia do lasu skręcamy w prawo, a następnie po ok. 0,5 km – w lewo (na zach.) do uroczyska **Oczmiech** (2,5 km). Stąd przez pofałdowany teren, idąc drogą polną na zach., docieramy do przysiółka Kopanina (3,7 km). Znajduje się tu **Leśnictwo Wituchowo**. Na pd. od Wituchowa wiedzie piękna aleja kasztanowców. Od leśnictwa drogą leśną na zach. dochodzimy do drogi Linie–Kwilcz (4,9 km). Skręcamy w prawo, w stronę Kwilcza. Droga wiedzie wysoczyzną morenową (średnia wysokość terenu ok. 100 m n.p.m.) o urozmaiconej rzeźbie. Na skraju lasu (7,2 km) za wsią Stara Dąbrowa (mijaną z lewej) skręcamy w prawo do samotnego gospodarstwa we wsi **Kubowo**. Przed zabudowaniami ścieżką leśną w lewo schodzimy do malowniczej, wąskiej dolinki Potoku Kwileckiego, mającego w pobliżu swe źródła. W ostatnich latach powstały w dolinie stawy rybne do hodowli karpia. Doliną, przecinając linię kolejową Rokietnica–Międzyzichód

(8,9 km), dochodzimy do **Orzeszkowa** (9,1 km; patrz hasło). Z Orzeszkowa idziemy chodnikiem przy szosie gorzowskiej na zach. do Kwilcza (patrz hasło) – PKS (10,2 km).

Szlak P-4. Pólko–jez. Ostrowo–Mościejewo–Lutomek

Szlak nieznakowany, dla kolarzy trudny – 8,2 km.

Prowadzi m.in. przez rezerwat „Bukowy Ostrów” nad jez. Ostrowo i Czarnym. Od przystanku PKS Wituchowo (0,0 km) przy szosie nr 24 Pniewy–Skwierzyna idziemy na pn., obok warsztatów i sklepów powstałych w ostatnich latach w miejscu dawnego folwarku Pólko, do skrzyżowania dróg leśnych (1,0 km). Po lewej, w odległości 0,3 km od skrzyżowania, znajduje się wzgórze 124 m n.p.m. – drugie co do wysokości na terenie Pojezierza. Na skrzyżowaniu skręcamy w prawo na wsch. i zmieniając kierunek drogą na pn. dochodzimy do małego, zarastającego jeziora (1,8 km). Wkraczamy na teren utworzonego w 2006 r. rezerwatu „**Bukowy Ostrów**”. Na pow. 78 ha chroni on lasy bukowe rosnące na pagórkowatym terenie oraz jeziora. Stąd idziemy zach. brzegiem jeziora do przesmyku z jez. Ostrowo (2,3 km) i dalej na pn. – początkowo drogą, a potem ścieżką – skrajem silnie zarastającego akwenu (patrz hasło Mościejewo). Las jest tu niezwykle urozmaicony. Występują w nim partie dąbrowy, buczyny i drzewostanu mieszanego. Warto obejrzeć pierwszy od przesmyku półwysp (dawniej wyspę), oddzielony od brzegu wąskim pasmem podmokłego gruntu. Idziemy cały czas na pn. skrajem jeziora i bagniska. Wychodzimy na polanę leśną i dalej brzegiem jeziora (skręcającego tutaj na wsch.) dochodzimy do miejsca, gdzie do ok. 1970 r. stała leśniczówka Mościejewo (3,3 km), a stąd – drogą prowadzącą lasem i dalej skrajem lasu, opadającą w dolinę Lutomki na pn. do wsi **Mościejewo** (5,6 km; patrz hasło). Z Mościejewo 0,5 km na pn. szosą do doliny Lutomki (6,1 km). Tam skręcamy w prawo, lewym (pn.) brzegiem doliny drogą obok stawów rybnych na pn. wsch., do szosy Chrzypsko

Wielkie–Kwilcz (7,1 km). Wędrujemy szosą na pn. zach. w pierw lasem, a następnie polami do Lutomka. Skrzyżowanie szos – przystanek PKS (8,2 km).

Z Lutomka można kontynuować wędrówkę szlakiem czarnym P-9 do Sierakowa przez Buczynę Lutomską lub przez Lutom.

Szlak P-5. Nojewo–Łęczeczki–Chrząpsko Wielkie

Szlak znakowany – żółty, czarny i zielony, dla kolarzy trudny – 12,8 km.

Pierwszy odcinek trasy wycieczki wiedzie szlakiem żółtym P-6. W miejscu, gdzie szlak żółty skręca w prawo, rozpoczyna się szlak czarny (2,7 km), wiodący prosto (na zach.), początkowo drogą, a potem skrajem lasu i łąk porastających dno doliny. Przecinamy drogę Kikowo–Śródka (3,4 km) i dalej idziemy doliną na zach. Środkiem doliny płynie strumień Oszczyńca, odprowadzający wody z jezior Psarskiego i Zajączkowskiego do Jez. Chrząpskiego.

Po przecięciu linii kolejowej Międzychód–Szamotoły, pod wysokim mostem, przerzuconym nad doliną (jest to jedna z ciekawszych budowli tego rodzaju w Wielkopolsce – wysokość nad doliną

- Chrząpsko Małe, most na linii kolejowej Międzychód–Szamotoły (fot. Z.S.)

15 m, długość całkowita 92 m, główne przęsło stalowe, tzw. kratowe z jazdą górą) dochodzimy do **Chrzypka Małego** (6,5 km), położonego nad Jez. Chrzypskim. Przy pierwszych zabudowaniach skręcamy w lewo i idziemy drogą na pn. zach., a potem na zach. równoległe do brzegów jeziora. Droga jest tu bardzo urozmaicona, wiedzie wśród młodników, nadjeziornych pagórków i obfituje w piękne widoki jeziora. Mijamy kolonię prywatnych domków letniskowych oraz ośrodek pomocy społecznej (zbudowany w latach 1992–95). Na rozwidleniu (8,0 km) skręcamy w prawo i dalej wspinamy się dość stromo do szosy z Pniew do Łęczeczek – 9,5 km, idąc w lewo 0,3 km tą szosą osiągniemy parking i **punkt widokowy** z rozległą panoramą Jez. Chrzypskiego oraz doliny Warty. Szosą tą (już razem ze szlakiem zielonym) idziemy przez wieś Łęczeczki (patrz hasło). Szlak czarny dochodzi do przystanku PKS przy szosie Kwilcz–Wronki i tam się kończy (10,4 km). Z Łęczeczek (10,3 km) do Chrzypka Wielkiego (patrz hasło) biegnie szlak zielony P-2. Prowadzi on połą drogą w kierunku pn., mijając po lewej duży ośrodek rekreacyjny KS „Poznania”. Dalej z drogi ładne widoki na Jez. Chrzypskie. Przed Chrzypkiem Wielkim szlak dochodzi do szosy Kwilcz–Wronki, przecina strumień odprowadzający wody z jezior Chrzypskiego i Białokoskiego i dochodzi do centrum wsi (12,8 km).

Szlak P-6. Nojewo–Śródka–Kłodzisko

Szlak znakowany – żółty, ciekawy, dla kolarzy trudny – 11,9 km.

Od przystanku PKS (0,0 km) wyruszamy szosą na pn. w kierunku Wronek. Po 0,2 km skręcamy w lewo na drogę polną i przechodzimy pod wiaduktem kolejowym. Dalej w lesie szlak skręca w prawo, po 0,3 km w lewo i doprowadza nad **Jez. Kikowskie** (pow. 8 ha). Obchodzi je wzdłuż brzegów wsch. i pn., i wiodąc drogą leśną na zach. dochodzi do drogi Kikowo–Strzyżmin (2,7 km). Przy drodze tej rozpoczyna się szlak czarny P-5. Szlak żółty skręca w prawo na pn. Niedaleko skraju lasu (4,3 km) i niewidocznego po lewej **jez. Lisznia** (pow. 20 ha, głęb. 15 m) skrę-

camy w lewo i wśród pól (ładne widoki m.in. na Jez. Kuchenne) do szosy Kwilcz–Wróblewo przy Jez. Kuchennym (5,6 km). Wędrujemy szosą na pn. przez **Śródkę** (5,9 km), mijamy po prawej w odległości ok. 0,3 km wzgórze z grupą 17 starych dębów (o obwodach do 700 cm) i dalej wzdłuż zach. brzegów Jez. Wielkiego. Po lewej, w odległości ok. 0,7 km, wieś Mylin. Przy krańcu jeziora szlak skręca na wsch. (9,3 km) i wkracza w las. Po 0,4 km skręcamy w lewo, na pn., dochodzimy do leśniczówki Kłodzisko (11,3 km) nad **jez. Kupiszewo** (pow. 9 ha). 0,6 km dalej na pn. przebiega szosa Wronki–Sieraków, gdzie należy skręcić w prawo, aby dojść już bez znaków do przystanku PKS Kłodzisko nż. (12,4 km).

Szlak P-7. Kłodzisko–Pakawie–Sieraków

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy nieco trudny – 17,1 km.

Od przystanku PKS Kłodzisko nż. (0,0 km) idziemy 0,5 km na zach. szosą do szlaku żółtego. Od szosy kierujemy się szlakiem na pn., po prawej **Jez. Małe** (pow. 5 ha) i dalej wzdłuż brzegów **Jez. Dużego** (pow. 32 ha, głęb. 5,4 m) dochodzimy do Pakawia. Przed wsią rosną dwa dęby o obwodach 550 i 510 cm. Na skrzyżowaniu za wsią (3,0 km) na skraju lasu szlak żółty skręca w lewo na zach. Od skrzyżowania dalej na pn. do Chojna biegnie szlak zielony P-10. Szlak żółty na niewielkim odcinku prowadzi brzegiem Jez. Dużego (z zach. brzegu ładny widok Pakawia), a później opuściwszy je (3,2 km), duktem na zach. doprowadza do większego, otoczonego lasami **jez. Krzymień** (5,1 km; pow. 63 ha, głęb. 33,1 m). Odbijając od jeziora na pn., wychodzimy na drogę (5,5 km) z Pakawia do Sierakowa i skręcamy na zach. Przecinamy (6,6 km) strumień odprowadzający wody z jez. Krzymień do Warty. Dalej idziemy prawie 2 km na zach. skrajem doliny Warty, równoległe do skraju borów sosnowych i nadrzecznych łąk. Później szlak skręca (9,9 km) na pd. zach. i wiedzie skrajem lasów przez uroczysko Pusie do skraju wsi **Tuchola**, przy dawnym folwarku z 1911 r. Dalej drogą na pd. zach. przez las mijamy **jez. Grzybite** (13,0 km, pow. 4 ha)

i docieramy do szosy Wronki–Sieraków (13,4 km). Stąd (przystanek PKS Tuchola nż.) wędrujemy do Sierakowa szosą na zach. 3 km. Szlak żółty biegnie szosą 1 km, po czym za Lutomką skręca w lewo, przecina linię kolejową Szamotuły–Międzychód, mija ujęcie wody dla Sierakowa i wychodzi nad **Jez. Lutomskie** (14,9 km). Dalej przez 0,5 km wiedzie skarpią wzdłuż brzegów jeziora i skręca w prawo na zach., doprowadzając drogą leśną do Sierakowa. Węzeł szlaków przy ul. Poznańskiej – 17,1 km.

Szlak P-8. Chrzypsko Wielkie–Mościejewo–Kwilcz

Szlak nieznakowany, dla kolarzy nie zalecany – 15,2 km.

Odcinek z Chrzypsko Wielkiego do Łęczeczek pokonujemy za znakami szlaku zielonego P-2. Szlak ten rozpoczyna się przy przystanku PKS (0,0 km). Pierwszy odcinek wiedzie szosą w stronę Kwilcza. Za niewielkim strumieniem odprowadzającym wody z Jez. Chrzypskiego (0,7 km) szlak skręca w lewo, w polną drogę na pd. do Łęczeczek. Z drogi ładne widoki na jezioro. Po 3,4 km dochodzimy do zabudowań **ośrodka wczasowego** Klubu Sportowego „Posnania” i szosy do Pniew. Dalej mały odcinek szlakiem czarnym w prawo i drogą do szosy Chrzypsko Wielkie–Kwilcz, gdzie skręcamy w lewo na pd. zach. i idziemy tą szosą do **Łęczec** (4,5 km; patrz hasło). Następnie idziemy 1 km szosą na zach. Na skrawie szosy w prawo skręcamy w lewo, na drogę polną na pd. zach. do **Mościewa** (6,7 km; patrz hasło). Ze wsi idziemy drogą polną obok folwarku, na zach. Mijamy grootę z figurą Matki Boskiej (7,2 km) i dochodzimy ponownie do doliny Lutomki przy dawnym **Górnym Młynie** (7,6 km), obecnie gospodarstwie rybackim. Stąd drogą, lewym (orograficznie) brzegiem doliny na pd. zach. obok stawów hodowlanych, później skrajem lasu, a następnie drogą leśną. Po lewej w dolinie Lutomki leży **Nowy Młyn**, pełniący też funkcję zaplecza gospodarstwa rybackiego. Dalej trasa prowadzi drogą na pd., oddalając się nieco od doliny. Szlak na tym odcinku jest dość trudny w orientacji i miejscami

uciążliwy z powodu wyboistych dróg. Teren jest bardzo pofałdowany, ponieważ przebiega tutaj pasmo moreny czołowej. Piękne są natomiast lasy rosnące po obu stronach doliny, w dużej części liściaste, przeważnie bukowe. W lesie po lewej, w odległości ok. 0,6 km za Lutomką, znajduje się najwyższe wzniesienie Pojezierza – **wzgórze 126 m n.p.m.** Na skrzyżowaniu dróg (11,0 km) w lewo na drogę, która doprowadza ponownie w dolinę Lutomki do młyna **Leśnik** (zwanego też Starym Młynem) – 11,6 km. Samotny budynek w otoczeniu majestatycznych lasów mieszanych ma wiele uroku. Szeroka droga wiodąca tuż przy Lutomce (tutaj często zwanej Strumieniem Kwileckim) doprowadza po 0,7 km do ostatniego z siedmiu dawnych młynów, leżących przy trasie wycieczki – **Kwileckiego Młyna** (12,3 km), obecnie osady pracowników leśnych. Z Kwileckiego Młyna krótsza i prostsza trasa wiedzie na zach. połą drogą wysadzaną dwoma rzędami kasztanowców i dalej szosą do Kwilcza. Do **Orzeszkowa** (patrz hasło Kwilcz) natomiast idziemy od Kwileckiego Młyna ścieżką prawym skrajem doliny, a potem przekroczywszy strumień, ok. 0,3 km bezdrożem przez las na pd. do jego skraju i stamtąd drogą połą wysadzaną drzewami dochodzimy do wsi (14,1 km). Po prawej kąpielisko nad Jez. Kwileckim. Z drogi wiodącej przez bardzo pofałdowany teren roztacza się ładny widok na Jez. Kwileckie. Z Orzeszkowa chodnikiem przy szosie nr 24 w kierunku zach. dochodzimy do Kwilcza (patrz hasło; PKS 15,2 km).

Szlak P-9. Sieraków–Jez. Lutomskie–Lutom–Sieraków

Szlak znakowany – czerwony, czarny i żółty, dla kolarzy trudny – 17,7 km.

Początek trasy przy ośrodku wczasowym nad Jez. Jaroszewskim (0,0 km). Z ośrodka wyruszamy na wsch. obok pola namiotowego i skrajem lasu szlakiem czerwonym przechodzimy nad Jez. Lutomskie (1,1 km). Dróżką nadjeziorną, wiodącą przez **rezerwat**, idziemy na pd. do drogi Grobia–Lutomek (4,4 km). Trasa

jest tu bardzo malownicza – stroma skarpa nadjeziorna, majestatyczne sędziwe buki, widoki na jezioro, ale zarazem trudna – popawalone pnie drzew i błotniste strumienie. Przy drodze skręcamy w lewo i opuszczamy szlak czerwony. Dalej wędrować będziemy za znakami szlaku czarnego. Przekraczamy strumień łączący jez. Głębołek z Jez. Lutomskim i drogą polną, ostatni odcinek stromo pod górę, dochodzimy do szosy Lubosz–Lutom (5,5 km) przy Lutomku. W prawo, w odległości 0,2 km, znajduje się skrzyżowanie szos i przystanek autobusowy. Szlak skręca w lewo, wiedzie przez wieś **Lutomek** (patrz hasło) i dalej szosą na pn. Z szosy ładne widoki na okolicę. Stromo schodzimy w dolinę Osiecznicy (Oszczynicy), przekraczamy strumień (7,2 km) i ponownie wychodzimy „na górę”. Mijamy położone w głębokich kotłach dwa niewielkie jeziora: **Bragant** (pow. 14 ha) z prawej oraz **Goleczewskie** (pow. 7 ha) z lewej i dochodzimy do **Lutomia** (8,7 km). Przy kościele skręcamy w prawo, na skraju wsi (9,2 km) przy figurze NMP w lewo, na drogę polną na pn. Później, w lesie w lewo i dochodzimy do potężnego głazu narzutowego (10,2 km). **Głaz** o obwodzie 11 m, zwany Diabelskim Kamieniem, leży w niewielkim zagłębieniu. Od głazu idziemy dalej drogą wiodącą z Lutomia na pn., przecinamy dolinę strumienia i przy samotnym gospodarstwie (10,8 km), należącym do wsi **Ryżyn**, skręcamy w lewo, w drogę polną wiodącą na pn. zach. Po 1,4 km szlak skręca w prawo, dochodzi do osady **Lesionki** (12,7 km) i szosy Chrzypsko Wielkie–Sieraków. Kolejny odcinek szlaku prowadzi na pn. zach. Mijamy położone w lesie **Jez. Godziszewskie** (pow. 7 ha). Nad jeziorem niewielkie kąpielisko (13,7 km). Dalej szlak dochodzi do szosy Lutom–Sieraków (14,1 km), skręca w prawo, przechodzi pod wiaduktem linii kolejowej Szamotuły–Międzychód i osiąga szosę Wronki–Sieraków (14,3 km). Przy szosie tej kończy się szlak czarny. Dalej do Sierakowa prowadzi szlak żółty P-7 (tam opis). Sieraków, węzeł szlaków przy ul. Poznańskiej – 17,7 km.

Szlak P-10. Kłodzisko–Pakawie–Chojno

Szlak częściowo znakowany zielony, dla kolarzy tatywy – 5,9 km.

Z Kłodziska do Pakawia można wędrować szlakiem żółtym P-7, jest to trasa dłuższa, lecz ciekawsza (3,5 km). Początek szlaku żółtego opodal przystanku PKS Kłodzisko nż. (2 km na zach. od wsi).

Marszruta wiedzie od wsi Kłodzisko (PKS – 0,0,km) drogą na pn. zach. do **Pakawia** (2,9 km). W Pakawiu spotykamy szlak zielony wiodący z Wartosławia do Chojna. Szlakiem tym idziemy przez lasy na pn. zach. obok leśniczówki **Zbigniewo** (4,3 km) do promu na Warcie (5,3 km). Po przeprawie promem, szosą przez wieś dochodzimy do przystanku PKS w Chojnie (5,9 km).

Szlak P-11. Bucharzewo–Pustelnia–Chojno

Szlak znakowany – czerwony, dla kolarzy tatywy – 9,8 km.

Od schroniska „Chata Zbójców” w Bucharzewie (0,0 km) szlak wiedzie drogami leśnymi na pn. wsch. i po 0,8 km na wsch. doprowadza do leśnictwa **Pustelnia** (2,7 km) na wsch. brzegu jez. Chojno. Stąd idziemy na pn. początkowo wzdłuż jeziora, a później drogą leśną do szosy Sieraków–Czarnków (4,6 km). W odległości 0,4 km na pn. od szosy znajduje się **Księża Góra** (88 m n.p.m., 45 m nad poziomem jez. Chojno, dobry punkt widokowy). Szlak czerwony wiedzie szosą na wsch., do Jez. Radziszewskiego (6,0 km). Przy jego pn. krańcu rozpoczyna się szlak zielony, również wiodący do Chojna. Od tego miejsca są dwie marszruty do Chojna: a) szlakiem czerwonym – ścieżką wzdłuż wsch. brzegów jeziora, z ominięciem ośrodka wczasowego (7,5 km) i dalej szosą do Chojna (PKS – 9,8 km); b) szlakiem zielonym – ścieżką wzdłuż zach. brzegów jeziora, obok kąpieliska i ośrodków wczasowych położonych przy pd. brzegu (8,3 km), ostatni odcinek szosą do Chojna (PKS – 10,2 km).

Szlak P-12. Sieraków–jez. Niedziółka–Bucharzewo

Szlak znakowany – niebieski, dla kolarzy taty – 6,3 km.

Stanowi najkrótsze dojście z Sierakowa do schroniska „Chata Zbójców” w Bucharzewie. Prowadzi od rynku (pl. Powstańców Wlkp., PKS – 0,0 km) przez most na Warcie do przedmieścia Piaski, a dalej ul. Gajową (0,8 km) w prawo. Za zabudowaniami szlak opuszcza szosę i wiedzie skrajem lasu i pól nadwarciańskich. Po prawej panorama Sierakowa (patrz hasło). Przy strumieniu płynącym z jez. Niedziółka skręcamy w lewo do szosy Sieraków–Czarnków. Szosą tą idziemy 0,4 km w prawo, mijając pd. kraniec **jez. Niedziółka** (pow. 27 ha), później na pn. w stronę Chojna drogą polną wśród zabudowań wsi Bucharzewo, rozrzuconych na skraju doliny Warty. Droga kieruje się łagodnie na wsch. W pewnym miejscu (4,0 km) skręciwszy na pn. można dojść (0,6 km) do położonego wśród lasu Jez. Bucharzewskiego. Droga do Chojna doprowadza do schroniska „Chata Zbójców” (ostatnie 1,3 km razem ze szlakiem czerwonym P-13) w Bucharzewie-Bukowcach (6,3 km).

Szlak P-13. Bucharzewo–Lichwin–Sieraków

Szlak znakowany: czerwony i zielony, dla kolarzy taty – 10,8 km.

Wiedzie lasami Puszczy Noteckiej, nad jeziorami. Z Bucharzewa (schronisko – 0,0 km) prowadzi drogą na zach. w kierunku Sierakowa razem ze znakami szlaku niebieskiego P-12, równoległe do Warty. Po 1,3 km, na rozwidleniu, szlak czerwony skręca w prawo na pn. zach. i doprowadza do pn. brzegu **Jez. Bucharzewskiego** (pow. 13 ha) i nieco dalej do szosy Sieraków–Czarnków (3,4 km). Szosą idziemy 0,1 km w lewo, a potem drogą leśną na pd. zach. do osady **Jeziorno** (4,2 km). Jeziorno leży przy pd. krańcu jez. Kubek. Znajdują się tu rybakówka i stawy – magazyny ryb oraz hodowlane. **Jez. Kubek** (pow. 69 ha) ma urozmaiconą linię brzegową, otoczone jest wydmami i borami Puszczy Noteckiej. W jego pn. części znajduje się niewielka wyspa o pow. 0,2 ha. Jezioro stanowi ośrodek hodowlany należący do

prywatnego gospodarstwa rybackiego w Sierakowie; poziom wód utrzymywany jest przez groblę i jaz w Jeziornie. Od XVII w. na strumieniu łączącym jezioro z położonym poniżej jez. Niedziółka i Wartą znajdował się młyn Kubek. Przy pd.-zach. brzegu jeziora przygotowano pole namiotowe, przy brzegu pn. – miejsca obozów harcerskich. Z Jeziorna, skracając wycieczkę drogą na pd., można dojść do Sierakowa – 4,5 km. Szlak czerwony wiedzie początkowo brzegiem jeziora na pn. zach., dalej drogą leśną na zach. do traktu Sieraków–Piłka (5,4 km), przecina go i 0,5 km dalej doprowadza do leśniczówki **Lichwin** (5,9 km) oraz szlaku zielonego Sieraków–Kobusz. W odległości 0,3 km na pd. od leśniczówki rozciąga się **Jez. Lichwińskie** (pow. 50 ha). Z Lichwina szlak czerwony biegnie – na pd. zach., do Borowego Młyna – 2,3 km i do Kukułki – 4,9 km (patrz szlak P-14). Marszruta tej wycieczki wiedzie od Lichwina szlakiem zielonym na pd. do Sierakowa (szlak ten prowadzi z Mokrza i Kobusza). Dalej idziemy wsch. brzegiem Jez. Lichwińskiego, obok osady Łodzia (6,4 km) i pola biwakowego, drogą leśną do asfaltowej (8,8 km), łączącej Borowy Młyn i Zatom Nowy z Sierakowem przy upamiętnionym **miejscu obozu** pracy z lat okupacji hitlerowskiej. Drogą asfaltową na pd. dochodzimy do przedmieścia Sierakowa – na Piaski (10,3 km) i na ostatnim odcinku razem ze szlakiem żółtym P-15 oraz niebieskim P-12 do Sierakowa (rynek – 10,8 km).

Szlak P-14. Sieraków–Borowy Młyn–Francuskie Góry–Sieraków

Szlak częściowo znakowany: żółty i zielony, dla kolarzy trudny – 20,1 km.

Jeden z najciekawszych szlaków przebiegających przez Puszcę Notecką, pozwala zapoznać się z jej niepowtarzalnym krajobrazem lasów, wydm i jezior. Z rynku (PKS – 0,0 km) szlak biegnie przez most na Warcie, za mostem nad doliną rzeki skręca w lewo asfaltową drogą wiodącą do Borowego Młyna. Przy

ostrym zakręcie szosy w prawo szlak skręca w lewo, w drogę po-
lną i ścieżką wzdłuż Warty wiedzie do **Marianowa** (patrz hasło)
– 2,1 km (można skręcić już za mostem nad Wartą i ścieżką tuż
przy rzece dojść do szlaku pod Marianowem; trasa ta – krótsza
od pierwszej o ok. 0,5 km – nie jest dostępna w czasie wyle-
wów Warty). Przed osadą przechodzimy przez strumień płynący
z Jez. Lichwińskiego. Następnie idziemy ścieżką – najpierw ma-
lowniczą doliną Warty, przecinając Borowy Strumień, a dalej bo-
rem sosnowym – i dochodzimy do szosy Sieraków–Zatom Nowy
opodal wsi **Kobylarnia** (4,4 km). Stąd biegnie dalej na zach. do
Kukułki szlak czarny P-15. Szlak żółty skręca na pn. dróżką bie-
gnącą wsch. brzegiem rynny Jez. Mniszego. Po 0,4 km po lewej
rezerwat „**Mszar nad jez. Mnich**” (patrz hasło). Dalej szlak bie-
gnie wsch. brzegiem Jez. Mniszego, wychodzi (6,0 km) w prawo
na górną krawędź skarpy i duktem prowadzi równoległe do jezio-
ra. Po lewej teren kolejnego rezerwatu – „**Cegliniec**” (patrz ha-
sło). Przy szlaku kilka dorodnych sosen – pomników przyrody, oca-
łałych po zniszczeniu lasów przez owady w latach dwudziestych
XX w. Za jeziorem skręcamy w lewo (7,6 km), nieco dalej w prawo
na szeroką drogę z Kukułki do Sierakowa (8,3 km). Tu w prawo
i wraz z biegnącym tą drogą szlakiem czerwonym dochodzimy do
Borowego Młyna (8,6 km; patrz hasło). Z Borowego Młyna wę-
drujemy ścieżką wiodącą wsch. brzegiem stawów, ciągnących się
w kierunku pn. Idziemy na przemian ścieżkami i drogami leśnymi
równoległe do stawów. Przy końcu doliny (11,2 km) wspinamy
się do piaszczystej drogi Sieraków–Drezdenko (zwanej traktem
drezdeńskim), przebiegającej w miejscu dawnego szlaku handlo-
wego, istniejącego od czasów piastowskich. Na trakcie skręcamy
w lewo, po 0,2 km ostro w prawo, po dalszych 0,2 km w lewo do
podnóża wysokich wzniesień. Przed nami rozciąga się potężny
wał wydmowy, zwany **Francuskimi Górami** (patrz hasło). Szlak
skręca ostro w lewo i bezdrożem, a dalej duktem wyprowadza
na najwyższy „szczyt” – 89 m n.p.m. (12,0 km). Wznosi się tu

wysoka betonowa wieża obserwacyjna lasów, tzw. dostrzegalnia. Z Francuskich Gór szlak żółty biegnie na pn. do Kobusza (8 km). Od skrzyżowania dróg można traktem drezdeńskim – skracając trasę o 2 km – powrócić do Sierakowa. Dalsza marszruta tej wycieczki wiedzie bez znaków, drogą u podnóża wydm, w kierunku wsch. W pewnym miejscu (13,3 km) droga skręca w kierunku pd.-wsch., w stronę leśnictw Jeziorno i Bucharzewo. Idziemy 1,5 km do skrzyżowania (14,8 km) ze szlakiem zielonym z Kobusza. Tu za znakami zielonymi skręcamy w prawo i dochodzimy do leśniczówki **Lichwin** (15,2 km). Dalej idziemy do Sierakowa szlakiem zielonym P-13. Sieraków rynek – 20,1 km.

Szlak P-15. Sieraków–Kukułka–Zatom Stary

Szlak znakowany: żółty, czarny i czerwony, dla kolarzy trudny – 17,2 km.

W większości prowadzi lasami Puszczy Noteckiej, m.in. nad jeziorami. Odcinek 5,3 km z Sierakowa do Kobylarni pokonujemy szlakiem żółtym P-14. Przed wsią od szlaku żółtego, skręcającego na pn. do Kobusza, odgałęzia się szlak czarny wiodący do Kukułki i da-

► Jez. Kłosowskie w Puszczy Noteckiej (fot. K.B.)

lej do Międzychodu przez tereny dawnej wsi Radasz. Przy pierwszych zabudowaniach wsi skręcamy w prawo, na pn. Po ok. 1,5 km piaszczystej drogi szlak skręca w lewo i duktem leśnym dochodzi na brzeg **Jez. Kłosowskiego** (6,3 km; patrz hasło). Stąd aż do Kukułki szlak prowadzi wsch. brzegiem jeziora. Droga jest dość trudna z powodu licznych źródełek, tworzących lokalne bagienka. Nad wodą rosną olchy, często wcale pokaźnych rozmiarów.

Trud marszu wynagradza widok na jezioro i Czaple Wyspy. Po ok. 0,5 km od zejścia szlaku na brzeg jeziora można najlepiej obserwować z małego półwyspu życie mieszkańców Czaplich Wysp. Dalej szlak wychodzi na dukt i cały czas wiodąc wzdłuż jeziora – a na ostatnim odcinku wzdłuż łąki – dochodzi do **Kukułki** (9,7 km). Z Kukułki na zach. droga biegnie do Zatomia. Po ok. 1,2 km marszu, gdy droga skręca w prawo, schodzimy duktem stromo w dół – w rynnę **jez. Barlin** (11,2 km; pow. 103 ha, głęb. 3 m, dług. 3,2 km, szer. 0,7 km). Idąc w lewo duktem, na skrzyżowaniu przy skręceniu drogi, po ok. 0,2 km wyjdziemy na stromy brzeg jeziora, skąd roztacza się bardzo ładny widok. W dole mały odcinek niezarośniętego brzegu. Tu w jezioro wchodzi drewniany **pomost**, z którego krańca rozciąga się kolejny widok na jezioro. W rynnę jeziornej, po przecięciu łąki, szlak skręca w lewo (bór świerkowy) i wiedzie leśną drogą wzdłuż zach. brzegu jeziora. Po ok. 1 km marszu na przełaj przez las opuszczamy jezioro i duktem dochodzimy do drogi (12,9 km) prowadzącej z leśnictw Błota i Kukułka do Zatomia (powyżej leśniczówki Czapliniec). Wcześniej, w miejscu, gdzie przez dukt przepływa strumyk, można skręcić w lewo, by dojść po 150 m do nikłych **śladów kopalni** węgla brunatnego „Wanda”, istniejącej od końca XIX w. do lat 30. XX w. Była to kopalnia głębinowa, węgiel wydobywano w sztolniach, do których prowadził szyb głębokości ok. 20 m. Pod warstwą darni znajdują się resztki hałd kopalnianych. Szeroką drogą wśród lasów, młodników i pól dochodzimy do **Zatomia Nowego**. Zatom Nowy i Stary – patrz hasła; prom – 15,4 km. W Zatomiu

Nowym przeprawiamy się przez Wartę. Dalej przez Zatom Stary, a następnie drogą przez sosnowy las dochodzimy do szosy Międzychód–Sieraków (17,0 km; PKS 17,2 km).

Szlak P-16. Chalin–Kłosowice

Szlak znakowany – czarny, dla kolarzy bardzo łatwy – 4,3 km.

Od dworu – Ośrodka Edukacji Przyrodniczej (0,0 km) szlak prowadzi uczęszczaną drogą na krótkim odcinku na zach., a następnie na pn. Wpierw skrajem parku i pól, dalej przez piękny las mieszany droga schodzi w dolinę strumienia łączącego Jez. Śremskie (z prawej) i jez. Putnik (z lewej). Jeziora zakryte lasem oddalone są po ok. 0,4 km od drogi. Spotykamy (1,4 km) szlak niebieski P-18, wiodący z Sierakowa do Międzychodu. Las wzdłuż drogi jest bardzo urokliwy, o urozmaiconym drzewostanie, z licznymi wiekowymi okazami drzew. Za strumieniem (1,9 km) szlak niebieski w prawo prowadzi do Sierakowa – 6,5 km. Czarny, nieco kluczącą wyraźną drogą, wiedzie dalej przez bór sosnowy do Kłosowic. Na skrzyżowaniu (3,3 km) odchodzi w prawo droga do leśnictwa Góra. Po wyjściu z lasu przekraczamy linię kolejową Międzychód–Szamotuły i wśród zabudowań Kłosowic dochodzimy do szosy i przystanku PKS (4,3 km).

Szlak P-17. Kukułka–Błota–Radgoszcz–Międzychód

Szlak znakowany – czarny, dla kolarzy trudny – 19,3 km.

Wiedzie lasami Puszczy Noteckiej. Stanowi dojście do schroniska w Błotach lub może być częścią dwudniowej wycieczki z Sierakowa do Międzychodu.

Z Kukułki (0,0 km) szlak biegnie drogą leśną obok leśniczówki na pn. zach. Po 1,5 km z prawej kotlina dawnego jeziora, obecnie torfowisko z rzadkimi roślinami, m.in. rosziczką, bagnem i żurawiną. Przy szlaku dorodne okazy ok. 130-letnich sosen, ocalałe z okresu zniszczenia lasów przez owady w latach 20. XX wieku. Dalej idziemy w kierunku pn.-zach., drogą wijącą się wśród

wydm, do dawnej osady **Błota** (3,8 km). W budynku położonym w niewielkiej enklawie zalesionych dziś pól znajduje się **schronisko** turystyczne „Matecznik”. Dalej wędrujemy na zach. do leśnictwa Błota (4,9 km) i stamtąd drogą na pd. zach., skręcającą stopniowo na zach. w kierunku Radusza (patrz hasło). Na skrzyżowaniu (8,9 km) przy dawnym **cmentarzu** ewangelickim (dęby o obwodzie ponad 300 cm, pozostałości nagrobków) szlak skręca na zach. i wiedzie mało uczęszczaną drogą obok dawnego leśnictwa **Zwierzyniec**. Przy zabudowaniach rośnie piękny dąb o obwodzie 790 cm i wiąz górski o obwodzie 510 cm. Po dojściu do traktu Międzychód–Wieleń, obok leśnictwa Mokrzec (10,8 km) skręcamy w lewo. Za strumieniem, skręciwszy ponownie w lewo, można wyjść po 0,2 km nad Jez. Młyńskie. Szlak następnie doprowadza do **Kaplina** (12,9 km; patrz hasło). Z Kaplina idziemy asfaltową drogą na pd. zach. do Radgoszczy (14,9 km; patrz hasło). W pewnym miejscu (13,8 km) na prawo od drogi znajdują się dwie **mogiły jeńców** radzieckich, zbitych z obozu i zabitych przez Niemców w 1944 r. Tablicę pamiątkową odsonięto w 1973 r. Z Radgoszczy wędrujemy drogą na pd., równoległe do wsch. brzegów Jez. Radgoskiego i dalej lasem równoległe do krawędzi dolnej terasy doliny Warty. Po minięciu strzelnicy sportowej szlak doprowadza do osady **Przedlesie** (18,1 km) – siedziby nadleśnictwa Międzychód. Stąd razem ze szlakiem żółtym P-31, szosą przez dolinę Warty, dochodzimy do Międzychodu (patrz hasło), do węzła szlaków na skrzyżowaniu ulic Dworcowej i J. Piłsudskiego (19,3 km).

Szlak P-18. Zatom Stary PKS–Kaplina–Międzychód

Szlak nieznakowany, dla kolarzy łatwy – 18,5 km.

Wiedzie obrzeżem Puszczy Noteckiej, nad jeziorami. Od przystanku PKS (0,0 km) przy szosie Międzychód–Sieraków wędrujemy na pn. do Zatomia Nowego szlakiem czerwonym P-15. **Prom** (2,1 km). We wsi – już bez znaków – skręcamy w lewo drogą

asfaltową na pn. zach. Za wsią (3,2 km) opuszczamy szosę i dróżką leśną na pn. dochodzimy do **Jez. Piaskowego** (pow. 14 ha) przy kąpielisku (4,5 km). Obchodząc akwen nadjeziorną dróżką od pn., docieramy do następnego jeziora: **Środkowego** (pow. 6 ha; 5,2 km). Od pn. krańca tego zbiornika, idąc wpraw na zach., a przy rozwidleniu trzech dróg (5,6 km) drogą na pn. zach., po 1 km skręcając na zach., dochodzimy do pn. brzegów (7,6 km) **jez. Sze-ken Duży** (pow. 12 ha, głęb. 2,0 m). Stąd dalej na zach. droga leśna wiedzie do pn. brzegu **Jez. Młyńskiego** (Kaplińskiego, pow. 34 ha, głęb. 6,5 m) i dalej do drogi Mokrzec–Kaplin, gdzie spotykamy szlak czarny P-16, wyznaczający dalszą marszrutę do Międzychodu (węzeł szlaków przy moście – 18,5 km).

Szlak P-19. Sieraków–Ławica–Międzychód

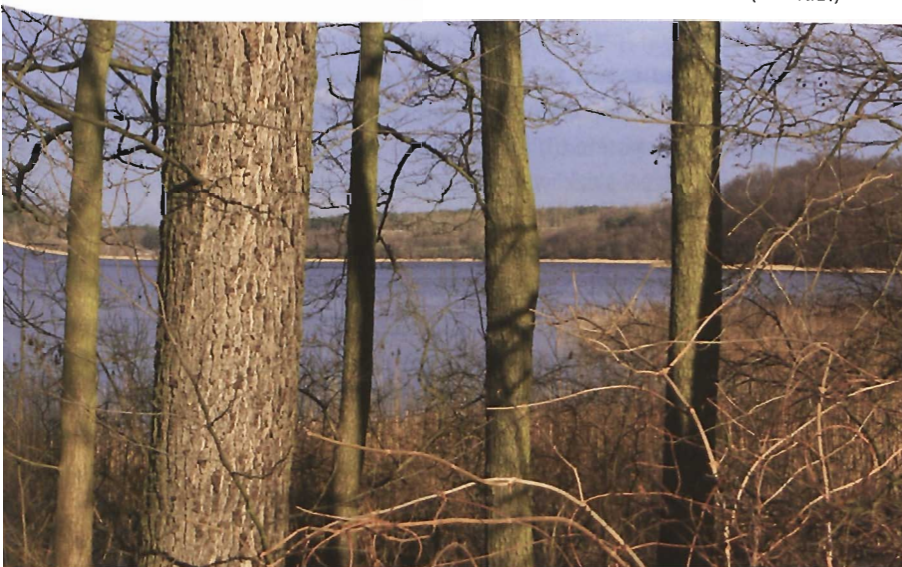
Szlak znakowany – niebieski, główny szlak Pojezierza, dla kolarzy nieco trudny – 20,4 km.

Prowadzi przez centralną, najciekawszą część Pojezierza, nad 8 jeziorami. Piękne widoki, urozmaicone lasy. Wędrówkę rozpoczynamy przy węźle szlaków turystycznych, na skrzyżowaniu ul. Poznańskiej i Dworcowej (0,0 km). Idziemy szosą w stronę Kwilcza razem ze szlakiem czerwonym, żółtym i czarnym. Po ok. 0,2 km szlak niebieski skręca w prawo i leśną drogą prowadzi do wsi **Góra**. Przecinamy Potok Jaroszewski (1,2 km). Przed wsią Góra dochodzimy do szosy (2,4 km) z Sierakowa, mały odcinek idziemy nią na pd., po czym skręcamy drogą połą na zach. Na pn. skraju Góry (2,5 km) rozpoczyna się szlak czarny, wiodący na pd. i dalej wokół Jez. Jaroszewskiego. Po lewej **Jez. Wielkie** (pow. 33 ha), z ciekawym widokiem na otaczające je wzgórza. Następnie droga wiedzie przez ładny las mieszany obok leśniczówki Góra (3,7 km; rozwidlenie 5 dróg, uważać na znaki) i za leśniczówką w lewo wąską dróżką, wijącą się między krzakami malin i jeżyn. Dróżką tą do silnie zarastającego **jez. Głębocek** (4,3 km). Jezioro o pow. 9 ha położone jest w wąskiej rynnie

i otoczone dębowo-sosnowym starodrzewem. Przy krańcu jeziora nie skręcamy drogą w lewo, lecz skrajem lasu – w górę – do leśnej drogi wiodącej ze wsch. na zach. (5,4 km). Przecinamy ją i mniej wyraźną drogą skrajem wzgórza morenowego idziemy równoległe do widniejącego w dole jez. **Śremskiego** (patrz hasło Chalin).

Ze skraju lasu (strzałka z literą „W” na drzewie) roztacza się piękny widok na jezioro (5,7 km). Dalej idziemy skrajem lasu, ciągle w kierunku zach., a po wejściu w urozmaicony las mieszany w kierunku pd.-zach., do drogi z Kłosowic do Chalina (6,5 km). Prowadzi nią szlak czarny P16. Skręcamy w lewo, przecinamy strumień płynący od Jez. Śremskiego do jez. Putnik (położonego w gąszczu leśnym, ok. 0,4 km od drogi). Las jest tu niezmiernie bujny: buki, graby, czarne topole, olchy i gęste poszycie tworzą teren zdawałoby się nie do przebycia. Nieco dalej opuszczamy wygodną drogę, skręcamy (7,4 km) w prawo i kontynuujemy marsz skrajem rynny – zakrytego przed nami lasem – jez. Putnik. Po ok. 0,5 km szlak opuszcza dolinę i stromo pod górę, obok okazałego buka, prowadzi do drogi biegnącej z Chalina do Ławicy – na skraj stromej skarpy brzegowej Jez. Ławickiego. Skarpa rynny jeziornej

► Jez. Śremskie k. Chalina i Śremu (fot. K.B.)

pokryta jest lasem mieszanym. Przy drodze spotykamy znaki szlaku żółtego P-20. Razem szlaki te doprowadzają do **Ławicy** (9,8 km; patrz hasło). Opuszczając wieś, szlak wiedzie drogą na pd. zach. w dół nad jezioro, do kąpieliska i pola namiotowego. Za rzeczką odprowadzającą wody z Jez. Ławickiego skręcamy w prawo nad **jez. Janukowo** (11,5 km; pow. 33 ha). Stąd drogą biegnącą wśród łąk i pól, obrośniętą gęstym szpalerem drzew i krzewów (m.in. tarniny i dzikiej róży; odcinkami lepiej iść polem równoległe do drogi), a później lasem na zach. docieramy do uroczo położonej dawnej leśniczówki **Kolno Młyn** (13,5 km). Spotykamy tu szlak czerwony P-23 z Prusimia do Zatomia. Z Kolna Młyna malowniczym jarem wśród lasu bukowego wychodzimy na płaski, bezleśny teren. Drogą polną na zach., wśród pól uprawnych i ogrodzonych parkanem sadów, szlak prowadzi (ostatni odcinek drogą asfaltową) do skraju lasu, gdzie skręcamy w lewo – opuszczając asfaltową drogę – i leśną dróżką (początkowo skrajem parowu) dochodzimy do skrzyżowania szlaków żółtego i czarnego (14,9 km). Idąc w lewo szeroką drogą wiodącą do Kolna, a następnie ścieżkami nad **Jez. Koleńskim**, osiągamy położone na półwyspie **grodzisko** (15,4 km; patrz hasło Kolno). Wędrując z grodziska brzegiem jeziora na pn., a potem na zach., dochodzimy do przesmyku między Jez. Koleńskim i **Jez. Bielskim** (16,4 km), skąd razem ze szlakiem czerwonym (patrz P-28) przez młody dębowy las, a następnie (od skraju lasu razem ze szlakiem żółtym) przecinając Kamionkę dochodzimy do **Bielska** (17,9 km). Z Bielska szosą Sieraków–Międzychód, a potem ul. Sikorskiego docieramy do centrum Międzychodu (węzeł szlaków przy moście – 20,4 km).

Szlak P-20. Zatom Stary–Ławica–Prusim

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy dość trudny – 13,0 km.

Od przystanku PKS przy szosie (0,0 km) szlak prowadzi początkowo szosą Międzychód–Sieraków na wsch., pierwsze 0,2 km razem ze szlakiem czerwonym. Po przekroczeniu strumienia

(1,2 km) skręca w prawo, obok zabudowań i polną drogą, wysadzaną drzewami owocowymi, wiedzie na pd. wsch. równoległe do doliny strumienia, płynącego od jez. Putnik i Jez. Śremskiego. Droga ta prowadzi do Ławicy (4,2 km; patrz hasło). Odcinek z Ławicy jest jednym z najciekawszych szlaków na Pojezierzu. Początkowo – razem ze szlakiem niebieskim – idziemy na pd. wsch. wysokim, stromym brzegiem Jez. Ławickiego, z którego roztacza się piękny widok na położone w dole jezioro i otaczające je lasy. W miejscu (6,0 km), gdzie droga wiodąca dalej do Chalina zaczyna oddalać się od rynny jeziora, skręcamy w prawo i idziemy skrajem lasu oraz pól uprawnych. Dochodzimy do **dębu** – pomnika przyrody o obwodzie 570 cm (6,5 km). Dawniej szlak na tym odcinku miał inny przebieg. Ulewne deszcze spowodowały jednak obsunięcie się skarpy na paru odcinkach i zwalenie drzew. Ścieżka stała się nie do przebycia. Od dębu (na odcinku do 8,2 km razem ze ścieżką przyrodniczą ośrodka w Chalinie) schodzimy stromo w dół w rynnę Jez. Ławickiego. Szlak wiedzie na pd. obok niewielkich stawów rybnych i mija po prawej jez. Chalinek o pow. 15 ha (6,8 km). Przy pd. brzegu jeziora do lat 50. XX w. stał młyn wodny. Szlak wychodzi na skraj ładnej łąki, a następnie wkracza do jaru koło Chalina, będącego przedłużeniem rynny Jez. Ławickiego. Nie osiągając końca jaru, skręcamy w górę i opuszczamy dolinę (8,2 km). Drogą Chalina–Prusim szlak skręca w prawo, na pd. zach. Ok. 50 m od wyjścia z jaru leży po lewej **głaz** o obwodzie 560 cm. W 1769 r. okoliczne pola były areną bitwy wielkopolskich konfederatów barskich z rosyjskim korpusem ekspedycyjnym. Bitwę upamiętnia głaz postawiony w 2009 r. na rozwidleniu dróg z Chalina do Ławicy i Prusimia (8,9 km). Do Prusimia idziemy w kierunku zach. polną drogą wysadzaną wiśniami. W **Prusimiu** (10,7 km; patrz hasło) opuszczamy szlak – biegnący dalej do Kamionny – i drogą asfaltową na pd. dochodzimy do dawnej st. kol. (13,0 km) i przystanku PKS, położonego samotnie przy szosie nr 24.

Szlak P-21. Kwilcz–Kurnatowice–Góra Głazów–Sieraków

Szlak znakowany: czarny i czerwony, bardzo ciekawy, dla kolarzy trudny – 17,9 km.

Odcinek szlaku czarnego z Kwilcza do Kurnatowic opisany został w marszrucie szlaku P-22. Przy rozwidleniu dróg asfaltowych w **Kurnatowicach** (4,6 km) rozwidlają się również szlaki. Czarny skręca w lewo do Chalina, czerwony biegnie prosto na pn., a potem na wsch. drogą asfaltową w stronę Upartowa. Przed dawną szkołą (5,2 km) idziemy w lewo, drogą polną na pn. wsch. (ładne widoki na okolicę). Po 0,9 km skręcamy w prawo, na mniej uczęszczaną drogę polną na wsch. Mijamy kolejny budynek dawnej szkoły i obok dawnego wysypiska śmieci gminy Sieraków (7,1 km) dochodzimy do szosy Kwilcz–Sieraków (7,5 km). Szosą 0,3 km na pd. dojdziemy na **Górę Głazów**. Od szosy biegnie na wsch. drogą polną wśród rozrzuconych zabudowań wsi **Sprzecznno**. Dalej droga ta skręca na pn. wsch. (8,0 km). W pewnym miejscu (8,7 km) – na skraju lasu – szlak skręca w prawo na drogę leśną wiodącą na wsch. Prowadzi brzegiem położonego wśród lasów (9,4 km) **jez. Głębozec** (pow. 10 ha) i później dochodzi do drogi Grobia–Lutomek (10,3 km). Tu skręca po ok. 0,1 km w lewo, na drogę leśną. W tym miejscu odgałęzia się szlak czarny, wiodący do Lutomka (P-9). Odcinek 3,3 km prowadzi na pn. ścieżkę na stoku skarpy wzdłuż zach. brzegów Jez. Lutomskiego, przez rezerwat „**Buki nad Jez. Lutomskim**”. W połowie długości jeziora (13,9 km) szlak wychodzi na skraj skarpy rynnny jeziornej. Wiodąc na zach., dochodzi do **ośrodka wczasowego** nad Jez. Jaroszewskim (14,9 km) i dalej chodnikiem, równoległe do szosy, doprowadza do węzła szlaków przy ul. Dworcowej w Sierakowie (17,0 km).

Szlak P-22. Kwilcz–Kurnatowice–Chalin

Szlak znakowany – czarny, dla kolarzy łatwy – 8,4 km.

Szlaku zaczyna się przy przystanku PKS w Kwilczu (0,0 km). Chodnikiem po lewej stronie ul. Powstańców Wielkopolskich (szosa

nr 24) prowadzi na zach. do **Rozbitka**. Przed wsią i parkiem w Rozbitku skręca w prawo (1,2 km) i prowadzi mało uczęszczaną drogą na pn. Od miejsca skrętu 100 m dalej dojdzie bez znaków do parku i w lewo do pałacu w Rozbitku (300 m). Droga, którą wiedzie szlak na pn., wysadzana jest szpalerami okazałych kasztanowców i innych drzew. Po 1,4 km dochodzimy do rozwidlenia dróg (2,6 km), przy którym spotykamy szlak czerwony z Sierakowa do Zatomia. W prawo do Sierakowa marszruta P-21, w lewo do Prusimia i Zatomia P-23. Odcinek do Kurnatowic szlak czarny pokonuje razem ze szlakiem czerwonym. Drogą polną w obramowaniu alei pięknych starych drzew dochodzimy do szosy Kwilcz–Kurnatowice (3,1 km), tam skręcamy w lewo i szosą na pn. do **Kurnatowic**. Po wyjściu z doliny rozległy widok z wysoczyzny morenowej na pn.: na dolinę Warty, bory Puszczy Noteckiej i Kurnatowice na pierwszym planie. W centrum wsi przy rozwidleniu dróg asfaltowych (4,6 km) skręcamy w lewo, w drogę wiodącą do Sierakowa. Za wsią (5,2 km) skręcamy w lewo na żwirową drogę biegnącą w dół, w głęboką dolinę. Na rozwidleniu (5,5 km) w prawo. Dalej szlak wije się wśród pól, a później przez las w ogólnym kierunku pn.-zach. wśród pagórków oraz pięknych lasów mieszanych i bukowych. Z lasu wychodzimy przy **Jez. Małym** (7,0 km). Po lewej i prawej hodowlane stawy rybne. Mijamy duże działki letniskowe i niewielkie kąpielisko nad Jez. Małym (7,4 km), potem drogą pod górę, przez las liściasty, dochodzimy do Chalina. Na skrzyżowaniu (8,2 km) skręcamy w prawo do dworu – Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie (8,4 km).

Szlak P-23. Kwilcz–Prusim–Jez. Lubiwiec–Zatom Stary PKS

Szlak znakowany czarny i czerwony, bardzo ciekawy, dla kolarzy niezalecany – 17,2 km.

Od Kolna Młyna ciekawe dojdzie szlakiem niebieskim P-19 do Międzychodu, z Kwilcza – 20,2 km.

Od Kwilcza do szlaku czerwonego – 2,6 km, marszrutą P-22. Na rozwidleniu dróg nieopodal lasu (2,6 km) za znakami

szlaku czerwonego skręcamy w lewo. Droga wkracza w las, staje się mniej wyraźna, stopniowo ginie wśród drzew bukowych. Szlak skręca w lewo, na zach. i prowadzi bezdrożem przez las dębowo-bukowy, później mieszany, stokiem doliny strumienia płynącego od Jez. Długiego, równoległe do skraju lasu. Mijamy okazały pień uschniętego buka (4,3 km), idziemy dalej na zach. mało uczęszczaną drogą leśną. Skręciwszy w prawo (4,5 km), po murze zastawki przekraczamy strumień i kontynuujemy wędrówkę bezdrożem, równoległe do strumienia jego lewym (orograficznie) brzegiem. Półkilometrowy odcinek do Jez. Długiego jest dość uciążliwy, szczególnie wiosną i po dłuższych opadach. Wędrówka staje się łatwiejsza, gdy szlak wyprowadzi na drogę wędkarską na pn. brzegu **Jez. Długiego** (pow. 13 ha, głęb. maks. 4,8 m) – malowniczego akwenu, położonego w głębokiej dolinie. W jeziorze tym, zwanym też dość frywolnie Dupiną, złowiono kilka lat temu suma ważącego 40 kg. W połowie długości jeziora (5,7 km) szlak skręca na pn., mały odcinek wiedzie w prawo drogą Mechnacz–Kurnatowice, a następnie duktami leśnymi na pn. i zach. przez bardzo urozmaicone lasy liściaste i mieszane. Wychodzimy z lasu (6,9 km) i drogą na jego skraju wędrujemy na pd. zach. do polnej drogi (7,4 km) Mechnacz–Prusim, gdzie skręcamy w prawo do Prusimia. Roztaczają się stąd malownicze widoki na okolice – m.in. za niewielkim lasem rozległa panorama Puszczy Noteckiej. W **Prusimiu** wychodzimy na drogę asfaltową (8,9 km), którą idziemy przez wieś na pn. W centrum (9,3 km) pokonujemy mały odcinek razem ze szlakiem żółtym P-20. Na pn. skraju wsi, przy kąpielisku nad Jez. Młyńskim, szlak czerwony skręca w lewo, w szeroką drogę do Popowa. Na kolejnym rozwidleniu idziemy w prawo, pod górę i dalej (10,1 km) w lewo, węższą drogą leśną. Mijamy położony w odległości ok. 0,1 km skraj osiedla domków letniskowych i mało uczęszczaną drogą leśną wędrujemy na pn. zach. Następnie (11,3 km) szlak skręca w prawo na drogę leśną, później (11,6 km) wychodzi na skraj rozległej

enklawy pół wsi **Popowo** i skręca w lewo, wreszcie (11,7 km) ponownie w lewo w mało widoczną drogę leśną w młodniku i doprowadza (12,0 km) nad **Jez. Lubiwiec** (pow. 43 ha, dług. 1,3 km) – malowniczy akwen wśród lasów. Na ostatnim odcinku, skręciwszy w lewo nad stawem młyńskim, dochodzimy do **Kolna Młyna** (14,1 km), niegdyś osady młyńskiej, a później leśnictwa. Tu spotykamy szlak niebieski P-19. Z Kolna Młyna razem ze szlakiem niebieskim – na początku malowniczym wąwozem, a potem polną drogą na zach. – docieramy do drogi asfaltowej Kolno–Międzychód (14,8 km). Na skrzyżowaniu dróg szlak czerwony skręca na pn. i drogą polną, wiodącą wśród sadów i ogrodów, a później lasem (razem ze szlakiem żółtym P-30) dochodzi do szosy Międzychód–Sieraków (16,6 km), tu skręca w prawo i doprowadza do dawnej st. kol. (16,9 km) i przystanku PKS (17,2 km).

Szlak P-24. Prusim st. kol.–Chalin–Grobia–Sieraków

Szlak częściowo znakowany – żółty i czarny, dla kolarzy trudny – 16,2 km.

Od przystanku PKS i dawnej stacji kolejowej (0,0 km) przejdziemy 0,2 km szosą nr 24 w kierunku zach. do asfaltowej drogi, którą idziemy na pn. do wsi **Prusim** (2,3 km). Z Prusimia wędrujemy szlakiem żółtym na pn. wsch. przez las, a potem polną drogą, na pewnym odcinku wysadzaną m.in. drzewami wiśniowymi, do **jaru koło Chalina** (4,8 km). Tutaj szlak żółty (P-20) schodzi drogą leśną w dół, w piękny las bukowy. Po prawej głąz narzutowy o obwodzie 560 cm. Marszruta wiedzie dalej na pn. wsch. do **Chalina** (6,6 km; patrz hasło). Z Chalina szlak schodzi drogą do przesmyku między Jez. Małym (po prawej) i **Jez. Śremskim** (po lewej; 7,2 km; patrz hasło). Wsch. brzegiem jeziora, ponacinanym licznymi jarami, można dojść do szlaku niebieskiego (P-19) i dalej do Sierakowa (ok. 10 km). Trasa tej wycieczki prowadzi asfaltową drogą od jeziora stromo pod górę do rozrzuconych zabudowań **Śremu** (8,3 km) i do drogi Kwilcz–Kurnatowice–Sieraków. Kilka-

dziesiąt metrów idziemy w prawo, a potem skręcamy w lewo, na drogę biegnącą bezleśnym płaskowyżem na wsch. Warto tu wspomnieć, że w Wielkopolsce jest miasto Śrem, nieopodal którego znajduje się wioska... Międzychód. Następną wioską, do której doprowadza nas szlak, jest **Przemysł** (10,3 km), ładnie położony na zboczu doliny strumienia. Z Przemysła wędrujemy na pn. wsch. drogą polną wzdłuż doliny strumienia, dochodząc do szosy Kwilcz–Sieraków (koło wsi Jaroszewo – 11,9 km). Ok. 1,5 km na pd. od tego miejsca położona jest **Góra Głazów** (patrz hasło). Dalej trasa wiedzie szosą, lecz mimo to jest bardzo ciekawa. Mijamy grupę zabudowań wsi Grobia. Dochodzi tu z lewej szlak czarny, wiodący wokół Jez. Jaroszewskiego. Przed Jez. Jaroszewskim, na wzgórku, wznosi się **krzyż**, stojący na miejscu grobów żołnierzy napoleońskich. Są tu pochowane ofiary bitwy, jaka rozegrała się w Sierakowie i jego okolicach w 1813 r. W listopadzie 1981 r. odsłonięto tablicę pamiątkową. Z lewej strony roztacza się ładny widok na Jez. Jaroszewskie. Nieco dalej mieści się **ośrodek wczasowy** (14,1 km; patrz Sieraków). Ostatni odcinek to 2 km wygodnej drogi chodnikiem przez las do Sierakowa. Węzeł szlaków ul. Poznańska – 16,2 km, rynek – 17,1 km.

Szlak P-25. Kamionna–Prusim

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy bardzo łatwy – 3,8 km.

Trasa stanowi fragment długiego szlaku znakowanego, wiodącego z Wierzbna przez Łowyń, Zatom Stary, Międzychód do Drezdenka. Odcinek ten, w połączeniu z innymi szlakami przebiegającymi przez Prusim, może stanowić fragment trasy wycieczki do Zatomia lub Kwilcza (szlakiem P-21 lub P-23) albo do Sierakowa (szlakiem P-24).

Z Kamionny (Rynek – 0,0 km) idziemy przez wieś obok cmentarza i dalej drogą polną na pn. wsch., w stronę Prusimia. Z prawej widoki na pagórki morenowe zwane Kozimi Górą. Przecinamy nieczynną linię kolejową Rokietnica–Międzychód

► Oczko polodowcowe k. Kamionny (fot. H.L.)

(1,7 km). Droga obniża się, mija oczka polodowcowe, biegnie skrajem lasu. Odcinek ten, wysadzany starymi drzewami, jest bardzo malowniczy. Po prawej widok na Jez. Kuchenne. Obok krzyża (3,5 km) wychodzimy na, niegdyś bardzo uczęszczany, trakt Prusim–Międzychód i traktem tym docieramy do centrum Prusimia (3,8 km).

Szlak P-26. Łowyn–Mnichy–Kamionna

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy nieco trudny – 11,9 km.

Z Łowynia (przystanek PKS – 0.0 km) szlak prowadzi w kierunku wsch., a potem pn.-wsch., drogą do Mniszek. Wiedzie początkowo polami, a po przecięciu linii kolejowej (2,7 km) – lasami. Przed Mniszkami stromo schodzi w głęboką dolinę Kamionki i spotyka szlak czerwony (7,1 km). **Mniszki i Mnichy** (patrz

hasło). Z Mniszek (7,3 km) do Mnich (7,8 km) idziemy razem ze szlakiem czerwonym P-27 drogą asfaltową. W Mnichach, gdzie droga asfaltowa skręca w prawo, wędrujemy dalej prosto drogą polną na pn. na wyniosłe wzgórze, z którego rozciąga się piękny widok na dolinę Kamionki i dalszą okolicę. Wchodzimy na najwyższe wzniesienia okolicy, **Kozie Góry** (112 m n.p.m.) – 10,6 km. Stąd otwiera się rozległa panorama, szczególnie ku pn. – na Puszcze Notecką. Dalej idziemy szlakiem na zach., do Kamionny – Rynek, PKS (11,9 km).

Szlak P-27. Lewice–dolina Kamionki–Mnichy–Kamionna

Szlak znakowany – czerwony, bardzo ciekawy, dla kolarzy trudny – 15,5 km.

Od przystanku PKS (0,0 km) przy szosie nr 160 obok kościoła szlak biegnie na wsch. Na wysokości folwarku (0,3 km) skręca w lewo i groblą przekracza płytką tutaj dolinę Kamionki. Przy drodze (0,6 km) skręca w prawo i wiedzie na pn. wsch., równoległe do doliny Kamionki przez bardzo urozmaicone partie lasów. Przy drodze Łowyń–Krzyżkówko (3,2 km) skręca w prawo, mijają malowniczo położony **Wielki Młyn**, pierwszy z kilkunastu niegdyś młynów napędzanych wodami Kamionki. Ok. 0,5 km na wsch. od dawnego młyna położona jest niewielka wieś Krzyżkówko, obecnie m.in. z kilkoma domami letniskowymi. Na wsch. skraju tej wsi znajdują się prymitywne kopce, w których pochodzące z sąsiednich lasów drewno bukowe wypalane jest na węgiel drzewny. Przy młynie szlak przekracza Kamionkę i nieco dalej skręca w lewo, biegnie równoległe do rzeczki, prawym skrajem doliny i dalej, kłucząc nikłymi dróżkami leśnymi, wiedzie przez uroczyska **Pusty Młyn** (4,9 km), **Pary** i **Smolonki** (6,3 km). W rzadko odwiedzanych lasach tej części doliny, o ciekawym, urozmaiconym drzewostanie (m.in. bukowym), spotkać można wiele zwierząt: dzików, saren, jeleni. Przy odrobinie szczęścia można też zobaczyć bieleńca, żurawia, krasną lub dzięcioła czarnego. Z dawną produkcją

drzewną związane są nazwy uroczyska Smolonki oraz sąsiedniej leśniczówki Papiernia, gdzie kiedyś zapewne wytwarzano papier. W sąsiedztwie tej leśniczówki projektowane jest utworzenie rezerwatu przyrody „Papiernia”, który chronić będzie lasy olszowe z bogatym runem oraz zbocza doliny z pięknymi okazami dębów i buków – stanowiących już pomniki przyrody. Dolina od Lewic do Kamionny wchodzi w skład Pszczewskiego Parku Krajobrazowego. Skrajem łąk porastających dno doliny i lasów znajdujących się na zboczach szlak doprowadza do **Mniszek** (9,9 km; patrz hasło), gdzie dołącza z lewej szlak żółty P-26. Dalej wędrujemy drogą asfaltową na pn. do **Mnich** (10,7 km). W Mnichach szlak czerwony skręca w lewo szosą wiodącą do Gralewa, ponownie przecina Kamionkę przy dawnym młynie i skręca (11,1 km) na pn. zach. drogą leśną biegnącą równoległe do zach. krawędzi doliny. Dolina rzeki stanowi rezerwat przyrody „**Dolina Kamionki**”, obejmujący las grądowy oraz stanowiska rzadkiej rośliny – pełnika europejskiego. Lasem, a potem wśród pól docieramy do drogi Gralewo–Kamionna (13,3 km). Tu szlak skręca w prawo na pn., mija niewielkie jezioro **Okragłe** i **Zdręczno** z lewej oraz **Dalemin** z prawej i dochodzi do pierwszych zabudowań Kamionny. Nieco dalej przekracza Kamionkę w miejscu, gdzie niegdyś znajdował się młyn wodny, i schodami przy kościele doprowadza do centrum Kamionny (Rynek i PKS – 15,5 km).

Szlak P-28. Kamionna–rezerwat „Kolno Międzychodzkie” – Międzychód (Bielsko)

Szlak znakowany – czerwony, dla kolarzy nieco trudny – 8,1 km.

Z Kamionny (Rynek – 0,0 km) pokonujemy mały odcinek szosą nr 24, a później idziemy drogą polną biegnącą na pn., równoległe do wsch., górnej krawędzi doliny (w najbliższych latach droga ma otrzymać nawierzchnię asfaltową). Na rozwidleniu dróg (0,6 km) szlak skręca w lewo. Z drogi roztaczają się ładne widoki, m.in. na głęboko wciętą dolinę Kamionki. Szlak przecina linię kolejową

Rokietnica–Międzychód (1,4 km), na rozwidleniu skręca w lewo (2,4 km), schodzi w dolinę przy drodze Prusim–Międzychód (3,0 km). Wzdłuż dolnej, wsch. krawędzi doliny, na pn., szlak doprowadza do lasu porastającego brzegi Jez. Koleńskiego (4,1 km). Las ten należy do rezerwatu przyrody „**Kolno Międzychodzkie**” (patrz hasło). W prawo do wsi Kolno wiedzie szlak czarny. W lewo szlak ten prowadzi przez rezerwat trasą dłuższą o ok. 0,5 km. Zarówno szlak czerwony, jak i czarny dochodzą do trzech potężnych **dębów** o obwodach 640, 680 i 710 cm, i dalej do kładki na Kamionce (5,0 km). Przekraczamy Kamionkę, toczącą swe wody z jez. Kludno do Jez. Koleńskiego. Kolejny odcinek szlaku prowadzi przesmykiem między jeziorami **Bielskim** i Koleńskim przez ładne, urozmaicone drzewostany. Szlak przekracza ponownie Kamionkę (5,9 km), łączącą tutaj jeziora Koleńskie i Bielskie. Od tego miejsca razem z nim biegnie szlak niebieski, wiodący z Sierakowa. Po pewnym czasie dołącza szlak żółty ze Starego Zatomia. Razem szlaki przekraczają raz jeszcze Kamionkę (6,5 km), opuszczają dolinę rzeczki i wśród pól (z lewej widok na Jez. Bielskie), a potem zabudowań doprowadzają do **Bielska** (7,4 km) i wsch. krańca Międzychodu (przejazd opodal dawnej st. kol. Międzychód Letnisko – 8,1 km). Przez śródmieście do ul. J. Piłsudskiego prowadzi szlak niebieski. Odcinek tego szlaku ma 1,7 km długości.

Szlak P-29. Międzychód (Bielsko)–Kolno–Międzychód (Bielsko)

Szlak znakowany – czerwony i czarny, bardzo ciekawy, dla kolarzy trudny – 15,1 km.

Z Międzychodu (przejazd przy dawnej st. kol. Międzychód Letnisko – 0,0 km) do rezerwatu „Kolno” idziemy szlakiem czerwonym P-28. Wpierw szosą, a potem ul. Kwiatową przez willowe osiedle mieszkaniowe i drogą polną na wsch. dochodzimy do mostku na Kamionce (1,6 km). Za mostkiem kierujemy się na pd. przez lasy, raz jeszcze przecinając Kamionkę. Szlak dopro-

wadza po raz trzeci do Kamionki przy rezerwacie „**Kolno Międzychodzkie**” (3,1 km). Przy kładce na rzeczce (3,2 km) rozpoczyna się szlak czarny. Biegnie on najpierw na pn. równoległe do Kamionki (płynącej w gąszczu leśnym często pod zwalonymi pniami), a następnie wchodzi na pd. przed sędziwy, mieszany las, obok dębu o obwodzie ponad 5 m. Tu wychodzimy z rezerwatu i przechodzimy przez dawny park dworski w **Kolnie** (5,4 km; patrz hasło). Dalej idziemy ścieżką, a następnie drogą na pn., równoległe do wsch. brzegu jeziora. Ok. 0,7 km za wsią szlak skręca w lewo i ścieżką nad jeziorem dochodzi na półwysep (spotykając szlak niebieski), gdzie na stromym brzegu – ok. 20 m nad taflą jeziora – wznosi się **grodzisko** (6,3 km). Z grodziska szlak biegnie początkowo brzegiem jeziora razem ze szlakiem niebieskim (P-19), a następnie przez las dochodzi do drogi, którą biegł poprzednio. Ponownie krzyżuje się ze szlakiem niebieskim i żółtym (6,6 km), a następnie – drogą asfaltową na pn. zach. – dochodzi do szosy z Międzychodu do Sierakowa. Tu skręca w lewo. Przy osadzie Zielona Chojna (7,7 km) przekracza Kamionkę. Za rzeczką skręca w prawo drogą leśną na pn. zach., przecina linię kolejową (7,9 km), a następnie prowadzi na pn. (obok samotnej stodoły, a za stodołą na wsch.) i wychodzi na łąki nadwarciańskie (10,0 km) – ok. 0,2 km od rzeki. Na rozległych połaciach łąk rosną samotnie potężne dęby. Jeśli opuścimy szlak, przekroczymy Kamionkę i pójdziemy w prawo w górę rzeczki, dojdziemy do jez. Bielcz i widocznej kępy starodrzewu porastającego grodzisko. **Grodzisko Bielsko** jest grodziskiem typu pierścieniowatego, jego wały usypane są w kształcie podkowy otwartej na jeziora; jest bardzo duże – obwód wałów ma ok. 0,5 km i obejmuje pow. 2 ha. W kotlinie między wałami stał podobno zamek (później wydobywano tu kamienie). Obecnie całe grodzisko porośnięte jest pięknym lasem dębowo-grabowym.

Szlak przed mostkiem skręca w lewo i prowadzi wzdłuż lewego brzegu Kamionki do **Warty**, do miejsca, gdzie rozpoczyna

się wysoki, stromy brzeg (11,1 km). Roztacza się stąd widok na rzekę i łąki nadrzeczne, obramowane lasami Puszczy Noteckiej. Dalej szlak biegnie na zach. wzdłuż Warty skrajem lasu przez dość trudny w orientacji teren, zatacza łuk, a później ścieżkami przy łąkach i drogą na pd. zach. i w końcu ul. Rolną doprowadza do Bielska (14,7 km), a następnie do przejazdu przy dawnej st. kol. Międzychód Letnisko (15,1 km).

Szlak P-30. Zatom Stary–Jez. Koleńskie–Międzychód

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy nieco trudny – 6,9 km.

Od przystanku PKS (0,0 km) idziemy razem ze szlakiem czerwonym P-23 0,3 km szosą obok dawnej st. kol. na zach., a potem szeroką leśną drogą na pd. zach., do **leśniczówki Kołno** (1,3 km), przed którą przecinamy strumień Bielina, odprowadzający wody z jezior k. Prusimia i Jez. Ławickiego. Przed zabudowaniami leśniczówki skręcamy w prawo w leśną drogę wiodącą na zach. Po 0,4 km skręcamy w lewo, idziemy skrajem śródleśnej łąki, następnie przez ładny las mieszany z pięknymi okazami buków, dalej – bezdrożem stromo w górę, gdzie duktem w prawo dochodzimy do skrzyżowania pięciu dróg (2,6 km). Spotykamy tu szlak niebieski (P-19) i czarny (P-29). Szlakiem czarnym (0,5 km na pd.) można dojść do grodziska nad Jez. Koleńskim. Nasz szlak wiedzie teraz leśną drogą na zach. Opuszczając las koło **Jez. Bielskiego**, łączy się ze szlakiem czerwonym P-28 (3,4 km) i ponownie niebieskim, wiodąc razem z nimi na zach. do Bielska i Międzychodu (patrz hasła). **Bielsko** szosa – 4,4 km, przejazd przy dawnej st. kol. Międzychód Letnisko – 5,1 km, skrzyżowanie szlaków przy ul. Dworcowej – 6,9 km.

Szlak P-31. Sowa Góra–Międzychód Ustronie–Międzychód

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy nieco trudny – 15,8 km. Wiedzie borami Puszczy Noteckiej.

Z Sowiej Góry wyruszamy szlakiem żółtym od przystanku PKS (0,0 km) w stronę Międzychodu. Na odcinku ok. 50 m szlak wiedzie szosą na pd., po czym skręca w prawo i bezdrożem wspina się na wał wydmowy. Dalej biegnie 0,2 km duktem na zach., a następnie skręca w lewo na pd. Ścieżką przez, charakterystyczny dla Puszczy Noteckiej, ok. 80-letni ubogi bór sosnowy dochodzimy do drogi leśnej (0,9 km), wiodącej z Sowiej Góry w głąb lasów. Skręcamy nią w prawo, na pd. zach., po 0,2 km w lewo ścieżką na pd., z kolei po przebyciu dalszych 0,3 km ponownie na drogę leśną (1,4 km). Idąc tą drogą na pd. zach., przecinamy młodnik (2,5 km), nieco dalej (2,8 km) skręcamy w lewo, po 0,3 km w prawo, w szeroki pas ochrony przeciwpożarowej, i po ok. 0,1 km docieramy do podnóża wysokiego wału wydmowego. Skręciwszy w lewo, drogą na pd., szlak biegnie dalej równoległe do pasma wydmowego. Tutaj latem można rozkoszować się dorodnymi czarnymi jagodami borówki brusznicy; w okresie późniejszym bory obfitują w grzyby.

0,5 km dalej (3,7 km) w prawo odgałęzia się stumetrowej długości szlak znakowany białymi paskami, wiodący na kulminację wzniesień wydmowych – **Wielką Sowę** (92,9 m n.p.m., ok. 40 m wysokości względnej). Dalsze odcinki drogi prowadzą między wydrami, stopniowo coraz niższymi. Szlak dochodzi do dawnego leśnictwa **Żmijowiec** (6,2 km). Przy leśniczówce rośnie kilka dorodnych drzew liściastych, m.in. – tuż przy budynku – jawor.

Od leśniczówki w kierunku wsch. biegnie szlak czarny. Prowadzi on obok dawnego budynku strażnicy granicznej (0,7 km), dziś zamieszkanego przez robotników leśnych, do **głazu pamiątkowego** w miejscu straceń z czasów okupacji hitlerowskiej (2,0 km) i kończy się przy szosie Międzychód–Drezdenko (2,4 km).

Szlak żółty wiedzie od leśniczówki dalej na pd., szeroką drogą leśną, w kierunku wsi **Drzewce**. Na rozwidleniu dróg (7,4 km) skręca w prawo. Po 0,1 km mija jedno z gospodarstw należących do Drzewiec. Na skraju lasu rośnie okazała lipa o obwodzie pnia 350 cm. Drzewce są rozrzucone na rozległych enklawach puszc-

czy, obecnie liczą ok. 20 gospodarstw. W mijanym gospodarstwie na uwagę zasługuje stara stodoła drewniana (zapewne z XIX w.) konstrukcji węglowej. Na kolejnym rozwidleniu (7,6 km) skręcamy w lewo, później (8,5 km) w prawo i wędrujemy na przemian lasami i wśród pól należących do Drzewiec. Przy krzyżu (8,8 km) kolejny skręt w prawo, a 50 m dalej w lewo. Szlak dochodzi do strumienia płynącego na pd. Przy ceglanyim mostku (9,4 km) opuszcza drogę, skręca w prawo i prowadzi do pn. krańca **jez. Głębobczek** (9,6 km). Jezioro (10 ha, głęb. 3,6 m) w całości otoczone jest lasami. Przy pd. jego krańcu, gdzie na niewielkim odcinku brzeg nie jest porośnięty trzcinami, znajduje się dogodne miejsce do kąpieli. W pd.-wsch. części jeziora usytuowane jest kąpielisko, zaś na brzegu zach. pole biwakowe. Przy szlaku, nieopodal brzegu pd., w okresie letnim urządzone są obozowiska harcerskie. Szlak prowadzi dalej dróżką wzdłuż wsch. brzegu jeziora, później przez las i nad stawem na pd., do asfaltowej drogi (11,0 km). Droga ta biegnie od szosy Międzychód–Drezdenko do położonego 0,3 km na zach. dawnego ośrodka wczasowego. Skręcamy w prawo i po przejściu 0,1 km, przed osadą Kuźniak, w lewo, na drogę leśną. Dziś **Kuźniak** jest niewielką osadą ze stylową restauracją „Kuźniak Młyn”. W przeszłości znajdował się tu młyn wodny oraz – jak sugeruje nazwa – zapewne i kuźnica żelaza. Drogą leśną, przy której stoi kilka domków letniskowych, idziemy do centrum **ośrodka wczasowego** w Międzychodzie Ustroniu (11,7 km). Z ośrodka szlak biegnie dalej drogami leśnymi na pd. do Międzychodu, gdzie dociera do skrzyżowania ulic Dworcowej, Piłsudskiego i 17 Stycznia (15,8 km).

Szlak P-32. Międzychód–Gorzycko–Wierzbno st. kol.

Szlak znakowany – niebieski i żółty, dla kolarzy nieco trudny – 16,1 km.

Punktem początkowym jest skrzyżowanie ulic Dworcowej, Piłsudskiego i 17 Stycznia (0,0 km). Ul. Dworcową udajemy się za

znakami szlaku niebieskiego i czarnego na pd. zach., w kierunku dawnego dworca kolejowego. 0,5 km od skrzyżowania szlak czarny skręca w lewo, do dworca. Wędrujemy dalej szlakiem niebieskim, który biegnie asfaltową drogą do Muchocina, równoległe do torów kolejowych i skraju doliny Warty. Po 1,7 km szlak opuszcza szosę, skręca w lewo, przechodzi pod ceglany wiaduktem i prowadzi drogą na pd. zach. Mijamy parę gospodarstw i niedużych stawów rybnych i wkraczamy do lasu (2,5 km). W XIX w. znajdował się tu młyn wodny, zwany **Słodowym Młynem**. Przez las mieszany, później bór sosnowy, równoległe do rynny niewidocznego za drzewami jez. Tuczno, dochodzimy do asfaltowej drogi Międzychód–Gorzycko (3,7 km). Tu szlak skręca w prawo do **Gorzycka** (patrz hasło; 4,8 km – skrzyżowanie dróg w zach. części wsi). Z Gorzycka idziemy na pd. w pierw drogą wśród pól, a potem przez las (w pewnym miejscu dochodzi szlak czarny – 6,6 km). Drogą tą docieramy do szosy Poznań–Gorzów (7,2 km), przy rozwidleniu do Międzyrzecza. Przy rozwidleniu stoi samotny dawny budynek celny postawiony na granicy z lat 1920–39. Stąd szlak niebieski wiedzie szosą w kierunku Skwierzyny. Ok. 0,5 km od rozwidlenia skręca w lewo i skrajem lasu, a potem lasem, prowadzi na pd. zach. Las – z przewagą sosen – ma kilka wspaniałych partii gąszczu świerkowego i bukowego, ciągnących się na mocno pofałdowanym tutaj terenie. Szlak przecina drogę z Nowego Gorzycka do Wierzbna (10,1 km) i wiodąc wśród pagórków cały czas lasami na zach. dochodzi do linii kolejowej Międzychód–Międzyrzecz (13,2 km) nieopodal folwarku **Brzezie**. Wcześniej dołącza szlak żółty (11,2 km), prowadzący z Łowynia. Przechodzimy przez tor kolejowy, a następnie przez prawie niezauważalny przesmyk między silnie zarastającymi jeziorami Brzezienko (na pn.) i Brzeskim (na pd.). Na skrzyżowaniu dróg Nowe Gorzycko–Goraj (którą biegły oba szlaki) i Wierzbno–Lubikowo (13,5 km) szlaki się rozwidlają. Rośnie tutaj duża grupa modrzewi. Szlak niebieski wiedzie prosto do Pszczewa (szlak P-37), w prawo (do st. kol. Wierzbno) prowadzi szlak

żółty. Idąc drogą na pn. wsch., przecinamy linię kolejową Międzychód–Gorzów i osiągamy st. kol. Wierzбно (16,1 km), położoną przy szosie Poznań–Gorzów. Jest to punkt końcowy szlaku żółtego, długości ponad 100 km, biegnącego z Drezdenka.

Szlak P-33. Międzychód–jez. Winnogóra–Międzychód

Szlak częściowo znakowany – niebieski, bardzo ciekawy, dla kolarzy trudny – 12,9 km.

Z Międzychodu do Gorzycka wędrujemy szlakiem niebieskim (P-32). W Gorzycku opuszczamy szlak niebieski, który wiedzie dalej do Pszczewa. Z rozdroża w zach. części wsi udajemy się na pn. drogą do Muchocina, biegnącą wśród pól, a później lasami, równoległe do zach. brzegów **jez. Tuczo**. Po dojściu do, prostopadłej do naszego szlaku szerokiej, drogi (6,2 km) skręcamy w lewo, w stronę wsi Strychy i przez las docieramy do przejazdu kolejowego (6,8 km) na linii z Międzychodu do Międzyrzecza. W latach 1920–39 do tego miejsca dochodziła wąskim cyplem granica między Polską i Niemcami, ustanowiona na mocy traktatu wersalskiego. Za torami na rozwidleniu skręcamy w prawo i ok. 0,1 km dalej ponownie w prawo, na drogę leśną wiodącą w pobliżu skarpy jeziornej na pn. Dochodzimy na skraj lasu (7,3 km), nieopodal wysokiego brzegu jez. Winnogóra. Dalszy odcinek trasy jest dość uciążliwy. Jej ciekawszy wariant wiedzie, po zejściu w dół nad jezioro, nikłą ścieżką wędkarską na pn.; mniej ciekawy – lecz nieco wygodniejszy, szczególnie w porze deszczowej – prowadzi również na pn., ale skrajem pól i lasów porastających skarpe nadjeziorną. **Jez. Winnogóra** (Winnogórskie, pow. 64 ha, głęb. maks. 31 m), o urozmaiconej linii brzegowej, w całości otoczone lasami, ma wiele uroku. Z tafli wód pośrodku jeziora wynurza się wyspa. Na wyspie fragmenty pomnika jednego z właścicieli Muchocina z pocz. XIX w. Szczególnie interesujący jest brzeg wsch.: stromy, wysoki, porośnięty starodrzewem liściastym z pięknymi okazami buków i grabów. Do 1939 r. wzdłuż pd. brzegu jeziora przebiegała granica państwowa

z Niemcami. Po przejściu 0,7 km wzdłuż jeziora dochodzimy do jego pn. krańca, do cumowiska łodzi rybackich (8,0 km). Znajdziemy tu wprawdzie niezbyt dogodny, ale nad tym jeziorem najlepsze miejsce do kąpielii. Od jeziora idziemy drogą polną na wsch. Przy drodze szpaler dorodnych kasztanowców i mnóstwo kamieni polnych różnej wielkości, usuwanych z przyległych pól uprawnych. Docieramy do **Muchocina** (8,9 km; patrz hasło), wsi położonej nad Wartą. Z Muchocina krętą szosą na wsch., w kierunku Międzychodu, równoległe do doliny Warty. Po 1,2 km, przed oczyszczalnią ścieków z 1998 r., skręcamy z szosy w lewo na pn. wsch. (10,1 km) i wzdłuż porośniętej krzewami miedzy docieramy do grodziska „**Zbójecka Góra**” pod Muchocinem (10,3 km). Pierścieniowate grodzisko o zbliżonym do prostokąta (o boku ok. 50 m) zarysie wysokich na 4 m wałów położone jest przy skarpie doliny Warty o wysokości 20 m. Z grodziska roztacza się widok na rzekę, ciągnącą się na przeciwległym brzegu Puszcze Notecką i – ku wsch. – prześwitujące między zaroślami zabudowania Międzychodu. Od grodziska do Międzychodu można dojść dwiema trasami: łatwiejszą – szosą lub – nieco trudniejszą, lecz ciekawszą – po zejściu nad Wartę ścieżką skrajem skarpy na wsch., do szosy opodal wiaduktu przy linii kolejowej i dalej do miasta. Koniec trasy przy skrzyżowaniu ulic Piłsudskiego, 17 Stycznia i Dworcowej (12,9 km).

Szlak P-34. Łowyń–Dormowo–Królewska Góra –Wierzbo st. kol.

Szlak znakowany – żółty, dla kolarzy trudny – 17,5 km.

Początek szlaku (0,0 km) przy przystanku PKS. Przez wieś szlak prowadzi szosą w kierunku Świechocina. Po 0,5 km, za zabudowaniami koło cmentarza, gdzie szosa skręca w lewo (dojście do kąpieliska), szlak kieruje się prosto drogą polną na pn. zach. Z drogi biegnącej grzbietem pagórków ładne widoki na okolicę, m.in. z prawej na dolinę strumienia łączącego Jez. Łowyńskie z jeziorami Głębokim i Dormowskim. Na 1,8 km wędrówki droga

przecina strumień i rozwidlenie dróg na skraju lasu. Szlak skręca w lewo, na zach. Na 2,5 km droga, którą prowadzi szlak, dochodzi do **Jez. Głębokiego** (pow. 11 ha, głęb. 12 m), położonego w malowniczej kotlinie. W odległości 1,5 km na pd. położone jest **Jez. Płytkie** (pow. 10 ha, głęb. 5 m). Dalej szlak mija rozrzucone zabudowania gospodarcze (należące jeszcze do Łowynia), przecina ponownie strumień, który płynie od Jez. Głębokiego do Jez. Dormowskiego, i dochodzi do skrzyżowania dróg (3,2 km). Następnie skręca raptownie w prawo, znowu przecina strumień i skręciwszy na kolejnym rozwidleniu (3,4 km) na pn., prowadzi piaszczystą drogą przez młody las sosnowy. Po wyjściu z lasu, po lewej stronie widoczne jest wysokie wzgórze, zwane przez okoliczną ludność „**Szwedzką Górą**” (wg legendy usypali je Szwedzi). Roztacza się z niego piękny widok na położone w dole **Jez. Dormowskie** (pow. 27 ha, głęb. 12 m) i okolicę. Dalej drogą przez pagórkowaty teren szlak prowadzi do **Dormowa** (patrz hasło). W centrum wsi (5,1 km), przed sklepem, szlak skręca w lewo, na drogę wiodącą do Nowego Gorzycka. Następnie na rozwidleniu trzech dróg (5,5 km) skręca w prawo, w stronę lasu. Na krótkim odcinku prowadzi skrajem lasu, a w pewnym miejscu (6,0 km) skręca w las i wiedzie bezdrożem do szczytu **Królewskiej Góry** (6,5 km), gdzie krzyżuje się ze szlakiem czarnym P-35 (tam opis szczegółowy). Razem z tym szlakiem schodzimy w dół na pn. Na skraju lasu (7,7 km) szlaki rozwidlają się. Żółty biegnie dalej prosto na zach. przez las zwany „Trzysta Móg”, czarny skręca w prawo. Lasem, a potem skrajem lasu, prowadzi do szosy (10,4 km) wiodącej do Międzyrzecza (opodal Nowego Gorzycka). Ok. 1 km stąd na pn. położony jest elegancki hotel i restauracja „**Toskania**” (dojście szosą w prawo). Szlak skręca szosą w lewo, a potem w prawo i przez teren folwarku (11,5 km) wędrujemy na zach. **Nowe Gorzycko** to niewielka wieś w paśmie wzgórz morenowych, w przeszłości wieś szlachecka znana od 1424 r. Szlak, wiodąc przez bardzo urozmaicony teren, dochodzi do linii kolejjo-

wej Międzychód–Międzyrzecz (14,6 km). Wcześniej dołącza doń szlak niebieski z Międzychodu (P-32). Szlaki razem przecinają linię kolejową i nieco dalej rozwidlają się (14,9 km). Żółty – drogą na pn., przekraczając linię kolejową Międzyrzecz–Wierzbno – dochodzi do szosy gorzowskiej opodal st. kol. Wierzbno (17,5 km).

Szlak P-35. Gorzyń–Królewska Góra–Młyn Dormowo–Gorzyń

Szlak znakowany – czarny, dla kolarzy niezalecany – 12,7 km. Atrakcyjny, wiodący przez urozmaicony teren, wśród lasów.

Początek przy gościńcu „Ostęp” (0,0 km). Szlak biegnie na pn., a następnie na zach., nad **Jez. Gorzyńskie** (0,2 km). Tam skręca w lewo i wiedzie na pd. zach. dróżkami po nadjeziornej skarpie, przez teren dawnego parku. Drzewostan porastający skarpe jest niezwykle malowniczy, a liczne wiekowe buki i dęby nadają mu majestatycznego charakteru. Z prześwitów między drzewami widoki na jezioro i wyspę. Po prawie kilometrowej wędrówce nad jeziorem dochodzimy do ruchliwej szosy Gorzów–Poznań (0,9 km). Idziemy tą szosą ok. 0,2 km (uważając na samochody), przecinamy dolinę strumienia płynącego od Jez. Dormowskiego, a następnie skręcamy w prawo na leśną drogę. Po prawej stawy rybne należące do zakładu doświadczalnego w Gorzynie. Droga wiedzie częściowo przy krawędzi ok. 25-metrowej skarpy nadjeziornej, przez piękny las z przestojami starych buków i dębów. Po dojściu do doliny strumienia szlak skręca (1,9 km) w lewo i prowadzi bezdrożem na zach. przez las liściasty. Wędrówka jest tu utrudniona, szczególnie po deszczu. Dalej szlak dochodzi do drogi (2,1 km), skręca w prawo, na krótkim odcinku biegnie drogą, a potem nikłą dróżką i bezdrożem pn. skrajem dolinki. Nieopodal tego miejsca znajduje się czynne latem łowisko ryb i wędzarnia. Po przecięciu kolejnej drogi (2,9 km), w pierw zarastającą drogą leśną, mijając niewielkie oczka (miejsce częstego przebywania dzików), potem po przejściu w górę bezdrożem szlak doprowadza do uczęszcza-

nej drogi Gorzycko–Nowe Gorzycko (3,7 km). Drogą tą biegnie szlak niebieski P-32. Razem z nim, skręciwszy w lewo, szlak czarny dochodzi do szosy gorzowskiej w miejscu, gdzie odgałęzia się od niej szosa do Międzyrzecza (4,3 km). Znajdują się tu parking i przystanek PKS nż. Nowe Gorzycko. Obok dawny niemiecki **budynek celny**, stojący przy przebiegającej tędy w latach 1920–39 granicy państwa, ustanowionej przez traktat wersalski. Teren obecnego parkingu położony był już po polskiej stronie. W latach 1962–66 w budynku mieściła się stacja turystyczna Oddziału Międzyuczelnianego PTTK w Poznaniu. Od skrzyżowania szlak niebieski prowadzi szosą gorzowską na zach., natomiast czarny biegnie ok. 0,1 km szosą w stronę Międzyrzecza, przy przystanku PKS skręca w lewo i przez bór sosnowy dociera do osady **Sterki** (5,0 km). Stąd połączy drogą na pd. doprowadza do lasu przy charakterystycznym żywopłocie z tarniny. Żywopłót, wzdłuż którego szlak prowadzi na odcinku ok. 2 km, rośnie na dawnej granicy państwowej. Za lasem, po prawej, wkraczamy na teren bardzo po-falowany. Po prawej mijamy głęboki parów. Jego strome zbocza śnieżną zimą stanowią dobre tereny narciarskie. Jest to pasmo moreny czołowej, tzw. środkowopoznańskiej, biegnącej od Łagowa po Gostynin k. Płocka. Po pewnym czasie droga się kończy (6,1 km) i dalej szlak wiedzie bezdrożem, skrajem pól, wzdłuż żywopłotu z tarniny. Droga, która niegdyś biegła między krzewami, jest dziś całkowicie nimi zarośnięta. Uciążliwa wędrówka kończy się na skraju wysokiego boru sosnowego (6,9 km), gdzie spotykamy żółty szlak P-34, prowadzący z Wierzbna do Łowynia. Razem z tym szlakiem skręcamy w lewo, opuszczamy dawną granicę państwową i drogą, początkowo równoległą do skraju lasu, idziemy na wsch., a później (7,3 km) na pd. wsch. do szczytu **Królewskiej Góry** (8,1 km). Wzniesienie to (116 m n.p.m.) stanowi lokalną kulminację pasma wzgórz morenowych. Na wierzchołku kamienny znak triangulacyjny. Ze wzgórza szlak żółty prowadzi na pd., do Dormowa i Łowynia. Idziemy dalej za znakami czarnymi na wsch.,

w dół, przez bór sosnowy. Na skraju młodszego lasu szlak skręca (8,2 km) w lewo i dość stromo w dół przez las, a następnie skrajem lasu dociera do zabudowań **Nowego Młyna Dormowo** (8,9 km). Młyn, napędzany niegdyś wodą strumienia płynącego od Jez. Dormowskiego, jest dziś nieczynny. Najstarsze wzmianki o młynach w dolinie Durmowskiej Samicy (tak zwał się w przeszłości strumień) pochodzą z 1501 r. Były tu dwa młyny stanowiące własność szlachecką, a później biskupów poznańskich. Okazały budynek, wzniesiony w 1946 r., obecnie pełni już tylko funkcję magazynu. W jego sąsiedztwie **dom** mieszkalny z XIX w., a przed nim neogotycka **kapliczka** z 1863 r. Dalej szlak biegnie doliną strumienia na pn., na krótkim odcinku drogą, a później ścieżką przez młody bór sosnowy. Następnie dróżką przez piękny las mieszany (dorodne okazy buków i grabów) doprowadza do **Starego Młyna Dormowo** (9,7 km). Młyn był czynny do lat 70., napędzany wodą ze strugi. Ponownie uruchomiony został w 1990 r. z napędem elektrycznym. Od młyna drogą na pn. (na rozwidleniu ok. 0,1 km od budynków) szlak skręca w prawo, przez las, na skraj rozległej łąki, ciągnącej się dalej na pn. wzdłuż strumienia. Pośrodku łąki znajdują się stawy hodowlane o nazwie **Wilki**, należące do zakładu doświadczalnego w Gorzynie. Na łące częstymi gośćmi w porze letniej są bociany i czaple. Na skrzyżowaniu dróg (10,4 km) skręcamy w prawo, dalej wędrujemy równolegle do wsch. krawędzi doliny drogą przez urozmaicone lasy mieszane i bory sosnowe. Po przejściu 1 km od skrzyżowania (11,4 km) szlak opuszcza dolinę strumienia i szeroką drogą leśną, wysadzoną akacjami, wiedzie na pn. zach. do Gorzynia. Przed wsią (12,5 km) skręca w lewo, dochodzi do szosy Gorzów–Poznań i gościńca „Ostęp” (12,7 km).

Szlak P-36. Wierzbno st. kol.–Strychy–Jez. Winnogóra–Miedzychód

Szlak nieznakowany, dla kolarzy trudny (od Strych tatywy) – 13,7 km.

Od st. kol. Wierzbno i przystanku PKS (0,0 km) idziemy szosą nr 24 w kierunku zach. i po 1 km skręcamy na pn. zach. w drogę wiodącą do Goraja. Po kolejnym kilometrze ponownie skręcamy, tym razem na pn. – w stronę widocznych wysokich wzgórz. Wzgórza te ciągną się od Wierzbna i Strych na wsch. do Chełmska koło Skwierzyny na zach. Ich pn. stoki, stanowiące krawędź doliny Warty, osiągają znaczne różnice wysokości względnej, dochodzące do 80 m. Partia wzgórz, do której podążamy, jest szczególnie ciekawa, ponieważ znajdują się tu stare wyrobiska żwirowni o stromych, dziko wyglądających skarpach. Początkowo drogą, później nikłą ścieżką, pokonując urwiste zbocze oraz skrajem pola i lasu, ciągle na pn., dochodzimy do drogi ze **Strych** do Goraja (3,0 km). Skręcamy tu w prawo na wsch. do Strych (5,9 km). Ze Strych idziemy na pn. – do skraju lasu, gdzie skręcamy na pn. wsch. Po ok. 1,5 km marszu z lewej mijamy małe **Jez. Głębokie** (pow. 8 ha), a nieco dalej z prawej – **jez. Winnogóra** (8,4 km). Droga wiedzie teraz doliną strumienia odprowadzającego wody jeziora do Warty. Na pierwszym skrzyżowaniu dróg skręcamy w prawo i dochodzimy do **Muchocina** (10,0 km; patrz hasło). Stąd wędrujemy ok. 0,3 km nad Wartą (na pn. wsch.) i dalej – ścieżką biegnącą u stóp wysokiego, stromego brzegu rzeki. Po 1,4 km od wsi wchodzimy na skarpę, aby obejrzeć **grodzisko** (11,4 km). Dalej trasa wiedzie albo wzdłuż rzeki, albo biegnącą równoległe do niej szosą do Międzychodu (st. kol. – 13,2 km; most – 13,7 km). Od Muchocina do Międzychodu wiedzie też szlak P-33.

Szlak P-37. Wierzbno st. kol.–Szarcz–Pszczew

Szlak znakowany – niebieski, dla kolarzy trudny – 18,8 km.

Od st. kol. Wierzbno (0,0 km) żółtym szlakiem P-34 na pd. zach. dochodzimy do szlaku niebieskiego (2,6 km), biegnącego z Gorzycka do Pszczewa. Szlakiem tym podążamy na zach. do miejsca, gdzie przecina on wysokie pasmo **Ozu Pszczewskiego**

(4,1 km). W odległości 2 km na pd. od tego miejsca znajduje się największe wzniesienie ozu – **Góra Trębacza** (99 m n.p.m.). Idziemy drogą leśną na pd. zach., przecinając drogę z Zielomyśla do Lubikowa (5,6 km). Przy następnej, szerokiej drodze Lubikowo–Szarcz (8,1 km) skręcamy w prawo, a po 0,3 km w lewo do szlaku zielonego, wiodącego z Lubikowa do Gościkowa (poza zasięgiem tego przewodnika). Skręcamy w lewo, nieco dalej w prawo, na pd., w kierunku Stołunia. Po prawej w odległości ok. 0,5 km, za lasem, znajdują się wsch. brzegi Jez. Lubikowskiego, a po lewej w odległości 0,6 km folwark **Heleny** z ośrodkiem jazdy konnej, sezonową restauracją i polem namiotowym. Dochodzimy do drogi Stołuń–Zielomyśl (11,2 km). Skręcamy w prawo i po małym odcinku w lewo, w przesmyk między jeziorami, gdzie położone są działki rekreacyjne i pola biwakowe. Szlak zielony prowadzi w prawo, do Stołunia, niebieski zaś wiedzie wzdłuż zach. brzegów Jez. **Białego**, a potem drogą polną dochodzi do szosy z Szarcza do Stołunia (3,4 km). Szosą prowadzi 1,2 km i skręca w prawo. Mijając wieś Szarcz z lewej, prowadzi wzdłuż pn. brzegów jez. **Szarcz** (15,3 km; patrz hasło). Drogą biegnącą równolegle do wsch. brzegu jeziora, a później ponownie szosą dochodzimy do ośrodka wczasowego i po przecięciu linii kolejowej (wiadukt – 17,5 km) do centrum Pszczewa (Rynek – 18,8 km).

Szlak P-38. Pszczew–Borowy Młyn–jez. Pięcniewo–Pszczew

Szlak częściowo znakowany – niebieski, bardzo ciekawy, dla kolarzy trudny – 17,0 km.

Pszczew (Rynek 0,0 km) opuszczamy za znakami szlaku niebieskiego ul. Zamkową i dalej obok zabudowań folwarku, mijając po lewej **Górę Wysoką** (1,5 km), wychodzimy nad jez. **Chłop** (2,2 km; patrz hasło). Szlak prowadzi drogą nad jeziorem, po lewej ciągnie się stosunkowo wysokie pasmo pagórków – Oz Pszczewski. W latach 1920–39 wzdłuż wschodniego

brzegu jez. Chłop przebiegała granica państwowa między Polską i Niemcami, ustanowiona przez traktat wersalski. Nad jeziorem, w miejscach wolnych od trzciny przy brzegu, znajdują się odcinki dogodne do kąpielii. Po ok. 1,5 km wędrówki wzdłuż brzegów, szlak skręca w lewo i drogą leśną dochodzi do rozległej polany (4,0 km), należącej do wsi **Wrony**, na której powstały ośrodki wczasowe i kolonie domków rekreacyjnych. Na skrzyżowaniu dróg (4,2 km) szlak skręca w prawo, na pd. i prowadzi dalej drogą przez lasy o urozmaiconych drzewostanach. Zbliża się do niewidocznej za drzewami zatoki jez. Chłop (5,4 km). Za zatoką (6,4 km) droga skręca w prawo do nasady półwyspu z wysokim wzgórzem, zwanym **Jelenią Głową** (85 m n.p.m.; 31 m nad poziomem jeziora) – od szlaku do krańca półwyspu jest ok. 1 km. Szlak dalej biegnie drogą na pd. i doprowadza do zespołu ośrodków wczasowych na przesmyku (7,2 km) między jeziorami Chłop oraz **Trzy Tonie** (pow. 74 ha, głęb. 11,8 m). Od drogi przed **Borowym Młynem** szlak niebieski odbiega na pd., do Trzciela. Trasa wycieczki prowadzi dalej bez znaków. Przechodzimy drogą przez osadę na zach., do szosy Trzciel–Pszczew (8,7 km), skręcamy w prawo i idziemy ok. 0,7 km na pn. Na wysokości położonego po prawej stronie leśnictwa (9,4 km) skręcamy w lewo, w leśną drogę wiodącą w kierunku zach. Wędrujemy przez piękne lasy mieszane i sosnowe, porastające mocno pofałdowany teren. Następnie (10,9 km) skręcamy i idziemy w ogólnym kierunku pn. W lesie jest wiele dróg i duktów, krzyżujących się pod różnymi kątami (stąd nieodzowny jest kompas). Dochodzimy do położonego po prawej w głębokiej rynnie jez. **Gołyń** (pow. 11 ha, głęb. 9,9 m) – 11,4 km. Nad jeziorem znajduje się torfowisko o pow. ok. 12 ha. Rośnie tu sporo rzadkich roślin: kłoc wiechowata, rosiczka i wełnianka alpejska, spotykana – poza tym stanowiskiem – jedynie na Mazurach i w okolicach górskich. Teren ten uznany został za rezerwat przyrody. Największe ze wzgórz otaczających jezioro nosi nazwę

Wielka Góra Gołyń (75 m n.p.m.). Dalej idziemy w kierunku pn.-zach., mijamy niewielkie **jez. Gołyń Mały** (12,0 km) o pow. 2 ha i głęb. 1,5 m. Przecinamy szeroką, piaszczystą drogę i tuż za nią spotykamy następne jezioro – **Przydrożne** (pow. 13 ha, głęb. 23,5 m; 12,6 km). Obchodząc je od pd. i zach. przy stromych, wręcz urwistych brzegach napotykamy resztki starych okopów – są to ślady po umocnieniach pozycji przestaniania Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego z okresu II wojny światowej. Nie zmieniając kierunku, osiągamy największe z jezior tej grupy – **Pięcniewo** (pow. 14 ha, głęb. 13,4 m; 13,6 km), o szmaragdowym zabarwieniu. Idziemy przy jego wsch. brzegu. Na bagniskach, na pn. od jeziora gnieźdzą się żurawie. Od jez. Pięcniewo drogą w kierunku pn.-wsch. udajemy się do Pszczewa. Opuściwszy las, wędrujemy wśród rozrzuconych zabudowań wsi **Wielkie Błota** i dochodzimy do szosy międzyrzeckiej (16,2 km), a nią do Rynku w Pszczewie (18,0 km). Przed miastem po prawej mijamy wyniosłe wzgórze, zwane **Górami Szubieniczą**. Nazwa góry wskazuje na związki ze średniowiecznym miejscem straceń. Z góry ładny widok na Pszczew i okolicę (m.in. na jez. Chłop). Przy drodze – przy moście na strumieniu łączącym jeziora Szarcz i Chłop – fragmenty umocnień przeciwpancernych z okresu II wojny światowej.

Szlaki kolarskie

Pojezierze Międzychodzko-Sierakowskie stanowi atrakcyjny teren dla wycieczek rowerowych. Gęsta jest tu sieć dróg o nawierzchni bitumicznej, o małym natężeniu ruchu (poza głównymi szosami, szczególnie nr 24) i dróg gruntowych, posiadających często tzw. przydrożki (ścieżki wyjechane przez rowerzystów). Na Pojezierzu znajduje się kilka znakowanych szlaków kolarskich, tzw. długodystansowych (przebiegających przez kilka regionów) oraz szlaków lokalnych.

Szlaki wyznakowane zostały przez różne instytucje (PTTK, Urząd Marszałkowski, Starostwo Powiatowe, Urzędy Gmin, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Ziemi Międzychodzkiej) i nie stanowią jednolitego systemu, co stanowi pewien problem przy wyborze optymalnych tras wycieczek.

Godne polecenia dla kolarzy są też szlaki piesze. Przy każdym z nich określono ocenę jego przydatności dla kolarzy według czterech stopni: bardzo łatwy (praktycznie całkowicie przejezdny), łatwy (ok. 10% szlaku wymaga prowadzenia roweru), nieco trudny (ok. 10–20%), trudny (ponad 20%). Szlaki nie nadające się do wycieczek kolarskich określono mianem: dla kolarzy niezalecany. Uwagi te nie dotyczą posiadaczy rowerów górskich, dla nich skala trudności może być obniżona o jeden, a nawet dwa stopnie.

Szlakami długodystansowymi przebiegającymi przez Pojezierze są trasy:

- Międzynarodowa Trasa Rowerowa R1 (znaki niebieskie), wiodąca z Europy zachodniej do Rosji (z Bologne nad kanałem La Manche we Francji, przez Holandię, Belgię, Niemcy, Polskę do Kaliningradu, Petersburga i Moskwy). Na terenie Pojezierza wiedzie ona przez Pszczew, Międzychód do Drezdenka.
- Rowerowy Szlak Stu Jezior (znaki czarne), długości 110 km, prowadzący z Międzychodu przez Kamionnę, Chalin, Sieraków, Chrzypsko Wielkie, Białokosz, Psarskie i dalej do Ostroga, Szamotuł i Poznania.
- Nadwarciański Szlak Rowerowy (znaki niebieskie), długości 130 km, wiodący z Międzychodu przez Sieraków, Bucharzewo, Chojno, Wronki i Oborniki do Poznania.

Lokalne szlaki kolarskie wyznakowane zostały w okolicach Pszczewa i Sierakowa.

W okolicach Pszczewa są to szlaki:

- Rokitniański (czerwony), 42 km; Pszczew–Policko–Kalsko–Rokitno–Lubikowo–Stołuń–Szarcz–Pszczew (szlak K-8).

- Trzcielski (czarny), 42 km; Pszczew–Silna Nowa–Stara Jabłonka–Trzciel–Rybojady–Borowy Młyn–Pszczew (szlak K-9).
- Doliny Kamionki (niebieski), 52 km; Pszczew–Silna–Łowyń–Lewice–Krzyżkówko–Mnichy–Kamionna–Głazewo–Dormowo–Świechocin–Pszczew (szlak K-7).

W okolicach Sierakowa istnieje parę krótszych szlaków stanowiących w różnych kombinacjach warianty zwiedzania okolic tego miasta:

- szlak czerwony, 42 km; Grobia–Sieraków–Piaski–Marianowo–Kobylarnia–Chorzępowo–Błota–Pławisko–Francuskie Góry–Jeziorno–leśnictwo Samita–Bucharzewo;
- szlak niebieski, 18 km; Bucharzewo–Sieraków–Ławica–szlak czarny przy drodze Prusim–Chalin;
- szlak czarny, 7 km, łącznikowy; Chorzępowo (od szlaku czerwonego)–Zatom Stary–Ławica (do szlaku niebieskiego);
- szlak żółty, 22 km; Góra–Grobia–Lutomek–Lutom–Ryżyn–Kaczlin–Tuchola–Sieraków.

Dwa krótkie szlaki kolarskie „Śladami Radusza” wytyczono na pn. od Kaplina. Są to szlaki okrężne, z punktem początkowym przy szkółce leśnej w Kaplinie: żółty długości 14 km i niebieski długości 23 km.

W 2009 r. powstały 3 okrężne szlaki kolarskie Powstań Narodowych 1769–1919 z punktami początkowymi i końcowymi w Chalinie:

- pętla międzychodzka (znaki czerwone), ok. 47 km; Międzychód–Kamionna–Mniszki–Kamionna–Chalin–Ławica–Kolno–Międzychód;
- pętla kwilecka (znaki zielone), ok. 45 km; Kwilcz–Mościejevo–Upartowo–Chalin–Mechnacz–Urbanówko–Kwilcz;
- pętla sierakowska (znaki niebieskie), ok. 40 km; Sieraków–Ławica–Chalin–Góra–Sieraków.

Stan znaków na poszczególnych szlakach jest różny, w większości zły.

Poniżej przedstawiono propozycje 9 tras wycieczek rowerowych, częściowo z wykorzystaniem istniejących szlaków znakowanych.

Szlak K-1. Pniewy–Łęczeczki–Sieraków, 27,6 km

Szlak prowadzi mało ruchliwymi szosami, obfituje w piękne widoki.

Pniewy (Rynek 0,0 km, szosą na pn. w stronę Chrzypska Wlk.) – Białokoszyce (4,7 km) – Białokosz (7,7 km) – parking z punktem widokowym (11,4 km) – Łęczeczki (12,7 km) – na szosie głównej w lewo – Łęczce (15,4 km) – na skrzyżowaniu szos (17,9 km) szosą w prawo – Lutomek (18,4 km) – Lutom (21,1 km) i dalej szosą na pn. lub szlakiem czarnym P-9 drogami polnymi bez przydróżek na pn. do szosy Chrzypsko Wielkie–Sieraków–Sieraków rynek (27,6 km).

Szlak K-2. Pniewy–Kwilcz–Sieraków, 32,8 km

Drogi gruntowe z przydróżkami i lokalne szosy. Ok. 30% szlaku wiedzie lasami.

Pniewy (Rynek 0,0 km, z pd. części miasta drogą asfaltową na zach.) – Zamorze (4,2 km, drogą gruntową na zach.) – Chudobczyce (7,2 km) – Linie (11,1 km, drogą gruntową na pn. zach.) – Kwilcz (18,3 km, lokalną szosą na pn. zach.) – Kurnatowice (22,2 km, drogą polną, a później przez piękne lasy, trasą pieszego szlaku czarnego P-22) – Chalin (26,0 km) – Śrem (27,5 km) – Góra (30,0 km) – Sieraków (32,8 km).

Szlak K-3. Wronki–Bucharzewo–Sieraków, 25,0 km

Dogodny dojazd do Sierakowa od linii kolejowej Poznań–Szczecin. Ładne widoki doliny Warty.

Wronki (st. kol. 0,0 km, szosą na pd. zach., w stronę Sierakowa) – skrzyżowanie (1,9 km, szosą na pn. zach.) – Wartosław

(7,0 km, szosą wzdłuż Warty) – Chojno Młyn (17,6 km, prom na Warcie) – Bucharzewo („Chata Zbójców” – 18,8 km) – Piaski (24,1 km) – Sieraków (rynek 25,0 km).

Szlak K-4. Sieraków–Chalin–Międzychód, 24,3 km

Bardzo urozmaicona trasa, prowadząca przez centralną część Pojezierza, liczne jeziora, piękne lasy. W większości drogi gruntowe.

Sieraków (rynek 0,0 km; na pd. szosą w stronę Kwilcza) – Przemysł (skrzyżowanie 4,0 km w prawo, na zach. drogą asfaltową; 1 km na pd., dalej szosą w stronę Kwilcza ew. dojazd do Góry Głazów) – Przemysł wieś (5 km, drogą polną na pd. zach.) – Śrem (7,1 km, szosą na pn.) – w lewo na zach. drogą asfaltową – (7,3 km) – Jez. Śremskie (7,8 km, dalej drogą na zach.) – Chalin (8,6 km, drogą na pd. zach.) – szlak żółty (10,1 km, godna polecenia przechadzka szlakiem żółtym do jaru, ok. 1–1,5 km) – Prusim kąpielisko (12,5 km, drogą na pn. w stronę Popowa) – Popowo (14,3 km, drogą na zach.) – Kolno Młyn (17,1 km, drogą na pd. zach.) – Kolno (18,3 km, szlakiem czarnym przez rezerwat „Kolno”, ok. 1 km prowadzenia roweru, od mostu na Kamionce dalej szlakiem czerwonym P-26, drogą leśną) – Bielsko (21,8 km) – Międzychód (rynek 24,3 km).

Szlak K-5. Międzychód–Kukułka–Sieraków, 25,7 km

Lasy Puszczy Noteckiej, jeziora. Większa część trasy wiedzie mało ruchliwymi szosami, ok. 25% drogami gruntowymi.

Międzychód (rynek 0,0 km, szosą na pn. w stronę Drezdenka) – Międzychód Ustronie (4,0 km) – skrzyżowanie (4,7 km, szosą lokalną na wsch.) – Radgoszcz (5,8 km, szosą na pn. wsch.) – Kaplin (8,0 km, szosą na pd. wsch.) – Mokrzec (9,4 km, szosą na pn., a później na wsch.) – drogą leśną na pn. (13,4 km) – Jez. Piaskowe (14,0 km, drogą leśną na wsch.) – droga Zatom Nowy–Błota (15,2 km); tą drogą na pn. – leśnictwo Czaplinięc (15,9 km, drogą leśną na pn. wsch., a później na wsch.) – Kukułka

ka (18,6 km, drogą na wsch.) – Borowy Młyn (21,1 km; szosą na pd. wsch.) – Sieraków (rynek 25,7 km).

Szlak K-6. Przytoczna–Pszczew–Międzychód, 53,1 km

Trasa wiedzie zach. i centralną częścią Pojezierza, w większości drogami gruntowymi. Nieco trudniejsza od poprzednich w orientacji. Odcinek z Lubikowa do Pszczewa pokrywa się ze szlakiem K-8.

Przytoczna (centrum wsi 0,0 km, drogą na pd.) – Lubikowo (4,9 km, drogą na pd. wsch.) – Szarcz (10,5 km, szosą na pd. zach.) – Pszczew (12,7 km, drogą na pd.; szlak niebieski P-36) – Wrony (16,9 km, drogą na wsch.) – Silna (20,4 km, drogą na wsch.) – Piotry (27,2 km) – Lewice (30,0 km, drogą na pn. wsch.) – Krzyżówko (33,0 km, drogą na pn.) – Tuczępy (37,1 km, szosą na zach.) – Mniszki (38,6 km) – Mnichy (39,3 km, drogą, na pn. zach.; szlak czerwony P-25) – Kamionna (43,6 km, droga na pn. – Kolno (47,1 km, dalej szosą na pn. i od Zielonej Chojny szosa na zach. lub od Kolna szlakiem K-4) – Międzychód (rynek 53,1 km).

Szlak K-7. Pszczew–Kamionna–Pszczew, 52,2 km

Drogi gruntowe, ok. 20% szosy. Ok. 60% wiedzie lasami. Znakowany: żółty–niebieski–żółty.

Pszczew (0,0 km, szosą na pn.) – skręt w prawo (2,5 km) – Stoki (4,8 km) – Dormowo (10,0 km) – Głazewo (13,1 km) – Kamionna (18,4 km) – Mnichy (22,7 km, szosą na zach.) – skręt drogą połą (23,3 km), później leśną na pd. – Lewice (31,9 km) – Łowyń (37,3 km, drogą leśną na pd.) – skręt w lewo, na zach. (41,9 km) – Silna (45,8 km, 1 km szosą) – drogą połą na zach. (46,6 km) – jez. Chłop (49,7 km) – Pszczew (52,2 km).

Szlak K-8. Pszczew–Rokitno–Pszczew, 41,7 km

Okolo 80% trasy wiedzie szosami, w tym blisko połowa lasami. Liczne jeziora. Znakowany: żółty–czerwony–żółty. Odcinek Po-

licko–Rokitno poza zasięgiem przewodnika. Odcinek Rokitno–Pszczew pokrywa się ze szlakiem K-6.

Pszczew (0,0 km, szosą na zach.) – Policko (6,6 km) – Janowo (8,3 km) – Żółwin (13,2 km) – Kuligowo (12,8 km) – Kalsko (17,5 km) – Rokitno (23,0 km) – Lubikowo (27,7 km) – Stołuń (33,5 km) – Szarcz (38,2 km) – Pszczew (41,7 km).

Szlak K-9. Pszczew–Trzciel–Pszczew, 41,6 km

Ok. 80% trasy to drogi polne, częściowo piaszczyste. Prawie w całości szlak wiedzie lasami, nad jeziorami. Znakowany: żółty–czarny–żółty. W większości prowadzi terenami poza zasięgiem przewodnika.

Pszczew (0,0 km) – jez. Chłop (2,6 km) – Wrony (4,9 km) – jez. Rybojady (10,1 km) – Trzciel (20,8 km) – szosa przed Borowym Młynem, skręt w lewo drogą leśną (30,1 km) – Jez. Przydrożne (35,1 km) – jez. Pięćniewo (36,3 km) – Pszczew (41,6 km).

Turystyka motorowa

Zwiedzeniu wielu ciekawych miejsc Pojezierza w czasie jednej wycieczki mogą służyć dwie trasy okrężne.

Duża pętla Pojezierza

Międzychód (0,0 km) – Gorzyń (4,0 km) – Nowe Gorzycko (8,0 km) – Pszczew (20 km) – Silna (26 km) – Świechocin (30 km) – Łowycyń (33 km) – Głazewo (37 km) – Mnichy (42 km; ew. zjazd z trasy do Mniszek 1 km) – Kamionna (45 km) – Kwilcz (56 km) – Upartowo (60 km; ew. zjazd z trasy na Górę Głazów 1 km) – Chrzypsko Wielkie (71 km) – Ryżyn (75 km) – Sieraków (80 km) – Chorzępowo (88 km) – Zatom Nowy (90 km) – Kaplin (97 km) – Radgoszcz (100 km) – Międzychód Ustronie (102 km) – Międzychód (106 km).

Mała pętla Pojezierza

Międzychód (0,0 km) – Gorzyń (4,0 km) – Kamionna (8,0 km) – Kwilcz (17 km) – Góra Głazów (22 km) – Sieraków (29 km) – Śrem (35 km) – Chalin (37 km) – przejazd dobrą drogą gruntową, niedostępną dla autobusów – Kłosowice (41 km) – Międzychód (52 km).

Turystyka wodna

Mimo dużej liczby jezior Pojezierze nie jest dobrym terenem do uprawiania turystyki wodnej. Jeziora połączone są ze sobą i z Wartą tylko małymi strumieniami, niemożliwymi do przepłynięcia kajakiem. Z Warty można dość swobodnie wpłynąć jedynie na Jez. Lutomskie. Dla bardziej wprawnych wodniaków przy wysokich stanach wody na spływ nadaje się rzeczka Oszczynica, łącząca jeziora Chrzypskie i Białeckie z Lutomką i dalej przez Jez. Lutomskie z Wartą. Odcinek Oszczynicy od Chrzypska Małego do Sierakowa ma 25 km długości i stanowi trudną trasę na spływ dwudniowy. Dobre warunki do uprawiania żeglarstwa mają jeziora Chrzypskie, Lubikowskie, Szarcz i Chłop.

Turystyka narciarska

Urozmaicony, pagórkowaty teren w czasie śnieżnej zimy zachęca do wędrowek narciarskich. Większe, niezalesione pagórki, nadające się przy obfitszych opadach śniegu do zjazdów znajdują się w okolicach Łęczeczek, Kamionny i Nowego Gorzycka. Do wędrowek narciarskich mogą być wykorzystane szlaki piesze. W ostatnich latach zwykle brakowało jednak śniegu, choć zimą 2009/2010 było go znów pod dostatkiem.

ENCYKLOPEDIA KRAJOZNAWCZA POJEZIERZA

3 Piłki

Zobacz?

Białokosz

Wieś nad Jez. Białokoskim, przy szosach lokalnych Pniewy–Łęczeczki i do Gnuszyna.

Wieś znana od 1272 r. Od 1282 do 1796 r., do czasu sekularyzacji dóbr klasztornych przez Prusy, była własnością klasztoru dominikanek z Poznania.

W XIX w. Białokosz stanowił własność niemieckiej rodziny von Massenbachów. Pierwszy właściciel Christian von Massenbach (1758–1827) był oficerem sztabowym na dworze króla pruskiego, a po wojnach napoleońskich posłem do parlamentu Wirtembergii. Za głoszenie liberalnych poglądów skazany został, w 1819 r. na 14 lat więzienia. Ułaskawiony w 1826 r. wrócił do Białokosza. Zmarł w 1827 r. Na pogrzebie mowę wygłosił J.W. Kassysz (patrz hasło Orzeszkowo).

W **parku** krajobrazowym (pow. 5,0 ha) z pocz. XIX w., położonym nad jeziorem, znajduje się kilka drzew o wymiarach pomnikowych (m.in. buk czerwonolistny) oraz **dwór** z pocz. XX w., wzniesiony obok wcześniejszego – z pocz. XIX w. (rozebranego w 1978 r.). W ostatnich latach dwór został odrestaurowany i wewnątrz gruntownie przebudowany. Obecnie mieści się w nim ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy. W zach. części wsi zespół folwarczny z budynkami m.in. z 2. poł. XIX w. Na pn. od wsi nad jeziorem znajduje się niewielki **ośrodek wczasowy**.

1 km na pn. wsch. od wsi, w lesie, na prawo od szosy do Gnuszyna, znajduje się dawny **cmentarz ewangelicki**, obecnie zdewastowany. Zachowały się niektóre uszkodzone nagrobki. Pierwszą osobą pochowaną na tym cmentarzu był Christian von Massenbach.

Jez. Białokoskie jest jednym z najwyższych położonych jezior na Pojezierzu – 83 m n.p.m. (pow. 146 ha, dł. 3,8 km, głęb.

maks. 31 m). Zach. brzegi o urozmaiconej linii zalesione, wsch. natomiast – otwarte. Jezioro i tereny na zach. i pn. od niego stanowią objęty ochroną obszar przyrodniczo-krajobrazowy.

- Pałac Białokosz: ok.55 miejsc nocl., pok. 2-os. i wieloosob., kąpielisko, tel. 61 295 13 47.

Bucharzewo

Wieś rozrzucona po nadwarciańskich enklawach Puszczy Noteckiej, przy trakcie Sieraków–Chojno, 6–7 km na pn. wsch. od Sierakowa.

Obecnie Bucharzewo obejmuje tereny dwóch dawnych wsi olęderskich – Bukowców i Bucharzewa, powstałych w latach 1691 i 1722. Ich mieszkańcy zajmowali się karczunkiem nadrzecznych zarośli oraz zagospodarowaniem okolicznych terenów. Wieś Bukowce istniała już w XV w. Przy trakcie Sieraków–Chojno (0,2 km od Warty) znajduje się **schronisko turystyczne „Chata Zbójców”**, założone w 1970 r. przez działaczy Zrzeszenia Studentów Polskich w Poznaniu. „Chata Zbójców” oferuje niepowtarzalną atmosferę prawdziwych schronisk turystycznych

► Bucharzewo, „Chata Zbójców” (fot. Z.S.)

i 2 piętnastoosobowe sale noclegowe, są też pokoje 1–3-osobowe. Przy schronisku stajnia, możliwość wypożyczenia koni i bryczek. Organizowane są obozy jeździeckie i przejazdy bryczkami. Możliwość pełnego wyżywienia.

Od pn. do „Chaty Zbójców” przylega **dawny cmentarz ewangelicki**, założony w 1865 r. Chowano na nim mieszkańców wsi Bukowce do lat 30. XX w. Opuszczony i zdewastowany cmentarz został w 2005 r. uporządkowany i otoczony opieką przez Akademicki Klub Seniora w Poznaniu. Od tego czasu w okresie Świąta Zmarłych odbywa się tu nabożeństwo żałobne z udziałem m.in. członków AKS, księży kościoła katolickiego i ewangelickiego oraz okolicznych mieszkańców.

Przez bory Puszczy Noteckiej, na pn. wsch. od schroniska, wiedzie ścieżka przyrodniczo-leśna **„Ostępy Puszczy Noteckiej”** długości 3 km. Przy ścieżce różne drzewostany sosnowe, dęby, szpalery brzoź – typowe dla Puszczy.

2 km na pn., nad niewielkim jeziorem, położone jest leśnictwo Samita. 2,5 km na zach., otoczone lasami Puszczy, leży **Jez. Bucharzewskie** o pow. 13 ha i głęb. maks. 4,8 m. Nad jeziorem – kolonia domków letniskowych.

Nadleśnictwo Sieraków

Na terenie dawnej wsi Bucharzewo, 4 km na pn. wsch. od Sierakowa, 3 km na zach. od „Chaty Zbójców” mieści się siedziba Nadleśnictwa Sieraków. Obejmuje ono prawie 14 tys. ha lasów w Puszczy Noteckiej i na pd. brzegu Warty. Przy nadleśnictwie znajduje się, utworzona w 2009 r., jedyna w swoim rodzaju ścieżka dydaktyczna dla osób niewidzących. Jej ciekawa kompozycja jest atrakcyjna również dla osób widzących. Przy ścieżce wiata z miejscem na ognisko. Obok siedziby nadleśnictwa rosną okazałe drzewa: dąb o obwodzie 465 cm oraz świerk i buk odmiany purpurowej. 0,5 km na wsch. położone jest Jez. Bucharzewskie z niedużą kolonią prywatnych domków letniskowych.

Wycieczki: od schroniska do Sierakowa dwie trasy, znakowane: szlakiem niebieskim P-12 oraz szlakiem czerwonym, a od Lichwina – zielonym P-13 (trasa dłuższa, lecz ciekawsza); do Chojna przez Księżą Górę (znakomity punkt widokowy na lasy Puszczy Noteckiej, 5,0 km) szlakiem czerwonym P-11; przez lasy Puszczy Noteckiej szlakiem niebieskim do Kobusza – 10,0 km (poza zasięgiem przewodnika).

- PKS – przystanek w Sierakowie, 6,7 km od schroniska, lub w Chojnie, 5,5 km, dojazd drogą gruntową do Sierakowa lub Chojna. Schronisko „Chata Zbójców” 35 miejsc noclegowych, tel. 61 295 30 56, poczta 64-410 Sieraków.

Chalin

Niewielka osada, dawniej folwark, 7 km na pd. zach. od Sierakowa, w centrum Pojezierza, nieopodal jezior Śremskiego i Małego.

Miejscowość znana od 1400 r., kiedy stanowiła własność Dobiesława Kwileckiego z Kwilcza. Później była własnością różnych rodów szlacheckich. W XVIII i XIX w., do 1868 r., właścicielami byli Kurnatowscy – szlachta polska wyznania kalwińskiego. W okresie

► Chalin. Dwór, Ośrodek Edukacji Przyrodniczej (fot. Z.S.)

Wiosny Ludów (1848 r.) Apolinary Kurnatowski był organizatorem struktur powstańczych w powiecie międzychodzkiem. W 1879 r. Chalin przeszedł w ręce niemieckie. Po 1945 r. miejscowe dobra zostały upaństwowione i włączone do PGR Kwilcz. W 1995 r. dwór i park przeszły we władanie Zarządu Parków Krajoznawczych Województwa Poznańskiego (od 1999 r. – Wielkopolskiego).

Pozostałościami **dawnego folwarku** są dwa duże obiekty gospodarskie: stodoła z 1907 r. i owczarnia z 1866 r., wzniesione z łamanych kamieni polnych. **Dwór** zbudowano w poł. XIX w. na fundamentach starszej budowli. W latach 1996–97 odrestaurowano go, przeznaczając na Ośrodek Edukacji Przyrodniczej. Wewnątrz mieszczą się m.in.: ekspozycja przyrodnicza (flora i fauna Pojezierza, ochrona środowiska), sala dydaktyczna, miejsca noclegowe. Przy dworze rośnie okazała lipa (o obwodzie 430 cm) i dwa kasztanowce (o obwodach ok. 200 cm).

Obok wznosi się **oficyna** zbudowana w latach 1997–99 w formach nawiązujących do dworu, mieszcząca pokoje noclegowe, stołówkę i salę konferencyjną. Do dworu i oficyny od pn. przylega **park krajobrazowy** – angielski, o pow. 4 ha, założony w XIX w. Rośnie w nim wiele ciekawych drzew uznanych za pomniki przyrody, m.in. kasztan jadalny (o obwodzie 530 cm), platan (470 cm), choina kanadyjska (240 cm). W 1997 r. posadzono dwa dęby pochodzące z nasion dębu Robin Hooda z lasu Sherwood w angielskim hrabstwie Nottingham. Z hrabstwem tym łączy Wielkopolskę od lat partnerska współpraca.

Przy skraju parku tzw. **wigwam** (wiata z miejscem na ognisko) oraz ekspozycja starego sprzętu rolniczego. Koło Chalina, na zach. brzegu Jez. Śremskiego, prof. uniwersytetu w Poznaniu J. Kostrzewski odkrył zabytki z epoki kamiennej i okresu kultury łużyckiej.

W Ośrodku Edukacji Przyrodniczej odbywają się zajęcia dydaktyczne dla młodzieży z zakresu ochrony środowiska i poznawania przyrody. W tym celu m.in. wytyczono trzy ścieżki dydaktyczne:

- „Jary koło Chalina”, długości 4 km, prowadzącą przez bardzo ciekawy teren rynny polodowcowej jezior Ławickiego i Chalinek, porośniętej pięknymi lasami bukowymi;
- przez park dworski nad Jez. Śremskie, długości ok. 2,5 km, pozwalającą poznać różne gatunki drzew i florę oraz faunę nadjeziorną;
- nad Jez. Małym, długości 2 km, pokazującą przyrodę nadjeziorną.

Opisy ścieżek zawierają przewodniki przyrodnicze, które można nabyć w Ośrodku. Przy drodze do Ławicy (0,4 km) stoi **krzyż** w otoczeniu dwóch malowniczych lip (350 i 250 cm obwodu). 1,8 km na pd. zach. od Chalina, przy drodze do Prusimia, znajduje się **głaz-pomnik** upamiętniający bitwę stoczoną w 1769 r. przez konfederatów barskich z kozakami z rosyjskiego korpusu ekspedycyjnego.

W sąsiedztwie Chalina znajdują się jeziora:

- 1 km na zach., w głębokiej rynnie **Jez. Chalinek**, pow. 15 ha; głęb. 6 m;
- 1 km na pn. zach. **Jez. Ławickie** – patrz hasło Ławica;
- 1,5 km na pn. zach. **jez. Putnik**, pow. 20 ha, głęb. 7 m, o niedostępnych, bagnistych brzegach, otoczone lasami;
- 0,5 km na wsch. **Jez. Śremskie**, najgłębsze jezioro Pojezierza, jedno z najgłębszych w Wielkopolsce (głęb. 45 m, pow. 118 ha i największa na Pojezierzu objętość wód – 23,7 mln m³), w jego głębinach żyje sieja i sielawa; dno jeziora tworzy tzw. kryptodepresję – przy wysokości tafli jeziora 38 m n.p.m. jego dno sięga 6 m poniżej poziomu morza; wsch. brzeg jeziora, bardzo stromy, ponacinany licznymi jarami; nad jez. brak dogodnych miejsc do kąpieli.
- 0,2 km na pd. wsch. **Jez. Małe** (Chalińskie) o pow. 21 ha i głęb. 23 m; miejsce dogodne do kąpieli przy drodze do Kurnatowic (szlak czarny).

- Przez Chaliny przebiega szlak czarny Kwilcz–Kłosowice: do Kłosowic (P-16) 4,3 km (najkrótsze dojście do przystanku PKS); do Kwilcza (P-22) 8,4 km. Szlakiem czarnym P-16 i dalej niebieskim P-19 do Sierakowa 8,4 km. W odł. 1 km na zach. od Chaliny przebiega szlak żółty P-20 Prusim–Zatom. Bez znaków do Sierakowa wiedzie szlak P-24, 9,2 km. Przechodząc 1 km na zach. do szlaku niebieskiego P-19 i dalej idąc tym szlakiem przez Ławicę, można dojść do Międzychodu – 12 km.

W 2009 r. powstało w okolicach Chaliny 50 km tras do treningów Nordic Walking – „spacerów z kijkami”. Wytyczono tu również Szlak Powstań Narodowych 1769–1919.

Ośrodek Informacji Przyrodniczej Chaliny, 64–410 Sieraków, tel. 61 295 22 72, 50 miejsc noclegowych, stołówka, ekspozycja czynna w godz. 8.00–17.00.

Charcice

Wieś leżąca 3 km na pn. od Chrzypiska Wielkiego.

Znana od 1388 r. Pałac wzniesiony ok. 1840 r., dla von Hantelmannów przebudowany w końcu XIX w. w formach neogoty-

- ▶ Charcice, pałac (fot. Z.S.)

kich i mauretańskich (m.in. ozdobna wieża narożna). Park krajo-
brazowy (pow. 8,0 ha) z pocz. XIX w. z drzewami pomnikowymi,
nad Jez. Charcickim (pow. 10 ha). W pałacu mieści się obecnie
placówka służby zdrowia – Zakład Leczenia Uzależnień, Ośrodek
Leczenia Odwykowego. We wsi i w okolicy liczne są tzw. pion-
tówki, drewniane domy wiejskie zbudowane w latach trzydzie-
stych XX w. dla rolników-osadników na rozparcelowanych grun-
tach folwarku.

Z Charcicami związana jest historia kryminalna: w 1924 r.
zginął zastrzelony przez kłusownika właściciel dóbr Charcic
i Izdebną Georg von Hantelmann, as niemieckiego lotnictwa
w I wojnie światowej.

- PKS – przystanek w Chrzypsku Wielkim (3 km) lub w Izdeb-
nie (2 km).

Chojno

Duża wieś nad Wartą, na prawym jej brzegu, na skraju Puszczy
Noteckiej. Szosa lokalna Wronki–Chojno–Sieraków. Prom przez
Wartę.

Wieś wzmiankowana w 1284 r. W XV w. Chojno należało
do Ostrorogów, później do Kwileckich z Dobrojewa. W XVIII w.
przybyła tu grupa osadników nazywających siebie Czaplami, po
których zachowały się złośliwe anegdoty i pewne specyficzne
formy budownictwa, dziś już prawie niewidoczne. Chojno składa
się z części centralnej i kilku przysiółków w okolicy. Najstarsza
część wsi to Chojno Młyn. W dawnym dworze z ok. 1870 r. mie-
ści się leśnictwo należące do nadleśnictwa Wronki.

W **kościel**e z 1928 r. tablica upamiętniająca 30 ofiar I woj-
ny światowej. W zach. części wsi, nieopodal szkoły, znajduje się
niewielki **kurhan** – mogiła żołnierzy napoleońskich z 1813 r.
W 1999 r. na mogile umieszczono głaz z pamiątkową tablicą.
Przy leśniczówce **lipa** i 2 pomnikowe **dęby**.

W lasach Puszczy, na zach. od wsi, znajdują się dwa jeziora.

Jez. Radziszewskie (pow. 45 ha, głęb. maks. 12 m) – położone 1,5 km na zach. od Chojna, otoczone lasami, posiada dobre warunki do kąpeli. Przy pd. brzegu kilka **ośrodków wczasowych**, kąpielisko strzeżone, pole namiotowe i prywatne domki letniskowe.

Jez. Chojno (pow. 56 ha, głęb. maks. 10 m) – leży 3,5 km na zach. od Chojna, 2 km za Jez. Radziszewskim. Długie, rynnowe, w całości otoczone jest lasami Puszczy. Nie ma dobrych miejsc nadających się do kąpeli. Często „kwitnie”. Przy pd. brzegu położone jest **leśnictwo Pustelnia**. 0,6 km na pn. wsch. od pn. krańca jeziora znajduje się wysoka wydma – **Księża Góra** (88 m n.p.m.).

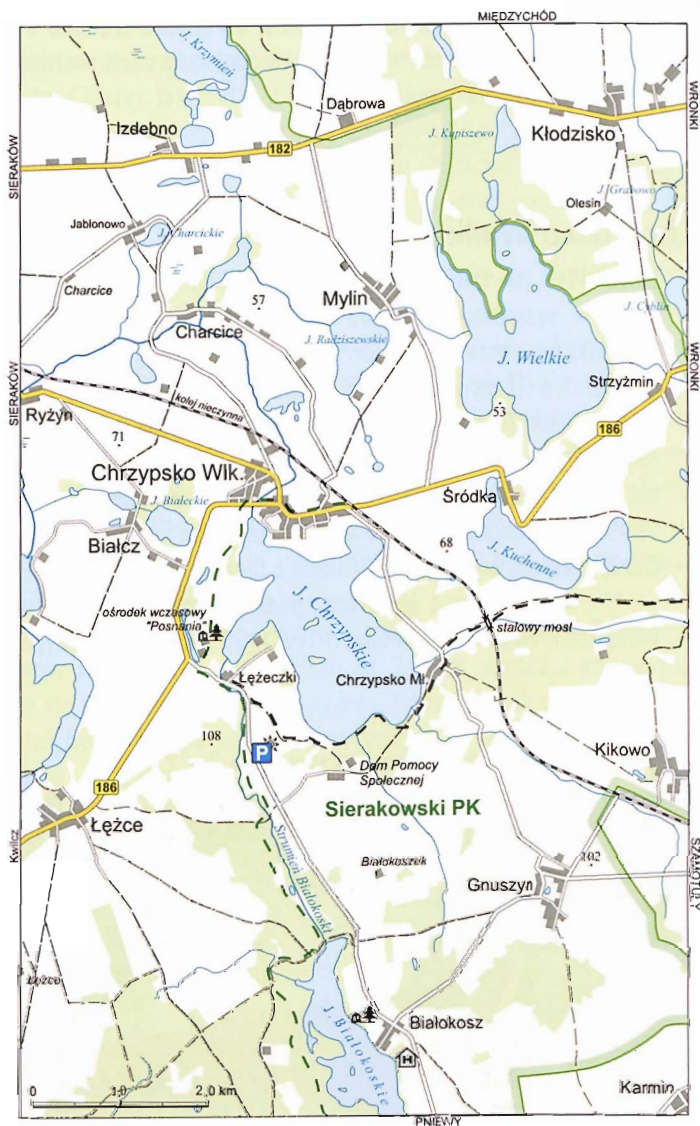
Przez Chojno wiedzie szlak czerwony z Bucharzewa (P-11) do Mokrzy i zielony do Pakawia P-10 (na pd. brzegu Warty).

- PKP – st. kol. w Mokrzy, 7 km na pn. wsch. lub we Wronkach, 15 km na wsch. PKS – przyst., linia do Wronek (15 km). Prom na Warcie czynny w sezonie (lipiec, sierpień) pn.–pt. 6.30–9.00 i 11.00–17.30, sob. 9.00–11.00, niedz. 10.00–13.00; poza sezonem pn.–pt. 6.30–15.30. Dom wczasowy „Wiatrak” nad Jez. Radziszewskim, tel. 61 254 71 87.

Chorzewo

Wieś przy drodze asfaltowej Pniewy–Augustowo, 3 km na pn. zach. od Pniew.

Wieś wymieniana w dokumentach od 1423 r. W 1510 r. należała do Ostrorogów z Lwówka, liczyła 16 łanów uprawnej ziemi, znajdowała się w niej karczma. Zachował się plan z 1839 r., ukazujący dawną zabudowę wsi w typie niezbyt regularnej okolicy. Jeszcze dziś, mimo zaszłych w ostatnich latach zmian zabudowy, czytelne jest takie rozplanowanie. Okolnice były dawniej dość popularne. Do wsi prowadził jeden wjazd, w średniowieczu zamykany na noc i w razie niebezpieczeństwa. Często zabudowania od strony pól były wygradzone, tak że wieś posiadała charakter

► Okolice Chrzypska Wielkiego

obronny. Wg książki *Kultura ludowa Wielkopolski* (Poznań 1960), Chorzewo jest ostatnią wsią w Wielkopolsce z zachowanym rozplanowaniem tego typu.

- PKS – w Karolewiczach 2 km na pd. wsch.

Chrzypsko Wielkie

Duża wieś (siedziba władz gminy), położona nad Jez. Chrzypskim, w sąsiedztwie wzgórz moreny czołowej. Szosa Kwilcz–Wronki oraz przez Ryżyn do Sierakowa.

Okolice Chrzypska były od dawna zamieszkałe, o czym świadczy znalezienie na jednej z wysp jeziora skarbu srebrnego oraz śladów osadnictwa z okresu kultury łużyckiej. Nazwa wsi pochodzi od „chrzeptów”, tzn. grzbietów, wzgórz. Osada, znana od 1393 r., stanowiła własność szlachecką, m.in. w 1402 r. Mikołaja Chrzypskiego, później Opalińskich z Sierakowa.

Na wzgórzu, nad jeziorem, późnogotycki **kościół** pw. św. Wojciecha, wzniesiony w latach 1600–09 sumptem Chrzypskich.

- ▶ Chrzypsko Wielkie, kościół pw. św. Wojciecha (fot. Z.S.)

Na początku XVIII w. istniał przy kościele szpital. Kościół jest budowlą jednonawową, wspartą przyporami, z drewnianym stropem. Ołtarze pochodzą z XVII i XVIII w. W lewym ołtarzu znajduje się cenna rzeźba z ok. 1360 r. *Matka Boska na Lwie* – jedno z najlepszych dzieł rzeźby gotyckiej w Wielkopolsce. W głównym ołtarzu obraz Matki Boskiej z 1863 r., z widokiem Gniezna w tle. Późnogotycki krucyfiks z XVI w. Na dzwonnicy stare dzwony z XVII i XVIII w. W pobliżu kościoła znajduje się **stodoła** o konstrukcji szachulcowej z pocz. XIX w.

W centrum wsi **dawny pałac** z pocz. XX w., z kolumnowym portykiem oraz ośrodek pomocy społecznej (1998 r.). W pn. części duże gospodarstwo ogrodnicze i hurtownia roślin kwiatowych. Wiosną pięknie prezentują się pola kwitnących kwiatów, szczególnie tulipanów. W dniach 1–3 maja odbywa się tu Święto Tulipana. Nad Jez. Chrzypskim **kąpielisko**, pole namiotowe i domki kempingowe. W lipcu organizowane jest gminne święto „Dni Wędzonej Sielawy”.

Jez. Chrzypskie – jedno z największych jezior Pojezierza (pow. 304 ha, głęb. maks. 15 m, dł. 2,9 km, szer. 2,2 km) wyróżnia się urozmaiconą linią brzegową. Jedna z zatok podchodzi pod wieś Łęczeczki. Na jeziorze trzy wyspy. W odległości ok. 1 km na pd. od jeziora wznosi się wzgórze o wysokości 108 m n.p.m. Różnica wysokości między lustrem wody jeziora a wierzchołkiem tego wzgórza przekracza 60 m.

Wycieczki: do Łęczeczek nad Jez. Białokoskie i do Lubosza, szlak P-2; do Chrzypska Małego i Nojewa, szlak P-5; doliną Lutomki do Kwilcza, szlak P-8; drogą na północ do Mylina i nad Jez. Wielkie, 3,5 km.

- Tel. kierunkowy 61, kod pocztowy 64-412. PKS – przyst. w centrum (do Międzyzochodu, Szamotuł, Wronek, Poznania). Bar „Pod Świerkiem” tel. 295 14 56. Nad jez. pole namiotowe i kąpielisko strzeżone tel. 295 13 44. Urząd Gminy, tel. 295 10 11. Poczta, tel. 295 13 04.

Chudobczyce

Wieś 3 km na pd. od Lubosza, nieopodal pd.-zach. krańca jez. Lubosz Wielki. Asfaltowa droga do Lubosza.

W dokumentach wieś wymieniona została po raz pierwszy w 1417 r. We wsch. jej części znajduje się zespół dworsko-folwarczny. **Park krajobrazowy** o pow. 6,1 ha powstał na przełomie XIX i XX w. Wśród drzewostanu na uwagę zasługują wiekowe okazy, m.in. dąb o obwodzie 420 cm, platan klonolistny, jesion wyniosły, lipa drobnolistna, cis pospolity. Na skraju parku stoi eklektyczny **dwór**, zbudowany w 1907 r. wg projektu wybitnego architekta poznańskiego Rogera Sławskiego. Jest to nieduży, jednopiętrowy budynek z piętrem wtopionym w mansardę, od frontu ozdobiony ryzalitem zwieńczonym półkolistym szczytem. Architektura dworu utrzymana jest w charakterystycznym dla R. Sławskiego „stylu narodowym”. Za dworem znajduje się starszy od niego (pochodzący z XIX w.) budynek włodarzówki i niewielki, ozdobny budynek w typie altany, mieszczący wejście do dawnych piwnic dworskich. Obecnie dwór, park i zespół folwarczny oraz dwa „blokowe” budynki mieszkalne z ok. 1990 r. należą do Fundacji Pomocy Wzajemnej „Barka”, która prowadzi tu ośrodek pomocy społecznej dla osób bezdomnych i potrzebujących wsparcia.

Wśród zabudowań wsi niewielka, ładna, o współczesnej architekturze **kaplica** pw. św. Urszuli Ledóchowskiej, zbudowana w 1998 r. wg proj. Leszka Klausego, na miejscu kaplicy z XIX w. Z Chudobczyc na pn., w stronę jez. Lubosz Wielki, prowadzi aleja ponad 200-letnich dębów. Ok. 1 km na pn. wsch. od wsi, przy pd. brzegu jez. Lubosz Wielki **kąpielisko** niestrzeżone i niewielki zakładowy ośrodek wczasowy.

- PKS w Luboszu – 3 km na pn.

Dormowo

Wieś położona w paśmie wysokich wzniesień morenowych, 9 km na pd. od Międzychodu. Szosa do Gorzynia.

Znana od 1469 r. jako Durmowo. Stanowiła własność szlachecką, później (od 1508 r.) biskupów poznańskich, wchodząc w skład klucza pszczewskiego. Okoliczne wzgórza nazywane są Dormowskimi Górami, a najwyższe wzniesienie – **Królewską Górą** (116 m n.p.m.). Zimą dobre tereny narciarskie. Na pd. od wsi położone jest Jez. Dormowskie, nad nim wzgórze zwane Szwedzką Górą – domniemane grodzisko. Przy drodze do Gorzynia, po prawej, w otoczeniu czterech srebrzystych świerków (wzniesiony w 1920 r., odbudowany w 1948 r.) **pomnik** ku czci bohaterów – 30 mieszkańców Dormowa, poległych w latach 1914–19 i 1939–45. W kierunku pn. ciągnie się malownicza dolina strumienia – dawniej zwanego Durmowską Samicą – płynącego z Jez. Dormowskiego przez Jez. Gorzyńskie do Warty. Na pn. od Dormowa, nad strumieniem, zachowały się budynki **młynów wodnych**, z których starszy istniał w 1501 r. 0,5 km na pd. od Dormowa znajduje się ośrodek wypoczynkowy nad **Jez. Dormowskim** (pow. 27 ha, głęb. 11,3 m).

- Przez wieś przechodzi szlak żółty P-34, a w sąsiedztwie szlak czarny P-35.

PKS – przyst. (do Międzychodu – 9 km). Ośrodek wypoczynkowy tel. 95 748 35 97, 50 miejsc nocl., pok. 2 os., kąpielisko, ośrodek jeździecki.

Drzewce

Wieś rozrzucona wśród enklaw Puszczy Noteckiej na pn. od Międzychodu. Założona w 1724 r. na terenie lasów i nieużytków jako wieś olęderska.

Wśród zabudowy zachowały się m.in. szachulcowe **chałupy** i drewniane **stodoły** z połowy XIX w. W jednym z dawnych gospodarstw, dziś zwanym „**Gontyną**”, mieszka znany poeta wielkopolski Ryszard Danecki.

W czasie II wojny światowej na pn. od wsi, wśród lasów, hitlerowcy urządzili miejsce kaźni. Upamiętnione jest ono **głazem z tablicą** z 1959 r. W kwietniu i maju 1941 r. zwożono tu samochodami osoby nieustalonej narodowości, mordowano i grzebano w zbiorowych mogiłach. W lipcu 1944 r. zwłoki odkopano i spalono na pobliskiej polanie, popioły zaś wrzucono do Warty. Zginęło tu ok. 500 osób.

Dojazd do głazu samochodem: 8 km szosą w kierunku Drezdenka (kamień kilometrowy), za ostrym zakrętem drogi w lewo – skręt w lewo na zach., w leśną drogę obok drogowskazu. Od Żmijowca (szlak żółty P-29) do mogił i drogi prowadzi szlak czarny.

- PKS – przy szosie do Drezdenka, 203 km.

Goraj

Wieś położona 1,5 km na pn. od szosy nr 24 (Pniewy–Skwierzyzna) i nieczynnej obecnie linii kolejowej, w pobliżu dość wysokich wzniesień morenowych, przekraczających 110 m n.p.m.

Znana od 1415 r., stanowiła wówczas własność szlachecką – Gorajskich. Pomędzy Gorajem a Nowinami, latem 1944 r., Niemcy założyli obóz dla ok. 3000 jeńców włoskich, pracujących przy budowie fortyfikacji wznoszonych nad Wartą. Wielu jeńców zmarło z wycieńczenia i chorób. Obóz zlikwidowano w styczniu 1945 r.

Kościół pw. Trójcy Świętej, zbudowany w 1679 r., jest jednym z nielicznych na terenie Wielkopolski kościołów renesansowych. Bogatsze formy ma w elewacji frontowej, skromniejsze w tylnej. W latach 1992–95 został odrestaurowany. Północna ściana kościoła podparta jest potężnymi przyporami, dobudowanymi w okresie późniejszym. Zabytkowe wyposażenie wnętrza z XVIII w. stanowią wczesnobarokowe ołtarze. Cennym zabytkiem jest obraz *Św. Anna Samotrzeć* z XVII w., przypominający cechowe obrazy Wielkopolski z tego okresu, z pewnymi pozostałościami malarstwa gotyckiego. Przy kościele barokowa figura św. Wawrzyńca. Na te-

renie dawnego cmentarza wokół kościoła fragmenty kamiennych i żeliwnych nagrobków z XIX i pocz. XX w. W dawnym zespole dworskim okazały **spichrz** z ok. 1920 r. z bramą przejazdową. Na skraju dawnego parku dworskiego, dziś mocno zaniedbanego (pow. 3,2 ha), rośnie ponad 500-letni **cis** o obwodzie ok. 310 cm – jedno z najstarszych drzew tego gatunku w Polsce – i **jesion** o obwodzie 430 cm. We wsi domy o konstrukcji szachulcowej.

- PKS – przyst. 1,5 km od wsi (do Poznania, do Gorzowa).
Przystanek we wsi (do Międzyrzecza i Krobielewa).

Gorzycko Stare

Wieś 4 km na pd. zach. od Międzychodu. W sąsiedztwie kilka jezior, przy wsi: jez. Gorzyckie (Wiejskie; pow. 23 ha, głęb. 13 m) i na pn. jez. Tuczno (pow. 51 ha, głęb. 40 m). W odległości 2 km na zach. położone są jez. Winnagóra (pow. 64 ha, głęb. 31 m), Wierzbno (pow. 16 ha, głęb. 3 m) i Wielkie (pow. 54 ha, głęb. 3 m).

Wieś wymieniona w dokumentach od 1397 r., w XVII i XVIII w. stanowiła własność Unrugów z Międzychodu.

Dwór i park (6 ha) z XIX w. Nieopodal pn. krańca Jez. Gorzyckiego wznosi się stożkowane grodzisko, otoczone rowem (dawną fosą) zwane Zamczyskiem.

- PKS – przyst. w Międzychodzie, 4 km na pn. zach.

Gorzyń

Wieś nad Jez. Gorzyńskim, w pobliżu pasma moreny czołowej, przy skrzyżowaniu szos nr 24 (Pniewy–Skwierzyna) i nr 160 (Międzychowo–Dobiegiew), 4 km na pd. od Międzychodu.

Wieś przytaczana w dokumentach od 1415 r. W 1526 r. wśród dworzan starosty generalnego Wielkopolski Łukasza Górki wymieniony jest właściciel Gorzyna, Maciej Gorzyński. Na polach Gorzyna odbyło się 1658 r. zgromadzenie wojsk cesarskich z okazji

koronacji cesarza Leopolda I, połączone z wielką paradą wojskową. We wsi znajduje się Rolniczy Zakład Doświadczalny Uniwersytetu Przyrodniczego, w którym prowadzone są doświadczenia z zakresu produkcji roślinnej oraz hodowli zwierząt i rybactwa.

W parku nad jeziorem wznosi się **pałac** o formach klasycystycznych, zbudowany w końcu XIX w. dla niemieckich właścicieli majątku – von Willich, ozdobiony od frontu portykiem z 4 kolumnami jońskimi. W kompleksie folwarku znajduje się m.in. kamienna **stodoła** z poł. XIX w. Wśród zabudowań wsi szereg **domów** wiejskich, również tzw. czworaków, z XIX w. – w tym kilka o konstrukcji szachulcowej, nakrytych dachem naczółkowym. W przypałacowym **parku** z XIX w., o pow. 19,5 ha, rośnie wiele starych drzew, m.in. cisy (o obwodach 100 i 60 cm), dęby (do 480 cm), buki (do 560 cm), jesiony (do 520 cm), platany (do 500 cm) i lipa (350 cm). Przy rozwidleniu szos **buk** odmiany czerwono-listnej – pomnik przyrody, o obwodzie ok. 440 cm. Na skraju parku położony jest jeden z 33 wielkopolskich **gościńców** – „Ostęp”, zbudowany w 1974 r., rozbudowany o hotel w 2009 r.

► Gorzyń, pałac (fot. H.L.)

Za jeziorem, przy drodze do Gorzycka, **torfowisko** z ciekawą roślinnością, położone nad małym jeziorkiem. Rosną tu m.in. rościszcza, żurawina, bagno, skarłate sosny i brzozy.

Jez. Gorzyńskie (pow. 80 ha, dł. 1400 m, szer. 940 m i głęb. maks. 34 m) jest jednym z najgłębszych jezior Pojezierza. Występuje tu – w partiach dennych – sieja i sielawa. Brzeg pd., wysoki i stromy, porośnięty jest pięknym starym lasem mieszanym. Na jeziorze wyspa o pow. 1,2 ha. W kierunku pn.-zach. od jeziora ciągnie się rynna jeziorna z Jez. Wiejskim i jez. Tuczno. Jeziora te łączy strumień Durmowska Samica, płynący od Jez. Dormowskiego przez Jez. Gorzyńskie. Wzdłuż pd. brzegu jeziora bardzo ciekawe dróżki spacerowe (patrz szlak P-35).

Wycieczki: szlakiem P-35 na Królewską Górę; przez Gorzycko do Międzychodu, 7 km.

- PKS – przyst., węzeł (m.in. do Poznania 78 km, Międzychodu 5 km, Gorzowa, Łowynia). Gościniec „Ostęp”: hotel (90 miejsc, pok. 2-os.), tel. 95 748 26 45, restauracja (50 miejsc, czynna całą dobę, parking). Restauracja „Monika” przy szosie nr 24, 100 miejsc noclegowych, tel. 95 748 26 14.

Kaczlin

Wieś położona 6 km na wsch. od Sierakowa, przy szosie Wronki–Sieraków. Znana od 1388 r. Od pn. przylega do niej większy kompleks leśny, ciągnący się w stronę Warty. Ładna okolica.

Ciekawa trasa przechadzki wiedzie z Kaczlina przez Tucholę do szlaku P-7 i dalej wzdłuż Warty do Sierakowa – 7 km.

- PKS – przyst. na linii Sieraków–Wronki.

Kamionna

Wieś (ok. 480 mieszk.), w przeszłości miasto, położona na wysokiej skarpie doliny Kamionki, przy szosie nr 24 Pniewy–Skwierzyna.

Wieś powstała prawdopodobnie jako osada przy młynie wodnym, położonym nad stawem w dolinie Kamionki. W 1261 r. zwała się *Camone* i stanowiła własność cystersów z Gościkowa (Paradyża), w 1390 r. przeszła na własność Kamieńskich, a w XVII w. Prusimskich – rodów wywodzących się z Nałęczów. Miastem była Kamionna już przed 1402 r. W 1458 r. miała dostarczyć 3 pieszych na wyprawę malborską – co kwalifikowało ją do grona mniejszych miast w Wielkopolsce. W 1841 r. miasto liczyło 635 mieszkańców. Przechodził przez nie gościniec berliński, zbudowany na pocz. XIX w., pokrywający się z dzisiejszą szosą nr 24. Prawa miejskie Kamionna utraciła w 1874 r. W 1919 r. leżąca na linii frontu Kamionna była widownią walk powstańców wielkopolskich z Niemcami, atakującymi tu od strony Międzychodu.

Walki o Kamionnę w 1919 r.

Dnia 16 stycznia Niemcy wykonali uderzenie na Kamionną. Atak pomocniczy przeprowadzili na Błaki i Sępólno, gdzie zostali odrzuceni przez powstańców.

Załogę Kamionny stanowiła kompania E. Bogusławskiego [z Pniew], licząca około 80 powstańców i 2 ckm, przeciwko której nieprzyjaciel rzucił 7 kompanii piechoty i artylerię. Piechota składała się z wydzielonych kompani 46 pp i Grenzschtzu, wspartych kilkoma bateriami 34 pułku artylerii polowej. W odwodzie pozostawały kompanie Bürgerwehry z Międzychodu. Zamiarem Niemców było opanowanie Kamionny, a następnie Pniew. Udana akcja umożliwiłaby wejście na tyły oddziałów powstańczych frontu zachodniego. O godz. 7.30 Niemcy rozpoczęli ostrzeliwanie Kamionny. Od ognia dział ucierpiała przede wszystkim ludność cywilna. Pod osłoną artylerii do ataku ruszyła piechota: jedna kom-

Pamiętką po dawnym mieście jest zachowany układ ulic z czworobocznym rynkiem, oraz kilka domów z XIX w. o konstrukcji szachulcowej. Z każdym rokiem ubywa starych domów, zastępowanych budynkami współczesnymi. Część zabudowy wsi położona jest w dolinie Kamionki, prowadzi do niej wręcz górską ulicą oraz schody przy kościele. Dom na rynku to przebudowany **ratusz** z XIX w.

W połowie września odbywa się od 2007 r. Jarmark w Dolinie Kamionki, połączony z występami artystycznymi. Od ostatniej soboty przed postem do wtorku krążą po Kamionnie „bery” – przebierańcy, żegnający karnawał i pobierający „datki”, opornych „murząc” sadzą.

Kościół istniał już w XII w. Obecny, pw. Narodzenia NMP, zbudowano w 1499 r. z fundacji M. Kamieńskiego – wg tradycji opata cystersów z Bledzewa.

pania z Wiktorowa wzdłuż toru Międzychód–Pniewy, z zadaniem opanowania folwarku Kamionka i wzgórza 83, tzn. okrążenia powstańców z północy; druga kompania od strony południowej ze Skrzydlewa, z zadaniem zaatakowania powstańców na wzgórzu 112 równocześnie obezwładnionych ogniem artyleryjskim; 3 kompanie na głównym kierunku wzdłuż szosy Gorzyń–Kamionna.

Zdecydowana przewaga liczebna i ogniowa nieprzyjaciela, wystrzelanie amunicji około godz. 10.30, zmusiły powstańców pniewskich do wycofania się do miejscowości Prusim. Odwrót osłaniała sekcja karabinu maszynowego pod dowództwem Michała Przewoźnego. Nieprzyjaciel popełnił jednak błąd, nie przechodząc do pościgu za powstańcami. Żołnierze niemieccy przystąpili do rabunku mieszkańców, pewna liczba żołnierzy wypoczywała. Nie wystawiono nawet posterunków.

Tymczasem Bogusławski wezwał na pomoc oddział powstańców z Kolna pod dowództwem A. Kowalczyka. Odsiecz

Świątynia, należąca do cenniejszych zabytków gotyckich w Wielkopolsce, wznosi się malowniczo na skraju głębokiej doliny Kamionki. Jest orientowana (prezbiterium zwrócone w stronę wsch.), jednonawowa, zbudowana na planie prostokąta, z przylegającymi doń kruchtami i wieżą. Pozbawione tynku mury zewnętrzne, wzniesione z cegły o układzie polskim, ozdobione są fryzami. Ścianę wsch. wieńczy piękny, trójkondygnacyjny szczyt gotycki, ze szczytu zach. natomiast pozostała tylko dolna kondygnacja. W ścianach tkwią wmurowane kule kamienne z okresu wojen szwedzkich, w pd. widać tzw. dołki (patrz kościół w Pniewach). Do tejsze ściany przylega ciekawa wieża-dzwonnica, zwieńczona unikatowym ceglanym hełmem. Na wieży wisi m.in. dzwon z XVI w.

(80 ludzi i 2 ckm) niezauważona dotarła na wzgórze 83 i silnym ogniem ostrzelała Niemców. Pniewiaczy, otrzymawszy pomoc kompanii rezerwowej z Kwilcza, zdecydowanym atakiem opanowali wzgórze 112, skąd ogniem broni maszynowej zadali Niemcom znaczne straty. Niemcy, wzięci w krzyżowy ogień, zmuszeni zostali do ucieczki. Po ataku na bagnety Kamionna przeszła znowu w ręce powstańców. Bój w obronie Kamionnej powstańcy okupili dużymi stratami. Polegli: Stefan Flieger, Walenty Klary, Kazimierz Filipowicz, Stanisław Michalak, Sylwester Dreczkowski, Jan Zwierzchowski z Podrzewia. Rany odniosło sześciu innych powstańców, a dziewięciu dostało się do niewoli. Straty sięgały 25% stanu oddziału pniewskiego. Trudno ustalić straty nieprzyjaciela, choć musiały być one znaczne, zwłaszcza w ostatniej fazie walki. Niemcy porzucili też 2 karabiny maszynowe i wiele karabinów.

W trakcie walk o Kamionnę jeden z posterunków powstańczych na odcinku Kwilcz–Kamionna ostrzelał niemiecki

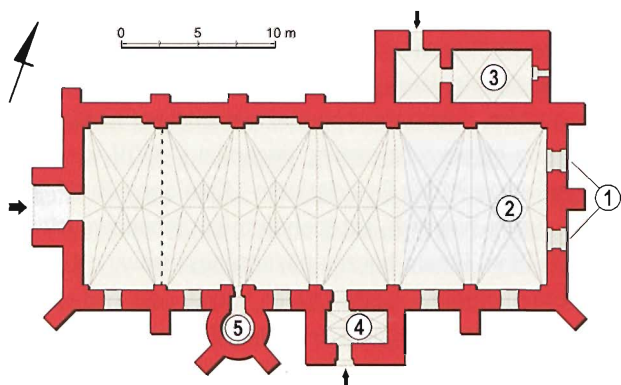
Wewnątrz ozdobna krata z 1999 r. oddziela część świątyni pod chórem od głównej nawy kościoła, umożliwiając nawet w czasie zamknięcia obejrzenie wnętrza. Nawa i kruchta od pd. nakryte sklepieniami gwiazdzistymi. W ścianie pn. trzy wnęki ostrołukowe, pozostałość po niezrealizowanej nawie bocznej.

Ołtarz główny, barokowy, pochodzi z XVIII w. w polu środkowym obraz MB z Dzieciątkiem „Kamionny Pani”, po bokach liczne figury świętych, antependium kurdybanowe (tłoczona skóra) z XVIII w. Ołtarz boczny późnorenesansowy z 1. poł. XVII w. z rzeźbami aniołów, Chrystusa na krzyżu oraz MB i św. Jana. Rokokowa ambona pochodzi z 1766 r. Nad wejściem do zakrystii (zamykanym żelaznymi drzwiami) fragmenty dawnego, rozebranego ołtarza. W tej części kościoła znajdują się też późnogotyckie

samolot obserwacyjny. Celnym strzałem powstańca Maćkowiaka samolot został zestrzelony [...]

Po boju pod Kamionną oddziały polskie zajęły stanowiska na linii wzniesień Kolno–Kamionna–Minichy i Mniszki – wysunięty punkt oporu Gralewo–Papiernia; natomiast przeciwnik umocnił się na linii Wielowieś–Wiktorowo–Gorzyń–Dormowo. Artyleria niemiecka zajmowała pozycje pod Międzychodem. Do 5 lutego działania obu stron sprowadzały się do działalności patroli. Nieprzyjaciel kilkakrotnie przeprowadzał wypadki rozpoznawcze w kierunku na Kolno, Kamionną i Zatom. Najbardziej jednak we znaki miejscowościom po polskiej stronie dawała się artyleria niemiecka, systematycznie ostrzeliwująca Gralewo, Mniszki, Kolno a przede wszystkim Kamionnę².

² *Dzieje Pniew*, pod red. B. Polaka, Poznań 1998, s. 90–92.

- Kamionna, kościół pw. Narodzenia NMP, przekrój poziomy
 1 – ozdobny szczyt, 2 – ołtarz główny, 3 – zakrystia, 4 – kruchta południowa, 5 – wieża

stalle z XVI w. i ławy kolatorskie (opiekunów kościoła) z XVIII w. Z tego samego okresu pochodzą ławki pośrodku kościoła. Na ścianie obrazy przedstawiające św. Rocha (XVIII w.), Św. Trójcę (XVI w.) i męczeństwo św. Barbary (XVIII w.) oraz rzeźby pochodzące zapewne z rozebranego ołtarza. W kruchcie pd. ludowa rzeźba Chrystusa Frasobliwego.

W ostatnich latach świątynia została odnowiona, terenowi wokół kościoła i plebanii nadano charakter parkowy. Z parkingu przy plebanii piękny widok na dolinę Kamionki. Przy wejściu na dziedziniec kościelny stoi dawny kamień milowy; ok. 1830 r. ustawiony przy zbudowanym wówczas trakcie Berlin–Poznań (nieopodal remizy strażackiej). W to miejsce przeniesiony w 2001 r.

Dziedziniec kościelny od strony zach. otacza późnogotycki **mur**. Od kościoła w dolinę Kamionki prowadzą malownicze schody.

W Kamionnie są **2 cmentarze**. Tzw. stary, w pn. wsch. części wsi, położony jest w miejscu, gdzie do poł. XIX w. stał kościół św. Mikołaja. Tzw. nowy znajduje się nieopodal szkoły, na cmentarzu tym pochowani są powstańcy z 1919 r. polegli w walkach o Kamionkę i okolice.

W dolinie Kamionki, do lat 70. XX w., stał budynek dawnego młyna wodnego. Dokument z 1508 r. wymienia młyn o dwóch kołach. Przy szosie do Poznania **szkoła – Pomnik** Tysiąclecia Państwa Polskiego im. Powstańców Wielkopolskich, a przed nią **pomnik** (z 1966 r.) obrońców Ojczyzny poległych w latach 1918–19 i 1939–45. Przy szkole powstało w 2006 r. ze środków UE centrum sportowo-rekreacyjne: boisko, plac zabaw, zmodernizowano dom kultury.

◀ Kamionna, kościół pw. Narodzenia NMP, wewnątrz (fot. Z.S.)

Józef Braun

Ksiądz, działacz narodowy. Urodzony 5 III 1869 r. Po studiach w seminarium w Gnieźnie i Poznaniu został w 1898 r. proboszczem w Dąbrówce k. Zbąszynia. Rozwinął tam szeroką działalność oświatową i narodową. Był współzałożycielem polskiego Banku Ludowego w Babimoście, prezesem Towarzystwa Czytelni Ludowych na powiat międzyrzecki, w 1918–19 członkiem Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu (najwyższego organu polskiego w dawnym zaborze pruskim). Działał na rzecz przyłączenia kresów zachodnich do Polski. W 1922 r. został proboszczem w Kamionnie. Zmarł 30 VIII 1938 r., pochowano go na przykościelnym cmentarzu w Kamionnie.

Na pd. od wsi ciągnie się malownicza dolina Kamionki, wchodząca w skład Pszczewskiego Parku Krajobrazowego.

- Przez Kamionkę przechodzi szlak czerwony z Lewic do Międzychodu (P-27 i P-28), żółty z Łowynia do Zatomia Starego (P-25 i P-26), oraz Szlak Powstań Narodowych 1769–1919. PKS – przyst. (do Poznania 71 km, do Międzychodu 11 km, Gorzowa i in.)

Kaplin

Osada leśna wśród borów pd. skraju Puszczy Noteckiej, 6 km na pn. od Międzychodu. Szosa Radgoszcz–Sieraków.

0,4 km na pn. wsch. od osady, wśród lasów **Jez. Młyńskie** o pow. 18 ha i głęb. 18 m. Nad jez. kąpielisko i miejsce obozów harcerskich. 0,5 km na wsch. od Jez. Młyńskiego płytkie, śródleśne **jez. Szeken Duży** (pow. 12 ha, głęb. 2 m). 1,2 km na pd. zach. od Kaplina otoczone lasami **Jez. Szenińskie** o pow. 20 ha i głęb. 7 m.

Na pn. od osady, przy drodze w głąb Puszczy położona jest **szkółka leśna** Nadleśnictwa Międzychód, założona w 1985 r. na pow. 5,5 ha. Rocznie produkuje ona ok. 3 mln sadzonek różnych gatunków drzew leśnych, głównie sosny, a także drzew i krzewów ozdobnych.

Przy szkółce rozpoczyna się bardzo ciekawa **ścieżka dydaktyczna** „Bobrowy zakątek” długości 5 km. Wiedzie ona przez różnorodne zakątki Puszczy, m.in. obok reliktów młyna wodnego i żeremi bobrów. W pn. części trasy położony jest **głaz** z napisem upamiętniającym pierwsze obchody „Święta lasu” i zakończenia prac zalesieniowych po klęsce strzygoni choinówki w 1933 r. Przy głazie rosną posadzone wówczas dęby czerwone. Przez Kaplin przebiega szlak czarny P-17. 2 km od Kaplina leśnictwo Mokrzec i izba pamięci wsi Radosz (patrz hasło Radosz). Również przy szkółce leśnej rozpoczynają się dwie ścieżki rowerowe „Śladami Radosza”: żółta długości 14 km i niebieska długości 23 km.

Kłosowskie Jezioro

Położone 5 km na zach. od Sierakowa, w Puszczy Noteckiej, jest rynnowym jeziorem polodowcowym o pow. 138 ha, głęb. 14 m, z dwiema wyspami i półwyspem. Ciągnie się na długości 3,3 km – od Kukułki do Chorzępowa, szer. 500 m. Z Wartą połączone jest wąskim strumieniem. Na pd.-wsch. brzegu jeziora spotkać można rzadką roślinę – ostrołódkę kosmatą.

Czaple Wyspy – taką nazwę noszą dwie wyspy, znajdujące się na jeziorze i stanowiące **rezerwat przyrody** (pow. 15,0 ha). Rezerwat utworzony w 1957 r. obejmuje wyspy i pas przybrzeżnych wód, szer. 30 m. Wyspy porośnięte są lasem mieszanym dębowo-sosnowym, liczącym ok. 200 lat. Na pn., mniejszej wyspie znajduje się kilka pięknych dębów. Pośrodku głównej wyspy położona była – znana od dawna – kolonia czapli. Pierwszy jej opis pochodzi z 1848 r., kiedy liczyła ok. 150 gniazd. Niegdyś czaple gnieździły się również na mniejszej z wysp. W 1956 r. były tu 202 gniazda, w tym 152 zamieszkałe. W 1981 r. zamieszkiwanych było ok. 50 gniazd. Obecnie czaple nie gnieźdzą się na wyspach. Wyspy zamieszkuje sporadycznie kormorany. Żywią się one rybami i świetnie nurkują. Mają tutaj również swoje gniazda: orzeł rybołów, kania czarna, sokół wędrowny, myszołów, dudek oraz dzięcioły – czarny, pstry i średni. Licznie reprezentowane są pospolite gatunki ptaków wodnych.

Wzdłuż wsch. brzegów jeziora wiedzie szlak P-15.

W odległości 0,5 km od pn. krańca Jez. Kłosowskiego znajduje się leśniczówka **Kukułka**, położona nad dawnym stawem młyńskim, w dolinie strumienia zasilającego Jez. Kłosowskie, przy drodze do Sierakowa. Na **torfowisku**, 2 km na pn. zach. od leśniczówki, występuje ciekawa flora, m.in. owadożerna rosiczka okrągłolistna, bagno, żurawina błotna.

Kolno

Wieś nad Jez. Koleńskim, 4 km na wsch. od Międzychodu, szosa do Międzychodu i Kamionny (w 2010 r. w budowie).

Kolno wymieniane jest w dokumentach od 1390 r. W zach. części wsi, nad jeziorem, znajdują się pozostałości **parku** krajozrazowego z poł. XIX w. o pow. 3,3 ha, z okazami platanów i kasztanowcem (obwód 550 cm) oraz ruiny okazałego niegdyś **dworu** z poł. XIX w. W 1919 r., w czasie Powstania Wielkopolskiego, Kolno było najbardziej na zach. wysuniętą pozycją powstańczą na Pojezierzu. W walkach z Niemcami poległo 8 powstańców.

- Przez wieś przechodzi szlak czarny P-28.

Okolice:

- **Jez. Koleńskie** (pow. 47 ha, głęb. 15 m, dł. 1350 m, szer. 670) – położone jest razem z Jez. Bielskim i jez. Kludno przy końcu długiej rynny polodowcowej – doliny Kamionki, ciągną-

Walki o Kolno w 1919 r.

W dniu 7 lutego od godz. 8.30 dwie baterie artylerii nieprzyjacielskiej (ciężka i lekka z pozycji pod Międzychodem) wzięły pod gwałtowny ogień Kolno, a prawie równocześnie z pozycji wyjściowej Wiktorowo–Dzięcielin ruszyły naprzód tyraliery dwóch kompani Heimatschutzu, wsparte ogniem karabinów maszynowych ze wzgórza 64 (na północny zachód od Kolna). Dowódca załogi Kolna, zasilanej już odwodem (razem około 100 ludzi i dwa ckm-y), widząc frontalny atak Niemców, ostatnie siły ściągnął na linię wzgórza 60 – cegielnia (50 m na zachód od Kolna), osłabiając w ten sposób prawie skrzydło swego odcinka [...] Polacy [...] nie zdołali powstrzymać silnego naporu z północy i, walcząc, wycofali się w kierunku lasu nad Jez. Lubowickim (Lubiwiec – dop. aut.). Nie uszedł jednak jeden pluton powstańców z linii wzgórze 60 – cegielnia, ale trwając na zajętej pozycji i zabezpiecza-

cej się od Lewic. Powierzchnia Jez. Bielskiego wynosi 78 ha, głęb. 18 m, a Kludna – 6 ha. Jez. Koleńskie, otoczone urozmaiconymi lasami, posiada dużo uroku. Warunki do kąpieli niezbyt dobre.

- **Grodzisko Kolno** – położone na półwyspie wrzynającym się w Jez. Koleńskie, 1 km na pn. od wsi. Jest to owalne grodzisko pierścieniowate o średnicach 20 (na górze) i 40 m (na dole), wysokości wałów 8 m od strony lądu oraz 20 m od strony jeziora. Datowane na wczesne średniowiecze. Ludowe podanie łączy je z walkami ze Szwedami, którzy podobno mieli tu swój punkt obronny.
- Przez grodzisko przechodzą szlaki: niebieski P-19 i czarny P-29.

jąc sobie prawą flankę, walczył zaciekle dalej [...] Panoszenie się Niemców trwało jednak krótko. O godz. 11.00 uderzył w pomoc aspirant oficerski Adam Kowalczyk, podprowadzając z ławicy odwód w sile około 80 ludzi, a równocześnie ruszył naprzód oddział powstańców z Mocbergu. Zawrzała zacięta walka, uderzenie jednak Kowalczyka z północy było tak skuteczne i brawurowe, że przyczyniło się ono do szturmowania powstańców na całej linii od Kolna Młyn do wzgórza 60. Kontruderzenia Polaków nie byli Niemcy w stanie powstrzymać i stopniowe wycofywanie się ich z Kolna i linii bojowej zamieniło się w końcu w paniczną ucieczkę³.

³ „Orędownik Urzędowy dla Pow. Międzychodzkiego” nr 25 z 1 VI 1928 r.

► Kamionka przy rezerwacie „Kolno Międzychodzkie” (fot. K.S.)

- „Kolno Międzychodzkie” – rezerwat utworzony w 1959 r. – obejmuje 14,8 ha powierzchni wspaniałego, wielogatunkowego lasu liściastego o charakterze naturalnym. Położony na półwyspie Jez. Koleńskiego. W sąsiedztwie jez. Kludno, 0,5 km na zach. od wsi. Wąską część nad jeziorem porasta las olszowy, wyżej rośnie las gądowny: dęby, jesiony, wiązy, jawory, buki, graby i inne gatunki. Rosnące tu buki występują na wsch. granicy swego naturalnego zasięgu. Bogate jest runo leśne. Znaczne rozmiary osiągają tu czeremchy, olszyny i trzmieliny. Ok. 0,1 km od mostu przez rzekę rosną trzy potężne **dęby**, o obwodach 630, 640 i 710 cm, mające ok. 500 lat. Cały otaczający las jest jakby miniaturą sławnych borów Puszczy Białowieskiej. Drogę niejednokrotnie tarasują zwalone pnie

drzew, dużo uroku posiada wijąca się w gąszczu Kamionka, płynąca tutaj od jez. Kludno do Jez. Koleńskiego.

- Przez rezerwat przechodzą szlaki czerwony P-28 i czarny P-29.

Krobielewo

Wieś położona wśród pól i łąk nadwarciańskich, na lewym brzegu rzeki, 11 km na pn. zach. od Międzychodu. Szosa do Goraja.

Miejscowość wymieniana w źródłach pisanych od XVI w. Nazwa pochodzi od imienia Krobiel.

Nieopodal obwałowań nadrzecznych wznosi się szachulcowy kościół z pierwszej poł. XIX w. pw. Niepokalanego Poczęcia NPM. Jednonawowe wnętrze pozbawione jest zabytkowych cech. Na drugim brzegu rzeki, na skraju borów Puszczy Noteckiej, leży wieś Krobielewko, początkami sięgająca XIV w.

- PKS w Goraju, 7 km na pd.

Kwilcz

Duża wieś (2500 mieszkańców), położona na skraju głębokiej doliny Lutomki (Potoku Kwileckiego), nad Jez. Kwileckim, zwanym również Błędnym (pow. 20 ha), przy szosie nr 24 Pniewy–Skwie-

Kwileccy piastowali wiele ważnych urzędów w administracji państwowej i działali na polu politycznym, gospodarczym i kulturalnym, m.in. Franciszek Antoni (1725–94) – marszałek Trybunału Koronnego, konfederat barski, zwolennik Konstytucji 3 Maja; Stefan (1839–1900) – działacz polityczny i gospodarczy, uczestnik Powstania Styczniowego; Franciszek Maria (1875–1937) – działacz gospodarczy, rzeźbiarz.

rzyna oraz szosach nr 186 do Wronek oraz lokalnych do Kurnatowic i Miłostowa. Siedziba Urzędu Gminy.

Po raz pierwszy wymieniono Kwilcz w 1388 r., w aktach grodzkich poznańskich, jako własność Dobiesława z Kwilcza. Nazwa miejscowości pochodzi od nazwy strumienia Kwilcz, a ta od kwilenia ptaków lub szumu – kwilenia wody. W XIV w. Kwilcz należał do rodu Bylinów Szreniawitów, którzy w XV w. przyjęli nazwisko Kwileckich. Kwileccy byli właścicielami majątku do 1939 r. W ciągu wieków dobra Kwileckich znacznie się powiększyły, obejmując m.in. Wróblewo koło Wronek i Dobrojewo koło Szamotuł.

Wiec patriotyczny w 1872 r.

W 1872 r., w dobie kulturkampfu, w celu zmanifestowania patriotycznej postawy stanu chłopskiego odbył się w Kwilczu wielki wiec włościan, na który przybyli chłopci ze wsi oddalonych do 30 km. Gazeta „Orędownik” w numerze 3 tak opisywała to zgromadzenie:

Wczoraj w niedzielę odbył się pierwszy wiec na wsi w Kwilczu, majątności Arsena hr. Kwileckiego, na ostatnim, ale silnym posterunku polskim w zachodniej części W. Księstwa. Wiara w dobrym rozumieniu sprawy zaczęła się zbierać z całej okolicy już o godz. 2.00 z południa w oberży Noaka, o godz. zaś 4.00 liczono zgromadzonych blisko tysiąca. Wszystkie lokale były wypełnione, a pod oberżą stała jeszcze spora gromada. O ile nam wiadomo, żaden wiec nie miał tak dobranej reprezentacji z okolicy, jak wiec w Kwilczu. Nieleddwie wszystkie miasta i wsie w promieniu 3–4 mil naokoło Kwilcza były reprezentowane. Pochodziło to stąd, że pierwsza myśl wyszła od pana J., obywatela z Lwówka,

Początki i rozwój osady, która istniała już przed powstaniem pierwszej wzmianki pisanej na jej temat – w XIII lub nawet XII w., związane są z położeniem przy trakcie z Sierakowa przez Miłostowo do Lwówka. Dość znaczna osada miała charakter miejski. W przeciwieństwie do wielu innych podobnych miejscowości Kwilcz praw miejskich jednak nie otrzymał. Miejscowość rozwijała się między siedzibą właściciela, położoną w części pn., a kościołem, zlokalizowanym w części pd. Na osi głównej drogi wykształcił się wrzecionowaty plac – rynek, czytelny do dziś w postaci poszerzenia ul. 1 Maja i Kard. Stefana Wyszyńskiego. Dopiero w XIX w. budowa traktu berlińskiego sprawiła, że głów-

a urządzenie wieceu podjęte zostało przez gospodarzy z Kwilcza. Mieszczañstwa zgromadziło się z Lwówka około stu, tak samo z Pniew, z Sierakowa przeszło 50, z Kamionny także kilkadziesiąt. Pomiędzy mieszczanami widzieliśmy rajców miejskich, członków dozorców kościelnych, dozorców szkolnych. Oprócz Kwilcza i wsi należących do majątności hr. Kwileckiego, przybyli gospodarze z Chrzypka, Konina, Podrzewia (za Pniewami, przeszło 3 mile drogi), Chełmna (blisko 3 mile), Ławicy, z Wąsowa, Zatomia, Bolewic, Witomyśla, Chorzępowa, Ryżyna, Róży (4 mile drogi) [...] Władza policyjna była reprezentowana na wieceu przez pana v. Schlichtinga, który słowa po polsku nie rozumie, z powodu czego p. landrat międzychodzki przysłał mu do pomocy p. Wolfa, tłumacza sądowego z Międzychodu. Tak sędziwy p. Schlichting, jak i p. Wolff przyznali otwarcie, że zachwyceni byli godną postawą mieszczañstwa i ludu wiejskiego, stawającego publicznie w obronie swoich praw narodowych. Poza salą zgromadzenia było obecnych dwóch żandarmów dla pilnowania porządku, który przez cały czas w niczym zakłócony nie został.

ną drogą biegnącą przez Kwilcz stała się droga o układzie równoleżnikowym.

W dobie reformacji, w 2. poł. XVI w., Kwilcz stał się jednym ze znaczniejszych w Wielkopolsce ośrodków braci czeskich. Szlachta mieszkająca na terenie parafii kwileckiej przyjęła nową wiarę. Ówczesny dziedzic Jan Kwilecki przekazał kościół dysydemtom. Chłopów zmuszono do zmiany wiary i uczestnictwa w nabożeństwach protestanckich, ustalając karę 4 groszy dla kmieci i 2 groszy dla zagrodników za nieobecność w dzień świąteczny w nabożeństwie w kościele. Na pocz. XIX w. powstała

▶▶▶ O godz. 4.00 zagał wiec p. Ostowski, rządca z Kwilcza, przemówieniem, w którym opowiedział, z jakimi zarzutami wystąpił ks. Bismarck przeciw szlachcie polskiej i posłom naszym, co mówił o tak zwanych agitacjach szlachty polskiej, która to niby ma mieć szkodliwe zamiary przeciw państwu pruskiemu. Następnie wykazał niesłuszność tych zarzutów i zaproponował, aby wiec uchwalił, podobnie jak w Poznaniu, publiczne oświadczenie, odpierając zarzuty ks. Bismarcka. Oświadczenie to zostało natychmiast odczytane.

Na przewodniczącego wybrano dra Szymańskiego, który w krótkich słowach powtórzył jeszcze raz to, co mówił p. Ostowski, następnie zwrócił uwagę zgromadzonych na to, jak konieczną jest rzeczą, aby dziś każdy rozumiał swoje prawa i obowiązki, by umiał bronić swej Narodowości. [...] Następnie wybrano około 15 obywateli, którzy w rozmaitych stronach naokoło Kwilcza przez 10 dni zbierać będą podpisy pod adres. Pan S., obywatel z Sierakowa, wniósł, ażeby na wiecu zebrać składkę na Towarzystwo Oświaty Ludowej. [...] Zebrano składek 6 tal. 10 sgr. O godz. 6 wiec rozwiązano.

w Kwilczu jedna z pierwszych w kraju cukrowni, która w okresie późniejszym została zlikwidowana.

Do innego interesującego wydarzenia doszło w Kwilczu 21 października 1913 r. Był to ślub Zofii (Zuli) Kwileckiej z Feliksem Sobańskim – dziedzicem dóbr na Podolu i pod Warszawą.

Wybuch Powstania Wielkopolskiego spotkał się z żywym zainteresowaniem w Kwilczu. Dnia 6 stycznia 1919 r., po rozdaniu przed kościołem ulotek Naczelnej Rady Ludowej, zawiązał się w Kwilczu 27-osobowy oddział powstańczy. Powstańcy zajęli bez walki dworzec kolejowy, pocztę, posterunek żandarmerii. W kolejnych dniach, po nawiązaniu kontaktu z powstańcami z Siera-

Uroczystość weselna w 1913 r.

Dnia 21-go z.m. był Kwilcz w powiecie międzychodzkiem w W. Ks. Poznańskim świadkiem wspaniałej uroczystości, która mimo charakteru rodzinnego wychodziła doniosłością swoją poza progi gościnnego domu, w którym się odbywała, wciągawszy w kręgi swoje dalekie koła z wszystkich trzech zaborów. W dniu tem Wielkopolska i Podole skojarzyły się na nowo w związku małżeńskim, zawartem między hrabianką Zofią Kwilecką, córką hr. Hektora i Jadwigi z hr. Załuskich hr. Kwileckich z Kwilcza, a hr. Feliksem Sobańskim, synem Michała i Ludwiki z hr. Wodzickich hr. Sobańskich.

Uroczystość zaślubin, łączących nowym węzłem dwa zabory, sprowadziła do Kwilcza liczny zastęp gości z wszystkich krańców Polski, od granic Kurlandyi aż po ostatnie kończyny Białej Rusi. Byli przedstawiciele rodzin Kwileckich, Sobańskich, Załuskich, Wodzickich, Woronieckich, Dembińskich, Starzeńskich, Tyszkiewiczów, Chłapowskich, Karskich, Broel-Platerów, Platerów Zyberków, Krasieńskich, Krasickich,

kowa oraz Pniew i włączeniu się w ogólny nurt Powstania, ochotnicy z Kwilcza walczyli na odcinku frontu zachodniego, między Nowym Zatomiem i Gralewem.

Mimo że Kwilcz nie posiada praw miejskich, charakterem zabudowy przypomina małe miasto. Osią zabudowy jest ciąg ulic: 1 Maja, Kard. S. Wyszyńskiego i Miłostowska, pokrywający się z dawnym traktem Sieraków–Lwówek. W części pn. wsi znajduje się zespół dworsko-folwarczny, w części pd. zabudowa pochodzi z początku XX w. i czasów współczesnych. Najmłodsza jest część zach. wsi, składająca się z osiedli bloków mieszkalnych oraz domków jednorodzinnych wzniesionych po 1970 r. Przy ul. Powstań-

Łuszczewskich, Łackich, Turnów, Mańkowskich, Mycielskich, Żółkowskich, Niemojewskich, Puszetów, Niezabitowskich, Wysockich, Jełowickich, Wielowiejskich, Ostrowskich, Miełeckich.

Celem udzielenia sakramentu małżeństwa przybył do Kwilcza Najprzewielebniejszy ks. biskup Likowski. Miejscowy, niedawno odświeżony kościół był pięknie przybrany; jego białej szacie ze złotem nadawała główne tło zieleń wśród obfitej dekoracji z białych kwiatów, w których przeważały chryzantemy. Na tym pięknym tle, ożywionym mnóstwem świateł, nadzwyczaj malownicze sprawiały wrażenie piękne tualety pań przy bogatych kontuszach, deliach i karabelach panów, a niezwykłą malowniczość orszaku ślubnego podnosiły złociste szaty Najprzewielebniejszego ks. Biskupa oraz fiolety asystujących mu przy ołtarzu dostojników Kościoła.

Skoro para młoda stanęła przed stopniami ołtarza, przemówił do niej Najprzewielebniejszy ks. Biskup, stawiając jej w niezwykle ciepłych słowach przed oczy obowiązki jej

ców Wielkopolskich (szosie nr 24) znajduje się centrum handlowe m.in. z dwoma marketami.

Zespół dworsko-folwarczny powstał w obecnym kształcie w XIX w. Folwark położony jest na pn. skraju wsi. Wśród przebudowanych budynków zachowały się włodarzówka z poł. XIX w. i gorzelnia z 1872 r. Część rezydencjalna powstała przy pd. brzegu Jez. Kwileckiego. Na pograniczu parku i folwarku wznoszą się pałac, dwie oficyny i stajnia z powozownią. **Pałac** zbudowany został przy krawędzi skarpy nadjeziornej ok. 1830 r., zapewne wg projektu jednego z uczniów wybitnego architekta berlińskiego Karla Friedricha Schinkla. Budowla, doskonale wkomponowana

na nowych drogach życia. „Błogosławić będziesz kiedyś tę chwilę – mówił do pana młodego – w której z licznego grona dziewcząt polskich tę właśnie perłę wybrałeś za żonę.”

Księdzu Biskupowi asystowali przy ołtarzu oprócz miejscowego proboszcza ks. radcy Laudowicza jeszcze ks. ks. prałaci Jełowicki z Warszawy i Kłos z Poznania, ks. Ratkowski z Krakowa, oraz ks. ks. proboszczowie Simiński z Białcza i Domachowski z Psarskiego.

W czasie uroczystej mszy św. śpiewał stosowne pieśni wprawny chór męski z Poznania.

Uczta weselna odbywała się w obszernym namiocie na ten cel pobudowanym i urządzonym z wykwinnym smakiem, gdyż obszerny pałac w prześlicznym parku kwileckim okazał się za szczytym na przyjęcie licznych gości weselnych. Szereg przemówień rozpoczął ks. biskup Likowski, który naprzód odczytał własnoręczny list Ojca św. Piusa X z błogosławieństwem dla nowożeńców i ich rodzin, a następnie przemówił w imieniu nieobecnego, bo ciężko niemocą zło-

w teren, ma charakter pałacowo-willowy. Dwukondygnacyjna, od frontu ozdobiona jest trójkątnym tympanonem, portalem i delikatnym boniowaniem ściany. Od strony jeziora wysunięty ryzalit akcentuje dużą salę balową. Przed pałacem niewielki dziedziniec honorowy, obramowany oficynami i stajnią. **Oficina pn.**, nakryta dachem mansardowym, zbudowana została w 2 poł. XVIII w. **Oficina pd.** utrzymana w charakterze szwajcarsko-willowym, powstała ok. 1830 r., być może wg proj. K. F. Schinkla. Od zach. dziedziniec zamykają ozdobne ogrodzenie oraz dawna **stajnia** koni wyjazdowych i powozownia z poł. XIX w. Obecnie duża część budynków nie jest użytkowana i robi smętne wrażenie.

zonego, dziadka panny młodej, hr. Mieczysława Kwileckiego i w swoim, a życząc oblubieńcom pomyślności w życiu i pracach obywatelskich, wznosił toast na cześć państwa młodych. Długi szereg toastów zakończył p. Henryk Wysocki toastem staropolskim „Kochajmy się!”, wznosząc okrzyk na żywą łączność przeszłości z przyszłością.

Wieczorem zajaśniał park sztucznymi ogniami, a młodej bawiła się tańcem aż do późnej nocy.

Na pamiątkę ślubu rozdali państwo młodzieży kilkaset złotych szpilek ze swym monogramem.

Młodej parze, chodzącej w świat pracy obywatelskiej, przesyłamy gorące życzenia. Aby kiedyś, po długich latach wspólnej doli i niedoli, mogła poszczycić się licznymi w tej pracy owocami⁴.

⁴ *Gody weselne w Kwilczu*. „Praca. Tygodnik polityczny i literacki, ilustrowany” nr 45 z 9 listopada 1913 r., wg A. Kwilecki: *Kwilcz*. Poznań 1996.

Park, położony w części na skarpie głębokiej rynny jeziora, wyróżnia się bogatą konfiguracją terenu. Powstał w XVIII w., a w poł. XIX w. przekształcony został w park romantyczno-krajozrazowy. Na powierzchni 6,5 ha rośnie w nim ok. 700 drzew 43 gatunków (33 gatunków liściastych i 10 iglastych), z przewagą jesionów, lip, robinii (akacji), kasztanowców. Rosną też m.in. platan, sosny wejmutki, jarząb szwedzki, choina kanadyjska. Część drzew osiągnęła wymiary pomnikowe, m.in. lipy rosnące przy oficynie, dąb szypułkowany, buk odmiany purpurowej. Osią parku jest aleja sędziwych kasztanowców o obwodach do 470 cm, ciągnąca się od wejścia przy szosie do pałacu. Na wzniesieniu w części pn. wsch. parku znajduje się romantyczna gloriетка.

Na zach. od parku biegnie **ul. 1 Maja**. Zabudowana jest ona w części budynkami z przełomu XIX i XX w., wzniesionymi dla robotników folwarcznych. W sąsiedztwie, przy ul. Ogrodowej, znajduje się eklektyczny **dom zarządcy** majątku, zbudowany w pocz. XX w. Rośnie przed nim piękny okaz cisa w formie krzewiastej.

Dalej na pd., za szosą nr 24, przy niewielkim placu będącym skrajem dawniejszego wrzecionowatego targowiska, wznosi się **kościół** parafialny pw. św. Michała Pierwszy kościół istniał w Kwilczu w XIII, a może nawet w XII w. Parafia w dokumentach jest znana od 1396 r. W latach 1577–1643 kościół był w posiadaniu braci czeskich. Do poł. XVIII w. była to świątynia drewniana. W latach 1768–81 wzniesiono z fundacji Kwileckich obecny kościół w formach późnobarokowych, dobudowując w latach 1792–93 klasycystyczną wieżę. Jest to budowla jednonawowa z wąskim prezbiterium, po bokach którego znajdują się zakrystie, a nad nimi łoże. Wnętrze nakryte pozornym sklepieniem zwierciadlanym. Wyposażenie wnętrza z ok. 1780 r. w stylu rokokowym i wczesnoklasycystycznym: trzy ołtarze, w głównym drewniana rzeźba św. Michała Archanioła z XVII/XVIII w., a w prawym bocznym obraz NMP z XVII w., ponadto ambona, chrzcielnica,

► Kwilcz, kościół pw. św. Michała, wewnątrz (fot. Z.S.)

ławki kolatorskie, ławki i konfesjonały. Na ścianach bocznych umieszczono parami nagrobki Kwileckich, dwa późnobarokowe i dwa klasycystyczne w formie piramid, ozdobione m.in. urną, postacią Chronosa i trumnami.

Dziedziniec przykościelny otoczony murem z ok. 1780–90 r., z bramą na osi kościoła. Od frontonu w narożnikach znajdują się dwie późnobarokowe kaplice-kostnice. Na ścianie jednej z nich tablica (z 1991 r.) upamiętnia urodzonego w Kwilczu Łukasza Cieplińskiego, bojownika ruchu oporu.

Przed kościołem, na cokole ozdobionym herbem Kwileckich – Szreniawa, kamienna **figura** z 1790 r. Matki Boskiej Miłosierdzia. Na pn. od figury dawny **cmentarz**. Znajduje się tam szereg tablic nagrobnych i epitafijnych, najstarsze z pocz. XIX w. Pochowany został tutaj m.in. ks. Feliks Laudowicz (1845–1930),

długoletni duszpasterz w Kwilczu, działacz patriotyczny, inicjator założenia Banku Ludowego w Kwilczu oraz wielu innych działań społecznych. Od wsch. za kościołem bramka prowadząca na tzw. **stary cmentarz** grzebalny, sięgający do krawędzi doliny Lutomki. Na cmentarzu murowana kapliczka z rzeźbą *Pieta* z pocz. XX w.

Na placu przed kościołem **głaz** – **pomnik** powstańców z 1918–1919 r., odsłonięty w 1984 r. Na cokole przed głazem tablica upamiętniająca ofiary II wojny światowej. W sąsiedztwie, na domu nr 7, tablica z brązu ufundowana z okazji 600-lecia Kwilcza

Łukasz Ciepliński

Żołnierz, bojownik ruchu oporu. Urodził się 23 XI 1913 r. w Kwilczu. We wrześniu 1939 r. walczył w Armii „Poznań” m.in. w bitwie nad Bzurą. Za waleczność odznaczony krzyżem *Virtuti Militari* V kl. i awansowany do stopnia porucznika. Od końca 1939 r. związany z ruchem oporu.

Początkowo komendant obwodu ZWZ w Rzeszowie, od końca 1940 r. do stycznia 1945 r. komendant Inspektoratu ZWZ-AK w Rzeszowie. Po rozwiązaniu AK działał w strukturach organizacji WiN (Wolność i Niezawisłość), awansując kolejno na komendanta okręgu Kraków, prezesa obszaru południowego i w styczniu 1947 r. na Głównego Prezesa na Kraj. W tym czasie organizował i koordynował działania WiN przeciw władzy reżimowej, milicji i UB. Aresztowany w 1947 r. przez UB, wraz z sześcioma członkami sztabu głównego WiN został skazany przez Sąd Wojskowy na pięciokrotną karę śmierci. Wyrok wykonano w więzieniu na Mokotowie w Warszawie. Miejsce pochówku nie jest znane.

(1388–1988). Przy rozwidleniu ulic Kard. S. Wyszyńskiego i Lipowej stoi kamienna **figura św. Wawrzyńca** z poł. XIX w. Obok budynek z czerwonej cegły – **szkoła** zbudowana w końcu XIX w. Nieco dalej gmach szkoły wzniesiony w latach 1937–38 z funduszy gminnych przy wsparciu właścicieli majątku, Kwileckich i nowa szkoła, zbudowana w latach 1989–93. Za szkołą w kierunku pd. budynku **Urzędu Gminy**, dawny i nowy (z 1974 r.). W pd. części wsi **stacja kolejowa** z budynkami stacyjnymi i niedużym osiedlem mieszkaniowym kolejarzy, wzniesionym przy ul. Miłostowskiej ok. 1890 r. Jest to jeden z lepiej zachowanych zespołów budownictwa kolejowego z końca XIX w. w Wielkopolsce.

Na nowym **cmentarzu** przy ul. Lipowej znajduje się grób 3 Powstańców Wielkopolskich poległych w walkach 1919 r.

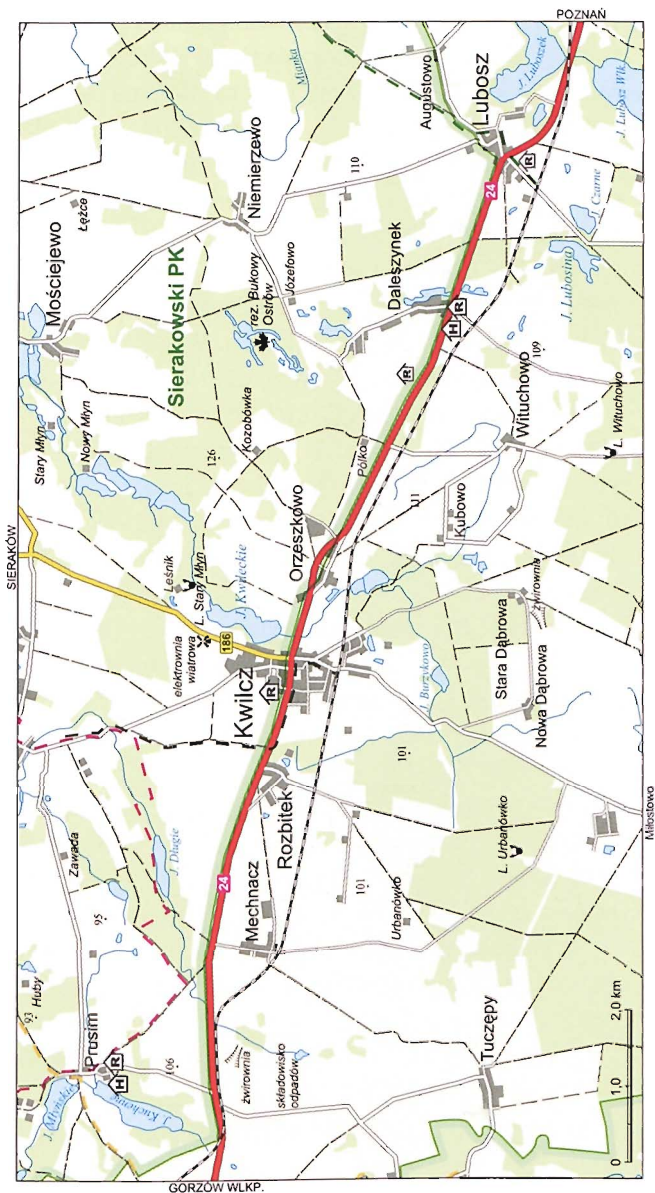
Wycieczki: od Orzeszkowa i Lubosza – szlak P-3; doliną Lutomki do Chrzypka – szlak P-8; przez Kurnatowice, Górę Głazów do Sierakowa – szlak P-21; przez Kurnatowice do Ośrodka Edukacji Przyrodniczej w Chalinie – szlak P-22; przez Prusim, Kolno Młyn do Zatomia Starego – szlak P-23, Szlak Powstań Narodowych 1769–1919.

- Tel. nr kierunkowy 61, kod 64-420. PKS – przyst. węzłowy (do Poznania 64 km, do Międzychodu przez Sieraków 25 km, przez Gorzyń 19 km, do Gorzowa i Szamotuł). Restauracja „Oskar” ul. Powstańców Wlkp. 15, tel. 291 55 03. Poczta ul. 1 Maja 23, tel. 291 53 04. Przychodnia Lekarska SIMED, ul. Wyszyńskiego 25A, tel. 291 51 99. Urząd Gminy, ul. Wyszyńskiego 23, tel. 291 50 65.

Okolice:

- **Elektrownia wiatrowa** – 1 km na pn., przy szosie do Sierakowa.

Zbudowana w 1996 r. jako pierwsza profesjonalna elektrownia wiatrowa w Wielkopolsce, miała moc 160 KW. Obecnie nieczynna. Przy szosie nieopodal elektrowni znajduje się niewysoki kopiec z krzyżem. Jest to prawdopodobnie **mo-**

▲ Okolice Kwidza

gifa żołnierzy napoleońskich, którzy zginęli z rąk kozaków w 1813 r., w czasie wycofywania się do Francji.

- **Orzeszkowo.** Wieś położona 1 km na wsch. od Kwilcza, przy szosie nr 24. Leży przy wsch. krawędzi doliny Potoku Kwileckiego. Po raz pierwszy wymieniona w 1393 r. Należała wówczas do Dobieństwa z Kwilcza. Orzeszkowo od XVII w. było znaczącym w Wielkopolsce ośrodkiem kalwinów. W 1646 r. zbudowano tu **kościół kalwiński**, do którego przeniesiono nabożeństwa ze zwróconego katolikom kościoła w Kwilczu. Drewniany kościół spłonął w 1721 r. W 1788 r. zbudowany został nowy, murowany, na planie ośmioboku. Przebudowany w 1861 r. w formach neogotyckich, czynny był do 1945 r. Na początku XXI w. został odrestaurowany. Wśród ministrów i pastorów zboru w Orzeszkowie było wielu wybitnych przedstawicieli rodziny Kassyszów (Cassiusów). W latach 1810–48, z przerwą, pastorem w Orzeszkowie był Jan Wilhelm Kassysz.

Przy kościele stoi dawna **pastorówka** z ok. 1788 r., przebudowana gruntownie w 1979 r. na budynek mieszkalny. Rosną tam także dwa stare drzewa: lipa o obwodzie 570 cm i kasztanowiec o obwodzie 420 cm – jedno z najstarszych drzew tego gatunku w Wielkopolsce.

Okazały **pomnik** Kassysza stoi na terenie dawnego **cmentarza** kalwińskiego przy szosie. Cmentarz założono w tym miejscu na pocz. XIX w. Zdewastowany w okresie powojennym, w latach 1983–1986 został uporządkowany i zamieniony w lapidarium – zbiór nagrobków protestanckich. Część nagrobków odrestaurowano, część przeniesiono tu ze starego cmentarza w Czempiniu. Do bardziej okazałych należą grobowce z XIX w., m.in. Kurnatowskich i Bronikowskich. Piękną oprawę cmentarza stanowi stary drzewostan, z dorodnymi okazami kasztanowców, klonów i lip (najgrubsza o obwodzie 320 cm).

FRANCIS
BORN
DIED
1850
1850

FRANCIS
BORN
DIED
1850
1850

We wsch. części wsi zachował się dawny **folwark**, w skład którego wchodzi m.in. **dwór** z 1. poł. XIX w. – jednokondygnacyjny, nakryty dachem naczółkowym – oraz kamienna **stodoła** z XIX w. Przy dworze lipa o obwodzie 350 cm, 2,5 km na pn. od Orzeszkowa – w lesie zwanym „Buczyną” – znajduje się **wzgórze** 126 m n.p.m., będące najwyższym wzniesieniem Pojezierza. Tam też jest położony rezerwat „Bukowy Ostrów” (patrz hasło Mościejewo). Przy wsch. brzegu Jez. Kwileckiego, dojście i dojazd z Orzeszkowa, znajduje się kąpielisko strzeżone.

- Przez Orzeszkowo wiodą szlaki P-3 i P-8.

Jan Wilhelm Kassysz

Pastor kalwiński, działacz patriotyczny. Urodzony w 7 III 1787 r. w Poznaniu, wywodził się ze starej szlachty czeskiej, która w XVII w. przybyła do Wielkopolski. Po studiach we Frankfurcie nad Odrą i Heidelbergu, w 1810 r. otrzymał probostwo w Orzeszkowie. W 1813 r. został nauczycielem w Poznaniu, a w 1820 r. profesorem w Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Chociaż był duchownym kalwińskim, zyskał dużą sympatię i autorytet wśród katolickiego społeczeństwa miasta, w tym uznanie najwyższej hierarchii kościelnej. Za swe patriotyczne przekonania, wielki wpływ na młodzież i bezkompromisową postawę został przez władze pruskie zwolniony z posady w Gimnazjum. Powrócił do Orzeszkowa. Po 1830 r. zaczął prowadzić tu gospodarstwo rolne, które wkrótce stało się wzorcowe dla okolicznych włościan. Stosował nowoczesne formy uprawy ziemi, założył sad i winnicę, sprowadzał z zagranicy nowe odmiany roślin. Działał też na szerszej niwie w towarzystwach rolniczych, współpracując m.in. z Karolem Libeitem oraz utrzymując kontakty z elitą polityczną Wiel-

- **Rozbitek.** Wieś 1,5 km na zach. od Kwilcza, położona na pd. od szosy nr 24. Nazwa miejscowości – pisana dawniej Rozbratanie (tzn. niezgoda, rozłąka) – pojawiła się w XIV w. Miejscowość należała wówczas do Bylinów-Szreniawitów. W poł. XVIII w. dobra rozbickie przeszły we władanie Unrugów, którzy wcześniej nabyli klucz dóbr międzychodzkich. W 1827 r. Rozbitek drogą kupna przeszedł w ręce niemieckiej rodziny von Reiche, w których pozostał do 1945 r. Dla Georga von Reichego wzniesiony tu został w latach 1856–58 okazały neogotycki **pałac** – dzieło nieznanego z nazwiska, lecz znako-

kopolski. W 1848 r. był członkiem Komitetu Narodowego, organizował Ligę Polską w pow. międzychodzkiem. Do grona przyjaciół i współpracowników Kassjusza należeli Karol Marcinkowski, Maciej Mielżyński, Andrzej Niegolewski, Gustaw Potworowski. Rzeczą bez precedensu w owych czasach był fakt, że kalwińskiego kaznodzieję odwiedzał w Orzeszkowie arcybiskup gnieźnieński i poznański Marcin Dunin. J. W. Kassysz zmarł w czasie epidemii cholery, 8 listopada 1848 r., w domu Macieja Mielżyńskiego w Chobienicach.

Z inicjatywy Karola Libelta ogłoszono apel do społeczeństwa o zbiórkę funduszy na pomnik, „aby i następnym pokoleniom pokazać cześć i pamięć męża, który się tak Ojczyźnie zasłużył”. Monument ten przetrwał do naszych czasów, a po ostatnim odnowieniu prezentuje się bardzo okazale. Na cokole prawie czterometrowego obelisku napisano: „Janowi Wilhelmowi Kassyszowi Profesorowi Gimnazjum Poznańskiego Kaznodziei Kalwińskiemu w Orzeszkowie. Za zasługi około Ojczyzny i Ludzkości Rodacy. Ur. w Poznaniu 7 marca 1787 r., zm. w Chobienicach 8 listopada 1848 r.”

mitego architekta. Ozdobiony wieżami, nawiązuje formą do architektury średniowiecznej. Część otworów drzwiowych zwieńczona jest charakterystycznym, płaskim łukiem Tudorów. Pałac, zdewastowany w okresie powojennym, w końcu lat osiemdziesiątych został częściowo odrestaurowany. Od 2004 r. stanowi własność Jana A.P. Kaczmarka, który po remoncie zamierza zlokalizować w nim Akademię „Rozbitek”. Równoległe z budową pałacu powstał rozległy **park** krajobrazowy (pow. 22,1 ha) z umiejętnym wykorzystaniem naturalnego ukształtowania terenu. W pd. części parku znajduje się grobowiec rodziny von Reiche, zbudowany w końcu XIX w. W parku rosną drzewa 29 gatunków, z przewagą buków, olszy czarnych, jaworów, jesionów, brzoź; m.in. pomniki przyrody – buki odmiany purpurowej o obwodach do 380 cm. Od szosy do stojącego w parku pałacu prowadzi czterorzędowa aleja platanów. Obecnie park i pałac są niedostępne dla zwiedzających. W 2. poł. XIX w. powstał przylegający do parku od zachodu kompleks ceglano-kamiennych **budynków folwarcznych**

► Rozbitek, pałac (fot. Z.S.)

o bogatych formach architektonicznych. Duża część budynków została zrujnowana w latach 70. XX w. Zachowały się m.in. gorzelnia i część tzw. stajni wyjazdowej. Za podwórzem stoi dawna leśniczówka z 1906 r. Znajdują się w niej obecnie

Jan Andrzej Paweł „AP” Kaczmarek

Muzyk, kompozytor. Jeden z najwybitniejszych, współczesnych kompozytorów muzyki filmowej na świecie. Urodził się w Koninie, 29 IV 1953 r., w rodzinie o zainteresowaniach muzycznych. Pierwszy sukces odniósł w liceum w Koninie, gdzie skomponował podkład muzyczny do szkolnego przedstawienia. Z myślą o karierze dyplomaty podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Początkiem jego działalności muzycznej były staże w awangardowym Teatrze Laboratorium Jerzego Grotowskiego we Wrocławiu. W latach 80. XX w. pisał muzykę do spektakli Teatru Ósmego Dnia w Poznaniu. W 1989 r. zamieszkał na stałe w Los Angeles. Rozpoczął szeroką działalność, komponując i nagrywając muzykę dla teatrów amerykańskich. Napisał muzykę do ponad 30 filmów, nagrywał również płyty. Za dzieła te otrzymał liczne nagrody, z których najcenniejszą był Oskar, przyznany mu w 2005 r. za muzykę do filmu *Marzyciel* w reżyserii Marca Forstera. W tymże roku skomponował również muzykę upamiętniającą 25-lecie Solidarności – *Kantatę o Wolności*, a rok później na 50. rocznicę Poznańskiego Czerwca napisał *Oratorium 1956*.

W 2004 r. nabył pałac w Rozbitku i założył fundację „Rozbitek”. Zajmować się ona będzie promocją muzyki i organizowaniem warsztatów dla muzyków i scenarzystów, szczególnie sztuki filmowej, a także opery i musicalu.

biura i mieszkania. W zach. części wsi powstała w 1976 r. ferma bydła dla 500 krów.

- Przez Rozbitek wiodą szlaki P-21, P-22 i P-23.

Lewice

Wieś położona w pd. części Pojezierza, na równinnym obszarze Sandru Nowotomyskiego, przy szosie Międzychód–Miedzichowo, nieopodal nieczynnej linii kolejowej Międzychód–Zbąszyń, w otoczeniu dużych kompleksów leśnych.

W 1398 r. miejscowość wymieniona została jako własność Janusza Lewickiego. W latach 1458–1580 Lewice określone są jako miasto, na wyprawę malborską przeciw Krzyżakom były zobowiązane wystawić jednego pieszego. W średniowieczu przez Lewice przechodził główny trakt lubuski – z Poznania do Międzyczecza i Frankfurtu. W XVIII w. wieś przeszła w ręce niemieckich właścicieli – Radlitzów.

Kościół istnieje w Lewicach od XIV w. Obecny – pw. św. Mikołaja – wzniesiono ok. 1780 r. i przebudowano gruntownie w formach neogotyckich w poł. XIX w. Jest to świątynia jedno-

W okresie Wiosny Ludów, gdy Niemcy zamieszkujący zach. Wielkopolskę wystali list do króla pruskiego, domagając się bezpośredniego przyłączenia tych ziem do Niemiec, ówczesny właściciel Lewic – Haza Radlitz sprzeciwił się temu. Wystosował on pismo do dowódcy wojsk pruskich w Wielkopolsce – gen. Willisena, w którym żądał pozostawienia tych ziem, jako rdzennie polskich i zamieszkałych w większości przez Polaków, przy Wielkim Księstwie Poznańskim.

► Lewice, kościół pw. św. Mikołaja (fot. Z.S.)

nawowa, z dwiema kaplicami tworzącymi układ krzyża. Mury mają okładzinę z kamieni polnych. Wewnątrz ołtarz główny złożony z elementów pochodzących z XVII i XVIII w., w nim obraz *Wniebowzięcie* z XVII w. Podobnie zestawione są ołtarze boczne. Ambona empirowa z 1825 r. Wazony porcelanowe z pocz. XIX w. W **parku** (pow. 4,5 ha), powstałym na początku XIX w., wśród drzewostanu m.in. jesion o obwodzie 400 cm i 3 okazałe cisy. W dworze z XIX w., nakrytym dachem naczółkowym, mieści się obecnie leśnictwo Kaliska. Przy drodze do Krzyżkówka, naprzeciw parku stoi **pomnik** upamiętniający lotnika, który zginął w 1989 r. w katastrofie samolotu wojskowego. Nieco dalej, na wsch. skraju wsi 5 okazałych **dębów** o obwodach 460–740 cm. Najpotężniejszy z tych dębów jest zarazem najgrubszym dębem Pszczewskiego Parku Krajobrazowego.

Wycieczki: doliną Kamionki szlakiem czerwonym do Kamionnej, szlak P-27.

- PKS – przyst., linie do Międzychodu (21 km) i Trzciela.

Lubikowo

Wieś w zach. części Pojezierza, na pn. od Jez. Lubikowskiego. Szosa do Goraja (do szosy nr 24).

W dokumentach występuje od 1295 r. Pierwotnie własność szlachecka, później biskupów poznańskich. W sierpniu 1944 r. przy szosie do Goraja założono obóz jeńców radzieckich, pracujących przy budowie fortyfikacji. Duża część jeńców zmarła w wyniku chorób i głodu lub została zamordowana.

Dwór w Lubikowie pochodzi z 2. poł. XIX w. Przy nim znajduje się niewielki **park** (0,7 ha) z poł. XIX w. Nieopodal wzniesiono duży zespół folwarczny. 1,5 km na pd. od wsi, nad Jez. Lubikowskim, znajduje się **ośrodek wczasowy** o niskim stan-

▶ Jez. Lubikowskie (fot. K.B.)

dardzie, zespół domków letniskowych, sezonowa restauracja i kąpielisko.

W Lubikowie rozpoczyna się szlak zielony, wiodący do Gościkowa (poza zasięgiem przewodnika). Dojść nim można 1,4 km na pd. do szlaku P-37 Wierzbno–Pszczew.

Jez. Lubikowskie jest największym akwenem Pojezierza (pow. 315 ha, dł 3,8 km, szer. 1,8 km, głęb. 36 m), a jego woda jest bardzo czysta. Linia brzegowa urozmaicona, m.in. półwypami. Brzegi częściowo kamieniste. W głębinach jeziora żyje sieja i sielawa. W pd.-wsch. części **wyspa** zwana Konwaliową (pow. 4,4 ha), porośnięta lasem mieszanym z przestojami starych dębów i buków.

W maju masowo kwitnie tu konwalia. Ponadto w podszyciu występuje paproć orlica i lilia złotogłów. W 1996 r. utworzono **rezerwat** przyrody „Dąbrowa na Wyspie”, chroniący całość obszaru wyspy. Obok wyspy wrzyna się w jezioro długi ok. 600 m **półwysep** o stromych zboczach. Znajdujące się tam wzniesienie nosi nazwę Góry Czarownic.

Góra Czarownic zawdzięcza swoją nazwę wierzeniom ludowym. Podobno na tej górze w noc świętojańską zbierają się czarownice z całej okolicy. Urządzają sobie w tym miejscu całonocną ucztę, połączoną z tańcami i różnymi zabawami diabelskimi. Z daleka słychać ich śmiechy, podobne do rżenia końskiego. Palą ognie, nad którymi przelatują z wyciem na miotle. Bierze udział w tym święcie nawet sam Lucyfer, książę diabłów, by prawić czarownicom kazania. Ma on swoje honorowe miejsca na wzniesieniu od strony jeziora. Miejsce to nazywa się dlatego Amboną Diabłową⁵.

⁵ Golz F., *Pszczew. Zielona Góra* 1962, s. 30.

Okolice:

- **Folwark Heleny.** Niewielki folwark 2,5 km na pd. od Lubikowa, 1 km na wsch. od Jez. Lubikowskiego, zamieniony na ośrodek turystyczny. Łowisko ryb na stawach, ośrodek jazdy konnej, pole namiotowe, restauracja sezonowa, tel. 95 749 32 91.
- **Lubikówko.** Osada przy szosie Lubikowo–Rokitno. Duży ośrodek wczasowo-konferencyjny „Amalia” nad Jez. Lubikowskim, 150 miejsc noclegowych, restauracja, kąpielisko, centrum nurkowania, tel. 95 749 47 32.

Lubosz

Duża wieś (820 mieszk.) położona w gminie Kwilcz, 5 km na zach. od Pniew na obszarze wzniesień moreny czołowej nad jez. Luboszek, w okolicy kilku innych jezior: Lubosza Wielkiego, Obierznie i Czarnego. Szosa nr 24 Pniewy–Skwierzyna i drogi lokalne do Sierakowa oraz Chudobczyc.

W źródłach pisanych Lubosz wymieniono po raz pierwszy w 1379 r. jako własność Maczka z Lubosza. W I. poł. XV w. wieś należała do Nałęczów, od 1457 r. do Ostrorogów, na pocz. XIX w. do Bnińskich. W XIX w. przeszła w ręce niemieckiej rodziny Bardtów, którzy byli właścicielami tutejszego majątku do 1945 r.

Kościół parafialny powstał w Luboszu w XIV w., kiedy wyłączono obszar parafii – obejmujący również wsie Chorzewo i Chudobczyce – z parafii pniewskiej. Obecny kościół parafialny pw. Nawiedzenia NMP zbudowany został w skromnych formach klasycystycznych w latach 1818–1823 z fundacji Bnińskich. Jest budowlą salową, z niewysoką wieżą od wsch. i zakrystią od zach. W odnowionym w 1985 r. wnętrzu m.in. barokowy ołtarz z XVII w. z obrazem Matki Boskiej i tabliczkami wotywnymi z XVIII w., późnorenesansowa chrzcielnica z pocz. XVII w. i ludo-we rzeźby: *Chrystus Zmartwychwstały* oraz krucyfiks.

W sąsiedztwie kościoła położony jest rozległy zespół dworsko-folwarczny. W zaniedbanym parku krajobrazowym, założonym

w poł. XIX w. na pow. 13 ha, rozciągającym się wzdłuż zach. brzegu jez. Luboszek, znajduje się modernistyczny **dwór-willa** z 1915 r. W **parku** przy dworze kilka sędziwych drzew, m.in. uznanych za pomniki przyrody: dwustuletnie cisy (o obwodach do 100 cm), 3 dęby szypułkowe (do 500 cm) platan (480 cm), lipy (do 400 cm) oraz buk zwyczajny odmiany purpurowej (o obwodzie 270 cm). Na pn. od obecnego parku, niegdyś na jego terenie, w lesie liściastym (m.in. dęby o obwodzie do 250 cm i jesion 470 cm), znajduje się opuszczony **cmentarz** Bardtów – właścicieli wsi z XIX w. i 1. poł. XX w. Na cmentarzu granitowy krzyż z 1882 r.

Na pd. od parku i dworu rozciąga się **folwark** z zabudową pochodzącą w większości z końca XIX w. i pocz. XX w., m.in. spichrze i budynki inwentarskie z łamanych kamieni polnych oraz ceglana gorzelnia.

Przy drodze na pn. wsch., do leśniczówki Lubosz **aleja** drzew, z przewagą dębów o obwodzie do 260 cm, na jej początku kasztanowiec o obwodzie 390 cm i głąz narzutowy o obwodzie 310 cm. W pd. części wsi, przy szosie nr 24, szkoła Pomnik Tysiąclecia, zbudowana w 1966 r. i sala gimnastyczna z 2009 r.

Okolice Lubosza są bardzo ciekawe, urozmaicone lasami, wzgórzami i jeziorami. Od wsch. przylega do wsi jez. **Luboszek** (pow. 60 ha, głęb. 6,0 m), mające płaskie, bagniste, w większości zalesione brzegi. 1,5 km na pd. wsch. znajduje się pn. skraj jez. **Lubosz Wielki** (inna nazwa: jez. Dobrzyczne) o pow. 94 ha i głęb. 29,2 m. W dużej części otoczone lasami i pasmem przybrzeżnych drzew, jezioro to ma wiele uroku. Przy pd. brzegu **kąpielisko** i nieduży ośrodek wczasowy. W odległości 1 km na pd. zach. leży grupa niewielkich jezior, m.in. **Czarne** (pow. 3,8 ha) i **Obierznie** (pow. 4,8 ha).

Wycieczki: nad jez. Lubosz Wielki do Pniew wiedzie szlak P-1; z Lubosza prowadzi nad Jez. Białokoskie i dalej doliną Strumienia Białokoskiego przez Łęczeczki do Chrzypska Wielkiego szlak P-2; do Kwilcza, nad Jez. Czarnym, przez Kubowo – szlak P-3.

Przy szosie do Poznania, w Karolewicach, 3 km na wsch., po prawej, na skraju lasu rośnie grupa 3 starych dębów o obwodach do 450 cm.

- PKS – przyst. (do Poznania 56 km, Międzychodu 23 km, Gozowa i in.). Restauracja „Słoneczna Przystań”, przy szosie nr 24, tel. 61 291 16 20. Nad jez. Lubosz Wielki – kąpielisko niestrzeżone (dojazd z szosy do Pniew, 0,3 km za przejazdem w prawo, drogą do Zamorza – 1,5 km).

Lutom

Wieś położona 5 km na pd. wsch. od Sierakowa, na wsch. od Jez. Lutomskiego, nad dwoma małymi jeziorami: **Bragant** (pow. 14 ha, głęb. 15,8 m) i **Goleczewskim** (pow. 7 ha, głęb. 5,0 m).

Nazwa wsi pochodzi od staropolskiego imienia Lutoma lub Lutomira. Po raz pierwszy miejscowość wzmiankowana w dokumentach z 1262 r., za sprawą Przybysława z Lutomia, najprawdopodobniej z rodu Borkowiców, zaufanego księcia Bolesława Pobożnego.

W XV i XVI w. osada należała do Lutomskich – drobnej szlachty. Pierwszy **kościół** zbudowano tu w XIV w. Obecny, pw. św. Andrzeja, powstał w latach 1753–62 w formach późnobarokowych. Odrestaurowany po pożarze w 1862 r. z tego czasu pochodzi wieża. W 2009 r. pięknie odnowiono wnętrze.

W 1334 r. Świętomira z Lutomia została przyjęta do bractwa przy katedrze poznańskiej. Za prawo pochówku w katedrze musiała ofiarować 50 owiec i wóz z końmi, którym miały być przewiezione jej zwłoki.

Jest budowlą jednonawową, nakrytą sklepieniem kolebkowym z lunetami. Nad ołtarzem baldachim z 4 kręconymi kolumnami, wzorowany na konfesji św. Wojciecha z katedry gnieźnieńskiej, ozdobiony licznymi tarczami herbowymi. W kruchcie część barokowego ołtarza. W późnoklasykistycznych ołtarzach obrazy i rzeźby z XVII i XVIII w. Polichromia z 1966 r. Z wieży rozległa i ładna panorama okolicy. W **parku** z XIX w. (pow. 3,0 ha), o założeniu krajobrazowym, kilka okazów starych drzew oraz modernistyczny **pałac** z pocz. XX w.

W Lutomiu działa gospodarstwo rybackie, użytkujące okoliczne jeziora i stawy.

Ze wzgórza przy drodze do Lutomka (0,3 km na pd. od centrum wsi) roztacza się rozległy widok na okolicę (m.in. na dolinę Lutomki oraz głęboką rynnę Jez. Lutomskiego).

- Przez Lutom i Lutomek wiedzie okrężny szlak z Sierakowa – P-9.
PKS – przyst. (do Międzychodu 19 km, do Pniew 19 km).

► Lutomek, zabudowania folwarczne (fot. H.Ł.)

Okolice:

W odl. 1 km na pn. od Lutomia leży duży **głaz narzutowy**, o obwodzie 11 m, zwany Diabelskim Kamieniem (dojście szlakiem czarnym P-9).

Przy lokalnym węźle drogowym, 3 km na pd. od Lutomia, na skraju rynny Jez. Lutomskiego położona jest wieś **Lutomek** (znana od 1417 r.). W **parku** z XIX w., o pow. 2,8 ha, znajduje się niewielki eklektyczny **dwór** z końca XIX w. W zespole folwarcznym parę ładnych **budynków** wzniesionych z łamanych głazów narzutowych w 2. poł. XIX w., m.in. stajnia, spichrz i ośmioboczny budynek kieratu.

We wsi działa duża przetwórnia mięsa drobiowego.

Ławica

Wieś leżąca w centrum Pojezierza, 2 km na pd. od szosy Sieraków–Międzychód, 8 km na wsch. od Międzychodu, nad Jez. Ławickim. Jedna z najładniej położonych wsi w Wielkopolsce.

Ławica należy do nielicznych majątków na Pojezierzu, które w okresie zaboru pruskiego nie przeszły w ręce niemieckie.

Napoleon Rutkowski

Kompozytor, działacz społeczny. Urodził się 3 I 1868 r. w Podlesiu Kościelnym w powiecie wągrowieckim. W 1895 r. nabył majątek rolny w Ławicy. Interesował się muzyką i literaturą. W Międzychodzie i Sierakowie założył polskie biblioteki. W Ławicy organizował spotkania młodzieży, na których uczył śpiewu i deklamacji poezji. Za jego sprawą w 1909 r. założono w Międzychodzie Towarzystwo Śpiewacze i chór kościelny św. Cecylii, który był protoplastą obecnego chóru

W okresie Powstania Wielkopolskiego znaczący ośrodek odwodowy i centrum dowodzenia pododdziałem frontu w rejonie Międzychodu. W I poł. XX w. stanowiła własność Napoleona Rutkowskiego (1868–1931), kompozytora, autora m.in. popularnych pieśni salonowych.

Na skraju parku i zabudowań gospodarczych wznosi się **dwór**, będący zabytkiem z poł. XIX w. Podwórze gospodarstwa folwarcznego otacza **zespół budynków** pochodzących z pocz. XX w., wzniesionych z kamieni i cegieł. Ładną formą architektoniczną wyróżnia się m.in. dawny spichrz (od pd. – w pobliżu dworu). **Park** dworski, założony w 2. poł. XIX w. (pow. 6,3 ha), rozciąga się tarasami na zboczu rynny jeziornej. Na podwórzu i w parku rośnie kilka **dębów** o obwodach dochodzących do 500 cm, lip o obwodach 410 cm, buk 360 cm, modrzew 310 cm i cis o obwodzie 50 cm. Obecnie dwór, park i zespół folwarczny stanowią własność jednej z firm farmaceutycznych z Poznania. Dostępu na teren obiektu broni wysoki płot z trzema rzędami drutów kolczastych. Na terenie wsi (przy sklepie) okazały **dąb** o obwodzie 430 cm.

„Lutnia”. W dworze w Ławicy gościli u Napoleona Rutkowskiego znane z działalności patriotycznej i kulturalnej postaci Wielkopolski, m.in. Stanisław Przybyszewski. Znaczący jest dorobek kompozytorski Rutkowskiego; skomponował ok. 40 utworów salonowych na fortepian i pieśni, popularnych w 1. połowie XX w. Najbardziej znanym utworem jest pieśń *Mów do mnie jeszcze* do słów Kazimierza Przerwy-Tetmajera.

Napoleon Rutkowski zmarł 23 VI 1931 r. w Ławicy. Jego grobowiec znajduje się na cmentarzu w Sierakowie.

WYCIECZKI: do Kolna i Międzychodu oraz nad Jez. Śremskie i do Sierakowa, szlak P-19; do Prusimia i do Zatomia, szlak P-20; Szlak Powstań Narodowych 1769–1919.

- PKS – przyst. przy szosie Międzychód–Sieraków, 2 km; na pd. zach. od wsi nad jeziorem pole biwakowe i 2 kąpieliska.

Jez. Ławickie (pow. 90 ha, dł. 1900 m, szer. 800 m, głęb. 17 m), leży w głębokiej (30 m) rynnie. Dogodne miejsce do kąpieli znajduje się przy zach. brzegu, przy ujściu strumienia do jez. Janikowo. Z wysokiego brzegu – za czworakami przy drodze do Chalina – widok na jezioro oraz otaczające je zalesione wzgórza. Przy pd.-wsch. brzegu jeziora, w rzadko odwiedzanym przez turystów miejscu, rośnie grupa starych drzew, m.in. buki (największy w obwodzie 600 cm i wysokości ok. 45 m), dęby (o obwodach do 470 cm) i wiązy o obwodach do 290 cm. Na pd. położone jest jez. **Chalinek** (pow. 15 ha), dalej ciągnie się głęboka dolina o zboczach porośniętych lasami bukowymi, zwana „**jarem k. Chalina**”. Przez jar wiedzie szlak P-20 oraz Szlak Powstań Narodowych 1769–1919. (Patrz hasło Chalin.)

Łężce

Wieś przy szosie Kwilcz–Wronki, 5 km na pd. zach. od Chrzypka Wielkiego. Leży w paśmie wzgórz moreny czołowej, na krawędzi doliny Lutomki. Wieś lokowana w XIV w. na prawie średzkim. Dawniej istniał tu kościół, który spłonął w 1835 r. Na skraju folwarku i parku **pałac** z początku XIX w. rozbudowany w formach eklektycznych w 1892 r., odnowiony w 1982 r. W **parku** pałacowym z XIX w. (pow. 5,7 ha) ok. 110-letni drzewostan, m.in. buki i dęby. Wokół podwórza folwarcznego zespół **budynków gospodarczych** z przełomu XIX i XX w. Na pn. od folwarku, w dolinie Lutomki parę starych **dębów** o obwodach do 410 cm. W dolinie Lutomki dawny **młyn wodny**, wymieniony w dokumentach z XV w.

- PKS – przyst. m.in. do Sierakowa, Chrzypska Wielkiego, Wronek.

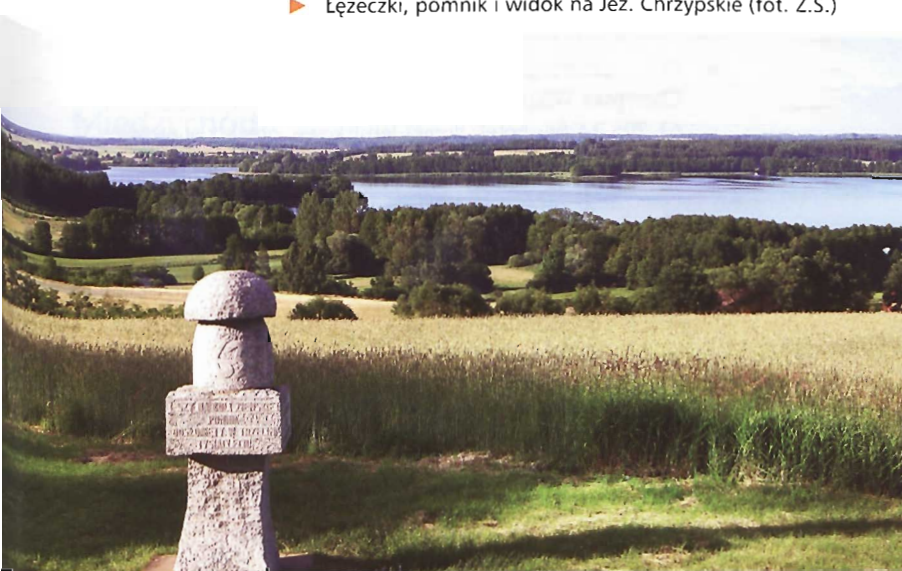
Łęczeczki

Wieś malowniczo położona w głębokiej dolinie Strumienia Białokoskiego, w pobliżu wysokich wzgórz, przy zach. zatoce Jez. Chrzypskiego. Szosy do Pniew i Kwilcz–Wronki, 3 km na pd. zach. od Chrzypska Wielkiego.

Wieś znana od 1417 r. jako Łęczce Małe, stanowiła wówczas własność parafii w Biezdrowie. Na strumieniu istniał młyn wodny. W zespole folwarku z 2 poł. XIX w. znajduje się **dwór** z pocz. XX w. Na półwyspie wrzynającym się w Jez. Chrzypskie **ośrodek wczasowy**. Na pn. od wsi, nad zatoką Jez. Chrzypskiego **ośrodek wczasowo-konferencyjny** Klubu Sportowego „Pośnania” o dobrym standardzie (hotel, osiedle domków kempingowych, obiekty sportowe, m.in. mała kryta pływalnia).

Okolice Łęczeczek są bardzo atrakcyjne. Na pd. – pasmo wzgórz moreny czołowej, z kulminacją 108 m n.p.m. Przecina je

- ▶ Łęczeczki, pomnik i widok na Jez. Chrzypskie (fot. Z.S.)

głęboka dolina, w której płynie **Strumień Białokoski** o wartkim nurcie, przypominającym potoki górskie. Na pn. skraju lasu porastającego wzgórze, w pobliżu głębokiego parowu erozyjnego, położona jest grupa dużych **głazów** narzutowych, nazywanych przez turystów „Sadzeniakami”.

Przy szosie do Pniew, ok. 0,5 km na pd. od wsi, położony jest parking (zbudowany w 1994 r.) – **punkt widokowy**. Roztacza się z niego piękna panorama Jez. Chrzypskiego oraz na horyzoncie borów Puszczy Noteckiej. 1 stycznia 2001 r., sekundę po północy, odsłonięto przy parkingu pierwszy na kuli ziemskiej **pomnik** w Trzecim Tysiącleciu. Pomnik – w kształcie grzyba – ufundowany przez członków Akademickiego Klubu Seniora w Poznaniu, upamiętnia 10-lecie Sierakowskiego Parku Krajobrazowego oraz 38-lecie Klubu. Monument zaprojektował rzeźbiarz Jerzy Stasiewski.

W odl. 1,5 km na pd. wsch. od wsi, przy pd. brzegu Jez. Chrzypskiego, znajduje się zbudowany w latach 1992–1995 nowoczesny, o ładnej architekturze, **Dom Pomocy Społecznej** dla ok. 100 pensjonariuszy.

Wycieczki: nad jez. Białokoskie i do Lubosza, szlak P-2; do Chrzypska Małego i Nojewa oraz do Chrzypska Wielkiego, szlak P-5; do Kwilcza, szlak P-8.

- PKS – przyst. przy drodze Kwilcz–Wronki (do Sierakowa, Chrzypska Wlkp.). Ośrodek wczasowy SKS „Poznania” tel. 61 295 14 88; hotel, domki letniskowe, obiekty sportowe, stołówka, ok. 100 miejsc noclegowych.

Łowyń

Duża wieś (ok. 720 mieszk.) w zagłębieniu wysoczyzny morenowej, nad Jez. Łowyńskim, przy szosie Międzychód–Miedzichowo i lokalnej do Pszczewa.

Wieś założona w 1407 r. Wchodziła w skład dóbr pszczewskich, stanowiących własność biskupów poznańskich. Do 1919 r.

należała do pow. międzyrzeckiego, od którego została odłączona decyzją traktatu wersalskiego, przyłączającą Międzyrzecz do Niemiec. Przy szosie do Miedzichowa duża, zatrudniająca ok. 1000 pracowników wytwórnia mebli tapicerowanych „Christianopol”, powstała w 1989 r. na miejscu fermy drobiu.

Parafia powstała w 1924 r. po odłączeniu wsi od parafii pszczewskiej wskutek przeprowadzenia granicy państwowej w 1920 r. Neobarokowy **kościół** zbudowany został w 1927 r. wg proj. architekta poznańskiego Mariana Andrzejewskiego, polichromia z 1945 r. Ładnie odnowiony ok. 1990 r. W ogrodzie przy plebani **pomnik** Tadeusza Kościuszki, odsłonięty w maju 1945 r., prawdopodobnie pierwszy pomnik postawiony w Polsce po II wojnie światowej. Jest on, podobnie jak polichromia w kościele, dziełem miejscowego artysty ludowego Józefa Padego. Przy kościele w Łowyniu postawiono również **pomnik** Jana Pawła II (2010 r.). Na cmentarzu **grób** Powstańca Wielkopolskiego Łukasza Kulika.

Od pd. przylega do wsi **Jez. Łowyńskie** o pow. 25 ha i głęb. 10 m. Nad jeziorem kąpielisko i pole biwakowe, a w sąsiedztwie miejsce obozów harcerskich.

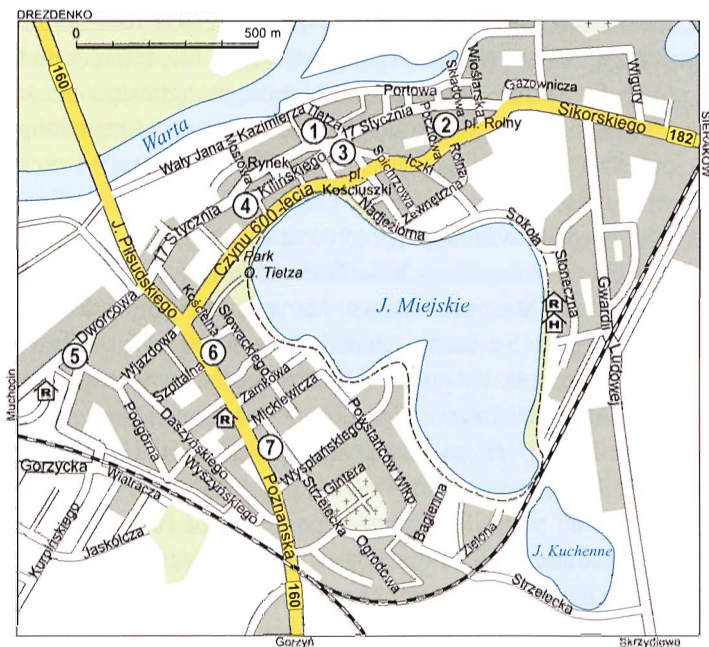
Wycieczki: przez Mnichy do Kamionnej, szlak żółty P-26; przez Dormowo do Wierzbna, szlak żółty P-34.

- PKS – przyst. (do Międzychodu 13 km i Pszczewa). Bar.

Międzychód

Miasto powiatowe w woj. wielkopolskim, ok. 11 300 mieszkańców, pow. 7,0 km², nad Wartą i Jez. Miejskim, węzeł drogowy (m.in. szosy do Drezdenka, Wronek, Miedzichowa, Muchocina).

Z dziejów. Najdawniejsze ślady pobytu człowieka w okolicach obecnego Międzychodu datowane są na starszą epokę kamienia – paleolit. Z epoki brązu (ok. 1000 lat p.n.e.) pochodzą znaleziska w Mierzynie (ślady osady i cmentarzyska) oraz z samego Międzychodu (cmentarzysko).

► Międzychód. Schemat planu miasta

- 1 – kościół pw. św. Jana Chrzciciela, 2 – Muzeum Regionalne, 3 – „Lauf-pompa”, 4 – ul. Rynkowa, 5 – pomnik Powstańców Wielkopolskich, 6 – kościół pw. Niepokalanego Serca Maryi, 7 – pomnik ofiar lat 1939–56

W okresie wczesnośredniowiecznym okolice Międzychodu położone były na skraju terytorium zajmowanego przez Polan. O stosunkowo znacznym ich zaludnieniu świadczą grodziska znajdujące się w okolicach miasta: pod Gorzykiem, Muchocinem, Bielskiem i Kolnem. Na zapleczu grodów powstała zapewne osada rzemieślniczo-handlowa, zlokalizowana w miejscu z natury obronnym, między Wartą i jeziorem. Położona była przy szlakach handlowych: wodnym – biegnącym rzeką – i lądowym – wzdłuż niej. W XIV w. okolice Międzychodu stały się terenem działalności osadniczej cystersów z klasztoru w Zemsku koło Bledzewa. Pierwsza wzmianka o Międzychodzie w dokumentach pochodzi z 1378 r.

W końcu XIV w. Międzychód otrzymał prawa miejskie. Z 1400 r. pochodzi pierwsze określenie Międzychodu jako miasta. Wcześniej, bo zapewne w XII i XIII w., powstał pierwszy kościół na terenie osady. Miasto stanowiło własność szlachecką. Należało początkowo do Grzymalitów, od poł. XV w. było w rękach możnego rodu Ostrorogów, a od końca tegoż wieku miało dwóch właścicieli: Ostrorogów i Skórów Obornickich z Gaju. Z 1462 r. pochodzi informacja o moście na Warcie. Myto mostowe wynosiło 1 czworaka od każdego przejeżdżającego konia. Cło pobierano też od przepływających Wartą łodzi. Międzychód zobowiązany był wystawić w 1458 r. na wyprawę wojenną przeciw Krzyżakom 4 zbrojnych. Pożar w 1505 r. zniszczył większą część Międzychodu. Od poł. XVI w. ponownie całe miasto należało do Ostrorogów.

Poblże Brandenburgii sprawiło, że w mieście osiedliło się wielu Niemców. W końcu XVI w. Jan Ostroróg, starosta malborski, założył tzw. nowe miasto, którego centrum stanowił obecny pl. Kościuszki. W 1597 r. Międzychód na prawie 200 lat (do 1791 r.) przeszedł w ręce niemieckiego rodu Unrugów (Unruhów). Ród ten przyczynił się do jego rozwoju, ale jednocześnie – przez sprowadzenie licznych osadników z Niemiec – do znacznego zniemczenia miasta i okolic. Krzysztof Unrug zbudował w latach 1597–1599 na Lipowcu, nad Jez. Miejskim, zamek (w okolicy dzisiejszej ul. Zamkowej).

W XV w. pojawiła się niemiecka nazwa miasta – *Birnbaum*, oznaczająca gruszę. Według legendy grusza rosta niegdyś na rynku, a rybacy wieszali na niej swoje sieci. Drzewo to znalazło się w herbie miasta, stanowiąc jego główny akcent.

W 1600 r. powstała w Międzychodzie gmina ewangelicka, jedna z pierwszych w Wielkopolsce. Dla niej zbudowano kościół protestancki na terenie należącym wówczas do wsi Wielowieś. Kronika tej świątyni zawiera wiele ciekawych informacji z dziejów miasta.

W końcu XVII w. na szeroką skalę zaczęło się rozwijać sukiennictwo. Stało się ono dominującym zajęciem ludności miasta aż do poł. XIX w. W celu uszlachetniania sukna pobudowano w mieście młyn z foluszem i farbiarnię.

W 1677 r. odbył się w Międzychodzie synod, na którym dokonano zjednoczenia Kościołów luterańskich. Na synodzie tym polecono też prowadzić nauczanie religii w szkołach luterańskich w języku polskim.

Józef Unrug

Organizator Polskiej Marynarki Wojennej, dowódca Obrony Wybrzeża w 1939 r.

Z Międzychodem związany pośrednio jako potomek rodu Unrugów, właścicieli miasta przez prawie 200 lat: od 1597 do 1791 r. Był to ród niemiecki, który z biegiem czasu uległ polonizacji. Jego przedstawiciele brali udział w wojnie ze Szwecją w czasie potopu, w bitwie pod Wiedniem, w Powstaniu Listopadowym i Styczniowym.

Józef Unrug urodził się 7 X 1884 r. Szkoły ukończył w Niemczech, później służył w marynarce niemieckiej, a w 1919 r. został dowódcą flotyli okrętów podwodnych.

Po zakończeniu I wojny światowej wrócił do Polski. Otrzymał stopień kapitana i włączył się w tworzenie polskich sił morskich. W 1922 r. został szefem sztabu Dowództwa Floty, w 1925 r. Dowódcą Floty w Gdyni. W 1932 awansowany do stopnia kontradmirała.

Częste w tym okresie były procesy o czary i przypadki palenia „czarownic”. W 1699 r. w Międzychodzie spalono 4 kobiety. W 1676 r. miasto liczyło 421 mieszkańców, zajmujących ok. 100 budynków. Wojny szwedzkie oraz wojny w 1. poł. XVIII w. zahamowały jego rozwój. Zimą 1705 r. w Międzychodzie kwaterował król szwedzki Karol XII, prowadzący walki z Sasami. Lata następne przyniosły kolejne przemarsze wojsk i klęski żywiołowe.

W Międzychodzie urodził się Jan Daniel Janocki (1710–86), wybitny bibliograf, autor prac o piśmiennictwie polskim, współpracownik J. K. Załuskiego.

W 1731 r. na mocy przywileju Krzysztofa Unruga rozpoczęto zabudowę drugiego, tzw. nowego miasta, zwanego Lipowcem

Krótko przed wybuchem II wojny światowej został dowódcą obrony wybrzeża. Przez miesiąc dowodził wojskami polskimi broniącymi Gdyni i Helu. 1 października 1939 r. po heroicznych walkach, wobec trudnej sytuacji podjął decyzję o kapitulacji, pisząc: „Panowie oficerowie. Wszakże nie zezwalam na dalszy rozlew marynarskiej i żołnierskiej krwi. Niemcy i tak tę wojnę przegrają. Jeszcze Polska nie zginęła”.

Podczas pobytu w niewoli Niemcy próbowali go zwerbować do współpracy. Odmówił. Wojnę spędził w obozach jenieckich m.in. w Lubece, Murnau i Woldenbergu (Dobiegniewie). Po wyzwoleniu przebywał w Wielkiej Brytanii, Maroku i Francji, współpracując z Polskimi Siłami Zbrojnymi na Zachodzie. Zmarł w 1973 r., pochowany został na cmentarzu w Montsorze we Francji. Uhonorowany wysokimi odznaczeniami polskimi i zagranicznymi.

(wzdłuż dzisiejszej ul. Piłsudskiego). Ok. poł. XVIII w. zaznaczył się stopniowy rozwój miasta. Ciekawostką jest fakt, że w Międzychodzie rezydował przedstawiciel (faktor) kupców holenderskich, zajmujący się m.in. handlem drewnem.

Z zapisów kroniki miejskiej z XVII w.

W roku 1657 przybył na początku postu do nas, do Międzychodu – Czarnecki z całą swoją armią i przekroczył Odrę [...] blisko Kostrzyna, przeszedł on w ciągu 4 tygodni Marchię i Pomorze – i znowu tu powrócił.

W roku 1658 dnia 7 czerwca przybył do Sierakowa król polski Jan Kazimierz – wraz ze swą małżonką; 25 czerwca wyjechał on do Drezdenka, skąd jednak wrócił dnia następnego do Sierakowa, królowa zaś udała się do Berlina, do Elektora, przy czym starosta Krzysztof Unruh miał zaszczyt jej towarzyszyć.

Dnia 6 lipca tegoż roku przybyła ona, wracając z Berlina, do Międzychodu wraz z towarzyszącymi jej 3 kompaniami Polaków i jedną kompanią cesarskich ludzi – spożyła na zamku obiad i odjechała stąd przez Sieraków.

Dnia 27 lipca 1658 przybyła do Międzychodu cała armia cesarska w sile 10 000 ludzi i rozłożyła się w okolicznych wsiach. Marszałek polny Motecuculi zamieszkał w tamtejszym zamku, cały zaś sztab [...] ulokował się w mieście; kancelaria wojenna na probostwie, kancelaria Motecuculego (wódz wojsk cesarskich) w szkole.

Dnia 30 lipca odbyło się na polu pod Gorzyniem zgromadzenie wszystkich pułków, gdzie z okazji koronacji cesarza rzymskiego oddano salwę honorową z 24 strzałów⁶.

⁶ *Kronika kościoła ewangelickiego w Międzychodzie*, w: *Wielkopolska w świetle źródeł historycznych*, Poznań 1958, s. 67.

W końcu XVIII w. miasto przeszło w ręce Mielęckich. W 1793 r. znalazło się pod panowaniem pruskim i od 1816 r. stało się domeną królewską. W 1818 r. Międzychód stał się stolicą rozległego powiatu, obejmującego jeszcze 4 miasta: Skwierzynę, Ble-

Z dziejów Międzychodu w XVIII w.

W 1706 r. ciężary wojenne dla ludności powiększyły się [...] Ludność miasta i okolic żyła pod strachem dowiedziawszy się o spaleni przez wojsko Rawicza i Leszna. Rosyjski pułkownik Szulc zażądał od miasta wysokiej kontrybucji wojennej, której mieszkańcy nie byli w stanie zapłacić. Zaczęto więc obawiać się represji.

W sierpniu 1707 r. przybyło w okolice miasta wojsko polskie, które rozdawało ludności żywność i odzież.

W roku 1708 spadły wielkie śniegi i zapanowały ciężkie mrozy, a wiosną 1709 r. powódź poczyniła dalsze szkody.

Tego roku wybuchła kolejna epidemia dżumy, w wyniku której zmarło w mieście i okolicy około 1600 osób, kto mógł, uciekał z miasta. 30 sierpnia opuścili swe domy zamożniejsi obywatele, którzy urządzili dla siebie w pobliżu Mierzyna specjalny obóz, tzw. kwarantannę. Z ośmiu grabarzy, jakich wówczas miało miasto, tylko dwóch pozostało przy życiu. Wtedy to do oczyszczonego i wydezynfekowanego [!] miasta powróciła ludność.

W kilka miesięcy po epidemii, w roku 1711, wojska rosyjskie, polskie i saskie zorganizowały wyprawę na Pomorze. Część wojsk obrała marszrutę przez wyniszczony Międzychód, wyrządzając miastu wiele nowych szkód. Kronika „Die Unrugher” podaje, że wojska rekwirowały bydło, konie i wozy, drewno budulcowe i różne inne przedmioty, łącznie z łodziami potrzebnymi dla dostarczenia wojsku drogą wod-

dzew, Kamionkę i Sieraków. Liczba jego mieszkańców wzrosła z 1715 w 1800 r. do 2637 w 1841 r.

W 1888 r. miasto otrzymało pierwsze połączenie kolejowe z Rokietnicą (Poznaniem), a na przełomie XIX i XX w. stało się węzłem kolejowym i niewielkim ośrodkiem przemysłowym. W 1899 r. zbudowano gazownię, w 1904 r. przetwórnię owocowo-warzywną. Mimo dominacji w Międzychodzie ludności niemieckiej, rozwijał się w nim żywioł polski. W latach 1906–07 w jego okolicach doszło do strajków szkolnych. W pierwszych latach XX wieku zamożny kupiec berliński, pochodzący z Między-

▶▶▶ ną prowiantu. Miasto musiało obowiązkowo dostarczyć wojsku 38 mężczyzn, a ponadto maszerujące wojska wcielaly do swych oddziałów wszystkich mężczyzn zdolnych do służby wojskowej. Kwatery w mieście były zapełnione wojskiem. August II Mocny odwiedził Międzychód dwukrotnie, nocując – za pierwszym razem we dworze, a drugi raz w pałacu.

Lipiec i sierpień 1712 r. przyniosły wielki pomór bydła zarówno w mieście, jak i w okolicznych wsiach. Straty były ogromne. W mieście pozostało zaledwie 30 sztuk bydła. Na domiar złego we wrześniu tegoż roku wybuchł pożar, któremu uległo 146 domów, a ocalało zaledwie 8 domów przy moście do Wielowisi oraz pojedyncze domy przy ulicy Garcarskiej. Wszystkie pozostałe budynki w rynku, w tym i ratusz i budynki w Nowym Mieście, spaliły się doszczętnie. Właściciel miasta umorzył poszkodowanym wszystkie podatki na 12 lat.

Na początku 1713 r. odwiedziła Międzychód carowa rosyjska Katarzyna I z carewiczem. Towarzyszyła im księżna

chodu, Oskar Tietz, ufundował kompleks obiektów sportowych i wczasowych, tworząc podstawy ośrodka wczasowego.

W pocz. 1919 r. okolice na wsch. od miasta stały się terenem walk powstańczych. Zacięte boje toczyły się pod Zatoniem Starym, Kolnem i Kamionną. Do Polski Międzychód powrócił na mocy traktatu wersalskiego w styczniu 1920 r. Granicę państwową przeprowadzono ok. 6 km na zach. od miasta, za Muchocinem. Nadgraniczne położenie stwarzało niewielkie szanse rozwoju. Pewne ożywienie gospodarcze nastąpiło w latach 1924–29, kiedy to w wyniku klęski strzygoni choinówki, w borach Puszczy

Golicyn. Obie panie w drodze powrotnej z Niemiec zatrzymały się w Międzychodzie na dwie noce. Carowa ze świtą zamieszkała w pałacu Unruhów, carewicz natomiast u lekarza. W roku 1715 rosyjski marszałek polny Szeremietow wraz ze swoim sztabem oczekiwał w Międzychodzie przybycia króla polskiego Augusta II, który wracając z Gubina do Międzyrzecza miał wstąpić w dniu 28 grudnia do Międzychodu, by wydać rozkazy Szeremietowowi. Rozkazy dotyczyć miały miejsca zimowania dla wojsk rosyjskich. Również małżonka marszałka zatrzymała się w Międzychodzie ze swym narodzonym dzieckiem, co wiązało się z wydatkami miasta, które musiało opłacić chrzest dziecka⁷.

⁷ Taczanowski A., *Historia Międzychodu do 1793 r.*, w: *Międzychód, dzieje, gospodarka, kultura*, Warszawa 1981, s. 26–27.

Noteckiej, podjęto masowy wyręb zniszczonych drzew. Na terenie ówczesnego pow. międzychodzkiego pracowało 16 tartaków. Drewno wywożono barkami do Europy zachodniej. W sąsiedztwie miasta funkcjonowały też nieduże kopalnie węgla brunatnego.

W latach dwudziestych dr Andrzej Chramiec, znany z działalności społecznej i lekarskiej w Zakopanem, uruchomił w Międzychodzie zakład przyrodolecznicy, który funkcjonował do lat

Jan Daniel Janocki

Bibliotekarz, bibliograf. Urodził się w grudniu 1720 r. w Międzychodzie, w zgermanizowanej rodzinie serbołużyckiej. Nauki pobierał m.in. w Dreźnie i Pforcie. W 1751 r. został bibliotekarzem i sekretarzem Józefa Andrzeja Załuskiego, referendarza królewskiego w Warszawie. Przyjął wiarę katolicką i później został kapłanem. Równolegle prowadził prace bibliofilskie, m.in. w Dreźnie wydał pierwszy katalog wartościowych rękopisów. Kolejnym dziełem Janockiego był zbiór życiorysów współczesnych pisarzy polskich. W kościele katolickim pełnił różne funkcje, m.in. kanonika kolegiaty w Skalbmierzu, katedry w Kijowie, tytularnego proboszcza w Babimoście. Kolejnymi dziełami Janockiego były prezentacje rękopisów dotyczących historii i prawa polskiego oraz opisy 460 dzieł pisarzy polskich od XV do XVII wieku. Cały czas, aż do śmierci pracował w Bibliotece Publicznej w Warszawie. Zmarł 29 X 1786 r. Pochowany został w katedrze warszawskiej. Jego dzieła stanowiły źródło prac wielu historyków badających piśmiennictwo polskie. Imię J.D. Janockiego nosi Biblioteka w Międzychodzie.

trzydziestych. Powstała plaża miejska, sanatorium, rozbudowano gimnazjum. W końcu lat dwudziestych Międzychód stał się znaną w Wielkopolsce miejscowością wycieczkową i wczasową (m.in. z Poznania organizowano doń pociągi wycieczkowe).

4 IX 1939 r. miasto zajęli hitlerowcy. Wielu jego mieszkańców zostało wysiedlonych, część osadzono w więzieniach i obozach, wielu zginęło w miejscach kaźni. Kres okupacji hitlerow-

Oskar Tietz

Handlowiec, prekursor supermarketów. Urodził się 18 IV 1858 r. w Międzychodzie w ubogiej rodzinie żydowskiej. Działalność handlową rozpoczął w Gerze w Niemczech. W utworzonej przez niego firmie, po raz pierwszy w Europie, towary były metkowane ceną. W 1888 r. otworzył dom towarowy w Karlsruhe, w kolejnych latach w Monachium, Stuttgarcie, Berlinie, Hamburgu. Do domów towarowych jako pierwszy wprowadził bary z szybkim jedzeniem. Stał się człowiekiem bardzo majątnym. Prowadził szeroką działalność społeczną i charytatywną: utworzył fundację dla pracowników firmy, fundację charytatywną dla mieszkańców Monachium, Berlina i Międzychodu. Szczególne zasługi położył dla Międzychodu. Z jego fundacji powstał stadion miejski, łązienki, sala sportowa, park nad jeziorem. Utworzył też dom towarowy. Piastował wiele znaczących stanowisk w korporacjach handlowych, ubezpieczeniowych, bankach i instytucjach państwowych. Zmarł 17 I 1923 r. w Szwajcarii. Pochowany jest w Berlinie. W Międzychodzie nazwę O. Tietza nosi ulica, przy której stał jego dom rodzinny, oraz odtworzony w ostatnich latach park nad jeziorem Miejskim.

skiej przyniosły 27 I 1945 r. oddziały 1. armii pancernej gwardii gen. Michaiła Katukowa. Od lutego do kwietnia 1945 r. na Lipowcu kwaterował sztab I Frontu Białoruskiego pod dowództwem marsz. Gieorgija Żukowa. Tutaj powstawały plany operacji berlińskiej.

W latach 1975–98 Międzychód wraz z gminą był włączony do woj. gorzowskiego.

Miasto współczesne. Międzychód jest siedzibą Starostwa Powiatowego, Urzędu Miasta i Gminy, nadleśnictwa oraz wielu przedsiębiorstw. Powiat międzychodzki jest najmniejszym pod względem liczby ludności powiatem woj. wielkopolskiego, na jego terenie o pow. 737 km² mieszka 37 000 osób, gęstość zaludnienia wynosi 50 osób na km².

Młodzież uczęszcza do dwóch szkół podstawowych, dwóch gimnazjów, liceum ogólnokształcącego i trzech zespołów szkół.

Najstarszym zakładem przemysłowym Międzychodu jest przetwórnia owoców i warzyw, założona w 1904 r. Obecnie należy ona do amerykańskiego koncernu Heinz, przerabiane są

► Międzychód, d. dwór, ob. Urząd Miejski (fot. Z.S.)

w niej głównie pomidory na koncentrat i sok. W związku z profilem produkcji przetwórci na terenie Pojezierza istnieją liczne plantacje pomidorów. Ponadto w Międzychodzie znajdują się zakłady przetwórstwa tworzyw sztucznych i materiałów budowlanych (m.in. produkujące elementy wyposażenia samochodów), wytwórnia styropianu i nowoczesna betoniarnia.

W latach 60. XX w. 4 km na pn. od centrum, nad Jez. Mierzyńskim, powstał duży ośrodek wczasowy Międzychód Ustroń, popularnie zwany Mierzynem. W okresie letnim turystyka odgrywała znaczącą rolę w życiu miasta.

Zwiedzanie miasta

Międzychód ma ciekawy układ urbanistyczny. Stare miasto, rozłożone na przesmyku między jeziorem a rzeką, zachowało zażytkowy układ wrzecionowaty, z prawie kwadratowym rynkiem pośrodku. W bok odchodzą wąskie uliczki, kończące się nad jeziorem lub na łąkach nadrzecznych (tzw. gaski), tworzące malownicze zaułki. Tutaj też zachowało się sporo starych domów, głównie szczytowych (m.in. przy ul. Rynkowej). W kierunku wsch. ciągnie się długa ul. 17 Stycznia, której przedłużeniem jest ul. Sikorskiego i dalej szosa do Sierakowa. Na pd. od niej rozłożyło się dawne „nowe miasto” z XVI w. ze swoim centrum – pl. T. Kościuszki. Dalej na pd., nad jeziorem, znajdują się dawne łązienki miejskie. Zach. część miasta stanowi tzw. Lipowiec, rozbudowany na gruntach dawnej wsi Lipa z XVII w. Stara zabudowa wiejska kontrastuje tu z nowo wzniesionymi blokami mieszkalnymi. Dalej za Lipowcem, na krawędzi doliny Warty, położona jest st. kol. Międzychód. Od jesieni 1999 r. Międzychód pozbawiony jest kolejowych połączeń pasażerskich. Sporadycznie pojawiają się pociągi towarowe. W latach siedemdziesiątych XX w. zabudowa miasta kierowała się na zach. i wkroczyła na wzgórze za krawędzią doliny Warty.

Poniżej przedstawiono dwie trasy zwiedzania: podstawową, długości ok. 2 km (czas zwiedzania ok. 2 godz.), i dłuższą, po-

łączoną z przechadzką wokół Jez. Miejskiego, długości ok. 4 km (czas zwiedzania ok. 3 godz.).

Pierwszy odcinek trasy wspólny. Rozpoczyna się przy skrzyżowaniu ulic: 17 Stycznia, Piłsudskiego i Dworcowej (0,0 km). Znajduje się tu przystanek autobusów PKS, m.in. przyjeżdżających z ośrodka wczasowego nad Jez. Mierzyńskim w Międzychodzie Ustroniu.

Na pn. i pd. od skrzyżowania biegnie ul. Piłsudskiego, której przedłużeniem jest szosa do Drezdenka. Ok. 0,3 km na pn. od skrzyżowania znajduje się strunobetonowy most przez Wartę, zbudowany w 1960 r. Wcześniejsze, drewniane, usytuowane były ok. 0,3 km na wsch. Za przejazd przez most, jeszcze w 1923 r., pobierano opłaty, które zasilaty kasę miejską. Do 1937 r. przez Wartę przerzucony był most zwodzony, podnoszony, gdy rzeką przepływał parowiec z wysokim kominem. Z mostu rozciąga się ładny widok na Wartę, dolinę rzeki i zabudowę miasta.

Na wysokości dawnego mostu znajduje się, od pocz. XXI w., przystań dla łodzi turystycznych i pole biwakowe, tzw. marina.

► Międzychód, rynek (fot. K.B.)

Przy skrzyżowaniu ulic stoi okazały **pomnik – gład narzutowy** (gruboziarnisty granit skandynawski, obwód 520 cm, wysokość 230 cm) z tablicą upamiętniającą żołnierzy II Armii Wojska Polskiego, postawiony w 1973 r. Armia ta przechodziła przez Międzychód w marcu 1945 r., maszerując z rejonu koncentracji w okolicach Gorzowa w stronę Wrocławia.

Od skrzyżowania udajemy się ul. 17 stycznia na wsch., do centrum. Ulica zabudowana jest domami z pocz. XX w., w większości jednokondygnacyjnymi. Dysonans – będący wyrazem „wielkomijskich tendencji” – stanowi wzniesiony w 1982 r. budynek nr 5, mieszczący jeszcze do niedawna aptekę. Warto nadmienić, że pierwszą aptekę otwarto w Międzychodzie w 1689 r. Za ciągiem budynków na krótkim odcinku ulica nie jest zabudowana. Z prawej znajduje się parking, z którego rozciąga się widok na położone za nim Jez. Miejskie. Na skraju parkingu i skweru odsłonięto w 1984 r. **pomnik harcerzy międzychodzkich**, którzy zginęli w latach II wojny światowej. Jest to gład porfirowy, o obwodzie 550 cm i wysokości 150 cm.

Dalej ul. 17 Stycznia wkracza się w obręb starego miasta. Międzychód w przeszłości nie posiadał murów obronnych, nie są też znane dokumenty mówiące o innych umocnieniach i bramach. Miasto zlokalizowane między Wartą, jeziorem i strumieniem miało naturalne warunki obronne. W miejscu, gdzie od zach. prowadzi obecna ul. 17 Stycznia, dawniej wiodł trakt ze Skwierzyny.

Stare miasto zachowało charakterystyczny wrzecionowaty układ urbanistyczny, narzucony przez położenie między Wartą i jeziorem. Zabudowa, w znacznej części zabytkowa, pochodzi z końca XVIII i XIX w. Na rozwidleniu ulic stoi dom towarowy zbudowany na pocz. XX w. Skręcamy w prawo, w malowniczą **ul. Rynkową**, która po stronie pd. zabudowana jest 11 domami szczytowymi, częściowo z dachami naczółkowymi. W bok od ul. Rynkowej (a także dalej od ul. 17 Stycznia) wiodą nad jezioro

(od ul. 17 Stycznia nad rzekę) charakterystyczne wąskie uliczki, zwane gaskami.

Rynek (0,5 km), podobnie jak przed wiekami, stanowi centrum miasta. Wytyczony na planie kwadratu, posiada zabudowę z XIX i pocz. XX w., m.in. w pierzei pn.-zach. piętrowy dom (nr 2) z 1802 r. Najbardziej okazały jest dom nr 11, o formach eklektycznych, mieszczący do lat 90. XX w. hotel i restaurację „Pod Białym Orłem”. Na pocz. XX w. przebywała w tym hotelu sławna aktorka Pola Negri, promując jeden ze swoich filmów wyświetlanych w Międzychodzie. Dom przy narożniku pd.-wsch., dziś zajmowany przez PKO, stoi na miejscu dawnego ratusza. Rynek, przebudowany na skwer, zdobi pośrodku fontanna z postacią rybaka, nawiązująca do legendy o dawnych mieszkańcach miasta – rybakach, suszących sieci na gruszy rosnącej w tym miejscu.

Z pn. wsch. narożnika Rynku ul. 17 Stycznia wiedzie do **kościółka pw. św. Jana Chrzyciela**. Pierwszy kościół w Międzychodzie powstał zapewne w XII lub XIII w. W 2. poł. XVI w. kościół

► Międzychód, ul. Rynkowa (fot. K.B.)

► Międzychód, kościół pw. św. Jana Chrzciciela (fot. Z.S.)

znajdował się w rękach protestantów. W miejscu drewnianej świątyni w 1591 r. ówczesny właściciel Międzychodu Jan Ostroróg wznosił późnogotycki kościół z cegieł. Przebudowy z XVIII, XIX i XX w. znacznie zmieniły sylwetkę budowli, m.in. w 1934 r. przedłużono prezbiterium i dobudowano nawy boczne. Ok. 1990 r. kościół został odnowiony. W wieżę (w zrębie późnogotycką, na zewnątrz o cechach późnoklasycystycznych) wmurowane są trzy cegły w kształcie ludzkich masek (dobrze widoczna jest maska na ścianie pn., od Warty). Nawa główna nakryta jest pozornym sklepieniem kolebkowym z XVII w. Wyposażenie wnętrza w części zabytkowe. Do ciekawszych jego elementów należą: rokokowa ambona z 2. poł. XVIII w., późnorenesansowa chrzcielnica z pocz. XVII w., wczesnobarokowa płaskorzeźba z 1. poł. XVII w.

ze sceną *Hołdu pasterzy* oraz obrazy z XVII i XVIII w. Na wieży wisi dzwon odlany w 1765 r.

Na wysokości kościoła, po przeciwnej stronie ul. 17 Stycznia, przed domem nr 62, tryska ze **studni** artezyjskiej woda źródłana.

Nieco dalej skręcamy z ul. 17 Stycznia w lewo i wąską gaską – ul. Oskara Tietza – wychodzimy nad Wartę w miejscu, gdzie od głównego nurtu rzeki oddziela się **basen portowy**. Nazwa ulicy upamiętnia berlińskiego kupca, urodzonego w Międzychodzie (patrz wyżej – poddruk). Dom, w którym się urodził, stał do lat 70. XX w. na posesji nr 1.

◀ Międzychód, Laufpompa (fot. Z.S.)

Laufpompa

Woda źródła artezyjskiego wypływa z żeliwnej obudowy, przez międzychodzian zwanej laufpompą. Ujęcie wody znajduje się na głębokości 90 m. Woda bogata jest w składniki mineralne, zawiera m.in. ok. 20 mg siarkowodoru na 1 dcm³. Zawartość różnych pierwiastków jest bardzo podobna do składu wód zdrojowych w znanych uzdrowiskach (np. w Busku Zdroju i Krynicy). Wydajność źródła wynosi ok. 3000 dcm³ na godzinę. Źródło to, jak i parę innych w mieście oraz złoża borowiny w okolicach, dają podstawę do planowania lokalizacji w Międzychodzie uzdrowiska. Na razie woda ze źródła wykorzystywana jest m.in. przez okolicznych mieszkańców jako doskonała do mycia włosów i parzenia herbaty. Źródło to dało inspirację do hasła promującego Międzychód: „Miasto z Pompą”.

W sąsiedztwie dawnego portu znajdował się w okresie okupacji (1941-44) hitlerowski obóz pracy, w którym przebywało do 600 więźniów. Pracowali oni przy robotach drogowych w okolicach Międzychodu.

Nad rzeką skręcamy w prawo i idziemy 0,4 km wzdłuż dawnego basenu portowego. Plany na najbliższe lata przewidują zagospodarowanie tego miejsca do celów turystycznych. Po lewej widok na dolinę Warty i położone na jej przeciwległym brzegu bory Puszczy Noteckiej.

Basen jest pozostałością portu powstałego w XVIII w. Port do 1945 r. był bardzo ruchliwy, służył do przeładunku drewna, płodów rolnych i węgla brunatnego z okolicznych kopalń. W związku z ogólnym regresem żeglugi śródlądowej port zaprzestał działalności po 1950 r.

Przed krańcem basenu opuszczamy biegnącą wzdłuż niego drogę i gaską – ul. Drukarską – przechodzimy w prawo, na ul. 17 Stycznia i do znajdującego się po przeciwnej stronie Muzeum Regionalnego (1,2 km). Ul. 17 Stycznia prowadzi dalej w lewo, w kierunku Sierakowa. Jej przedłużenie stanowi ul. gen. Władysława Sikorskiego. Przy wsch. granicy miasta znajdują się zakłady przemysłu owocowo-warzywnego, słynne z przetwórstwa pomidorów.

Muzeum Regionalne mieści się w budynku przy ul. 17 Stycznia 100 (tel. 95 748 27 01), wzniesionym w latach 1907–1910 jako szkoła, a później będącym siedzibą władz miejskich. Na wieży znajduje się wieżyczka zegarowa, z której w południe rozlega się fragment utworu *Mów do mnie jeszcze*, skomponowanego przez N. Rutkowskiego (patrz hasło Ławica). Muzeum, otwarte w 1976 r., gromadzi zbiory etnograficzne (wytwory bardzo rozpowszechnionego w okolicach miasta do poł. XIX w. tkactwa oraz związane z rybactwem), a także historyczne (związane z Powstaniem Wielkopolskim i pobytem w mieście w 1945 r. sztabu marszałka Żukowa). W muzeum organizowane są też ciekawe wystawy okresowe.

Od muzeum udajemy się ul. Pocztową w kierunku pd. Przy końcu ulicy, po lewej stronie neogotycki **budynek pocztowy**, wzniesiony na pocz. XX w., a po prawej duży, również o cechach neogotyckich, **gmach Szkoły** Podstawowej nr 1, z pocz. XX w., rozbudowany w latach 1988–1989. Przy szkole skręcamy w prawo, w ul. W. Iczka. Nazwa ulicy upamiętnia woźnego Szkoły Powszechnej w Międzychodzie, rozstrzelanego przez Niemców 12 listopada 1939 r. pod zarzutem przechowywania broni.

Dochodzimy do **pl. T. Kościuszki** (1,6 km). W obecnym kształcie plac powstał w 1671 r. jako centrum tzw. nowego miasta, założonego na miejscu spalonego w 1668 r. folwarku miejskiego. Plac w dużej części zachował zabudowę parterową z XIX w. Pośrodku placu rośnie okazały **dąb** – pomnik przyrody, o obw. 470 cm i wys. ok. 25 m. Przy pl. Kościuszki ma siedzibę Międzychodzki Dom Kultury oraz Biblioteka Publiczna im. Jana Daniela Janockiego i kino. Przy Domu Kultury działa chór „Lutnia”, założony w 1920 r., obecnie reprezentacyjny zespół artystyczny miasta. Tu również odbywają się wykłady prężnie działającego międzychodzkiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku. Przy pl. Ko-

► Międzychód, Jez. Miejskie (fot. K.B.)

ściuszki mieści się główny przystanek autobusowy (w najbliższych latach ma być przeniesiony w inne miejsce).

Z pl. Kościuszki przechodzimy ul. Nadjeziorną na zach., nad Jez. Miejskie. **Jez. Miejskie** (45 ha, głęb. 3 m) zwane też Jez. Kuchennym, w 1907 r. zostało zmniejszone wskutek usypania w pd. części nasypu linii kolejowej do Szamotuł i powstania z pd. zatoki oddzielnego akwenu, dziś popularnie zwanego Jez. Długim. W 1910 r. wytyczono nad Jez. Miejskim promenadę. Przy pn. brzegu przez cały rok żyją stada łabędzi i dzikich kaczek.

Nad jeziorem (1,8 km) trasy zwiedzania rozdzielają się.

Trasa dłuższa wiedzie drogą spacerową wokół Jez. Miejskiego, krótsza wzdłuż brzegu pn. bezpośrednio na Lipowiec. Trasy łączą się ponownie przy kościele pw. Niepokalanego Serca Maryi.

Trasa dłuższa

Wiedzie 1,5 km promenadą wzdłuż wsch., pd. i zach. brzegów jeziora. Mijamy **hotel** i restaurację „Neptun”, którego budowę ukończono w 1985 r., oraz kąpielisko z długimi pomostami wybiegającymi w jezioro.

Przy pd.-wsch. brzegu jeziora zacieniona dróżka doprowadza do torów zbudowanej w latach 1907–08 linii kolejowej do Szamotuł. Za półwyspem, wrzynającym się w jezioro pośrodku zach. brzegu, opuszczamy promenadę i ul. A. Mickiewicza dochodzimy do ul. Piłsudskiego (3,4 km). Ul. Mickiewicza stanowiła w okresie międzywojennym centrum powstającej w Międzychodzie **dzielnicy wczasowej**. W tej części miasta wzniesiono kilka pensjonatów dla letników. Dalej na pn. położona jest ul. Zamkowa. W przeszłości mieściła się przy niej rezydencja właścicieli Międzychodu. W końcu XVII w. Krzysztof Unrug zbudował zamek. Na jego fundamentach powstał w 1911 r. budynek będący w okresie międzywojennym siedzibą Straży Granicznej, a obecnie ZUS-u. Przy równoległej do ul. Zamkowej ul. Chramca, w budynku nieopodal ul. Piłsudskiego mieszkał dr Andrzej

Chramiec (1859–1939) przybyły do Międzychodu w 1924 r. z Zakopanego. Rok później założył zakład przyrodniczy i dążył do stworzenia tu uzdrowiska. W domu tym urodziła się jego wnuczka – Teresa Remiszewska (ur. 1928 r.), żeglarka, która w 1972 r. jako pierwsza Polka samotnie przepłynęła Atlantyk. A Chramcowi i T. Remiszewskiej poświęcona jest **tablica** na ścianie budynku (2009 r.). Jak już wspomniano, obecna ul. Piłsudskiego była osią powstałego w 1731 r. z inspiracji Unrugów nowego miasta Lipowiec, zwanego także Lindenstadt. Dziś ulica ta jest główną arterią wylotową z miasta na pd., do szosy nr 24 biegnącej z Poznania do Gorzowa. Jest wysadzana podwójną, a w części poczwórną aleją drzew liściastych, głównie lip, z których kilka osiągnęło rozmiary pomnikowe (o obwodach do 500 cm).

W pd. części ul. Piłsudskiego, ok. 0,1 km na pd. od ul. Mickiewicza, w eklektycznym budynku mieści się **Urząd Miasta i Gminy**. Dom ten w XIX wieku był siedzibą właścicieli Lipowca, na przełomie XIX i XX wieku został przebudowany na stację pocztową konną, a później stanowił siedzibę starostwa powiatowego. W okresie od lutego do kwietnia 1945 r. stanowił siedzibę sztabu marszałka Georgija Żukowa – dowódcy I Frontu Białoruskiego. Tutaj przygotowano plany operacji berlińskiej. Fakt ten upamiętnia brązowa tablica umieszczona w 1973 r. na frontowej ścianie gmachu. W pocz. 1945 r. cały Lipowiec zajęty był przez wojska radzieckie. Opodal budynku Urzędu Miasta i Gminy wznosi się **pomnik** „Poległym i pomordowanym za Ojczyznę w latach 1939–1956”.

Ul. Piłsudskiego kierujemy się na pn. Zabudowa ulicy jest tu bardzo zróżnicowana: parterowe **domy** z XIX w., domy z przełomu XIX i XX w. i budynki współczesne. Ładną formą wyróżnia się stojący po lewej budynek nr 17 o cechach renesansu francuskiego. W pn. części ul. Piłsudskiego wznosi się kościół pw. Niepokalanego Serca Maryi. Przy kościele tym (3,7 km) trasa dłuższa łączy się z krótszą – podstawową trasą zwiedzania miasta.

Trasa podstawowa (krótsza)

Nadjeziorną dróżką spacerową idziemy na zach. Przy mostku na strumieniu łączącym akwen z Wartą na jeziorze gromada łabędzi i dzikich kaczek. Bytują one tutaj przez cały rok. Zimą, staraniem władz miejskich utrzymywana jest połać zwierciadła bez lodu. Do zach. brzegów jeziora przylega Park Oskara Tietza, założony przez patrona wraz z promenadą nadjeziorną na pocz. XX w. Gruntownie odtworzony przez organizacje społeczne Międzychodu przy wsparciu władz miasta od pocz. XXI w. Jest jednym z najładniejszych parków miejskich w Wielkopolsce. Liczne nasadzenia nowych drzew, krzewów i kwiatów wzbogaciły florę parku. Fundatora parku upamiętnia głąz narzutowy. Przez park przechodzimy do kościoła pw. Niepokalanego Serca Maryi (2,4 km), gdzie łączymy się z trasą dłuższą.

Kościół ten to dawna świątynia ewangelicka. Pierwotna budowla ufundowana została w 1600 r. staraniem właściciela Międzychodu Krzysztofa Unruga. W końcu XVII w. wzniesiono nowy kościół, szachulcowy. Obecna, murowana świątynia powstała w latach 1838–40. Od zewnątrz ma cechy późnoklasykistyczne; ozdobiona jest wieżą z hełmem w kształcie obelisku. W przedświątyniu kościoła znajduje się murowana płyta nagrobna Krzysztofa II Unruga (1624–89), z postacią zmarłego w zbroi.

Krzysztof II Unrug urodził się w Międzzychodzie. Studiował we Frankfurcie n. Odrą i Utrechcie. Był szambelanem na dworze królewskim, walczył na Ukrainie, m.in. pod Zbarazem. Zgromadził duży majątek, był właścicielem m.in. Kargowej i Skoków. Był starostą gnieźnieńskim i waleckim. Założył nowe miasto w Międzzychodzie.

- ▶ Międzychód, płyty nagrobne przy kościele pw. Niepokalanego Sera Maryi (fot. Z.S.)

Jednonawowe wnętrze, z charakterystycznymi dla świątyń ewangelickich emporami, zostało gruntownie odnowione w latach siedemdziesiątych XX w. Wśród nowoczesnego wyposażenia na uwagę zasługuje Droga Krzyżowa, wykonana techniką sgraffito. W murze ogrodzenia, otaczającego kościół od pn., znajduje się unikatowy w tej części Wielkopolski zespół 18 dużych płyt nagrobnych, pochodzących z przykościelnego cmentarza. W ogrodzenie wmurowano je ok. 1840 r., a w 2002 r. przeprowadzono ich konserwację. Pochodzą one z okresu od końca XVII do pocz. XIX w. Upamiętniają kupców, sukienników, burmistrzów. Ozdobione są symbolami religijnymi – m.in. śmierci – i herbami. Napisy wykonano w języku niemieckim i łacińskim.

Przy kościele rośnie platan o obwodzie 360 cm, a na sąsiedniej posesji piękny okaz cisa w formie drzewiastej. Stojący w po-

blizu kościoła dom przy ul. Piłsudskiego 41 powstał w 1864 r. jako budynek szkoły ewangelickiej. Po lewej znajduje się „zgrupowanie” obiektów handlowych, w głębi szpital, znacznie rozbudowany w latach 80. XX w.

Osobom zwiedzającym miasto trasą podstawową godne polecenia jest przejście 0,2 km na pd. ul. Piłsudskiego do pomnika i siedziby władz miejskich. Opis przy trasie dłuższej.

Kończąc zwiedzanie miasta, dochodzimy do skrzyżowania (2,6 km; 3,9 km) ul. Piłsudskiego z ulicami Dworcową i 17 Stycznia – punktu początkowego naszej przechadzki.

Poza trasą

Ul. Dworcowa, która w przeszłości stanowiła oś wsi Wielowieś, dziś wiedzie do dworca kolejowego, oddalonego o 0,6 km od skrzyżowania. W większości zabudowana jest parterowymi domami kalenicowymi z XIX w. Po prawej hala sportowa (2000 r.), po lewej czółowy obiekt gastronomiczny Międzychodu – restauracja „Stara rozlewnia” (ciekawy wystrój wnętrza). Na rozwidleniu obecnych ulic Dworcowej i Gorzyckiej stał do listopada 1939 r. wzniesiony w 1928 r. Pomnik Wolnej i Zjednoczonej Polski, poświęcony pamięci Polaków poległych w Powstaniu Wielkopolskim i wojnie 1920–21 r. W 1989 r. odsłonięto tu nowy **Pomnik Powstańców Wielkopolskich** z tablicami upamiętniającymi poległych powstańców i żołnierzy wojny z bolszewikami.

Na skraju doliny Warty znajduje się **dworzec kolejowy**. Międzychód był lokalnym węzłem kolejowym, z którego do niedawna kursowały pociągi w pięciu kierunkach. Linię do Międzyrzecza zbudowano w 1887 r., do Poznania w 1888 r., do Skwierzyny w 1906 r., do Szamotuł w latach 1907–08, do Zbąszynia w 1908 r.

Kompleks zabudowań dworcowych powstawał na przełomie XIX i XX w., i – nieprzebudowywany później – zachował wiele z atmosfery dawnego kolejnictwa. Dwukondygnacyjny budynek dworca, wzniesiony z żółtych i czerwonych cegieł, jest charak-

terystycznym przykładem dawnego dworca prowincjonalnego. Na trzy perony prowadziło zasypane dziś przejście podziemne. Obecnie opuszczony dworzec robi smutne wrażenie. Z rzadka pojawiają się na nim pociągi towarowe. Wierny model dworca w Międzychodzie z poruszającym się taborem znajduje się w Zespole Szkół Komunikacji w Poznaniu przy ul. Fredry.

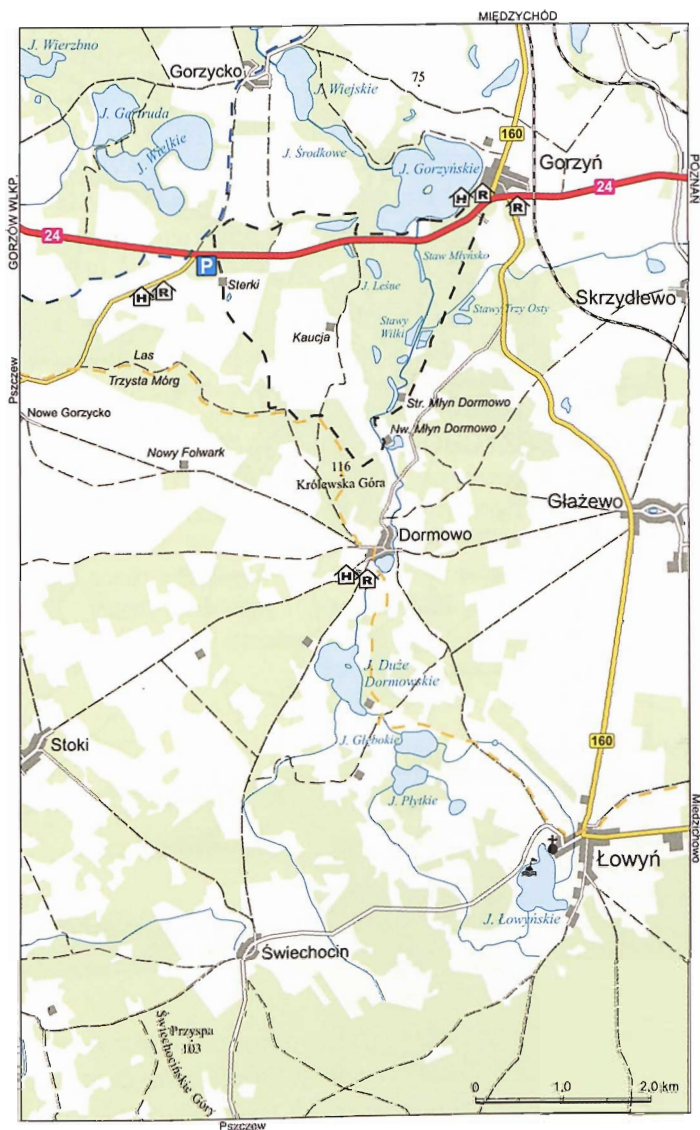
- Tel. nr kierunkowy 95, kod pocztowy 64-400. PKS – przyst. węzłowy, pl. Kościuszki, tel. 748 23 94, przystanki na peryferiach (do Poznania przez Gorzyń 79 km, przez Sieraków 89 km, do Gorzowa przez Skwierzynę i przez Drezdenko, do Międzyrzecza, Wronek i in.). Hotel „Neptun” nad Jez. Miejskim, ul. Słoneczna 8, tel. 748 23 42, 50 miejsc (pokoje 1–3-osobowe), restauracja. Schronisko młodzieżowe w Liceum Ogólnokształcącym, ul. Sikorskiego 27, tel. 748 24 75, 22 miejsca, czynne w lipcu i sierpniu. W mieście i okolicy 27 kwater agroturystycznych (www.agroturystyka-gminy-miedzychod.net.pl). Restauracje: „Stara Rozlewnia”, ul. Gorzycka 2, tel. 748 31 72. Jadłodalia „Carmen”, ul. Piłsudskiego 45, tel. 748 27 74 (dobre jedzenie, tanio). Poczta, ul. Pocztowa 2, tel. 748 25 75. Pogotowie Ratunkowe, ul. Szpitalna 10, tel. 999, Szpital, ul. Szpitalna 10 (na Lipowcu), tel. 748 20 11. Policja, ul. Sikorskiego 22A, tel. 997. Międzychodzki Dom Kultury, pl. Kościuszki 9, tel. 748 26 02. Ośrodek Sportu i Rekreacji, ul. Langiewicza 6, tel. 748 29 82. Starostwo Powiatowe, ul. 17 Stycznia 143, tel. 748 23 85. Urząd Miasta i Gminy, ul. Piłsudskiego 2, tel. 748 81 00. Patrz też dalej Międzychód Ustronie.

Okolice Międzychodu

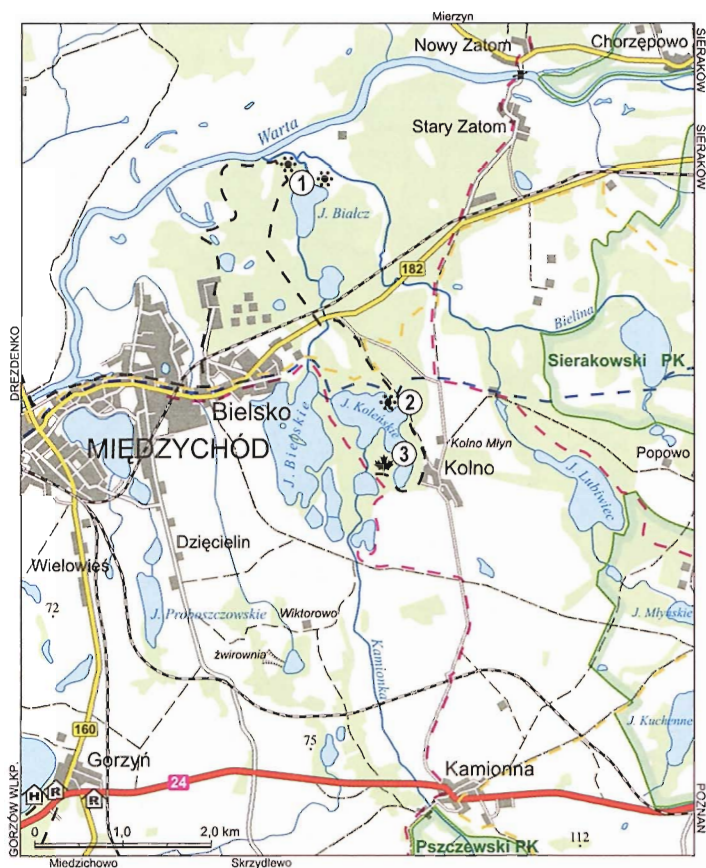
Znaczącym akcentem w krajobrazie okolic Międzychodu jest dolina Warty. Rzeka płynie tu dużymi zakolami wśród rozległych łąk. Od pn. pod miasto podchodzą sosnowe bory Puszczy Noteckiej. W borach tych ukrytych jest kilka jezior, m.in. Mierzyńskie, Głębocek, Szenińskie i leżące na skraju łąk Radgoskie. Dalej na pn., ok. 8 km od miasta, piętrzą się wysokie wydmy, tworząc zagmatwany labirynt

- ▶ Okolice Międzychodu, część zachodnia
 1 – mogiła jeńców radzieckich, 2 – grodzisko „Zbójcka Góra”

► Okolice Międzychódu, część południowa

► Okolice Międzychodu, część wschodnia

1 – grodzisko Bielsko, 2 – grodzisko Kolno, 3 – rezerwat „Kolno Międzychodzkie”

wzgórz i dolin. Pd. okolice miasta urozmaicone są licznymi wzniesieniami, jeziorami i dolinami potoków. Na szczególną uwagę zasługują tu okolice Kolna (3 jeziora, grodziska, rezerwat), Dormowa (wysokie wzgórza, jeziora, dolina strumienia), Kamionny (głęboka dolina Kamionki) i Muchocina (lasy oraz liczne jeziora).

Międzychód Ustronie. 4 km na pn. od Międzychodu, w lasach Puszczy Noteckiej, nad Jez. Mierzyńskim, nieopodal szosy Międzychód–Drezdenko położony jest **ośrodek wczasowy** Międzychód Ustronie, zwany popularnie ośrodkiem w Mierzynie. Powstał w latach 1965–1970 i obecnie zaliczany jest do większych obiektów tego typu w Wielkopolsce. Na terenie ośrodka znajdują się liczne kolonie domków wczasowych, atmosferą przypominające czasy PRL-u. Jednocześnie może tutaj wypoczywać ok. 2000 osób.

- Nad Jez. Mierzyńskim kąpielisko z pomostami, piaszczystą plażą oraz przystanią i wypożyczalnią kajaków, rowerów wodnych oraz łodzi. Kioski, sklepy i parking. Bezpośrednio do ośrodka docierają autobusy PKS (do przystanku Mierzyn – w centrum ośrodka), zapewniające komunikację z Międzychodem i Poznaniem. Przy szosie usytuowany został przystanek autobusowy PKS na trasie Międzychód–Drezdenko. Ośrodek Wypoczynkowy Międzychód Ustronie MOSTiR: domki kempingowe ok. 100 miejsc, pole namiotowe 180 miejsc, karawaning 16 miejsc, tel. 95 748 15 25. Ośrodek Monti domki letniskowe 50 miejsc, tel. 95 748 15 70. Na

► Międzychód Ustronie, Jez. Mierzyńskie (fot. Z.S.)

pn. od ośrodka, nad stawem, w dawnym młynie, mieści się stylowa restauracja „Kuźniak Młyn” (specjalność: dania z ryb i dziczyzny; jedzenie dobre, ceny umiarkowane, dyskoteka), tel. 95 748 15 84. Przy szosie, ok. 0,4 km od ośrodka – Centrum Spotkań Biznesu i Rekreacji, czynne cały rok (szkolenia, wczasy, 100 miejsc, pokoje 3–4-osobowe, stołówka, tel. 95 748 15 86).

Jez. Mierzyńskie. 4 km na pn. zach. od Międzychodu, pow. 48 ha, głęb. 9 m, o urozmaiconej linii brzegowej, kształtem przypomina rogal. W pn.-wsch. części z jego wód wynurza się niewielka wyspa (0,7 ha), porośnięta pięknym, mieszanym starodrzewem. W dużej części jezioro otoczone jest lasami Puszczy Noteckiej. Przy zach. brzegu znajduje się wieś Mierzyn, przy wsch. – ośrodek wczasowy Międzychód Ustronie.

Mierzyn. Rozrzuciona wśród enklaw Puszczy Noteckiej wieś, położona na skraju doliny Warty, przy szosie Międzychód–Wiejce, 5,5 km na pn. zach. od Międzychodu. Miejscowość, wymieniona w dokumentach z 1615 r., powstała jako osada ołderska w celu karczunku i uprawy gruntów wydartych puszczy. W 1709 r. w jej pobliżu założono obóz dla mieszkańców Międzychodu, którzy opuścili miasto w obawie przed dżumą. W 1951 r. odkryto na terenie wsi ślady osad z końca epoki brązu oraz okresu rzymskiego. W 10 ziemnych jamach i ich sąsiedztwie znaleziono naczynia różnej wielkości, ciężarki do warsztatów tkackich oraz narzędzia. W dawnym budynku szkolnym mieści się „Dom Spotkań” miejsce polsko-niemieckich kontaktów służących współpracy Międzychodu i Weinstadt (22 miejsca noclegowe, tel. 95 748 26 02).

Mokrzec. Wieś na skraju lasów Puszczy Noteckiej i łąk nadwarciańskich, przy szosie lokalnej Radgoszcz–Kaplin–Sieraków, 5 km na pn. od Międzychodu. Założona w XVII w. przez właścicieli Międzychodu – Unrugów. Wiele domów przebudowano w ostatnich latach na rezydencje letniskowe.

- „Stajnia Mokrzec” (wypożyczalnia koni, bryczek, organizacja obozów jeździeckich, tel. 95 748 35 22). W odł. 1 km na pn., nad Jez. Młyńskim, (pow. 34 ha) miejsce rozbijania obozów harcerskich. Nieopodal Jez. Szeken Duży (pow. 12 ha). 1 km na pn. samotna mogiła z czasów II wojny światowej. 2 km na pn. leśnictwo Mokrzec – patrz Radasz.

Przedlesie. Osada leśna na pd. skraju borów Puszczy Noteckiej, w pokrytej łąkami dolinie Warty, 1 km na pn. od Międzychodu. Szosa Międzychód–Drezdenko i lokalna do Skwierzyny prawym brzegiem Warty. Siedziba Nadleśnictwa Międzychód i leśnictwa Przedlesie.

Nadleśnictwo Międzychód obejmuje 27 600 ha lasów: pd.-zach. część Puszczy Noteckiej oraz lasy na pd. od Warty do Jez. Lubikowskiego, Stoków i Głazewa. Sosna porasta 92% pow. leśnej.

Z mostu nad zalewową doliną Warty przy Przedlesiu rozległa panorama Międzychodu.

Radgoszcz. Wieś położona na wzgórzu (56 m n.p.m.), na skraju doliny Warty, nad Jez. Radgoskim, 4 km na pn. od Międzychodu. Założona prawdopodobnie przez cystersów z Zemska koło Bledzewa. Wymieniono ją w dokumencie z 1378 r., wydanym z okazji zamiany Rokitna, posiadłości Domarata z rodu Grzymaliców, na wsie cysterskie Muchocin i Radgoszcz. W 1939 r. hitlerowcy zorganizowali w Radgoszczy getto dla ludności żydowskiej z pow. międzychodzkiego.

Wieś ma bardzo zróżnicowaną zabudowę, stanowiącą swego rodzaju prezentację form budownictwa wiejskiego od XIX w. po dzień dzisiejszy. Najstarszy jest drewniany budynek nr 17 z końca XVIII w., stojący w centrum wsi. Ponadto jest tu kilka szachulcowych obiektów mieszkalnych i gospodarczych. Kontrastują z nimi współczesne wille i domy letniskowe. We wsch. części wsi w latach 1978–81 powstała ferma bydła dla 640 krów, obecnie opuszczona, zdewastowana. Przy fermie bloki małego osiedla.

Z pd. krańca wsi rozległy widok na dolinę Warty i Międzychód. W odl. 1,1 km na pn. wsch. od Radgoszczy, przy drodze do Kaplina, w lesie, znajdują się dwie **mogiły** jeńców radzieckich, zastrzelonych w 1944 r. przez hitlerowców. W październiku 1973 r. przy mogiłach odsłonięto pamiątkową tablicę.

Jez. Radgoskie (pow. 46 ha, głęb. 4 m) ma brzegi w większości piaszczyste, w wielu miejscach niezarośnięte, łagodny spadek dna – w sumie dobre warunki do kąpielii. Od zach. otoczone lasami, od wsch. zabudowaniami Radgoszczy i łąkami.

Wycieczki

Z Międzychodu

Z Międzychodu i M. Ustronia przez Mokrzec, Błota do Kukułki, szlak czarny P-17; prawym brzegiem Warty przez Radgoszcz, Mokrzec do Zatomia, szlak P-18; przez centralną część Pojezierza do Sierakowa, szlak niebieski P-19; do Kamionny, szlak czerwony P-28; do Kolna i grodziska Kolno, szlak czarny P-29; do Zatomia, szlak żółty P-30; przez Międzychód Ustronie do Sowiej Góry, szlak żółty P-31; przez Muchocin do Wierzbna, szlak P-32; przez Muchocin nad jez. Winnogóra, szlak okrężny P-35.

Z Międzychodu Ustronia

Przedstawiono tu opisy krótkich szlaków spacerowych z myślą o osobach przebywających w ośrodku wczasowym nad Jez. Mierzyńskim.

M-1. Nad Wartę (ok. 1,5 godz., ok. 4 km)

Warta pod Międzychodem tworzy duże zakole o średnicy prawie 4 km. Na zach. od miasta zmienia nurt na południkowy, zbliżając się w bezpośrednie sąsiedztwo Jez. Mierzyńskiego. Szeroka, pokryta łąkami, obramowana lasami dolina rzeki ma wiele uroku. Przechadzkę nad Wartę rozpoczynamy przy kąpielisku ośrodka (0,0 km). Dróżką nad jeziorem podążamy na zach. Po dojściu do

szosy Międzychód–Wiejce (1,0 km) mały odcinek idziemy w prawo, a potem opuszczamy szosę i drogą polną na pd. dochodzimy do wałów przeciwpowodziowych i dalej wśród łąk nad Wartę (1,6 km). Po przejściu ok. 0,5 km w dół rzeki, skręcamy w lewo i idąc przez łąki, a potem lasami na pn. wsch., przecinamy ponownie szosę i duktami oraz drózkami leśnymi dochodzimy do ośrodka wczasowego (ok. 4,0 km).

M-2. Wokół Jez. Mierzyńskiego (ok. 1,5 godz., 4,2 km)

Od kąpieliska (0,0 km) nad jeziorem (jak przechadzka M-1) idziemy do szosy Międzychód–Wiejce. Szosą dochodzimy do wsi Mierzyn (1,3 km). Przechodzimy przez wieś, przy kapliczce za zakrętem drogi (2,2 km) skręcamy w prawo i wędrujemy polną drogą w kierunku pn.-wsch. Po prawej widok na pn.-zach. kraniec Jez. Mierzyńskiego. Na skraju lasu opodal samotnych zabudowań (2,8 km) skręcamy w prawo, w dość szeroką drogę leśną, która doprowadza do „Kuźniaka Młyna”. Nieco dalej (3,7 km) za karczmą „Kuźniak Młyn”, mieszczącą się w przebudowanym młynie wodnym, skręcamy w prawo, w drogę leśną, którą wiedzie szlak żółty i docieramy do centrum ośrodka wczasowego (4,2 km).

M-3. Nad jez. Głęboć (ok. 1 godz., 3,6 km).

Jez. Głęboć jest niewielkim zbiornikiem wodnym (pow. 10 ha, głęb. 2 m), położonym w lasach Puszczy Noteckiej, 1 km na pn. od ośrodka wczasowego. Nad jego brzegami rosną ciekawe rośliny, m.in. goździk piaskowy i pstry, oraz – coś dla smakoszy – krzewy będące mieszańcami malin i jeżyn, mające bardzo smaczne owoce. Zarośnięte w większości brzegi nie stwarzają dobrych warunków do kąpiei. Ośrodek wczasowy (poczta – 0,0 km) opuszczamy za znakami szlaku żółtego P-31 drogą leśną, wiodącą na pn. Po dojściu do dawnego młyna Kuźniak (0,5 km) – dziś karczmy „Kuźniak Młyn” – idziemy do asfaltowej drogi i stawów rybnych, po czym skręcamy w prawo. Idziemy krótko szosą, a później,

skręciwszy w lewo, w pierw ścieżką przy stawie, a dalej duktem leśnym docieramy do jez. Głębołek (1,1 km). Skrajem wsch. skarpy nadjeziornej dochodzimy następnie do pn. krańca tegoż jeziora (1,7 km). Ok. 0,2 km idziemy na pn. do drogi leśnej, wiodącej z Mierzyna do Drzewiec. Opuszczamy tam szlak żółty, skręcamy w lewo i wzdłuż zach. brzegów jeziora, obok miejsca obozów harcerskich, dochodzimy – zamykając pętlę – do dawnego młyna Kuźniak (3,1 km). Stąd drogą, którą rozpoczęliśmy przechadzkę, powracamy do ośrodka wczasowego (3,6 km).

M-4. Wokół Jez. Radgoskiego (ok. 1,5 godz., 4,0 km).

Od szosy Międzychód–Drezdenko przy pn. skraju ośrodka (0,0 km) dróżką leśną udajemy się na wsch. Doszedłszy do jeziora (0,8 km), skręcamy w prawo i wędrujemy nadbrzeżną ścieżką. Dochodzimy do szerokiej drogi polnej Radgoszcz–Międzychód (1,3 km), gdzie spotykamy szlak czarny P-17. Skręcamy w lewo. Po prawej rozległy widok na szeroką w tym miejscu dolinę Warty. Pokonując skarpe doliny rzeki, osiągamy Radgoszcz (2,5 km). Z Radgoszczy, wędrując 1,1 km na pn. wsch. drogą w stronę Kaplina, można dojść do położonych w lesie, ok. 50 m od drogi, samotnych mogił dwóch jeńców radzieckich. Zasadnicza marszruta przechadzki wiedzie z centrum wsi drogą na zach., nad jezioro, dalej ścieżką nadjeziorną ok. 1 km w pierw na zach., później ok. 0,2 km na pd., a ostatni odcinek ścieżką przez las na zach. do ośrodka wczasowego (4,0 km).

M-5. Do głazu pod Wiejcami (ok. 4 godz., 12,6 km)

Ok. 4 km na zach. od Ustronia przebiegała dawna granica państwowa, ustanowiona na mocy traktatu wersalskiego. Pomiędzy wsiami Mierzyn i Wiejce – bezpośrednio przy drodze – znajduje się duży głaz narzutowy, przyniesiony przez lądolód skandynawski. Dłuższa od poprzednich przechadzka obfituje w wiele ciekawych widoków. Początek wycieczki jak w przypadku trasy 1 i 2. Od wsi Mierzyn (1,3 km) cały czas idziemy drogą asfaltową. Mi-

jamy zabudowania wsi, skręcamy na zach. i wędrujemy na zach. na przemian przez nadwarciańskie łąki i leśne „języki” Puszczy Noteckiej. Opodal samotnych gospodarstw (4,5 km) należących do wsi Drzewce przecinamy dawną granicę państwa. Nieco dalej w dolinie strumienia (5,9 km) położone są zabudowania małej osady Zamyślin, niegdyś młyńskiej. Mijane po prawej dawne, przebudowane budynki niemieckiej strażnicy granicznej obecnie zajmowane są przez Dom Pomocy Społecznej. Nie dochodząc do zwartego obszaru lasu, osiągamy cel naszej wycieczki – widoczny po prawej stronie, tuż przy szosie, głąz narzutowy (6,4 km) o obwodzie 380 cm. W 1985 r. głąz ten został skradziony i przewieziony do prywatnej posesji w Drezdenku. Po interwencji konserwatora przyrody wkrótce odwieziono go na dawne miejsce. Do Ustronia powracamy tą samą drogą. Można też pójść od dawnego młyna ok. 0,5 km na pn., a potem drogami leśnymi na wsch. Jest to wariant ciekawszy, lecz wymagający pewnej orientacji w terenie.

M-6. Do Międzychodu (ok. 3–4 godz. wraz ze zwiedzaniem i powrotem, ok. 5 km).

Z Ustronia istnieje kilka możliwości pieszej przechadzki do Międzychodu. Oto najciekawsze:

- a) najprostsza i najkrótsza – wygodnym chodnikiem wzdłuż szosy Drezdenko–Międzychód, 4 km;
- b) szlakiem żółtym drogami leśnymi i duktami na pd., obok osady dawnego leśnictwa, do szosy Wiejce–Międzychód i nią w lewo do szosy Drezdenko–Międzychód opodal mostu, ok. 4,5 km;
- c) nad Jez. Radgoskie (jak trasa M-4) i po dojściu do traktu Radgoszcz–Międzychód w prawo szlakiem czarnym P-17, skrajem lasów i doliny Warty do szosy przy moście – ok. 5 km. Po drodze ładne widoki doliny rzeki.

Miłostowo

Wieś na skraju pól sandrowych, w płaskim bezleśnym terenie, 6 km na pd. od Kwilcza.

Miłostowo jest wsią o bardzo starej metryce. Lokowane w 1257 r. na prawie średzkim, należało do klasztoru w Paradyżu. W 1439 r. razem z Mnichami drogą zamiany przeszło na własność Sędziwoja Ostroroga, wojewody poznańskiego. Później właściciele wsi często się zmieniali. W końcu XVIII w. Miłostowo składało się ze wsi zaciężnej (pańszczyźnianej) i folwarku. W 1791 r. Krzysztof Unrug sprzedał ludności miłostowskiej zajmowane przez nią grunty oraz folwark, nadając wsi prawa i ustrój osady olęderskiej. Był to jeden z nielicznych przypadków zastąpienia pańszczyźnianego ustroju wsi olęderskim, bez zmiany mieszkańców. Powstała w 1896 r. parafia ewangelicka w Miłostowie liczyła 767 dusz z Miłostowa i okolicy.

Zabudowa wsi koncentruje się wzdłuż drogi biegnącej na osi wsch.-zach. Większość domków pochodzi z przełomu XIX i XX w. Są to budynki kalenicowe, murowane. Istnieje też kilka domów szachulcowych (m.in. nr 37, 38 i 40). W zachodniej części wsi stoi neogotycki **kościół** pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, wzniesiony w 1902 r. jako świątynia ewangelicka. Obecnie jest to kościół filialny parafii w Kwilczu. Wieża nakryta niedużym hełmem w miejsce pierwotnego, rozebranego w 1980 r. Wyposażenie wnętrza nowe. Przy kościele podobna w stylu dawna pastorówka, również z 1902 r. Na wzgórzu na pn. od wsi znajduje się dawny cmentarz ewangelicki, założony w XIX w., obecnie pod zarządem Kościoła katolickiego.

Na pn. od wsi, nieopodal szosy do Kwilcza, położona jest zbudowana w latach 70. XX w. przemysłowa **ferma** trzody chlewnej, dostarczająca rocznie ok. 30 000 tuczników. Charakterystycznym elementem jest tu zbudowana w 1986 r. wieża ciśnień ujęcia wodnego.

Na pd. wsch. od Miłostowa w odległości 2 km rozciąga się niewielka wieś **Nowa Dąbrowa**. W niewielkim parku (zanie-

dbanym, z drzewostanem ok. 80-letnim) modernistyczny dwór z pocz. XX w. Parę budynków z pocz. XX w (m.in. spichrz i czworaki), wzniesionych z kamieni polnych.

- PKS – przyst. (linie do Kwilcza i Międzychodu).

Mnichy

Wieś położona 3 km na pd. od Kamionny, w głębokiej dolinie Kamionki. Szosa Prusim–Głazewo i do Tuczęp. W poł. XIII w. wieś stanowiła własność klasztoru cystersów w Paradyżu, od mniszej włości pochodzi jej nazwa. Później, od XV w., własność szlachecka. Nad Kamionką położony jest park krajobrazowy z pocz. XIX w. o pow. 3,2 ha, dziś mocno zaniedbany. Wśród drzewostanu cisy o obwodzie do 170 cm, lipy o obwodach 360–610 cm, 2 miłorzęby.

Na skraju parku dwór z 1908 r., połączony galerią z dawną rządcówką z 1903 r. Przy podwórzu folwarcznym budynki gospodarcze z XIX w. Nad Kamionką, przy szosie do Głazewa, przebudowany budynek młyna wodnego z pocz. XX w. Młyn wodny istniał w Mnichach już w XV w.

W okolicach Mnich i Mniszek piękne lasy liściaste, m.in. bukowe, wchodzące w skład Pszczewskiego Parku Krajobrazowego.

Miforzęb dwukłapowy, gatunek drzewa występujący przed 100 milionami lat w jurze – relikty ery mezozoicznej, obecnie występuje częściej w lasach w Chinach. Na dalekim Wschodzie drzewo święte, sadzone przy świątyniach buddyjskich, żyje do 2000 lat, od XIX w. sadzony w Europie, m.in. w parkach jako drzewo ozdobne, w Polsce rzadkie.

Na pn. zach. od Mnich na lewym brzegu rzeki położony jest, na pow. 59 ha, **rezerwat przyrody „Dolina Kamionki”**. Obejmuje on głęboko wciętą między wzgórzami dolinę rzeki, na tym odcinku o wręcz górskim charakterze (kamieniste dno, rwący nurt).

Zbocza doliny porastają różnorodne lasy grądowe, liczne są wywierzyska wód i głębokie jary. Dno doliny porasta bagienny las olsowy. Od kilku lat mieszkańcami doliny są bobry, budujące tamy, piętrzące wodę, która zalewa znaczne fragmenty terenu.

- Przez Mnichy przechodzą szlaki: czerwony z Lewic do Kamionny (P-26), wiodący przez rezerwat i żółty z Łowynia do Kamionny (P-27).

Mniszki

Wieś położona 1 km na pd. od Mnich, również w dolinie Kamionki. Powstała w XVIII w. jako folwark należący do dóbr Prusimskich. W 1. poł. XIX w. majątek w Mniszkach dzierżawiła rodzina Alkiewiczów, która w 1848 r. zorganizowała powstańczy oddział kawalerii. W 2 poł. XIX w. folwark przeszedł w ręce Unrugów. W czasie Powstania Wielkopolskiego mieszkańcy Mnich, Mniszek i Tuczęp utworzyli drużynę walczącą w obronie Kamionny i Gralewa. Dziś te 3 wsie, położone blisko siebie, żartobliwie określane są mianem trójmiasta.

Zabudowania **folwarku** z cegieł i kamieni łamanych pochodzą z końca XIX w. Na pd. od folwarku wznoszą się 2 zabytkowe budynki: zachowana połowa dworu z końca XIX w. i okazała willa o formach neorenesansowych z pocz. XX w. W ich sąsiedztwie rośnie lipa o obwodzie 460 cm i położone są relikty parku (ok. 1 ha) z końca XIX w. Przy szosie do Mnich ładna, szachulcowa dawna leśniczówka, w 2009 r. gruntownie odrestaurowana.

W 2004 r. na terenie folwarku utworzono **Centrum Edukacji Przyrodniczej i Regionalnej**. Ze środków Gminy Międzychód i Unii Europejskiej wyremontowano budynki gospodarcze,

uporządkowano ich otoczenie. W nowszym d. budynku administracyjnym mieszczą się sale z ekspozycją przyrodniczą z Doliny Kamionki. W budynkach gospodarczych zgromadzono różne narzędzia i sprzęty rolnicze oraz gospodarstwa domowego głównie z XX w. Organizowane są tam warsztaty ginących zawodów: w kliniarstwa, garncarstwa, kowalstwa, bednarstwa.

Centrum posiada zaplecze do organizacji imprez turystycznych i spotkań okolicznościowych (informacje tel. 95 748 81 18).

Plany na najbliższe lata przewidują dalszy rozwój Centrum, m.in. remont pałacu i willi.

- Przez Mniszki przebiega szlak czerwony P-26 z Lewic przez Mnichy do Kamionki. Przebiega tu również ścieżka rowerowa Szlakiem Powstań Narodowych 1769–1919.

Mościejewo

Wieś w dolinie Lutomki, przy szosie Lubosz–Lutomek, 5 km na pn. wsch. od Kwilcza.

Nazwa pochodzi od imienia Mościej. Pierwsza wzmianka z 1419 r. W XIV i XV w. wieś była własnością Nałęczów z Szamo-

Konstanty Chłapowski

Ziemianin, powstaniec, oficer WP. Pochodził z ziemiańskiej rodziny, urodzony 27 VIII 1883 r. w Gączu na Pałukach, absolwent gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu. Studiował w Krakowie, Wrocławiu i Monachium. Od 1909 r. gospodarował w swym majątku w Mościejewie. Angażował się w działalność patriotyczną. Służąc obowiązkowo w armii niemieckiej otrzymał stopień podporucznika. Po wybuchu Powstania Wielkopolskiego został komendantem Pniew,

tuł, a w XVIII w. – Szczanieckich. Od pocz. XX w. do 1939 r. właścicielem Mościejewa był Konstanty Chłapowski (1883–1939).

W obniżeniu nad strumieniem płynącym do Lutomki położony jest **zespół parkowo-folwarczny**. W parku krajobrazowym, założonym w XIX w. na pow. 9,1 ha, rosną w większości drzewa liściaste. Liczne z nich osiągnęły rozmiary pomnikowe, m.in. lipy drobnoliściaste, topole czarne, olsze czarne, buk zwyczajny i świerki pospolite. Na pagórku wznosi się zbudowany na pocz. XX w. eklektyczny dwór. Jest to budowla dwukondygnacyjna, od frontu ozdobiona portykiem oraz dwiema niewysokimi wieżami, od tyłu z wysuniętym tarasem widokowym. W ostatnich latach park i dwór przeszły w ręce prywatne. Park uporządkowano, dwór wyremontowano. Położony na pn. od parku folwark został w znacznym stopniu przebudowany. Wśród starszej zabudowy wyróżnia się spichrz z 1923 r. Zachowało się też parę domków mieszkalnych robotników folwarcznych z końca XIX i pocz. XX w.

Skromny **kościół** parafialny pw. Matki Boskiej Częstochowskiej zbudowano w latach 1925–30. Parafia mościejewska wyodrębniona została z parafii Chrzypsko Wielkie w 1925 r. Obecnie parafią w Mościejewie zarządza proboszcz z Lubosza. Przy pd.

później dowódcą frontu zachodniego, odcinka Wronki–Zębowo. Awansowany do stopnia majora był komendantem wojskowym garnizonu poznańskiego, a już jako podpułkownik służył w 17. Pułku Ułanów Wielkopolskich. Po przejściu do rezerwy pełnił liczne funkcje społeczne, m.in. w organizacjach ziemiańskich, myśliwskich i ochrony przyrody. Aresztowany przez hitlerowców 24 XI 1939 r., osadzony w Forcie VII w Poznaniu, po pięciu dniach został rozstrzelany w lesie pod Dąbrówką nieopodal Buku.

skraju wsi stoi murowana kapliczka z końca XIX w. z figurą św. Antoniego z Padwy. Nieco dalej na pd., na skraju pól, leży głaz o obw. 430 cm. W dolinie Lutomki przy Mościejewie znajdują się duże stawy rybne do hodowli karpia. Ok. 0,5 km na zach. od wsi, przy drodze do doliny Lutomki, wznosi się zbudowana w latach trzydziestych sztuczna grotka z figurą NMP.

2,5 km na pd. od Mościejewa, na zach. od drogi do Józefowa, położony jest **rezerwat „Bukowy Ostrów”**. Utworzony w 2006 r., obejmuje bogato ukształtowany teren 78 ha, otoczony 67 ha otuliny. Leży na wysokości 100–110 m n.p.m., w paśmie moreny czołowej. Na terenie rezerwatu jest 41 ha lasów i 37 ha jezior (Jez. Mościejewskie – 23 ha, Mulne – 10 ha i Wspólne – 4 ha). Są to płytkie akweny o głębokości 3–4 m, o zmiennym poziomie wód (wahania w różnych latach do kilkudziesięciu cm), silnie zarastające. Rezerwat chroni krajobraz polodowcowy, pagórki morenowe i kemowe porośnięte lasami bukowymi, bukowo-dębowymi i borami sosnowymi. Nad jeziorami duże obszary roślinności wodnej i bagiennej (ponad 250 gatunków). Bogaty jest świat ptaków, spotkać tu można m.in. bielika, kanię czarną, żurawia, myszofowa. Przez zach. część rezerwatu biegnie szlak P-4.

- Przez Mościejewo przechodzą szlaki P-4 z Pólka do Lutomka i P-8 z Kwilcza do Łęczeczek.
PKS – przyst. (do Poznania i Międzychodu).

Muchocin

Wieś nad Wartą, 3,5 km na zach. od Międzychodu. Stara wieś, w XIV w. stanowiła własność cystersów z Bledzewa. W XIX w. w pobliżu wsi czynne były kopalnie węgla brunatnego i dwa młyny wodne. Obecnie istnieje tu gospodarstwo doświadczalne poznańskiego Uniwersytetu Przyrodniczego m.in. z zakresu rybactwa. W parku z poł. XIX w. (pow. 3,3 ha) okazała lipa o obwodzie 400 cm. Na skraju folwarku **dwór** z XIX w., odnowiony w latach 1985–88. Przy drodze, w centrum wsi, dorodny **dąb** o obwodzie

540 cm. Grupa 5 dębów o obwodach do 500 cm rośnie na dawnym cmentarzu.

Nieopodal szosy z Międzychodu do Muchocina (ok. 2 km od st. kol. Międzychód na wysokości oczyszczalni ścieków Międzychodu), na wysokim stromym brzegu Warty znajduje się wczesnośredniowieczne **grodzisko**, zwane przez okoliczną ludność „Zbójceją Górą”. Ma ono czworokątne, dobrze zachowane wały, z wklęsłą niecką porośniętą krzakami. Wysokość wałów wynosi ok. 4 m, długość boków – ok. 50 m. Z grodziska, wznoszącego się ok. 20 m nad poziom płynącej w dole Warty, roztacza się widok na rzekę i leżący w jej dolinie Międzychód.

Ok. 1,5 km na pd., w rynnie jeziornej położone jest **jez. Tuczo** (pow. 50 ha, głęb. 40 m); 1,5 km na zach. leży **Jez. Winnogórskie** (Winnogóra, pow. 64 ha, głęb. 31 m) o urozmaiconej linii brzegowej, otoczone lasami mieszanymi. Z wód jeziora wynurza się porośnięta drzewami wyspa. Na niej pozostałości obelisku ku czci Wilhelma von Kalckreutha, właściciela majątku Muchocin, lotnika, który zginął w walce powietrznej nad Metz we Francji 28 XI 1915 r. W kierunku pn.-zach. ciągną się trzy inne jeziora: **Głębokie** (pow. 8 ha), **Płytkie** (Płotkowe, zwane też Plesno, pow. 9 ha, głęb. 9 m), **Mieszyn** (Wielka Maszyna, pow. 19 ha, głęb. 3 m; nazwa ta związana jest z istniejącym tam dawniej tartakiem).

- Do Międzychodu i do Wierzbna wiedzie szlak P-36, do Gozycy i Międzychodu szlak P-32.

Nojewo

Wieś przy wsch. krańcu Pojezierza, przy szosie Pniewy–Wronki, 11 km na pn. od Pniew. Miejscowość znana od XIII w. W centrum neogotycki **kościół** pw. św. Andrzeja Boboli z 1865 r. Obok **pomnik** ku czci 12 ofiar ostatniej wojny, odsłonięty w 1945 r. Na nieczynnej dziś linii kolejowej ceglane **wiadukty** i wieża ci-

śnień z pocz. XX w. W dolinie strumienia na pn. zach. od wsi znajdują się 3 **grodziska** wczesnośredniowieczne. Wskazuje to na gęste zaludnienie tych okolic w przeszłości i na ich wyjątkową rolę strategiczną. Być może grodziska te broniły szlaku handlowego wiodącego z Poznania do Sierakowa.

W odległości 3 km na pd. od Nojewa, nad Jez. Psarskim (pow. 39 ha) leży wieś **Psarskie**. Stara ta osada stanowiła w XIV w. włość Nałęczów. **Kościół** pw. NMP Wniebowziętej – powstały w XV w., przebudowany w XVIII w. – zachował gwieździste sklepienie. Wyposażenie wnętrza barokowe. Nad jeziorem kąpielisko niestrzeżone.

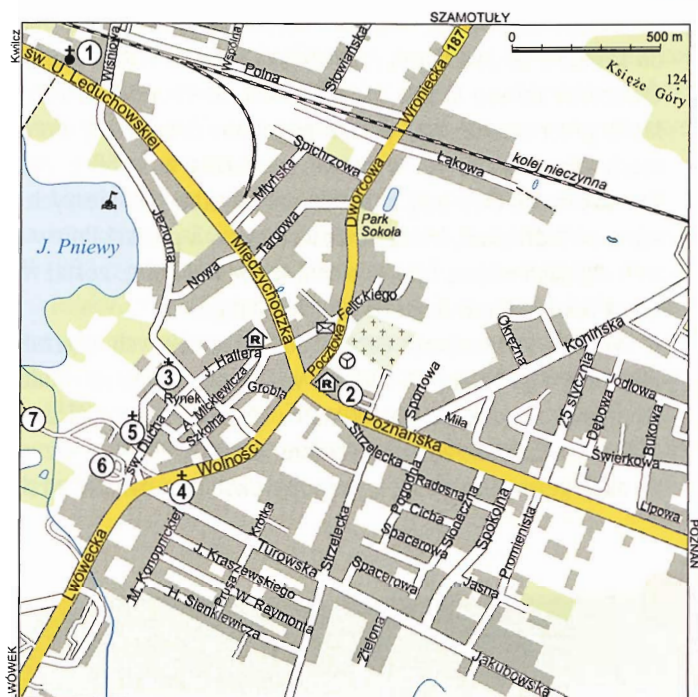
- Do Chrzypska Wielkiego przez Łęczeczki wiedzie szlak P-5, do Kłodziska szlak P-6. Do Ostroroga, poza zasięgiem tego przewodnika, prowadzi szlak żółty.
PKS – przyst. (do Pniew i Wronek).

Pniewy

Miasto (7700 mieszkańców, pow. 3,7 km²), położone na pd. od wzgórz moreny czołowej, nad jez. Pniewy, na wysokości ok. 95 m n.p.m. Szosa główna nr 92 Warszawa–Poznań–Świecko–Berlin oraz szosa nr 24 do Skwierzyny i do Szamotuł, z odgałęzieniem do Wronek, a także lokalne do Łęczeczek i wsi Konin.

Nazwa miasta pochodzi najprawdopodobniej od pni (pozostałych na miejscu żerowania bobrów, będących barciami pszczelimi lub stanowiących obwarowanie grodu). W okolicy obecnego miasta człowiek przebywał bardzo dawno, bo – jak wskazują odkrycia archeologiczne – już w epoce kamienia. Na półwyspie nad jeziorem znajduje się grodzisko – pozostałość grodu wczesnośredniowiecznego. Na pd. od miasta zbudowano później zamek.

Pierwsza wiadomość o Pniewach pochodzi z 1256 r., z *Rocznika kapituły poznańskiej*, w którym zapisano, iż książę Przemysł I przekazał księciu pomorskiemu Świętopętkowi kilkunastu zakładników jako gwarancję wykupienia z jego rąk grodu w Nakle.

► Pniewy. Schemat planu miasta

1 – Klasztor SS Urszulanek, 2 – dawna stacja pocztowa dylizansów konnych, 3 – kościół pw. św. Jana Chrzciciela, 4 – kościół pw. św. Wawrzyńca, 5 – kościół pw. św. Ducha, 6 – d. pałac, obecnie liceum, 7 – grodzisko

Wśród zakładników znalazł się Dobiesław z Pniew, prawdopodobnie protoplasta Nałęczów Pniewskich. W rękach Nałęczów Pniewy były do XV w., później stanowiły własność różnych rodów szlacheckich. Z 1327 r. pochodzi wzmianka o grodzie pniewskim, a z 1394 r. informacja o mieście. Stąd przyjmuje się – z braku zachowanego dokumentu lokacyjnego – że lokacja miasta nastąpiła przed 1394 r. Centrum Pniew stanowił rynek, z którego narożników wychodziły po dwie ulice. Miasto położone było na ważnym szlaku handlowym z Poznania do Frankfurtu n. Odrą i dalej

do Europy zachodniej. Tutaj też odgałęział się szlak prowadzący do Landsbergu nad Wartą (obecnego Gorzowa Wielkopolskiego). Ówczesne miasto liczyło ok. 400 osób, otoczone było fosą, nad którą przerzucone były prawdopodobnie dwa mosty przy bramach wjazdowych. Na wyprawę malborską w 1458 r. przeciw Krzyżakom Pniewy były zobowiązane wystawić 6 pieszych (tyle samo co Sieraków). Jedną ze znaczniejszych postaci Pniew w całych dziejach miasta był Wojciech, który w 1500 r. został wybrany na rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W XVI w. powstały cechy; do znaczniejszych należały sukienniczy i garbarski. W XVII w. wojny szwedzkie spowodowały stopniowy upadek miasta. W końcu XVIII w. Pniewy, liczące ok. 800 mieszkańców, zostały włączone do Prus. Prusacy przystąpili do akcji germanizacyjnej, wykupując okoliczne majątki z rąk pol-

Wojciech z Pniew

Interesujące są losy jednego z potomków mieszczan z Pniew, mianowicie Wojciecha. Uważa się go za syna Jakuba Secula, burmistrza odnotowanego w dokumencie z 1435 r. Wojciech wykształcenie w zakresie *trivium* z elementami *quadrivium* otrzymał zapewne w szkole katedralnej w Poznaniu. W 1469 r. wstąpił w mury uczelni krakowskiej (za czasów rektora Marcina Byliny) i wpłacił 2 gr. Księga promocji wydziału artium, czyli nauk wyzwolonych, pod 1472 r. wymienia go wśród wielu osób, którym nadano tytuł bakałarza. Wojciech po promocji poświęcił się karierze naukowej. Za czasów dziekana wydziału artium Mikołaja z Latowic, w 1477 r., uzyskał magisterium. W 1483 r. był seniorem Bursy Jerozolimskiej. Z 1487 r. pochodzi spis jego wykładów na tym wydziale krakowskiego studium generale, świadczący o jego zaintere-

skich. Przez Pniewy, ok. 1825 r., pobudowano tzw. trakt berliński, łączący Poznań z Berlinem, którym kursowała poczta konna. W 1848 r. wielu mieszkańców Pniew przebywało w obozie powstańczym w Dobrojewie. Prusacy biczowali za to pojmanych zakładników na Rynku.

Upadek powstania nie osłabił ducha polskiego: w odpowiedzi na intensywną akcję germanizacyjną rozwijał się żywioł polski. W 1883 r. powstał Bank Ludowy, w 1895 r. Spółdzielnia „Rolnik”.

Polacy przejęli władzę w mieście już w dniu 27 XII 1918 r. Powstańcza drużyna pniewska przyczyniła się ponadto do oswobodzenia Lwówka i Sierakowa, a później wzięła udział w walkach pod Kolnem, Kamionną i Zbąszyniem.

27 I 1945 r. Pniewy, unikając zniszczeń, zostały oswobodzone przez wojska radzieckie.

sowaniach naukowych (prowadził je do 1495 r.). Wykładał zagadnienia związane z astronomią i komentował Arystotelesa [...] Wojciech z Pniew uzyskał także tytuł bakałarza praw (dekretów), najpóźniej w 1489 r. O jego zainteresowaniach intelektualnych świadczy także jeden z zachowanych kodeksów, przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej pod sygnaturą 2458. Ukoronowaniem kariery naukowej było wybranie go na rektora tejże uczelni (na kadencję 1500/1501). Natomiast w karierze duchownej warto odnotować godność kanonika kapituły św. Floriana w Krakowie. Zmarł 23 stycznia 1504 r.⁸

⁸ *Dzieje Pniew*, pod red. B. Polaka, Poznań 1998, s. 25–26.

Powrót do Polskich Ziem Zachodnich spowodował rozwój miasta, które znalazło się na rozwidleniu dwu bardzo ruchliwych dróg: do Szczecina i Berlina. W latach 1960–2010 zbudowano tu kilkaset domków jednorodzinnych i kilka bloków mieszkalnych. W 1999 r. oddano do użytku obwodnicę dróg nr 2 i nr 24, dzięki czemu ruch głównymi szosami skierowany został na pd. od centrum miasta.

Szkolnictwo ponadgimnazjalne obejmuje dwa zespoły szkół: im. E. Sczanieckiej (liceum, technikum, zasadnicza szkoła zawodowa) i Sióstr Urszulanek (liceum, technikum gastronomiczno-hotelarskie).

W ostatnich latach powstało w Pniewach kilka nowych zakładów produkcyjnych: wytwórnia urządzeń hydraulicznych duńskiej firmy AVK, wytwórnia desek do prasowania, regałów sklepowych, centrum logistyczne firmy Honda o europejskim zasięgu. Starszy rodowód ma powstała w 1951 r. spółdzielnia inwalidów „Postęp” produkująca wyroby z drewna i metalu.

► Pniewy, d. stacja pocztowa i zajazd (fot. Z.S.)

Imprezą kulturalną o zasięgu ogólnopolskim jest Festiwal Teatrów Ulicznych Dzieci i Młodzieży odbywający się co roku w maju.

Zwiedzanie miasta. Przy ul. Poznańskiej 11 znajduje się budynek starej **poczty**, wzniesiony ok. 1830 r., a w sąsiedztwie dawny **hotel i zajazd** z poł. XIX w., zwieńczony neorenesansową attyką i wieżą. Do końca XIX w. funkcjonował tu punkt zmiany koni pocztowych na trasie Poznań–Berlin, hotel i gospoda dla podróżnych.

Przy ul. Dworcowej 16 znajduje się **warsztat**, jeden z nielicznych w Polsce, zajmujący się rekonstrukcją starych powozów i budową nowych według dawnych wzorów, prowadzony przez inż. M. Bogajewicza. Tutaj zrekonstruowane zostały m.in. powozy dla licznych muzeów i powstały powozy-rekwizyty używane w filmach. Przy ul. Poznańskiej znajduje się nowy zakład, gdzie powstaje rocznie kilkadziesiąt stylowych pojazdów konnych dla odbiorców z całej prawie Europy. Przy ul. Dworcowej na **cmentarzu** wspólna mogiła 15 powstańców, poległych w 1919 r.

Marceli Motty tak pisał o stacji pocztowej w Pniewach:

„Na tych stacjach, czyli poprzągach, stało się pół godziny przynajmniej, często dłużej [...] Najlepsze stacje na tej drodze były w Gaju, Pniewach, Kamionnie i Gorzynie. W Pniewach, pamiętam, cieszyliśmy się zawsze na dobrą kawę – która po wszystkich innych stacjach była obrzydliwa – nie mniej jak na braminów, bajadery, słonie i tygrysy, palmy i świątynie w świetlnych kolorach na obiciu pasażerskiej izby przedstawione⁹”.

⁹ Motty M., *Przechadzki po mieście*, t. I, Warszawa 1957, s. 184.

w walkach pod Kamionną i Zbąszyniem. Przy narożniku ul. gen. Hallera i Międzychodzkiej stoi dom z XIX w., ozdobiony dwiema kolumnami przy wejściu. Na domu po przeciwnej stronie, przy ul. Poznańskiej, **tablica** z zarysem dziejów miasta. Na rozwidleniu ulic Mickiewicza i św. Wawrzyńca **pomnik** ku czci bojowników o wolność, ofiar hitleryzmu z lat 1939–45 (proj. J. Sobociński), odsłonięty 1 IX 1968 r.

Z dawnego starego miasta zachował się owalny układ głównych ulic, kwadratowy Rynek oraz niektóre domy z pocz. XIX w. Dawny układ miasta przypominają m.in. uliczki: Środkowa, Kowalska i Ogrodowa. Na domu przy Rynku 5 **tablica** upamiętniająca miejsce obrad Rady Ludowej Pniew, w 1918 r. oraz dowództwa oddziału powstańczego.

Od zach. strony do Rynku przylega **kościół św. Wawrzyńca**, zbudowany w XV w. w stylu gotyckim, na miejscu poprzedniego – najprawdopodobniej drewnianego. Pierwszy kościół istniał tu już zapewne w XII w. W pd. ścianie obecnej świątyni widnieje szereg dołków wywierconych w cegle (patrz tekst na poddruku).

► Pniewy, kościół pw. św. Wawrzyńca (fot. Z.S.)

W ostatnich latach kościół w Pniewach był restaurowany. Od pd. przylega doń kruchta z XVI/XVII w. z późnorenesansowym szczytem oraz pięciokondygnacyjna wieża. Wyposażenie wnętrza, w większości barokowe i rokokowe (ołtarze, ambona), pochodzi z okresu przebudowy kościoła po pożarze w 1772 r. Polichromia z 1951 r. pędzla Edmunda Jagielskiego. W ołtarzu głównym obraz wg Rubensa *Męczeństwo św. Wawrzyńca* (XVIII w.). Późnogotycka chrzcielnica z XV w. w kształcie kielicha. Dziedziniec kościelny otoczony jest kamiennym murem z dużą **bramą-dzwonnicą** z końca XVIII w.

Na pd. od Rynku przy ul. Św. Ducha wznosi się barokowy **kościół Św. Ducha**, zbudowany w 1783 r. Jest to dawny kościół szpitalny, stojący na przedmieściu lwóweckim, pierwotnie erygowany w 1425 r. Wyposażenie wnętrza rokokowe (m.in. ołtarz, ambona, krucyfiks). Naprzeciw kościoła Św. Ducha, na miejscu dawnego szpitala – przytułku dla bezdomnych (powstałego pierwotnie w XV w.), w przebudowanym budynku szpitala z XIX w. mieści się Pensjonat Seniora „Jutrzenka” i Ośrodek Pomocy Społecznej.

Dołki te są często spotykane w gotyckich kościołach Wielkopolski. Najwięcej jest ich w pd. ścianie kościoła w Pobiedziskach – ponad tysiąc. Są to pozostałości po tzw. świdrze ogniowym, służącym do krzesania obrzędowego ognia w Wielką Sobotę. Wg legend otwory te wywiercone zostały palcami przez pątników pokutujących w ten sposób za swoje grzechy, wg innych przekazów – przez średniowiecznych „pigularzy”, robiących z utartego proszku leki.

Dalej na pd., przy ul. Lwóweckiej, na skraju parku, położony jest **pałac**, zbudowany na miejscu starszego dworu po 1750 r. w stylu barokowym dla Władysława Szołdrskiego jako kopia pałacu w Czempiniu. Znacznie przebudowany w 1872 r. Od strony wsch. posiada 3 ryzality zwieńczone barokowymi szczytami z herbami; na środkowym herb Łódzia i błędna data budowy (1739 r., jest to data budowy pałacu w Czempiniu). Obecnie w pałacu mieści się Liceum Ogólnokształcące im. Emilii Szanieckiej. Przed pałacem dwa okazałe **cisy** i **popiersie** patronki szkoły. Na zach. od pałacu rozciąga się w stronę jeziora **park** miejski (pow. 20 ha) o założeniu krajobrazowym z końca XVIII w., w którym przeważają drzewa liściaste: lipy, buki, dęby i klony. Główna aleja parkowa wysadzana lipami doprowadza do stożkowatego **grodziska** z XI w., wysokości 4 m, zwanego „Szwedzkimi Górami”. Obok głównego stożka zachowały się fragmenty fosy. Średnica stożka u dołu wynosi 60 m, a u góry – 20 m.

Na skwerze naprzeciw pałacu postawiono w 1946 r. **obelisk**, upamiętniający żołnierzy radzieckich poległych w walkach o mia-

Prepozytura szpitalna w Pniewach

W przeszłości prepozytury szpitalne pełniły określone funkcje charytatywno-społeczne jako miejsca noclegowe dla podróżnych, schroniska dla ubogich oraz miejsca odosobnienia chorych. Często szpitale dysponowały własnymi dochodami, pochodzącymi z darowizn, czynszów, uprawianych gruntów itd. Szpital w Pniewach nie należał do instytucji bogato uposażonych. W 1511 r., niezależnie od poprzednich uposażeń, miał zapisane 600 zł na jednej z poznańskich kamienic,

sto. W sąsiedztwie dawny **kościół poewangelicki** z końca XIX w. o formach eklektycznych – od 1990 r., po odnowieniu, katolicki kościół parafialny św. Jana Chrzciciela. Dalej na pd., w miejscu dawnego zamku – pierwotnej siedziby właścicieli miasta – znajdują się **zabudowania folwarczne**. Jeszcze dalej na pd. przebiega obwodnica miasta z obiektami obsługi podróżnych (motel, restauracja). Przy ul. Międzychodzkiej, wiodącej w kierunku zach., wznosi się okazały – jak na Pniewy – budynek **młyna** sprzed ok. stu lat, zabytek budownictwa przemysłowego.

Dalej na zach., przy ul. U. Ledóchowskiej, położony jest kompleks budynków **klasztoru** Zgromadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego (tzw. szarych) – dom macierzysty Zgromadzenia. Zgromadzenie założyła w 1920 r. św. Urszula Ledóchowska (1865–1939). W Pniewach powstał z fundacji konsula norweskiego dom sierot, a później szkoła gospodarstwa domowego. Beatyfikacja U. Ledóchowskiej – pierwszy akt tego rodzaju na terenie Polski – nastąpiła w Poznaniu w 1983 r., podczas drugiej pielgrzymki Jana Pawła II do ojczyzny.

a w 1685 r. należał do niego cały łan roli w Pniewach, zapisany tego roku przez Marcina Lechę wraz z żoną Anną.

Utrzymywał się z dotacji i nadań właścicieli oraz bogatszych mieszczan. Według wizytacji z 1725 r., był umieszczony w drewnianym budynku, stosunkowo obszernym i znajdującym się w dobrym stanie. Posiadał 2 ogrzewane izby, 8 komór i sklep, a przy nim znajdowało się obszerne podwórze, ogród i 2 stodoły – jedna za ogrodem i druga przy domu proboszcza¹⁰.

¹⁰ *Dzieje Pniew*, pod red. B. Polaka, Poznań 1998, s. 34.

W kompleksie budynków mieści się **kaplica** Serca Jezusa, ufundowana w 1923 r., gruntownie przebudowana w latach 1982–85, o pięknym, nowoczesnym wystroju (proj. arch. Władysław Pieńkowski). W krypcie przy kaplicy sarkofag św. U. Ledóchowskiej. W celi św. U. Ledóchowskiej **izba pamiątek** po niej. Na dziedzińcu pomnik świętej (1984). W klasztorze przebywa ok. 130 sióstr. Prowadzą one także liceum i Technikum Gastro-nomiczno-Hotelarskie.

Św. Urszula Julia Ledóchowska

Założycielka Zgromadzenia Sióstr Urszulanek. Urodziła się 17 IV 1865 r. w Loosdorf w Austrii, w rodzinie polskiej. W 1883 r. rodzina zamieszkała w Lipnicy Murowanej nieopodal Krakowa. Mając 21 lat, Julia wstąpiła do klasztoru Urszulanek (tzw. czarnych, od koloru habitu) w Krakowie i przybrała imię zakonne Urszula. Zajęła się pracą pedagogiczną. W 1907 r. wyjechała do Petersburga, aby objąć kierownictwo internatu dla dziewcząt przy polskim gimnazjum. Wydalona z Rosji po wybuchu I wojny światowej, udała się do Szwecji, a następnie do Danii. Tu zorganizowała szkołę dla skandynawskich dziewcząt, a potem ochronkę dla sierot po emigrantach polskich. Zaangażowała się w działalność Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny, założonym przez Henryka Sienkiewicza, prowadziła wykłady dla społeczeństw skandynawskich na temat niepodległości Polski. W 1920 r. powróciła wraz z innymi siostrami zakonnymi do Polski i osiedliła się w Pniewach. Za aprobatą Stolicy Apostolskiej założyła Zgromadzenie Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego, zwanych popularnie urszulankami szarymi (od szarych habitów).

W pn. części miasta, przy ul. Wronieckiej, znajduje się **strzelnica** i budynek Bractwa Strzeleckiego, jeden z bardziej okazałych w kraju. Bractwo Strzeleckie, zwane też Kurkowym, powstało w Pniewach w 1698 r. Po przerwie od 1948 r., reaktywowane zostało w 1994 r.

Jez. Pniewy jest jednym z najwyższych położonych akwenów na Pojezierzu. Jego lustro (pow. 60 ha, głęb. 3 m) rozciąga się na wysokości 94 m n.p.m. Wypływa z niego rzeka Mogilnica, wpada-

Ideą zgromadzenia jest praca wychowawcza w duchu urszulańskim wśród młodzieży, szczególnie z uboższych warstw społeczeństwa. Zgromadzenie szybko się rozwijało, domy zakonne powstawały w różnych regionach kraju, od 1928 r. również we Włoszech, a później i we Francji. Matka Urszula formowała siostry do umiłowania Boga ponad wszystko, wymagając skromnego życia, służby społeczeństwu, szczególnie młodzieży i dzieciom. Celom tym służyły zakładane domy dziecka i szkoły. W uznaniu zasług matki Urszuli w działalności narodowej i społecznej w 1927 r. przybył do Pniew Prezydent RP Ignacy Mościcki, by wręczyć jej Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski.

Zmarła 29 V 1939 r. w Rzymie w opinii świętości. W czasie wizyty w Poznaniu w 1983 r. Jan Paweł II beatyfikował Matkę Urszulę. W 1989 r. zachowane ciało bł. Urszuli przewieziono z Rzymu do Pniew i złożono w sarkofagu w kaplicy domu macierzystego Zgromadzenia w Pniewach. W dniu 18 V 2003 r. Ojciec Święty Jan Paweł II w Rzymie aktem kanonizacji uznał Matkę Urszulę za Świętą.

- Pniewy, klasztor ss. Urszulanek, sarkofag św. Urszuli Ledóchowskiej (fot. Z.S.)

jąca pod Kościanem do Obry. Przy ul. Jeziornej (łączącej Rynek z ul. Międzychodzką k. klasztoru) znajduje się kąpielisko miejskie.

- Tel. nr kierunkowy 61, kod pocztowy 62-045, PKS – dw. autob. ul. Dworcowa (do Poznania 50 km, ok. 25 kursów; do Międzychodu 30 km; do Gorzowa, Szamotuł, Nowego

W klasztorze w Pniewach ostatnie lata życia spędził Władysław Czarnecki (1895–1983), wybitny urbanista i architekt, profesor politechnik w Poznaniu i Wrocławiu. Pochowany został na cmentarzu zakonnym, przy drodze do Łęczeczek.

Tomyśla i in.). Postój taxi, Rynek, tel. 291 17 72. Restauracja „Leonardo”, ul. Poznańska 1, tel. 61 291 10 32 (110 miejsc). Restauracja „Zacisze”, ul. św. Wawrzyńca 18, tel. 291 05 47. Kawiarnia „Anka”, ul. św. Wawrzyńca 21, tel. 291 22 16. Poczta, ul. Dworcowa 36, tel. 291 13 02. Ośrodek zdrowia, ul. Targowa 1, tel. 291 01 23. Przy szosie nr 2, 1,5 km w kierunku Poznania, bar „Mc Donald's”, tel. 293 60 16. Przy rozwidleniu dróg nr 92 i 24 na obwodnicy restauracja, hotel „Quartet”, ul. Lwówecka 22, tel. 291 22 51, 50 miejsc w pokojach 1–2-osobowych, stacja obsługi samochodów. Pomoc drogowa tel. 291 19 04. Posterunek Policji, ul. Poznańska 18, tel. 291 19 97. Urząd Miasta i Gminy, ul. Dworcowa 37, tel. 291 00 65.

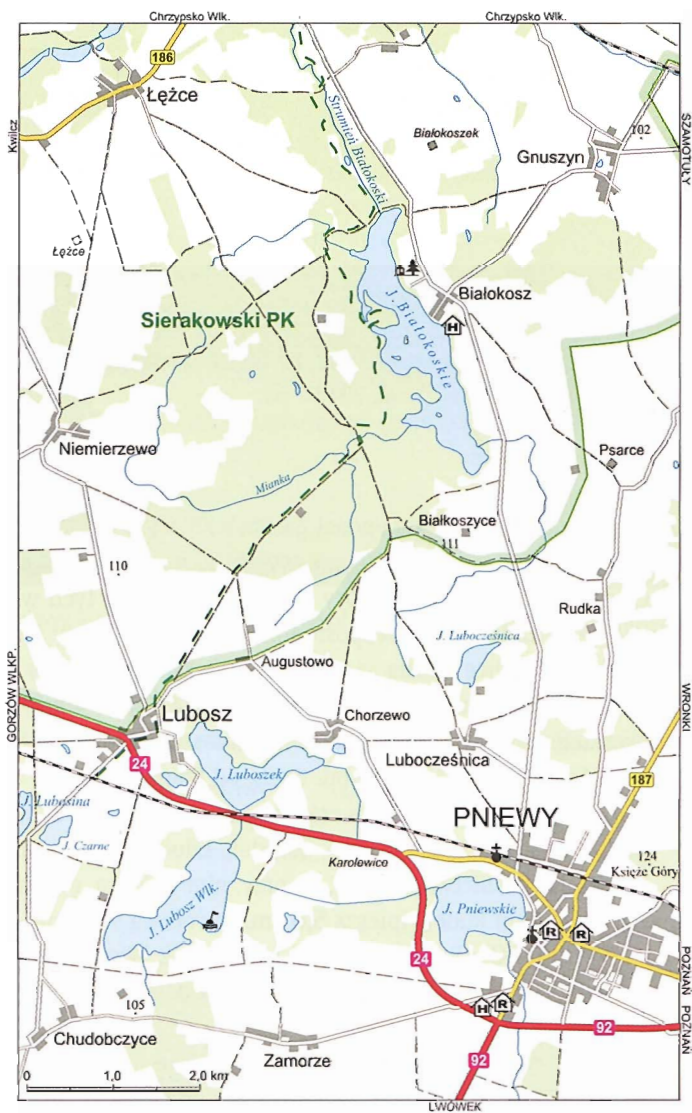
Okolice Pniew

Miasto położone jest nieopodal pasma wzniesień moreny czołowej. Okoliczne wzgórza osiągają wysokość ponad 120 m n.p.m. (Chełm – 131 m, Księża Góry – 124 m). Pasmem tych wzgórz przebiega dział wodny bezpośredniego dorzecza Warty i Obry. Najbliższe okolice miasta są bezleśne. Większe kompleksy leśne zaczynają się na zach. koło jezior Lubosz Wielki (ok. 4 km) i Białokoskiego (ok. 6 km). Ciekawsze lasy mieszane występują w dolinie Mogilnicy, ok. 5 km na pd. wsch. od Pniew.

2 km od centrum miasta, za obwodnicą szosy nr 92, w uroczysku Dąbrowa znajduje się Ośrodek Edukacji Przyrodniczo-Leśnej Nadleśnictwa Pniewy, a przy nim ścieżka edukacyjna „Szlakiem Kani Rudej” (piesza 5,6 km, rowerowa 9,9 km).

WYCIECZKI: Do Lubosza, nad jez. Lubosz Wielki, szlak P-1; nad Jez. Białokoskie – 6 km na pn. zach. i dalej szlakiem P-2 do Łęczeczek.

Poza zasięgiem przewodnika: do grodziska i rezerwatu „Las Grądowy nad Mogilnicą” (fragmenty pięknego lasu liściastego o charakterze naturalnym) – 4,5 km na pd. wsch.

► Okolice Pniew, część północno-zachodnia

Prusim

Wieś 2 km na pn. od szosy nr 24 Poznań–Gorzów, położona w ładnej okolicy przy przesmyku między jeziorami **Młyńskim** (pow. 18 ha, głęb. 18 m) i **Kuchennym** (pow. 32 ha, głęb. 8 m).

Stara wieś, z której pochodzi znany w 1386 r. Michał Prusimski. W rękach Prusimskich wieś pozostawała do końca XVIII w. Ostatnia właścicielka majątności prusimskiej Urszula Prusimska była żoną Adama Turny, uczestnika wojen napoleońskich. Na przełomie XVIII i XIX w. Prusim stanowił własność Roberta Taylora, wojskowego komendanta garnizonu Poznania. W 1. poł. XIX w. przeszedł w ręce niemieckiej rodziny von Reiche. W pd. części wsi znajduje się zespół dworsko-folwarczny z **dworem** z 2. poł. XVIII w., przebudowanym w końcu XIX w., oraz budynkami gospodarczymi wzniesionymi z kamieni polnych, w tym spichrzem z 1844 r. (przy wejściu na teren zespołu). W 2009 r. rozpoczęto zakrojoną na szeroką skalę adaptację zespołu na elegancki ośrodek wczasowo-konferencyjny „Olandia”. Pierwszy etap będzie zakończony pod koniec 2010 r. (hotel ok. 50 miejsc, restauracja, park). W drugim etapie powstanie tu skansen budownictwa ołęderskiego.

Na pn. od folwarku, na skraju lasu, budynek dawnej rządcówki z 1906 r., obecnie leśnictwo.

W centrum wsi stoi kopia armaty z pocz. XIX w., postawiona sumptem jednego z miłośników Prusimia. Na rozwidleniu dróg do Ławicy i Chalina (naprzeciw kąpieliska) relikty dawnego cmentarza ewangelickiego i wiekowe lipy oraz tuje.

Nad Jez. Młyńskim kąpielisko strzeżone, a na pn. od jeziora kolonia prywatnych domków letniskowych oraz ośrodek wczasowy Kolumny Transportu Sanitarnego w Poznaniu.

Przez Prusim przechodzi szlak czerwony z Kwilcza do Zatomia P-23, szlak żółty z Kamionnej przez Ławicę do Zatomia P-20 i P-25 oraz nieznakowany – do Sierakowa P-24, a także Szlak Powstań Narodowych 1769–1919.

- PKS – przyst. przy szosie nr 24 (do Poznania, Międzychodu i in.); ośrodek wczasowy „Babie Lato” (15 miejsc, tel. 605 578 855); nad Jez. Młyńskim kąpielisko, pole namiotowe, bar.

Przytoczna

Duża wieś (2400 mieszk.) przy szosie nr 24 Pniewy–Gorzów. Położona nad jez. Przytoczno (19 ha, głęb. 6 m). Siedziba Urzędu Gminy, w powiecie międzychodzkiem.

Zakłady produkcji wyrobów z tworzyw sztucznych, m.in. okien, ogrodniczych podłoży kwiatowych.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1393 r. W ciągu wieków stanowiła własność różnych rodów szlacheckich. Pierwszymi właścicielami byli Stoszowie. W czasie II wojny światowej znajdował się tu obóz jeńców francuskich, pracujących na roli w miejscowym majątku. Do 1945 r. we wsi przetrwała grupa ludności polskiej. W parku parterowy **dwór** z poł. XVIII w., rozbudowany o piętrowe skrzydło w pocz. XX w. Dwór kryty mansardowym dachem z lukarnami. W drzewostanie parku krajobrazowego (pow. 10,5 ha) z poł. XVIII w., przekształconego w XIX w., wyróżnia się kilka dorodnych dębów o obw. do 550 cm. Na skraju parku **dom kultury** w przebudowanym na ten cel, w 1975 r. dawnym kościele ewangelickim. Nad jeziorem neoromański **kościół** Trójcy Świętej z lat 1870–71, z wysoką ceglana wieżą. Wewnątrz ołtarz główny z obrazami Trójcy Świętej z XIX w. Przy szosie do Skwierzyny **pomnik** żołnierzy II Armii WP, odsłonięty w 1978 r.

Starsza część wsi rozciąga się nad jeziorem (m.in. domy o konstrukcji szachulcowej z końca XIX w. i pocz. XX w.). W części zach., przy szosie do Skwierzyny, osiedle mieszkaniowe i obiekty wzniesione ok. 1975 r. dla mającego wówczas siedzibę w Przytocznej jednego z największych w Polsce kombinatów PGR „Goraj” (pow. 20 tys. ha). Przy szosie do Pniew budynki zbudowane ok. 1975 r. fermy dla prawie tysiąca krów, wówczas jednej

z największych w kraju; obecnie w części fermy prowadzona jest hodowla dżdżownic.

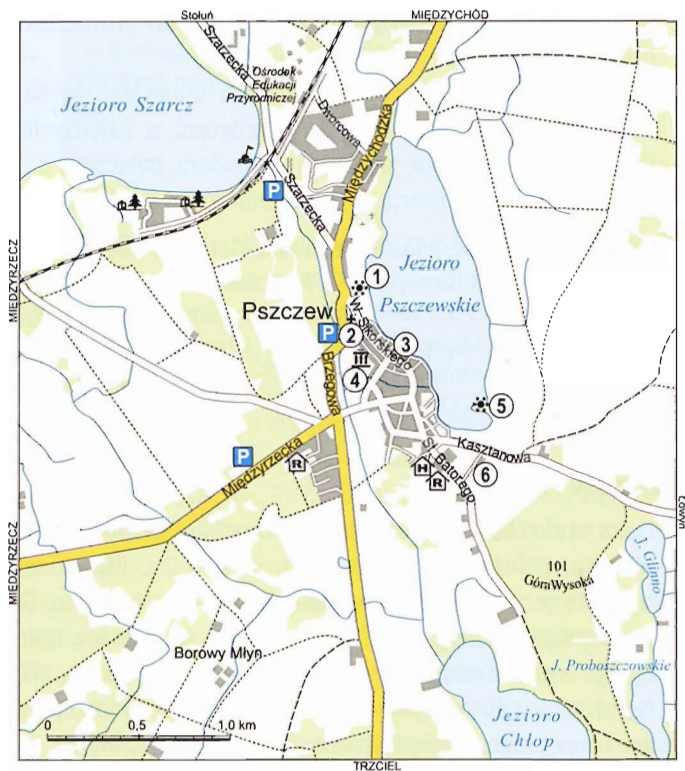
W Przytocznej i okolicznych wsiach uprawiane są na dużą skalę pomidory, dostarczane do przetwórci w Międzyzgodzie. W sierpniu obchodzone jest Święto Pomidora, połączone z „bitwą pomidorową” i degustacją zupy „pomidorowej przytoczańskiej”.

- PKS – przyst. (m.in. do Poznania, Gorzowa, Międzyzgodu). Schronisko Turystyczne GOK ul. Główna 42, 40 miejsc, tel. 95 749 43 35. Restauracja, hotel „Gama”, ul. Główna 39 (szosa nr 24), tel. 95 749 37 72 (10 miejsc w hotelu). Poczta, kod pocztowy 66-340, tel. 95 749 30 14. Urząd Gminy, tel. 95 749 43 10.

Pszczew

Duża wieś (1900 mieszk.), dawniej miasto, dziś miejscowość letniskowa, położona w rymnie jeziornej nad Jez. Miejskim (zwanym też jez. Kochle), w pobliżu dwóch innych jezior: Szarcz, przylegającego od pn., i Chłop – od pd. Nad osadą dominuje od pd. wysokie wzgórze, wznoszące się 101 m n.p.m. (Wysoka Góra). Linia kolejowa Międzyzgod–Międzyrzecz (tylko przewozy towarowe). Szosy Międzyrzecz–Gorzyczo (do szosy nr 24), do Łowynia, Trzciela i Szarcza. Siedziba Urzędu Gminy w powiecie międzyrzeckim województwa lubuskiego.

Od zamierzchłych czasów długa rynna jeziorna, ciągnąca się od Kopanicy koło Wolsztyna aż prawie po Wartę, stanowiła znaczącą przeszkodę naturalną w komunikacji. Tylko kilka miejsc nadawało się do przeprawy. Jednym z nich był przesmyk między jeziorami Chłop i Miejskim w Pszczewie. Tędy wiódł we wczesnym średniowieczu trakt, zwany frankfurckim lub lubuskim. Tędy wędrowali kupcy ze wsch. na zach., tędy wiele razy wdzierały się do Polski zaborcze wojska. Najstarsze odkryte tu ślady pobytu człowieka pochodzą sprzed ok. 6 tys. lat. Ślady osadnictwa ciągłego w Pszczewie i jego najbliższej okolicy sięgają czasów rzymskich –

► Pszczew. Schemat planu miejscowości

- 1 – grodzisko „Góra Wieżowa”, 2 – kościół pw. św. Marii Magdaleny, 3 – promenada nadjeziorna, 4 – Muzeum „Dom Szewca”, 5 – półwysp Katarzyna (fragm. dawnego grodu), 6 – skansen pszczelarski

II w n.e. W odkrytej osadzie z tego okresu znaleziono pozostałości świadczące o wytopie żelaza (tzw. dymarki, czyli prymitywne piece hutnicze). Istniał wówczas w Pszczewie znaczący ośrodek hutniczy, wytwarzający żelazo z rudy darniowej. Odkryto też piec z kamieni polnych, służący do uszlachetniania stali. Produkcja żelaza trwała tu nieprzerwanie ponad tysiąc lat – od II do XII w.

Prowadzone w latach 1956–59 prace wykopaliskowe pozwoliły odtworzyć system obronny, zabezpieczający przejście przez li-

nię jezior. Główną warownią był gród na półwyspie wrzynającym się w Jez. Miejskie od wsch. (dziś półwysp Katarzyna). Otoczony był wałem drewnianym, wzmocnionym dodatkowo drewnianym zasiekami. Przy grodzie tym powstało podgrodzie, którego miesz-

Polacy spod znaku Rodła

Traktat wersalski w 1920 r. oderwał od Wielkopolski ziemie położone na pograniczu, w okolicach Złotowa, Piły, Międzyrzecza, Babimostu i Wschowy. W dużej części tych ziem zamieszkiwała ludność polska, m.in. w Pszczewie i sąsiednich wsiach. Mimo petycji ludności terenów tych nie włączono do Polski. Oderwani od Macierzy Polacy w celu obrony ojczystego języka i zagwarantowania praw mniejszości narodowej zrzeszyli się w Związku Polaków w Niemczech (ZPwN). Związek skupiał członków w 5 tzw. dzielnicach. Pogranicze stanowiło V Dzielnicę z siedzibą władz w Złotowie. W 1923 r. powstały koła ZPwN w Pszczewie i Szarczu. W 1933 r. jako znak ZPwN przyjęto Rodło, którego symbolikę tak objaśniano: „Znak wiernej rzeki Wisły, kolebki narodu polskiego i znak królewskiego Krakowa, kolebki kultury polskiej – oto nasze Rodło, które nie jest ani herbem ani godłem, ale znakiem łączności z całym narodem polskim i jego duszą”. 8 III 1938 r. odbył się w Berlinie Kongres Polaków w Niemczech, który uchwalił 5 „Prawd Polaków”:

1. Jesteśmy Polakami.
2. Wiara Ojców naszych jest naszą wiarą.
3. Polak Polakowi Bratem.
4. Co dzień Polak narodowi służy.
5. Polska Matką naszą, o Matce nie wolno mówić źle.

W Pszczewie powstały też inne organizacje polskie, działał polski Bank Ludowy, w kościele śpiewano pieśni w języku polskim. Do utrzymania polskości przyczyniło się wielu ofiar-

kańcy trudnili się hutnictwem. Gród istniał zapewne od IX (lub X) do XII w. Zniszczeniu uległ najprawdopodobniej podczas wyprawy wojennej Fryderyka Rudobrodego w 1157 r., która dotarła aż pod Poznań. Drugi gród wznosił się wśród łąk między Jez. Miej-

nych obywateli działających w organizacjach narodowych. Po wybuchu II wojny światowej duża część działaczy została aresztowana, była prześladowana. Niektórzy zginęli zamordowani przez hitlerowców. Do najwybitniejszych działaczy należeli:

Wiktor Górny (1913–43). Urodzony w Stołuniu k. Pszczewa. Ukończył gimnazjum w Międzychodzie i studia w Poznaniu. Działał w ZPwN, organizował wycieczki do Polski. Powołany do armii niemieckiej, posądzony o szpiegostwo, osadzony w obozie koncentracyjnym zginął w 1943 r. Na cmentarzu w Stołuniu znajduje się jego symboliczny grób.

Stanisław Knak (1903–59). Urodzony w Zielomyślu. Po ukończeniu szkół był nauczycielem w szkołach k. Śmigła, a w 1929 r. został nauczycielem w Podmoklach Wielkich k. Babimostu. Działał w ZPwN. W latach 1945–54 był kierownikiem Szkoły Podstawowej w Pszczewie.

Kazimierz Kowalski (1882–1962). Pochodził z Zawiercia. Po ślubie z córką polskiego rolnika prowadził gospodarstwo w Szarczu. W 1904 r. współorganizował Towarzystwo Robotników Polskich w Pszczewie, w którym działał do 1939 r. Aktywnie uczestniczył w ruchu kulturalnym, propagował czytelnictwo prasy i książek polskich. Był prezesem koła ZPwN w Pszczewie do 1939 r. i członkiem Rady Nadzorczej Banku Ludowego. Wywieziony do obozu koncentracyjnego. Po wyzwoleniu działał społecznie w Pszczewie. Odznaczony m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski (OOP).

Sylwester Misiewicz (1896–1945). Urodzony w Szarczu w rodzinie rolników. W 1923 r. był jednym z organizatorów koła ZPwN i jego aktywnym działaczem, organizatorem wy-

skim i Jez. Szarcz. Również i przy nim istniało podgrodzie, stanowiące zwarty kompleks osadniczy. Grody tworzyły bardzo ważne ogniwo w systemie obronnym pierwszych władców Polski. Na zapleczu Pszczewa, na pd., istniały grody broniące przejścia w Ry-

cieczek do Polski. Aresztowany w 1941 r., zamordowany w obozie koncentracyjnym.

Waleria Misiewicz (1901–87). Pochodziła z rodziny chłopskiej z Szarcz. Była aktywnym członkiem ZPwN i Towarzystwa Młodzieży Polskiej. Prowadziła szkolenia rolnicze, bibliotekę polską w domu parafialnym w Pszczewie. Odznaczona Krzyżem Kawalerskim OOP.

Feliks Paździorek (1874–1955). Urodzony w Pszczewie. Mistrz szewski. Działał w Towarzystwie Robotników w Pszczewie i Banku Ludowym. W 1919 r. aktywnie uczestniczył w działaniach na rzecz przyłączenia Pszczewa do Polski. Od 1923 r. był prezesem Koła ZPwN w Pszczewie. Mieszkał i prowadził warsztat szewski w rodzinnym domu przy Rynku w Pszczewie, dziś stanowiącym muzeum Dom Szewca. Prześladowany przez hitlerowców, został usunięty z rodzinnego domu. W 1945 r. został burmistrzem Pszczewa, a następnie prowadził warsztat szewski aż do śmierci w 1955 r.

Ignacy Paździorek (1878–1940). Młodszy brat Feliksa. Również mistrz szewski. Aktywny działacz narodowy. Aresztowany przez hitlerowców, osadzony w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu. Schorowany, zwolniony z obozu zmarł w Pszczewie.

Ludwik Wittchen (1871–1940). Urodzony w Pszczewie w rodzinie osiadłej tu w XVIII w. Współorganizował ZPwN w Pszczewie, był przedstawicielem mniejszości polskiej w sejmiku powiatowym w Międzyrzeczu. Aresztowany w 1939 r., osadzony w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu i tam zamordowany.

bojadach. Na zach. od warowni pszczewskich powstał i rozwinął się w X w. ważny gród Piastów – Międzyrzecz. Pomimo zniszczenia grodu w XII w. Pszczew nie stracił na znaczeniu. W XIII–XV w. istniała osada obronna nad Jez. Miejskim, której pozostałością jest grodzisko przy plebani. Trakt lubuski jeszcze przez długie wieki właśnie tutaj przekraczał bagnistą rynną jeziora. Dopiero od poł. XX w. główna szosa – dziś nr 92 – wiedzie przez Trzciel, od 2011 r. dalej na pd. biec będzie autostrada A2, a linia kolejowa od końca XIX w. przecina rynną jezior w Zbąszyniu.

Pierwsza wzmianka o Pszczewie pochodzi z 1256 r. Stanowił on wówczas własność biskupów poznańskich. W 1288 r. Pszczew otrzymał prawa miejskie magdeburskie (najwcześniej ze wszystkich miast Pojezierza). W końcu XIII w. w wyniku podziału diecezji poznańskiej na 3 archidiaconaty utworzono archidiaconat pszczewski, obejmujący zach. część diecezji, złożony z 60 parafii i sięgający aż po Odrę. Szkoła istniała w mieście od 1640 r., a szpital założył w 1566 r. biskup poznański Adam Konarski. W końcu XVIII w. miasto liczyło 580 mieszkańców. Pszczew stanowił własność biskupów poznańskich do końca XVIII w. Po drugim rozbiórce Polski dobra pszczewskie zajął rząd pruski, sprzedając je księciu Hohenzollernom. W poł. XIX w. miasto liczyło 1810 mieszkańców. Pobudowanie głównych linii kolejowych i dróg bitych omijających Pszczew przyczyniło się do regresu i utraty praw miejskich w 1945 r.

Pszczew, znajdujący się na zach. rubieży Wielkopolski, był szczególnie narażony na napór germanizacyjny. W celu przeciwstawienia się mu w 1877 r. założono tu polski Bank Ludowy, który działał do 1939 r. Działały też polskie organizacje społeczne i kulturalne. Do 1920 r. Pszczew znajdował się w granicach Wielkopolski, dopiero traktat wersalski oderwał go od Macierzy i przydzielił do Niemiec. Przed II wojną światową Pszczew był jednym z ośrodków polonijnych na terenie tzw. Pogranicza. Również okoliczne wsie zamieszkiwała ludność polska. W 1923 r. powstało w Pszczewie koło Związku Polaków w Niemczech.

Pszczew, położony na przedpolu potężnego hitlerowskiego systemu fortyfikacyjnego Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, wyzwolony został w czasie błyskawicznego manewru radzieckiej 1. armii pancernej gwardii gen. M. Katukowa 29 I 1945 r.

Dziś Pszczew jest spokojną miejscowością, która ożywia się latem, wraz z napływem wczasowiczów i turystów. Oprócz rolnictwa ludność znajduje tu zatrudnienie w kilku niedużych zakładach przemysłowych, m.in. drzewnych i odzieżowych. Od 1994 r. w drugiej połowie lipca odbywa się Jarmark Magdaleński – impreza folklorystyczna o zasięgu ponadlokalnym, z bogatym programem kulturalnym i handlowym. W Pszczewie odbywają się też Plenery Dużej Rzeźby w Drewnie. Ich plony – okazałe postacie wyrzeźbione w drewnie – zdobią Pszczew i inne miejscowości gminy.

Zwiedzanie

Proponowana trasa zwiedzania obejmuje centrum Pszczewa, dawnego miasta. Przy końcu podano informacje o obiektach położonych poza tą trasą. Początek i koniec trasy przy kościele św. Marii Magdaleny, nieopodal którego znajduje się obszerny parking dla samochodów osobowych i autobusów (dojazd od strony obwodnicy). Długość trasy ok. 3 km, czas zwiedzania ok. 1,5–2 godz.

Kościół św. Marii Magdaleny wznosi się na niewysokim wzgórzu, przy ul. Sikorskiego. Pierwsza świątynia istniała najprawdopodobniej już w XII w. Położona była przy obecnej drodze do Świechocina. W 1446 r. biskup poznański Andrzej z Bni-na (fundator wielu kościołów w Wielkopolsce) wznosił nową budowlę w stylu gotyckim. Po zniszczeniu w latach 1632–54, biskup Andrzej Szołdrski postawił kolejną świątynię. W końcu XIX w. za sprawą ks. proboszcza Władysława Enna kościół został gruntownie odrestaurowany i rozbudowany, otrzymał wówczas formy późnorennesansowe.

Jednonawowe wnętrze mieści częściowo barokowe wyposażenie i obrazy z XVII w. W ołtarzu głównym kopia obrazu MB Ro-

kitniańskiej. W prawym bocznym przedsionku kościoła znajduje się tablica pamiątkowa ku czci mieszkańców Pszczewa, poległych na frontach I wojny światowej. Na tablicy znaczna przewaga polskich nazwisk. Przy kościele **park**, pozostałość założenia parkowo-cmentarnego z XVIII w. Wśród nielicznych zachowanych nagrobek ks. Władysława Enna.

Po przeciwnej stronie ulicy **dwór-plebania** z XVIII w., przy nim okazała lipa o obw. 490 cm, licząca ok. 350 lat. Na pd. **dom** (ul. Sikorskiego 13), w którym w latach 1877–1939 mieścił się polski Bank Ludowy. Fakt ten upamiętnia tablica.

◀ Pszczew, kościół pw. św. Marii Magdaleny (fot. Z.S.)

Władysław Enn

Ksiądz, działacz patriotyczny. Urodzony 26 grudnia 1845 r. w Gnieźnie w niezamożnej rodzinie rzemieślniczej. Już w szkole średniej związany był z działalnością patriotyczną. Po ukończeniu seminarium w Poznaniu podjął pracę duszpasterską jako wikariusz w Kostrzynie k. Poznania. Za propagowanie idei narodowych skazany w 1873 r. przez sąd w Środzie na karę grzywny, a później relegowany z parafii. Zagrożony uwięzieniem, rozpoczął tajną pracę duszpasterską jako tzw. ksiądz misyjny. W 1875 r. wyjechał do Berlina, a później do Belgii, Francji i Wielkiej Brytanii. Po powrocie do kraju, mimo prześladowań ze strony władz zaborczych, podjął tajną pracę duszpasterską w Wielkopolsce, a następnie w środowiskach polonijnych w Niemczech. W 1887 r. arcybiskup gnieźnieńsko-poznański po zabiegach u władz niemieckich, powołał ks. Enna na proboszcza parafii pszczewskiej. W Pszczewie stał się bardzo aktywnym działaczem organiza-

Od kościoła wąską ulicą przechodzimy na pd., na **Rynek**. Stanowi on centrum dawnego miasta. Kształt wydłużonego prostokąta narzucony został przez warunki naturalne (od zach. miasteczko otoczone było podmokłymi łąkami, od wsch. jeziorem). Pośrodku Rynku stoi w otoczeniu lip **figura** św. Józefa, ustawiona w 1899 r. przez ludność polską jako dowód patriotyzmu po wzniesieniu niemieckiego pomnika cesarza Wilhelma. Naprzeciw budynku Urzędu Gminy pamiątkowy **głaz**, położony w 1964 r. w celu uczczenia bohaterów poległych w walkach o polskość. Dom nr 19, zwany **Domem Szewca**, zbudowany w XVIII w., odrestaurowano w latach 1981–84 na cele muzealne (muzeum czynne latem pn.–pt. 9.00–17.00, sob., niedz. 10.00–14.00, w innych terminach po zgłoszeniu, tel. 95 749 23 22).

Od 1910 r. dom stanowił własność rodziny Paździorków – szewców i polskich działaczy narodowych. Drewniany, kryty gontem. Wewnątrz autentyczne wyposażenie mieszkania i warsztatu szewca z pocz. XX w. Ekspozycja obejmuje także plon lokalnych wykopalisk archeologicznych, dzieje Pszczewa ze szczególnym uwzględ-

cji polskich. Należał do Towarzystwa Pomocy Naukowej im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu i Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Opracowywał modlitewniki dla ludności i pisał liczne artykuły do prasy religijnej. Podjął też dzieło gruntownej przebudowy i rozbudowy kościoła w Pszczewie, w wyniku których świątynia otrzymała formy późnorenesansowe. Zmarł w 1908 r. w wieku 63 lat. Pochowany został na przykościelnym cmentarzu. Płytę nagrobną ufundował jego wieloletni przyjaciel, wielki społecznik i patriota – symbol wielkopolskiej pracy organicznej, ks. Piotr Wawrzyniak.

nieniem starań mieszkańców o utrzymanie polskości przed 1939 r. oraz widoki dawnego Pszczewa na fotografiach i pocztówkach.

Ul. Poznańska, biegnąca od Rynku na pd., ma zabudowę z przełomu XIX i XX w. Przy odchodzącej w prawo ul. Międzyrzeckiej naprzeciw stacji benzynowej stoi budynek przebudowany z dawnej **bóżnicy** z poł. XIX w. Idąc dalej na pd. ul. Zamkową, mijamy po prawej stronie ukrytą wśród starych drzew **figurę** św. Wojciecha z 1774 r., upamiętniającą miejsce dawnego kościoła. Na pd. krańcu miejscowości na wzniesieniu położone są zabudowania dawnego folwarku. Drzewostan znajdującego się tu **parku** (o pow. 10,4 ha) z przełomu XVIII i XIX w. jest bardzo urozmaicony. Rosną tu wiązy, dęby, lipy, modrzewie, topole, płatan. **Dwór** z 1. poł. XIX w. (przebudowany w 1955 r.). Nieopodal dworu do 1965 r. stał neogotycki kościół ewangelicki, wzniesiony sto lat wcześniej przez niemieckich właścicieli dóbr pszczewskich. Fakt ten upamiętnia **głaz** z tablicą pamiątkową (2006). Dawny **zespół dworsko-folwarczny** jest obecnie adaptowany na ośrodek konferencyjno-wczasowy. Obecnie dysponuje m.in.

► Pszczew, muzeum – Dom Szewca (fot. Z.S.)

20 miejscami noclegowymi (w dawnej gorzelni) i bogatą ofertą imprez (tel. 500 210 412). W kierunku zach. widoczna jest **Góra Szubienicza**, wznosząca się w widłach dróg do Trzciana i Międzyrzecza. Z niej rozległy widok na Pszczew i okolicę.

Idąc od folwarku drogą dalej na pd., można dojść po 1,5 km nad jez. Chłop. Skręcając z ul. Poznańskiej (przed zabudowaniami folwarku) w lewo w ul. Kasztanową, zgodnie z nazwą wysadzaną grubymi kasztanowcami, dojdziemy do prywatnego **skansenu pszczelarskiego** Tadeusza Bryszkowskiego (czynny 8–20, tel. 95 749 13 62). Interesująca ekspozycja dotycząca pszczół i pszczelarstwa, m.in. kolekcja uli (a w niej ule koszki – ze słomy, ule wycięte z pni, ul „wielorodzinny” dla 6 rodzin pszczelich).

Po przeciwnej stronie ulicy uroczy budynek Leśnictwa Pszczew i początek leśnej ścieżki przyrodniczo-edukacyjnej. Ścieżka długości 5 km stanowić może trasę oddzielnej wycieczki. Wiedzie nad jeziora Miejskie, Cegielniane, Proboszczowskie, Chłop i wraca do Pszczewa. Nieco dalej, przy rozwidleniu dróg, **Wzgórze Św. Wojciecha** – miejsce cmentarza ewangelickiego; znajdują się tam stare **nagrobki** – krzyże żeliwne z XIX w. oraz pamiątkowy głaz „Umarłym ku pamięci” z 1996 r. Idąc od tego

Szkoła oszustów

W pn. części miasta, przy ul. Międzychodzkiej, obok dawnego tartaku działała niespotykana gdzie indziej szkoła oszustów i złodziei, założona na pocz. XIX w. Adeptów tych profesji kształcono w zakresie oszustw, włamań, kradzieży kieszonkowych oraz umiejętności posługiwania się złodziejskimi narzędziami i sztuczkami. Drugim wydziałem „uczelnii” była produkcja specjalistycznych narzędzi do włamań

miejsca drogą polną na pn., można dojść do **półwyspu Katarzyna**, wrzynającego się w Jez. Miejskie. Tutaj znajdowało się stare **grodzisko** pszczewskie. Do dziś widoczne są tam zagłębienia – pozostałości po pracach archeologicznych z 1956 r.

Od półwyspu wracamy do ul. Kasztanowej, a następnie idziemy na pn. promenadą nad Jez. Miejskim. Ładne widoki na jezioro. **Jez. Miejskie**, zwane też Kochle, ma pow. 69 ha i głęb. 18 m. Promenada doprowadza do położonego za plebanią stożkowatego **grodziska** – pozostałości grodu z IX–XI w., a później siedziby obronnej biskupiego urzędnika w XIII–XV w. Na stożkowatym nasypie znajdował się prawdopodobnie drewniany budynek, otoczony wałem i palisadą. Średnica tego stożka u podstawy wynosi ok. 40 m, wysokość nad taflą jeziora – ok. 20 m. Na szczyt stożka prowadzi droga w kształcie ślimacznicy. Grodzisko nazywane jest „Górą Wieżową”. Z jego wierzchołka roztacza się rozległy widok na jezioro. Od grodziska promenadą lub ul. Sikorskiego powracamy do kościoła i parkingu – punktu wyjściowego trasy zwiedzania.

Obiekty poza trasą zwiedzania. Ok. 1 km na pn. zach. od centrum Pszczewa położone jest jez. Szarcz. Dojście – dojazd ul. Sikorskiego i za szkołą w lewo ul. Szarzęcką.

i kradzieży. Eksportowano je nawet do Ameryki. Absolwenci „uczelnii” działali w XIX i na pocz. XX w. na terenie prawie całych ówczesnych Niemiec. Niejaki Daniel Pinkus okradł kasę na zamku w Koźminie, inny absolwent skutecznie okradł kasy miejskie. Około 1930 r., w czasie rewizji po kradzieży dokonanej w Berlinie, łup w postaci złotych monet przechowywano w garnkach pod gotującymi się ziemniakami. Po 1945 r. „uczelnia” nie wznowiła działalności.

W tej części Pszczewa położone są: dawne przedmieście Jeziernik, dawna stacja i linia kolejowa Międzychód–Międzyrzecz (zbudowana w 1887 r., przewozy pasażerskie zawieszono w 1994 r.) oraz jez. Szarcz, nad którym rozłożyły się główne ośrodki wczasowe Pszczewa.

Jezioro (pow. 170 ha, głęb. 14,5 m) ma bardzo dobre warunki do kąpiel. Przy pd. brzegu jeziora (na lewo od ul. Szarzeckiej) położone jest kąpielisko miejskie oraz ośrodki wczasowe „Jeziorak” i „Wodnik”. Ok. 300 m dalej, przy ul. Szarzeckiej znajduje się zbudowana w 1999 r. siedziba dyrekcji Pszczewskiego Parku Krajoobrazowego i Ośrodek Edukacji Przyrodniczej. W ośrodku znajduje się sala konferencyjna, pokoje noclegowe dla ok. 20 osób, sala ekspozycyjna, lapidarium, ogród dendrologiczny oraz punkt informacyjny Parku (tel. 95 749 16 01).

- Tel. kierunkowy 95, kod 66-330. Urząd Gminy, ul. Rynek 13, tel. 749 11 40. Informacja turystyczna w Gminnym Ośrodku Kultury, ul. Poznańska 27, tel. 749 23 10. Poczta, ul. Poznań-

► Pszczew, kąpielisko nad Jez. Szarcz (fot. Z.S.)

ska 23, tel. 749 11 31. PKS – przyst. przy obwodnicy k. kościoła (do Międzychodu 20 km, do Międzyrzecza 15 km, Poznania 100 km), tel. 749 25 21. Noclegi w ośrodkach wczasowych: nad jez. Szarcz: „Jeziorak” tel. 749 12 78 (IV–X, 100 miejsc – domki, kąpielisko, sprzęt), „Wodnik”, tel. 749 11 93 (VI–X, 125 miejsc – domki, kąpielisko, sprzęt); „Karina” – 4 km od Rynku, tel. 749 10 71 (budynek murowany, cały rok 160 miejsc, domki kempingowe, kąpielisko, sprzęt, konie, restauracja). Inne: Restauracja, motel „Przystań”, ul. Międzyrzeczka 20, tel. 749 12 66, 7 miejsc noclegowych, „Folwark Pszczew”, ul. Stefana Batorego 11, tel. 500 210 412, 40 miejsc noclegowych, obiekt w rozbudowie.

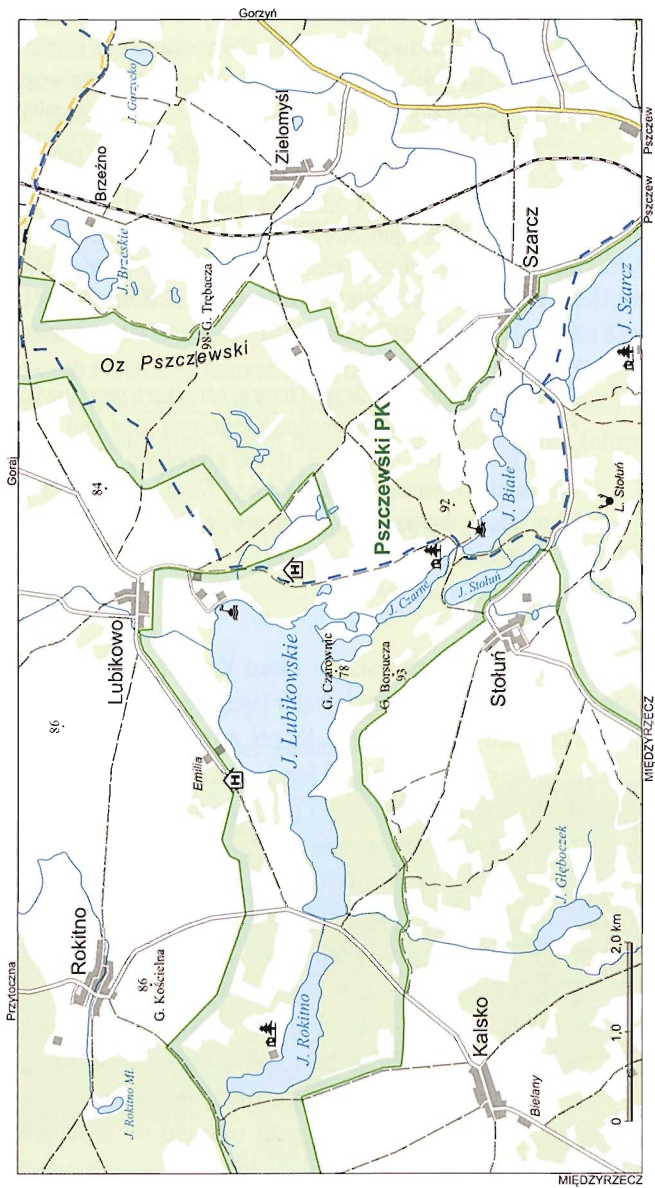
W sezonie letnim jadłodajnie i bary w ośrodkach wczasowych.

- Obiekty noclegowe w okolicach Pszczewa (2–4 km) m.in.: Borowy Młyn, tel. 749 10 61, domki szeregowe, 100 miejsc, jadłodajnia, Kemping „Tęcza”, Borowy Młyn, tel. 749 12 15, 12 miejsc w domkach, pole namiotowe. Ponadto liczne kwatery agroturystyczne.

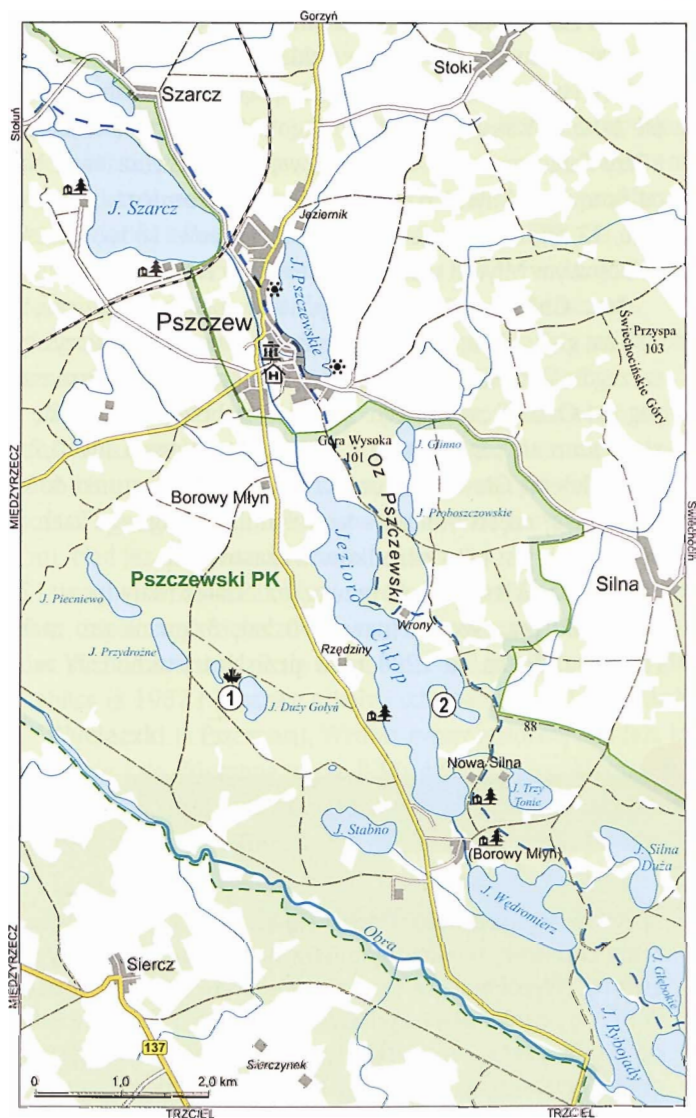
Okolice Pszczewa

Wchodzą w skład Pszczewskiego Parku Krajobrazowego. Urozmaicone występowaniem licznych jezior i wzgórz, m.in. ciągnącego się z pn. na pd. Ozu Pszczewskiego. Ku pn. zach. rozpościera się długa rynna jeziorna: od jez. Szarcz do Jez. Lubikowskiego. Na pd. jeziora ciągną się do Trzciela, do doliny Obry. Największe jest jez. Chłop; we wsch. części położone są niewielkie jeziora: Cegielniane i Proboszczowskie (ok. 2 km od Pszczewa), a w części zach., w większym kompleksie leśnym – Gołyń Wielki i Gołyń Mały, Przydrożne i Pięćniewo (ok. 3–5 km). W odległości 5 km na wsch. wznosi się pasmo wysokich wzgórz – Świechocińskie Góry (103 m n.p.m.).

Borowy Młyn. Osada 6 km na pd. od Pszczewa, nad strumieniem łączącym jez. Chłop z jez. Wędromierz. Wzmiankowana w 1564 r. Znajdował się tutaj młyn wodny – własność biskupów poznańskich. Pod Borowym Młynem odkryto w 1956 r. osadę wczesnośredniowieczną z IV lub V w. n.e., rozwijającą się od

▲ Okolice Pszczewa, część północno-zachodnia

- Okolice Pszczewa, część południowa
 1 – rezerwat „Jeziora Goleńskie”, 2 – półwysep „Jelenia Głowa”

XII w. i zniszczoną prawdopodobnie równocześnie z Pszczewem. Znalaziono tu drobne wyroby szklane (sprowadzone z dalszych okolic), ceramikę oraz tzw. kloce dymarkowe, świadczące o wytopie żelaza. W sąsiedztwie Borowego Młyna, nad jeziorami Chłop i Trzy Tonie, położone są zakładowe ośrodki wczasowe. Na pd. od Borowego Młyna rozciąga się **jez. Wędomierz** (pow. 74 ha, głęb. 12 m), na zach. zaś jez. Trzy Tonie (pow. 18 ha, głęb. 9 m). W Borowym Młynie sezonowe ośrodki wczasowe.

Jez. Chłop. Największe z jezior w okolicy Pszczewa, pow. 228 ha, głęb. 23 m, dł. 4,2 km, szer. do 1 km. Malowniczy akwen; szczególnie ciekawy jest brzeg wsch., przy którym wznoszą się pagórki Ozu Pszczewskiego. Z pd.-wsch. brzegu wrzyna się w jezioro szeroki, pagórkowaty i zalesiony **półwysep** (dł. 0,7 km), zwany Jelenią Głową. Jezioro ma bardzo dobre warunki do kąpielii. W dużej części otoczone jest lasami. Przy brzegu zach. i pd. położonych jest kilka **ośrodków wczasowych**.

Szarcz. Wieś na zach. brzegu jez. Szarcz Mały (pow. 12 ha), na pn. od **jez. Szarcz** (pow. 170 ha), 3 km na pn. zach. od Pszczewa. Znana od 1288 r., w przeszłości wchodziła w skład

Leon Pinecki

Sportowiec, patriota. Urodził się w 1892 r. w Stofuniu, wybitny zapaśnik, trzykrotny mistrz świata i pięciokrotny mistrz Europy. Wyróżniał się wzrostem – 203 cm – i potężną siłą. Pomimo że miał obywatelstwo niemieckie (tereny te oderwał od Polski traktat wersalski), L. Pinecki manifestował swą polskość, występując w ringu w stroju z białym orłem na piersi. Ostatnie lata życia spędził w Łagowie. Tam zmarł w 1949 r. i tam na cmentarzu znajduje się jego grób.

klucza dóbr biskupich w Pszczewie. W końcu XIX w. i do 1939 r. Szarcz był jednym z głównych ośrodków polskości w tej części Wielkopolski, znajdującej się pod władzą niemiecką. W okresie międzywojennym działało tu koło Związku Polaków w Niemczech. W mieszkaniach prywatnych odbywały się zebrania i obchody rocznic narodowych, w których brali udział przedstawiciele Związku z Berlina i konsulatu polskiego z Piły. Od 1904 r. mieszkał w Szarczu Kazimierz Kowalski (1882–1962), wieloletni prezes pszczewskiego koła Związku Polaków w Niemczech.

Zespół zabudowań folwarcznych, skromny dwór i relikty parku z końca XIX w., na łące potężny **dąb** o obw. 640 cm.

Stołuń. Wieś 6 km na zach. od Pszczewa, 2 km na pd. od Jez. Lubikowskiego. W sąsiedztwie Stołunia trzy inne mniejsze jez.: 1 km na pn. Czarne (pow. 17 ha, głęb. 4 m), od wsch. Stołuń (pow. 21 ha, głęb. 8 m) i 1 km na wsch. Białe (pow. 56 ha, głęb. 6 m). Nad jez. pola namiotowe.

Na cmentarzu symboliczny **grób** Wiktora Górnego (1913–43), działacza patriotycznego, zamordowanego przez hitlerowców. W Stołuniu urodził się Leon Pinecki. Upamiętniają go **głaz** z tablicą (z 1987 r.), nazwa szkoły i izba pamięci w tejże szkole.

Wycieczki (z Pszczewa). Wzdłuż rynny jeziornej nad Jez. Lubikowskie i do Wierzbna, szlak P-37; do Borowego Młyna i nad jez. Pięćniewo, szlak okrężny P-38; wzdłuż jezior: Chłop, Wędromierz, Rybojady, Wielkie do Trzciana, szlak niebieski, bardzo ciekawy, 18 km (poza zasięgiem tego przewodnika).

Z Pszczewa wychodzą też 3 znakowane, okrężne szlaki kolarskie: K-7, K-8 i K-9.

Radusz

Nieistniejąca dziś duża wieś w Puszczy Noteckiej. Położona była ok. 10–12 km na pn. wsch. od Międzychodu, przy trakcie do Kwiejc. Założona jako wieś olęderska w 1700 r. przez Opalińskich z Sierakowa. Pierwsi niemieccy osadnicy przybyli z Dolnego Ślą-

ska, obejmując wykarczowane i odwodnione tereny. W połowie XVIII w. liczba mieszkańców wynosiła ok. 200 osób. Później liczba ta systematycznie wzrastała, osiągając w końcu XIX w. 600 mieszkańców i 124 gospodarstwa. Na terenie wsi powstały trzy karczmy, kościół ewangelicki, szkoła, poczta, kuźnia i cmentarz. Radasz był w tym czasie zamożną, największą wsią na terenie Puszczy Noteckiej. Gospodarstwa były duże, obejmowały do 100 ha ziemi. Po 1920 r. część mieszkańców wyjechała do Niemiec, a ich gospodarstwa zajęli Polacy. Na terenie wsi powstała placówka polskiej Straży Granicznej. W czasie II wojny światowej w 1940 r. wysiedlono z Radasza Polaków, dwa lata później podjęto decyzję o likwidacji wsi. Niemieckich gospodarzy przesiedlono do innych miejscowości, przyznając im gospodarstwa zabrane Polakom. Teren wsi zaczęto zalesiać, a duży przyległy obszar Puszczy przeznaczono na rejon łowiecki dla wyższych rangą dygnitarzy hitlerowskich. Część zabudowań rozebrano. Po wojnie dawni mieszkańcy Radasza już tu nie wrócili. Pozostałe zabudowania rozebrano (m.in. z cegieł rozbiórkowych tu pozyskanych rozbudowano szkołę nr 2 w Międzychodzie). Tereny przekazano Lasom Państwowym, dokończono zalesianie łąk i pól. Pozostały tylko części przyziemia i fundamenty budynków. Złodzieje rozkradli metalowe elementy z cmentarza, a ostatnio wywożone są ociosane kamienie z cokołów budynków. Coraz mniej jest śladów dawnej wsi. Gdzieniegdzie w sąsiedztwie dróg rosną zdziczałe drzewa owocowe, krzaki bzu, kasztanowce, klony – ostatnie pamiątki po ludnej niegdyś wsi.

W 2007 r. staraniem Nadleśnictwa Międzychód i grona miłośników historii z Międzychodu, ze Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Ziemi Międzychodzkiej, w dawnym budynku leśnictwa Mokrzec z 1890 r. (przy pd. krańcu dawnego Radasza) otwarto Izbę Pamięci wsi Radasz. Zgromadzono w niej pamiątki po mieszkańcach, dokumenty, sprzęt domowy, fotografie, mapy. Zwiedzanie Izby możliwe po uprzednim uzgodnieniu z Nadleśnictwem Międzychód, tel. 95 748 20 91.

Przy **szkółce leśnej**, na pd. od Izby Pamięci, początki dwóch tras rowerowych „Śladami Radusza”: żółtej – długości 14 km i niebieskiej – długości 23 km, wiodących przez teren dawnej wsi, m.in. przy reliktach zabudowy.

Rokitno

Wieś, miejscowość pielgrzymkowa, w sąsiedztwie pagórków morenowych i lasów, przy szosie z Międzyrzecza do szosy nr 24 (3 km), nieopodal Przytocznej. Ok. 2,5 km na pd. położone jest **jez. Rokitno** (pow. 62 ha, głęb. 10 m) i zach. kraniec Jez. Lubickowskiego (patrz hasło).

W 1378 r. wieś przeszła na własność klasztoru w Zemsku (później w Bledzewie) po zamianie za wsie Muchocin i Radgoszcz koło Międzychodu. Od tego czasu aż do 1810 r. stanowiła własność klasztoru cystersów. Nazwa wsi pochodzi prawdopodobnie od nazwy wierzby-rokity. Według tradycji parafia utworzona została tu w XII w.; w dokumentach wymieniana jest od XIV w., kiedy to z fundacji biskupa poznańskiego zbudowano drewniany

► Rokitno, kościół pw. MB Rokitniańskiej (fot. Z.S.)

kościół. Do 1923 r. parafia rokitniańska należała do archidiecezji poznańskiej, obecnie należy do diecezji zielonogórsko-gorzowskiej. Kościół z obrazem NMP jest głównym miejscem kultu maryjnego w tej diecezji, nosząc nazwę Sanktuarium Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej. Jest ono odwiedzane przez ok. 300 000

Obraz MB Rokitniańskiej

Znajdujący się w ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej, zwany obrazem MB Cierpliwie Słuchającej, ma długą i ciekawą historię. Wiele fragmentów dziejów obrazu nie jest wyjaśnionych. Według badań Zygmunta Dolczewskiego z Muzeum Narodowego w Poznaniu¹¹ obraz jest fragmentem większego dzieła, powstałego ok. 1500 r. Został wycięty prawdopodobnie z powstałego w Niderlandach obrazu (przedstawiającego być może Boże Narodzenie) pędzla mistrza Rogera van der Weydena lub jego naśladowcy. Obraz namalowany temperą na desce ma obecnie wymiary 40x28 cm, przedstawia popiersie Marii z prawego profilu z odstłoniętym prawym uchem – stąd obecna nazwa MB Cierpliwie Słuchającej. Nad głową Marii znajduje się korona z herbem papieskim, poświęcona w Rzymie przez Jana Pawła II w 1989 r. Poniżej twarzy umieszczono ażurowy srebrny ryngraf ze złotym Orłem Królewskim na czerwonej tarczy. Obraz zakryty jest srebrną sukienką z białym orłem na piersi, który przetrwał cały okres okupacji niemieckiej.

¹¹ Dolczewski Z., *Cudowny obraz NPM z Rokitna. Próba odtworzenia historii*. „Kronika Wielkopolski” nr 1 (129). Poznań 2009, s. 72–86.

pielgrzymów rocznie. Uroczystości odpustowe odbywają się 3 maja, 15 sierpnia, w niedzielę po 8 września i w pierwszą niedzielę października.

Kościół MB Rokitniańskiej położony jest na niewysokim pagórku we wsch. części wsi. Obecna świątynia została zbudowa-

Na początku XVII w. obraz znajdował się w diecezji kujawskiej. Od 1665 r. w schedzie po matce otrzymał go opat bledzewski Jan Kazimierz Opaliński. Wcześniej zapewne obraz towarzyszył Piotrowi Opalińskiemu w walkach ze Szwedami w czasie potopu, a później w wyprawie do Danii. J. K. Opaliński umieścił dzieło w kościele klasztorным w Bledzewie, a w 1669 r. przeniósł do drewnianego jeszcze kościoła w Rokitnie. W 1670 r. komisja powołana przez biskupa poznańskiego uznała obraz za cudowny. Rok później król Michał Korybut Wiśniowiecki polecił przeniesienie obrazu do Warszawy. Obraz towarzyszył królowi w podróży do Lublina, gdzie przypisano mu uśmierzenie buntu szlachty. Jako wotum pojednania ozdobiono wówczas obraz ryngrafem z Orłem Królewskim. Z Warszawy obraz powrócił do Rokitna w triumfalnej procesji przez diecezję poznańską. Obraz szczęśliwie przetrwał czasy zaboru pruskiego i II wojny światowej. MB Rokitniańska jest obecnie patronką diecezji zielonogórsko-gorzowskiej, a obraz w kościele celem licznych pielgrzymek. Kopie obrazu zdobią wiele kościołów w Polsce m.in. w Katedrze Poznańskiej (w kaplicy Górków). Najbardziej znaną kopią obrazu z Rokitna jest – również uznany za cudowny – obraz MB Bolesnej Królowej Polski w Starym Licheniu.

wana w latach 1746–56 według planów Karola Marcina Frantza (1712–55, polskiego budowniczego, m.in. autora przebudowy pałacu w Rydzynie oraz kościołów w Lesznie, Krotoszynie i Gościkowie). W 2002 r. Jan Paweł II podniósł kościół w Rokitnie do godności bazyliki mniejszej.

Świątynia jest budowlą trójnawową, halową z kopułą. Otoczona ceglany murem z XVIII w., przypominającym fortyfikacje. Fasadę frontową zdobią dwie stosunkowo niskie, klasycystyczne wieże, nakryte prostymi hełmami. Wnętrze kościoła, odnowione w ostatnich latach, ma bogate wyposażenie, utrzymane w stylu późnobarokowym. Wystrojowi kościoła przydaje bogactwa piękna polichromia z lat 1756–62, przedstawiająca m.in. w medalionach przy filarach przy ołtarzu głównym wizerunki czterech Wielkich Ojców Kościoła: św. Hieronima, św. Augustyna, św. Grzegorza i św. Ambrożego, pośrodku na kopule sceny biblijne, a na filarach postacie czterech ewangelistów.

W głównym ołtarzu znajduje się obraz *Madonna Rokitniańska* szkoły niderlandzkiej z XVI w. – dar Jana Opalińskiego, opata cystersów z Bledzewa.

Po bokach ołtarza widnieją postacie polskich świętych. Na prawej ścianie wiszą drzwiczki, ozdobione herbem Łódzia. Stalle w prezbiterium – ozdobione m.in. tymże herbem – są XVII-wiecznym dziełem brata Hilariona z Poznania, twórcy sławnych stalli w Sierakowie. W rokokowych ołtarzach bocznych obrazy i rzeźby z XVIII, XIX i XX w. W stylu rokokowym wykonane są ambona, chrzcielnica i organy (dzieło Piotra Zeydlera z Lwówka z XVIII w.). Ławki i konfesjonały są współczesne, gdyż pochodzące z XVIII w. zostały zniszczone w 1945 r.

W sąsiedztwie kościoła znajduje się Diecezjalny **Dom Rekolekcyjny** (poświęcony w 1983 r.), z ładną kaplicą o nowoczesnym wystroju, **Dom Pielgrzyma** oraz rozległy, zagospodarowany parkowo **teren pielgrzymkowy**. Są tam liczne obiekty kultu religijnego oraz pamiątki. Nieopodal ołtarza polowego, w przyziemiu znajduje

się **Muzeum Diecezjalne**, w którym można oglądać eksponaty związane z historią Rokitna, diecezji oraz wybitnych księży (przechowywane są tam m.in. sutanna i buty Jana Pawła II oraz pamiątki związane z biskupem gorzowskim Wilhelmem Plutą), szaty i naczynia liturgiczne, portrety trumienne. W sąsiedztwie olbrzymi **głaz narzutowy** (masa ok. 35 t., obwód ok. 10 m, czerwony granit skandynawski), położony w tym miejscu w 1997 r. na pamiątkę pielgrzymki Jana Pawła II do Gorzowa. Nieopodal **lipa** – pomnik przyrody z figurą Matki Bożej Fatimskiej. Wokół placu stacje Drogi Krzyżowej oraz liczne **kaplice** wzniesione w latach 90. XX w., m.in. Jezusa Miłosiernego, MB Ostrobramskiej (pomniejszona kopia Ostrej Bramy w Wilnie), wzgórze Golgota, kaplica Narodzenia Pana Jezusa, grotta MB z Lourdes oraz drewniany, liczący ponad sto lat dom przeniesiony z okolic Dorohuska (poświęcony pamięci Pierwszych Polskich Męczenników, którzy według tradycji w 1003 r. ponieśli męczeńską śmierć w pustelni pod Międzyrzeczem).

Na pd. od świątyni, już poza terenem kościelnym, znajduje się **Dom Pomocy Społecznej** (dawny klasztor ss. Boromeuszek), w którym przebywają dzieci specjalnej troski. Przy ul. Pocztovej **dom** z pocz. XX w. (częściowo szachulcowy) i pozostałości **parku** z lipami o obwodach do 610 cm i dębami do 450 cm.

Przy pd. krańcu wsi wznosi się pagórek – **Kościelna Góra** (86 m n.p.m.). Również na pd. od wsi położone są zbudowane w ostatnich latach stacje **Kalwarii Rokitniańskiej**. 2 km na pd., wśród lasów, już na terenie należącym do Pszczewskiego Parku Krajobrazowego, położone jest **jez. Rokitno**. Przy brzegu pn. kąpielisko i ośrodek wczasowy. W odległości 2,5 km na pd. wsch. od wsi dochodzi zach. kraniec **Jez. Lubikowskiego**. 2 km na wsch. od Rokitna, przy drodze do Lubikowa, znajduje się barokowa **kaplica** NMP z poł. XVIII w. Pierwsza kaplica w tym miejscu zbudowana została w 1671 r. w celu przyjęcia wracającego z Warszawy obrazu MB Rokitniańskiej przed uroczystym wprowadzeniem do kościoła w Rokitnie.

Przy szosie 24 rozlewnia płynnych gazów firmy Shell.

- PKS – przyst. przy szosie nr 24 (do Poznania i Gorzowa) oraz we wsi (do Międzyrzecza i Krobielewa). Poczta, kod 66-341. Schronisko młodzieżowe w szkole, czynne latem. Dom Pielgrzymy – 90 miejsc noclegowych, jadłodajnia, tel. 95 749 30 43.

Przy szosie 24,3 km od Rokitna znajduje się w kamiennych d. budynkach folwarcznych „kombinat” gastronomiczno-hotelarski „Auto Port” (duża restauracja, bar, hotel – 36 miejsc i... żywy krokodyl), tel. 95 749 44 30. Stacja benzynowa.

Ryżyn

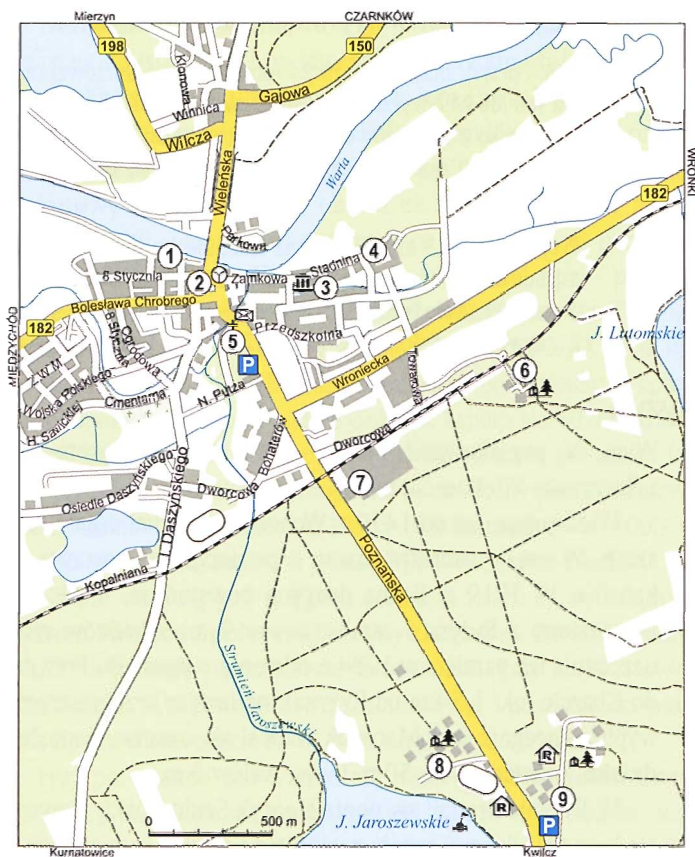
Wieś w pagórkowatej okolicy przy szosach Lutom–Kaczin i Chrzypsko Wielkie–Sieraków.

Wieś znana jest od 1419 r. Wchodziła w skład dóbr sierakowskich. W czasie zaborów znana z patriotycznej postawy mieszkańców. W 1919 r. liczna drużyna powstańcza. 4 XI 1939 r. wywieziono z Ryżyna i zamordowano 9 mieszkańców wsi. Dla uczczenia ich pamięci w 1984 r. odsłonięto **pomnik**. Przy drodze do Charcic (ok. 1,5 km od Ryżyna), na lewym brzegu strumienia wypływającego z jez. Maciejak wznosi się owalne, wklęsłe **grodzisko**, o średnicy ok. 50 m i wys. wałów 5 m.

W Ryżynie urodził się poeta Henryk Szulczyński, piewca Tatr. Na budynku dawnej szkoły znajduje się tablica pamiątkowa.

Sieraków

Miasto nad Wartą, przy pd. skraju borów Puszczy Noteckiej, w sąsiedztwie kilku jezior, ok. 6200 mieszkańców, pow. 14,1 km². Węzeł dróg lokalnych, m.in. do Międzychodu, Wronek, Kwilcza (Poznania), linia kolejowa Szamotuły–Międzychód (tylko ruch towarowy na odcinku do Międzychodu). Siedziba Urzędu Miasta i Gminy, lokalny ośrodek przemysłowy z dużą hutą szkła i zakładami mięsnymi. Najciekawsza pod względem krajoznawczym

► Sieraków. Schemat planu miasta

- 1 – dawny kościół ewangelicki, 2 – rynek, pl. Powstańców Wielkopolskich, 3 – Muzeum Zamek Opalińskich, 4 – Stado Ogierów, 5 – kościół pw. NMP Niepokalanie Poczętej, 6 – Ośrodek Wczasowy „Wrzos”, 7 – Huta Szkła Sieraków, 8 – Ośrodek TKKF, 9 – Ośrodki Zakładowe i OWiR

miejscowość i centrum ruchu turystycznego na Pojezierzu. Piękne i urozmaicone okolice, liczne znakowane szlaki turystyczne.

Z dziejów. Znajdźiska archeologiczne z terenu obecnego Sierakowa i okolic dowodzą pobytu człowieka w tych stronach

już w środkowej epoce kamienia – mezolicie (ok. 8000–5000 lat p.n.e.). W epoce brązu, w okresie kultury łużyckiej, zaludnienie było tu dość znaczne, o czym świadczą grodziska i cmentarzyska w sąsiedztwie obecnego miasta.

W okresie wczesnośredniowiecznym rozwój grodu związany był z jego usytuowaniem przy przeprawie przez Wartę traktu handlowego, wiodącego z Poznania do Drezdenka i dalej do Szczecina. Data lokacji miasta ginie w pomroce dziejów. Do niedawna przyjmowano, że Sieraków stał się miastem przed 1388 r. Według nowszych badań jest rzeczą bardzo prawdopodobną, iż Sieraków otrzymał prawa miejskie od króla Kazimierza Wielkiego w 1335 r. za sprawą Maćka Borkowica.

Z Maćkiem Borkowicem związane jest założenie w Sierakowie w poł. XIV w. klasztoru augustianów. Była to jedna z pierwszych lokacji klasztoru augustiańskiego w Polsce. Klasztor ten istniał do czasów reformacji, do końca XVI w.

Do 1400 r. właścicielką Sierakowa była córka Maćka Borkowica – Wichna. Od tych czasów znany jest herb miasta – głowa jelenia – wywodzący się z rodowego herbu Borkowiców – Napiwoń. Nazwa miasta pochodzi od rodowego gniazda Borkowiców – wsi Sierakowo k. Kościana. W XV w. Sieraków przeszedł w ręce Zarembów, a następnie Nałęczów.

Maćko Borkowic (zm. 1360), wojewoda poznański od 1346 r., był bliskim współpracownikiem króla Kazimierza Wielkiego. Później jednak, poróżniony z władcą, stanął na czele buntu szlachty wielkopolskiej i został skazany na banicję. Po powrocie do kraju (1357 r.) nie zaprzestał działalności przeciw królowi, za co został ukarany śmiercią głodową w lochach zamku w Olsztynie k. Częstochowy.

Miasto nie miało murowanych obwarowań, otoczone było prawdopodobnie wałami ziemnymi. Dobrogost Nałęcz w 1423 r. obdarzył miasto prawem pobierania myta z mostu na Warcie. W tym czasie przy kościele parafialnym istniała szkoła. Absolwenci szkoły sierakowskiej często udawali się po naukę do Krakowa, na Uniwersytet Jagielloński.

Gimnazjum w Sierakowie w XVII w.

W gimnazjum sierakowskim były trzy klasy, z tym, że nauka trwała pięć lat (w trzeciej klasie uczniowie studiowali trzy lata). Pierwsza klasa była rokiem wstępnym do właściwej szkoły i ćwiczone tam w poprawnym czytaniu i pisaniu w języku ojczystym. W klasie drugiej rozpoczynała się już nauka gramatyki łacińskiej. Oprócz poprawnego mówienia po łacinie, drugoklasiści zaznajamiali się z arytmetyką i muzyką. Uczono ich również dziejów starożytnych i ojczystych. W trzyletniej klasie trzeciej dominowała retoryka, ale co ciekawe, że po ukończeniu tejże uczniowie zaznajamiali się z elementarnymi wiadomościami z astronomii, geologii, fizyki, a także wiedzy o człowieku (anatomii, fizjologii itp.). Przy lekcjach z geografii i historii posługiwano się mapami (!). Nauka religii przeniesiona była do kościoła. W ostatnim roku studiów elewi mieli przygotować się do praktycznego udziału w życiu obywatelskim. A więc prócz ćwiczeń retorycznych położono nacisk na naukę historii Polski (podręcznikiem był: *Florus Polonicus* Pastoriusa) i wiadomości z prawa ojczystego¹².

¹² Sajkowski A., *Krzysztof Opaliński wojewoda poznański*, Poznań 1960, s. 127.

W 1416 r. Władysław Jagiełło odnowił magdeburskie prawa miejskie. Na wyprawę przeciw Krzyżakom w 1458 r. Sieraków był zobowiązany do wysłania 6 żołnierzy. Na pocz. XVI w. Sieraków był siedzibą jednej z pięciu głównych komór celnych skarbu królewskiego w Wielkopolsce. Wcześniej – w 1450 r. – miasto stało się na 120 lat własnością zamożnego rodu Górków. Uriel Górka

Krzysztof Opaliński

Wojewoda poznański, poeta, polityk. Był synem wojewody poznańskiego Piotra Opalińskiego. Urodzony w Sierakowie w 1609 r., studiował w Kolegium Lubrańskiego w Poznaniu, a następnie we Włoszech. W lutym 1632 r. został posłem na sejm, a od 1637 r. był wojewodą poznańskim. W imieniu króla posłował do Paryża. Dwa lata później odkupił od brata Łukasza dobra sierakowskie i poróżniony z dworem królewskim osiadł w Sierakowie. Brał udział w wojnach kozackich i moskiewskich. W Sierakowie założył szkołę średnią, popierał uczonych i literatów, udzielał pomocy arianom i braciom czeskim. W 1650 r. wydał *Satyry albo przestrogi dla naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące*, później parokrotnie wznawiane. Dzieło to, należące do klasyki polskiej literatury XVII w., przyniosło Opalińskiemu dużą popularność. W lipcu 1655 r. wraz z wojewodą kaliskim Andrzejem Grudzińskim poddał Wielkopolskę Szwedom pod Ujściem. Za czyn ten obwołano go zdrajcą i sprzedawczykiem.

Zmarł we Włoszakowicach w grudniu tego samego roku. Pochowany w kościele w Sierakowie. Obecnie sarkofag z jego doczesnymi szczątkami znajduje się w krypcie zamku sierakowskiego.

zbudował w nim szpital i kościół Św. Ducha. Później przez 21 lat Sieraków należał do Jakuba Rokossowskiego i jego syna Jana.

W 1591 r. nabył miasto wraz z dobrami obejmującymi 14 wsi kasztelan rogoziński Jan Opaliński. Okres panowania Opalińskich należał do szczególnie pomyślnych w dziejach miasta. Sieraków zawdzięcza im wiele fundacji i budowli. W poł. XVII w., istniały tu drukarnia oraz teatr, w 1649 r. zostało otwarte gimnazjum, z którym współpracował wybitny pedagog czeski Jan Amos Komeński. W Sierakowie Krzysztof Opaliński napisał *Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące*. Zamek sierakowski, przebudowany na renesansową rezydencję, stał się siedzibą Opalińskich. Tutejszy dwór należał do najbardziej okazałych w Polsce. Wysoki poziom osiągnęła szkoła założona staraniem Krzysztofa Opalińskiego.

W 1749 r. kolejnym właścicielem miasta został Henryk Brühl – minister i główny doradca króla Augusta III. Po jego śmierci Sieraków przeszedł na własność Mikołaja Gartenberga-Sadogórskiego.

Okres panowania Augusta III nie był pomyślny dla miasta. Niszczyły je przemarsze wojsk, kontrybucje, pożary. W końcu XVIII w. liczyło ok. 1200 mieszkańców. W tym czasie właścicielem Sierakowa został Łukasz Bniński. W 1793 r. Sieraków był jednym z dwóch miast w Wielkopolsce (wraz z Kargową), gdzie wkraczające w czasie drugiego rozbioru Polski wojska pruskie napotkały zbrojny opór.

W końcowej fazie wojen napoleońskich, 14 lutego 1813 r. rozegrała się w Sierakowie bitwa między wojskami rosyjskimi (kozakami) a 17. Pułkiem Ułanów Brygady Litewskiej dowodzonej przez generała księcia Romualda Giedroycia. Kozacy atakowali od strony pn., z Wielenia. Po sforsowaniu skutej lodem Warty opanowali miasto. Straty ułanów były duże: 150 zabitych, gen. Giedroyc i wielu żołnierzy dostało się do niewoli. Po ataku wycofujących się z Poznania Francuzów Rosjanie opuścili na krótko Sieraków, przechodząc na zach. i po paru dniach dotarli do Berlina.

Szalejący w 1817 r. pożar prawie całkowicie zniszczył zabudowę miasta. W 1832 r. po raz ostatni zmieniło ono właściciela,

przechodząc w ręce króla pruskiego. W 1829 r. założono w Sierakowie stado ogierów. Wiek XIX w. był okresem intensywnej akcji germanizacyjnej w mieście i okolicy. Akcja ta w mieście nie przyniosła spodziewanych przez Niemców rezultatów, lecz w okolicy powstało wiele majątków i gospodarstw niemieckich. Zryw z 1848 r. został stłumiony, natomiast w 1919 r. uformował się w Sierakowie oddział powstańczy, który przy pomocy powstańców z Pniew i Szamotuł oswobodził miasto, a następnie wziął udział w walkach pod Kolnem oraz Zatomiem.

Z chwilą pobudowania głównych linii kolejowych z pominięciem Sierakowa upadła jego rola jako ośrodka handlowego. Powstałe w 2. poł. XIX w. niewielkie obiekty przemysłowe: wapieniki, kopalnie węgla brunatnego i cegielnie nie spowodowały rozwoju miasta proporcjonalnie do rozwoju innych znaczniejszych ośrodków. Na pocz. XX w. Sieraków miał ok. 3000 mieszkańców. Liczba ta zmniejszyła się nieco po I wojnie światowej.

Stefan Kowalczyk

Żołnierz, powstaniec wielkopolski. Urodzony 22 XII 1896 r. w rodzinie piekarza w Sierakowie. Uczył się w Poznaniu i Królewcu. Służbę wojskową odbył w armii niemieckiej. Na wieść o powstaniu przybył 2 I 1919 r. do Sierakowa. Zajął się organizacją sił powstańczych, a po wyzwoleniu Sierakowa został komendantem miasta. Później został mianowany dowódcą oddziału stacjonującego w Ławicy, działającego na odcinku frontu od Zatomia do Kamionny. Za działalność bojową otrzymał Krzyż Powstania Poznańskiego „Za waleczność”. Po powstaniu wybrał dalszą karierę wojskową. W 1920 r. walczył na froncie wschodnim, m.in. pod Kijowem i Warszawą.

W okresie międzywojennym miasto spełniało funkcje usługowo-handlowe. W latach 30., wraz z rozwojem ruchu lotniskowego i turystycznego, zaczęło zyskiwać rangę popularnej miejscowości wczasowej. Nad Jez. Jaroszewskim powstał duży ośrodek przysposobienia sportowego. Od 1943 r. istniał tu Inspektorat AK „Zachód”, koordynujący działalność konspiracyjną na terenie 7 powiatów pn.-zach. Wielkopolski. Został on zlikwidowany przez hitlerowców w wyniku aresztowań 8 VIII 1944 r. Działania wojenne w 1945 r. ominęły miasto.

Miasto współczesne. Centrum miasta rozłożyło się na terasie rzecznej, na lewym brzegu Warty. Na brzegu prawym, za szeroką doliną rzeki, wcinając się w teren Puszczy Noteckiej, rozbudowuje się przedmieście Piaski. Pd. krańce miasta sięgają jezior Jaroszewskiego i Lutomskiego, nad którymi rozwinęły się ośrodki wczasowe. Sieraków jest najbardziej znaną miejscowością wczasową Wielkopolski. Powstały po 1960 r. duży obiekt wczasowy nad Jez. Jaroszewskim ma bogatą infrastrukturę turystyczno-

▶▶▶ Otrzymał Order Virtuti Militari i Krzyż Walecznych. Kolejnym etapem życia była służba w lotnictwie, w 3. Pułku Lotniczym w Poznaniu, a od 1931 r. w 5. Pułku w Wilnie, gdzie był dowódcą dywizjonu. Służąc w Poznaniu, planował pionierski przelot nad Atlantykiem. Po służbie w Wyższej Szkole Lotniczej w Dęblinie został attaché lotniczym w ambasadzie RP w Berlinie. Od 1940 r. przebywał w Anglii, gdzie został szefem Lotniczego Wydziału Wywiadowczego Dowództwa Polskich Sił Powietrznych. Zmarł 22 V 1978 r. w Kanadzie. Na nagrobku rodziców na cmentarzu sierakowskim umieszczono w 2009 r. poświęconą mu tablicę pamiątkową.

-rekreacyjną. Na jego terenie wyrosło miasteczko domków wczasowych, liczące obecnie ok. 200 obiektów z miejscami dla ok. 1300 osób. Kompleksem zarządza Ośrodek Sportu i Wypoczynku w Sierakowie, natomiast większość domków pobudowały dla swoich pracowników rozmaite przedsiębiorstwa, głównie z Poznania.

Na porośniętym lasem wzgórzu na pn.-wsch. brzegu Jez. Jaroszewskiego rozłożył się powstały w latach trzydziestych, a później rozbudowany ośrodek wyszkolenia sportowego, administrowany obecnie przez Zarząd Główny TKKF w Warszawie jako Centralny Ośrodek Sportowo-Szkoleniowy. Ma on własną plażę oraz bogate zaplecze sportowe i gospodarcze. Dysponuje ok. 280 miejscami noclegowymi. W 2000 r. na terenie ośrodka oddano do użytku krytą pływalnię. Przy pd. brzegu Jez. Jaroszewskiego powstał elegancki hotel i ośrodek szkoleniowy energetyki. W sąsiedztwie stacji kolejowej znajduje się czynny cały rok ośrodek wczasowy „Wrzos”, dysponujący 250 miejscami noclegowymi. Dysponuje on plażą nad Jez. Lutomskim oraz kręgielnia.

Znaczącym obiektem turystycznym jest Stado Ogierów Skarbu Państwa, które oprócz swojej nominalnej funkcji hodowlanej w ostatnich latach stworzyło szeroką ofertę turystyczną: wczasy „w siodle”, przejażdżki powozami po Puszczy Noteckiej, „biegi św. Huberta”, zwiedzanie stada, zawody sportowe na hipodromie.

Sieraków jest również ośrodkiem przemysłowym. W pobliżu stacji kolejowej znajduje się Huta Szkła „Sieraków”, jedna z większych w kraju. W zakładach mięsnych „Ferrarini” powstają szynki eksportowane do Włoch, a w zakładach „Fobos” produkowany jest osprzęt elektryczny. W Sierakowie istnieje Szkoła Podstawowa, Gimnazjum i Zespół Szkół.

Zwiedzanie miasta

Proponowane są dwie trasy: okrężna – wiodąca przez centrum i umożliwiająca poznanie głównych zabytków oraz łącznikowa – prowadząca do ośrodków wczasowych.

Trasa okrężna – zasadnicza

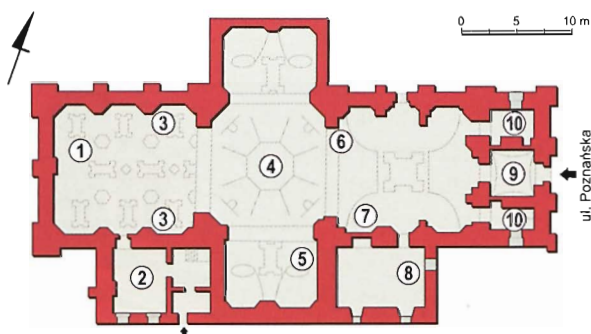
Początek trasy przy skrzyżowaniu ul. Poznańskiej z ul. Dworcową, czyli na „początku miasta” – idąc od ośrodków wczasowych. Nieopodal skrzyżowania ulic, na wsch. znajduje się dworzec kolejowy zbudowany dla powstałej w latach 1907–08 linii kolejowej z Szamotuł do Międzychodu. Obecnie przewozy osobowe zostały zlikwidowane, a pociągi towarowe kursują rzadko. Ul. Poznańską udajemy się na pn. do rynku. Po prawej osiedle mieszkaniowe, zabudowane standardowymi blokami w latach 1975–85. W sąsiedztwie bloków znajduje się szpital ginekologiczno-położniczy. Po lewej okazały budynek **Szkoły Podstawowej**, wzniesiony w okresie międzywojennym, rozbudowany w latach 1985–86. Na skraju dziedzińca od ul. Bohaterów leży **głaz** narzutowy, o obwodzie 580 cm, z tablicą upamiętniającą nadanie szkole w 1978 r. imienia majora Henryka Sucharskiego – bohaterskiego dowódcy obrony Westerplatte we wrześniu 1939 r.

Obecna ul. Poznańska w XV w. określana była jako ul. Polska, później otrzymała obecną nazwę. Zabudowa na odcinku od ul. Wronieckiej do rynku w dużej części pochodzi z XIX w.; stanowią ją **domy kalenicowe**.

Przy wiodącej w prawo ul. Wronieckiej, w odległości ok. 0,3 km, znajdują się budynki **Zespołu Szkół**, wzniesione w 1966 r. jako Szkoła-Pomnik Związku Wędkarskiego. W ramach zespołu szkół istniały klasy o profilu nauczania rybactwa śródlądowego. Wcześniej istniało tu Technikum Rybactwa Śródlądowego, powstałe w 1939 r., które działało do końca XX w. jako jedna z nielicznych szkół tego typu w kraju. Nieco dalej przy ul. Wronieckiej położony jest **hipodrom**, na którym ćwiczą konie ze Stada Ogierów, a w jedną z sierpniowych niedziel odbywają się doroczne regionalne zawody hippiczne.

Przy ul. Poznańskiej, po lewej, za dużym, zgoła wielkomiejским budynkiem z lat siedemdziesiątych XX w., pod nr 14 znajduje się nieduży, parterowy budynek dawnego szpitala Św. Ducha, czyli kościelnego domu pomocy społecznej z 1838 r.

- Sieraków, kościół pw. NMP Niepokalanie Poczętej, przekrój poziomy
 1 – ołtarz główny, 2 – zakrystia, 3 – stalle, 4 – kopuła z latarnią, 5 – nagrobek Piotra Opalińskiego, 6 – ława kotlarska, 7 – nagrobek Jana i Zofii Opalińskich, 8 – kaplica pojednania, 9 – kruchta, 10 – wieże

Na granicy średniowiecznego miasta wznosi się **kościół parafialny** NMP Niepokalanie Poczętej, zbudowany w XVII w. wraz z klasztorem franciszkanów-bernardynów. Pierwszy kościół w Sierakowie, powstały zapewne na przełomie XII i XIII w., zniszczony w wyniku pożaru, został rozebrany w 1817 r. Wznosił się on przy pn.-zach. narożniku rynku i ul. 8 Stycznia. Obecny kościół wybudowano w latach 1625–39 z fundacji Piotra Opalińskiego, wojewody poznańskiego. Twórcą budowli był nadworny architekt Opalińskich – Krzysztof Bonadura Starszy, architekt poznański (1582–1670, budowniczy kościołów z przełomu renesansu i baroku, m.in. w Poznaniu: św. Kazimierza, św. Józefa i św. Franciszka, w Grodzisku, Złotowie, Wschowie, Wronkach). Do kościoła od pd. przylegały pierwotnie zabudowania klasztorne z wirydarzem; spłonęły one w 1817 r. Dwie wieże zwieńczone są blaszanymi hełmami powstałymi później – w 1863 r. Kościół sierakowski jest jednym z najcenniejszych zabytków architektury późnego rene-

sansu (manieryzmu) w Polsce, a jego sylwetka i wnętrze, po odnowieniu w latach 1988–94, przedstawiają się bardzo okazale.

Budowla wzniesiona jest na planie krzyża, na przecięciu naw nakryta kopułą z latarnią. W nawach kościoła – głównej i transepcie – sklepienia kolebkowe ozdobione ornamentowymi wałkami o układzie geometrycznym. W narożach podstawy kopuły cztery kartusze z herbami: Łódzia Opalińskich, Nałęcz Czarnkowskich, Leliwa Pileckich i Dąbrowa Kostków – fundatorów kościoła i rodów z nimi spokrewnionych.

Wyposażenie wnętrza, z przełomu renesansu i baroku, należy do najcenniejszych zespołów plastyki XVII-wiecznej w Polsce.

Ołtarz główny, wczesnobarokowy z 1642 r. ozdobiony jest bogatą ornamentyką; części boczne podtrzymywane są przez cztery wielkie postacie aniołów. W polu głównym **obraz** *Zdjęcie z krzyża*, zakupiony dla kościoła przez Krzysztofa Opalińskiego w 1645 r. w Antwerpii, podczas jego podróży do Paryża po królową Ludwikę Marię, gruntownie odnowiony w latach 1984–86.

Autorstwo obrazu *Zdjęcie z krzyża* jest przedmiotem dysput nie tylko historyków. Powszechnie określane jest jako pochodzące z warsztatu Rubensa. Według nowszych badań i analiz dzieło to przypisywane jest malarzowi flamandzkiemu Artusowi Wolforttowi (1581–1641), tworzącemu równocześnie z Rubensem, specjalizującym się w kompozycji obrazów ołtarzowych, wzorującym się na dziełach van Dycka, Rubensa, Crayera. Obraz powstał w 1639 r. w warsztacie w Antwerpii. O poziomie artystycznym obrazów Wolfortta świadczy fakt, że nierzadko są przypisywane Rubensowi. W Muzeum Narodowym w Poznaniu prezentowany jest obraz Wolfortta *Uzdrowienie chromego*.

Pełen ekspresji obraz przedstawia scenę zdjęcia Chrystusa z krzyża. W jego dolnej części widnieją trzy postacie szczególnie związane z Chrystusem, od lewej: Maria Magdalena, Jan Ewangelista i stojąca z boku, płacząca Maryja, matka Jezusa. W górnej części ołtarza – obraz przedstawiający stygmatyzację św. Franciszka (z poł. XVII w.).

Po obu stronach prezbiterium piękne renesansowe stalle, wykonane w 1641 r. przez brata Hilariona – bernardyna z Poznania, bogato intarsjowane, zwieńczone figurami świętych. Z lewej wkomponowano w stalle portal drzwi prowadzących do zakrystii, z prawej, od strony ołtarza – intarsjowana scena przedstawiająca wykonawcę stalli oraz datę ich powstania. Na lewej ścianie prezbiterium wiszą portrety trumienne (XVII i XVIII w.).

Przy skrzyżowaniu transeptu z prezbiterium, po lewej, wczesnobarokowa **ambona** (poł. XVII w.), **po prawej ołtarz** wczesnobarokowy (1640 r.) z obrazem Matki Boskiej Niepokalanej. W **lewej części transeptu** znajdują się: ołtarz późnorenesansowy Matki Boskiej z 1629 r., w formie tryptyku z bogatą ornamentyką i obrazami Krzysztofa Boguszewskiego – w środku *Madonna na smoku*, z boków św. Ludwik i św. Bonawentura; na ścianie szczytowej ołtarz barokowy z 1730 r. z obrazem św. Antoniego i bogatym zwieńczeniem w kształcie glorii; **nagrobek** Piotra z Bni-na Opalińskiego, wojewody poznańskiego, wykonany w 1642 r. przez wybitnego rzeźbiarza krakowskiego pochodzenia włoskiego Sebastiana Salę w formach wczesnobarokowych (obok klęczącej postaci zmarłego zwracają uwagę dwie rzeźby personifikujące siłę i wyższość stanowiska oraz przezorność i przenikliwość).

W **części prawej transeptu**: ołtarz wczesnobarokowy św. Anny z 1642 r. z bogatą ornamentyką i obrazem św. Anny (tzw. św. Anny Samotrzeciej – z Matką Boską i Jezusem), typowy dla malarstwa cechowego (w tle widok kościoła sierakowskiego z XVII w.); ołtarz barokowy (1730 r.) z krucyfiksem oraz chrzcielnica klasycystyczna z 1819 r. W narożniku **ława kolatorska**, w formie zbliżona do sta-

li, ozdobiona herbami Łódzia, Dąbrowa, Nałęcz i Leliwa oraz dwie ławki w podobnym stylu.

W **nawie głównej** po lewej **nagrobek** Jana Opalińskiego (zm. 1695 r.) i jego żony Zofii – teściów króla Stanisława Leszczyńskiego – wystawiony w 1748 r., z portretami zmarłych (ozdobiony m.in. figurami niewolników tureckich, którzy prawdopodobnie służyli na zamku Opalińskich). Pod chórem **obraz** przedstawiający Krzysztofa Opalińskiego na katafalku, namalowany w 1655 r. W **kruchcie** niewielki pomnik Moniki Szczanieckiej (koniec XVIII w.). Na zachodniej ścianie prawej części transeptu tablica epitafijna Tadeusza Pągowskiego (1798–1866), żołnierza powstania listopadowego, towarzysza Adama Mickiewicza w jego podróży po Francji, dzierżawcy leżących w pobliżu Sierakowa Kurnatowic. Na pd. ścianie kościoła **tablica** upamiętniająca żołnierzy AK Inspektoratu „Zachód”, istniejącego w Sierakowie w czasie II wojny światowej.

W 1983 r., w czasie remontu posadzki, otwarto wejście do podziemi świątyni. W częściowo zalanych kryptach natrafiono na pięć niezwykle cennych **sarkofagów**, kryjących szczątki człon-

Stalle w prezbiterium i ławy są najlepszym zespołem intarsjerskim w Polsce, a także jednym z najciekawszych zabytków tego rodzaju w Europie Środkowej. Imponuje tu finezja i wirtuozeria wykonania, wielkie bogactwo motywów dekoracyjnych i różnorodność kompozycji, doskonale zestawionych w imponującą, pełną ekspresji całość¹³.

¹³ Lenard B., Sławska A., *Sieraków*, Poznań 1973, s. 50.

ków rodu Opalińskich. W 1991 r. sarkofagi wydobyto z podziemi i po pracach konserwatorskich umieszczono w 1995 r. w odbudowanej części zamku Opalińskich.

Przy kościele od pn. rokokowa figura Matki Boskiej z 1799 r., wykonana z piaskowca, a od pd. **plebania**, odbudowana po pożarze w 1817 r., z wykorzystaniem murów dawnego klasztoru bernardynów. Ceglana **brama** i fragment **muru** są pozostałością po ogrodzeniu z XVIII w., rozebrany podczas poszerzania ulicy w 1978 r.

Od kościoła przechodzimy na **rynek** – pl. Powstańców Wielkopolskich. Rozplanowanie rynku i przyległych doń ulic sięga pocz. XIX w., kiedy po pożarze w 1817 r. wprowadzono zmiany w układzie urbanistycznym. Zabudowa, częściowo domami kalenicowymi, pochodzi z końca XIX w., częściowo z pocz. XX w. W narożniku rynku i ul. 8 Stycznia (data oswobodzenia miasta w powstaniu wielkopolskim) stał do 1817 r. kościół parafialny. Pośrodku rynku wznosi się **pomnik** odsłonięty w 1967 r., odnowiony w 1994 r. Poświęcony jest on pamięci mieszkańców Sierakowa i okolic poległych za Ojczyznę. Na stojącym w pierzei pd. najbardziej okazałym budynku (nr 4) widnieje **tablica** upamiętniająca siedzibę założonej w 1939 r. w Sierakowie pierwszej w Polsce szkoły rybackiej. W pierzei wsch. znajduje się **apteka** o ponad dwustuletniej historii – pierwsza apteka w tym miejscu powstała w 1775 r.

Od rynku na wsch., w stronę zamku, wiedzie **ul. Zamkowa**. W domu nr 8 w czasie II wojny światowej mieścił się zakonspirowany Inspektorat Rejonowy „Zachód” AK. W 1943 r. przebywał tu Henryk Kowalówka (1897–1944), komendant Poznańskiego Okręgu AK. W wyniku aresztowań 8 VIII 1944 r. Inspektorat został zlikwidowany. Na budynku **tablica** pamiątkowa odsłonięta w 2009 r.

Dalej po prawej położony jest zamek. Początki **zamku** w Sierakowie sięgają końca XIII w., kiedy to na usypanym nad Wartą

kopcu powstał murowany, piętrowy budynek otoczony fosą. Na przełomie XV i XVI w. za sprawą Górków obiekt został przebudowany. W 1. poł. XVII w. Łukasz i Krzysztof Opalińscy po raz kolejny przebudowali zamek w formach renesansowych. Stał się on okazałą budowlą, godną jednego ze znamienitszych rodów Rzeczypospolitej.

W poł. XVIII w. zamek popadł w ruinę, stopniowo był rozbiierany, m.in. w pocz. XIX w. cegiel z niego użyto do budowy obiektów Stada Ogierów. Zachowały się jedynie piwnice jednego ze skrzydeł, zamienione w lodownię.

W latach 1993–94 sumptem Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu przeprowadzono badania architektoniczne i zrekonstruowano jedno ze skrzydeł zamkowych. W odrestaurowanej budowli w czerwcu 1995 r. otwarto **Muzeum – Zamek Opalińskich** (tel. 61 295 23 92). W piwnicy, gdzie zachowały się oryginalne

► Sieraków, zamek (fot. H.Ł.)

sklepienia z XVI w., zamienionej na kaplicę, umieszczono pięć sarkofagów odkrytych w podziemiach kościoła pobernardyńskiego w 1983 r. Sarkofagi zostały z pietyzmem odrestaurowane w latach 1991–94 w pracowni konserwatorskiej w Toruniu. Stanowią one wybitne dzieła sztuki, nie mają wielu podobnych sobie w Polsce. Dwa z nich powstały w poznańskim warsztacie konwisarskim mistrza Jakuba Kanadeja. Trzy sarkofagi wykonano z cyny, dwa z miedzi. Najstarszy jest sarkofag Piotra Opalińskiego (1587–1624), syna pierwszego właściciela Sierakowa z tego rodu, wojewody poznańskiego. Miedziany sarkofag Piotra Adama Opalińskiego (1636–82) zdobią herby i na czołowej ścianie portret zmarłego. Pośmiertny portret zdobi również trumnę najbardziej znanego z Opalińskich: Krzysztofa (1609–55), wojewody poznańskiego. W kolejnych sarkofagach pochowani zostali: Zofia z Kostków Opalińska (1603–39) – żona Piotra – i Jan Karol Opaliński (1642–95).

Zamek sierakowski w XVII w.

Dla utrzymania odwiecznej sławy rodu swojego, już to na przekór dworowi królewskiemu otoczył się pan wojewoda w Sierakowie świetnym tłumem dworu własnego, który nie tylko odpowiadał fortunie rodu, ale może nawet przewyższał ją poniekąd. Jak o tym z doniesień o bardzo bliskich obecnej porze wypadkach wiemy, składał się dwór wojewodziński z długiego szeregu urzędników i służby prawie bez wyjątku rodowitej, dobrego imienia szlachty. Samych pokojowców bywało niekiedy 24, po większej części synów obywatelskich, godnych wymienienia przy jakimkolwiek publicznym wystąpieniu dworu sierakowskiego. Starszeństwo

▶ Sieraków, zamek, sala obrad (fot. K.B.)

▶▶▶ nad nimi miał niejaki pan Trzecicki, który, gdy czasem do jakiego aktu publicznego ustroił się świątecznie, świecił od jedwabiów, sobolów i klejnotów, a nie potrzebował w ubiorze swoim zachowywać barw pańskich, tj. kolorów żółtego i czerwonego, przestrzeganych w stroju pokojowców i służby niższej. Również znamienitymi oficjalistami byli dwaj koniuszowie nadworni, niejacy pp. Choiński i Byliński, z których pierwszy wiódł czasami jako rotmistrz jedną chorągiew milicji pańskiej. Oprócz niego rotmistrzowali w wojsku wojewodzińskim przy niezwykajnych okolicznościach dwaj znamienici oficerowie, pp. Chłapowski i Szczodrowski, przechodzący niekiedy w taką służbę wojewodzińską z wyższych nawet stopni w wojsku królewskim. [...] Przez komnaty zamku sie-

Wyżej mieści się ekspozycja dotycząca rodu Opalińskich oraz historii Sierakowa.

Znajdują się tam też zabytki znalezione w czasie prac wykopaliskowych na terenie zamku w latach 1992–94 (m.in. kafle i wyroby szklane). Godne uwagi są rekonstrukcje pieców kaflowych. W miarę upływu czasu muzeum wzbogaca się o nowe eksponaty. Na pierwszym piętrze znajduje się reprezentacyjna sala obrad Rady Miejskiej Sierakowa. Na najwyższej kondygnacji organizowane są wystawy czasowe. Muzeum jest bardzo żywotną placówką, organizującą różnorodne imprezy, m.in. wystawy, recitale, koncerty. Od 2006 r. organizuje plenerowe imprezy historyczne – Festiwale Kultury Wczesnośredniowiecznej.

Ul. Zamkowa, wiodąca wzdłuż Warty, prowadzi dalej do zabudowań **Stada Ogierów**. Stado liczy ok. 200 koni, utrzymywanych w celach hodowlanych. Przeważają konie rasy wielkopolskiej. Prowadzona jest też hodowla zachowawcza koników polskich, popularnie zwanych tarpanami. Zabudowania, postawione na planie

rakowskiego przewijają się liczne zastępy szlachty i dworzan, gotowych w każdej chwili na skinienie dumnego wojewody, dotąd dążą kurierzy z ważnymi listami, bowiem tu zbiegają się nici obfitej korespondencji, jaką Opaliński prowadził z licznymi uczniami, panami i szlachtą wielkopolską, a także z różnymi miastami (jak np. Gdańskiem, Hamburgiem, Paryżem, Rzymem) i domami zagranicznymi. Do Sierakowa zjeżdżają się synowie szlachty okolicznej, aby pobierać nauki w gimnazjum przez wojewodę fundowanym¹⁴.

¹⁴ Grzybowski K., *Sieraków nad Wartą*, Sieraków 1935, s. 83–84.

podkowy, pochodzą z 1829 r. Do ich wzniesienia użyto – jak wspomniano – cegieł gotyckich z rozbieranego zamku. Mieści się w nich m.in. powozownia z kilkoma pojazdami z końca XIX w. i pocz. XX w., a w jednym z pomieszczeń tzw. szorownia, z bogatą kolekcją uprzęży. Dawny **pałac** – dziś budynek administracyjny – pochodzi z ok. 1890 r. W części zaadaptowany został na hotel. Rosną przed nim dwa piękne okazy podobnych do tui **cyprysyków nutkajskich** o obwodzie pnia 210 i 240 cm, a pośrodku placu przed pałacem cztery okazałe **dęby** (o obwodach 335–535 cm) i **pomnik** postawiony w 1979 r. z okazji 150-lecia istnienia Stada. Od strony wsch. przylega do zabudowań **park** o pow. 4,9 ha, o założeniu krajobrazowym z pocz. XIX w., z urozmaiconym drzewostanem. Rośnie tu m.in. **dąb** liczący ponad 700 lat, o obwodzie pnia 735 cm.

Królewskie koneksje Opalińskich

- Krzysztof Opaliński w 1645 r. stanął na czele poselstwa na dwór francuski. Wyprawa, zorganizowana z wielkim przepychem, finansowana była przez właściciela Sierakowa. Aby się godnie prezentować, Krzysztof pożyczył od brata Łukasza sobolowe futro. W Paryżu w imieniu króla Władysława IV poślubił *per procura* Ludwikę Marię Gonzagę i w jej towarzystwie przybył do Warszawy, składając odpowiednie sprawozdanie przed królem. Za misję do Paryża Krzysztof Opaliński otrzymał od króla dochodowe starostwo w Kowlu. Królowa sprezentowała mu diamentowy zegarek.
- W 1658 r. odwiedził Sieraków król Jan Kazimierz. Przebywał tu ponad dwa tygodnie, od 9 do 25 czerwca. Gosz-

Na pn. od rynku – pl. Powstańców Wielkopolskich położone jest przedmieście **Piaski**, do którego prowadzi ul. Wieleńska. Przy moście przez Wartę znajduje się **marina**, czyli przystań dla jachtów i kajaków. Dalej na pn. położony jest żelbetowy, dziecioprzęsłowy **most** nad rozlewiskami Warty, powstały w latach 1908–09. Jest on jedną z pierwszych konstrukcji betonowych w Wielkopolsce. Przedmieście Piaski, zabudowane domami jednorodzinnymi z ogródkami, rozciąga się już na skraju Puszczy Noteckiej. W ostatnich latach powstało tu wiele niekiedy całkiem ładnych rezydencji. W pn. części Piasków w czasie II wojny światowej istniał obóz pracy dla Polaków, zatrudnionych przy robotach drogowych. Fakt ten upamiętnia **tablica** przy szosie do Borowego Młyna i Zatomia.

czony był przez Jana Karola Opalińskiego (syna Krzysztofa), mieszkał w zamku.

- Katarzyna Opalińska, córka kasztelana poznańskiego Jana Opalińskiego i Zofii z Czarnkowskich, urodzona w Sierakowie w 1680 r., w 1698 r. wyszła za mąż za Stanisława Leszczyńskiego (1677–1766) późniejszego króla Polski. W posagu wniosła mu ogromny majątek dóbr sierakowskich i innych, w postaci ponad 200 wsi i miast. W 1705 r. w Warszawie była koronowana na królową. Całe życie towarzyszyła mężowi w jego zawitych losach. Zmarła we Francji w 1747 r.
- Jedną z dwóch córek Katarzyny i Stanisława Leszczyńskich – Maria (1703–68) wyszła za mąż w 1725 r. za króla Francji Ludwika XV, zostając królową francuską.

Z rynku udajemy się w kierunku zach., ul. 8 Stycznia. Nieopodal tej ulicy, nad Wartą wznosi się dawny **kościół ewangelicki** o konstrukcji szachulcowej, zbudowany w latach 1783–85 przez Gottlieba Werchana, z fundacji Mikołaja Gartenberga-Sadogórskiego, ówczesnego właściciela Sierakowa. Gmina ewangelicka została tu założona w 1750 r. przez hr. Henryka Brühla. Budynek kościoła, pozbawiony opieki, chyli się ku upadkowi.

Po lewej, na siedzibie Urzędu Miasta i Gminy, **tablica** odsłonięta w okazji 600-lecia otrzymania przez Sieraków praw miejskich. W XIX w. w tym rejonie znajdowały się królewskie magazyny solne, w których gromadzono sól przywożoną Wartą. Nad rzeką funkcjonował ruchliwy port, w którym załadowywano m.in. zboże, drewno i węgiel brunatny.

Piotr Mikołaj Gartenberg-Sadogórski

Ekonomista, działacz gospodarczy, polityk, reformator, „Balcerowicz epoki stanisławowskiej”.

Urodził się w miejscowości Kregme w Danii, w 1714 r. Studiował chemię, ekonomię, medycynę. W młodości pełnił odpowiedzialne funkcje na dworze Augusta III w Saksonii, będąc m.in. podwładnym ministra Henryka Brühla. W połowie XVIII w. brał udział w działalności mennicy w Gubinie, produkującej grosze i szelągi polskie, później w mennicy pod Lipskiem, gdzie bito monety srebrne. W 1756 r. działał w dyplomacji Polski i Saksonii, następnie administrował dobrami starostwa spiskiego, produkując miedziane szelągi. Sprawował też nadzór nad mennicą saksońską. Król Stanisław Poniatowski porucił mu przeprowadzenie gruntownej re-

Od ul. 8 Stycznia przechodzimy ul. Sokoła w kierunku pd., do ul. Bolesława Chrobrego (szosa wylotowej w stronę Międzychodu), gdzie skręcamy w lewo. Po prawej, przy ul. Sokoła 3, obiekt handlowy mieszczący się w dawnej **bóżnicy** wzniesionej na początku XX w. Ulica B. Chrobrego ma na odcinku do rynku ładną, jednolitą zabudowę **domami kalenicowymi** z końca XIX w. Na pd. idziemy ul. Daszyńskiego. Przy ul. tej stoi kilka **kalenicowych domków** z XIX w. (m.in. nr 4, 6, 8, 11). Dalej, po prawej, znajduje się **cmentarz** założony w tym miejscu w początkach XIX w. Zachowało się na nim kilka nagrobków z XIX w., grób nieznanego żołnierza z 1944 r. oraz **grobowiec Rutkowskich**, właścicieli Ławicy, wykonane z piaskowca, ozdobiony żeliwnymi drzwiami pochodzącymi z pracowni S. Żuromskiego z Poznania (patrz hasło Ławica).

formy systemu monetarnego Rzeczypospolitej i organizację mennic królewskich. W 1766 r. przedstawił królowi program uprzemysłowienia i gospodarczego rozwoju Polski. Prowadził poszukiwania złóż kruszców i węgla w okolicach Olkusa i w Tatrach (40 lat przed S. Staszicem – ojcem geologii polskiej). W Kuźnicach zakopiańskich zbudował hutę żelaza i kuźnicę – na początku XIX w. największy zakład metalurgiczny w Galicji.

W uznaniu zasług dla kraju sejm przyznał P. M. Gartenbergowi obywatelstwo polskie i tytuł szlachecki, on sam zmienił nazwisko na Sadogórski. Za uzyskane środki finansowe nabył w 1768 r. klucz majątków w Sierakowie. Kilka lat później zaangażował się w rozwój dóbr na kresach wschodnich, w Sadogórze założył mennicę, a w Zaleszczykach fabrykę odzieżową. W tym czasie Sieraków przeżywał ciężkie czasy; w 1770 r. spalony został przez Moskali. Sadogórski

Idąc dalej na pd., dochodzimy do **stadionu miejskiego**. Do końca XX w. w sąsiedztwie położona była cegielnia wykorzystująca miejscowe złoża glin.

Ul. Dworcową skręcamy w lewo i docieramy do ul. Poznańskiej – punktu wyjściowego pierwszego etapu zwiedzania miasta.

Trasa łącznikowa

Drugi odcinek przechadzki prowadzi na pd. ul. Poznańską, szlakiem czerwonym – szosą wylotową w kierunku Kwilcza.

Za torami po lewej rozciąga się duży kompleks budynków **Huty Szkła „Sieraków”**, największego zakładu przemysłowego miasta. Huta powstała w 1924 r. W latach dziewięćdziesiątych, po prywatyzacji, została znacznie rozbudowana i zmodernizowana, stając się jednym z głównych producentów butelek w kra-

zwołnił pogorzalców z opłat i danin na rzecz właściciela, zbudował aptekę i austerię (zajazd). W 1776 r., w wieku 62 lat, osiadł w Sierakowie. Przyczynił się do budowy kościoła ewangelickiego i powstania parafii. Założył 6 szkół ewangelickich w mieście i jego okolicach. Parę lat później sprzedał dobra sierakowskie swemu zięciowi baronowi de Fritschowi, późniejszemu kanclerzowi saksońskiemu i przeprowadził się do położonego tuż za granicą Drezdenka. Zmarł w 1786 r. Pochowany został w podziemiach kościoła ewangelickiego w Sierakowie. W okresie późniejszym w prezbiterium umieszczono tablicę epitafijną, a na emporze chóru portret fundatora świątyni. Z miejscem pochówku los obszedł się okrutnie. Dziś w zrujnowanej świątyni nie ma śladu po nekropolii tej wybitnej postaci.

Wg Jarosława Łożyńskiego

ju. Rocznie wytwarza się tu ok. 300 mln butelek o pojemności 0,2–1,5 l ze szkła bezbarwnego, w ok. 200 wzorach, w tym lekkie butelki cienkościenne. Wanny do topienia szkła opalane są gazem ziemnym. Podstawowy surowiec – piasek – sprowadzany jest z Dolnego Śląska. Proces produkcji jest całkowicie zautomatyzowany i w dużej części sterowany komputerami. Wyroby Huty otrzymały wiele prestiżowych nagród, m.in. złotych medali na MTP. W Hucie pracuje ok. 300 osób. W skład grupy kapitałowej „Warta Glass” wchodzi również huta szkła na Litwie i w woj. opolskim. Huta jest sponsorem licznych działań społecznych i kulturalnych, m.in. Młodzieżowej Orkiestry Dętej, znanej z licznych występów w kraju i zagranicą. Zwiedzanie huty jest możliwe po wcześniejszym otrzymaniu zgody i ustaleniu terminu (tel. 61 295 30 17).

Chodnikiem prowadzącym równolegle do ul. Poznańskiej – tutaj już szosy wylotowej w kierunku Kwilcza – przez las dochodzimy do punktu końcowego naszej przechadzki, czyli zespołu **ośrodków wczasowych** nad Jez. Jaroszewskim. Na końcu trasy, po prawej, położone jest **Jez. Jaroszewskie**. Ma ono dogodne warunki do kąpieli, czystą wodę i piaszczyste dno, które jednak niedaleko od brzegu znacznie się obniża. Pow. jeziora wynosi 92 ha, głęb. – 36 m (jest to jedno z najgłębszych jezior w Wielkopolsce), dł. 1850 m, szer. 1000 m. Pośrodku jeziora niewielka wyspa, w ostatnich latach stopniowo zanurzająca się w toń wód.

Pierwszy ośrodek wczasowy nad Jez. Jaroszewskim powstał w 1929 r. Jest to obecny **ośrodek TKKF**, pierwotnie centrum przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego. Ośrodek ten ma 250 miejsc noclegowych i obszerne zaplecze obiektów sportowych, m.in. przystań żeglarską, kąpielisko, halę sportową i krytą pływalnię. Na lewo od szosy – wśród lasu i nieco dalej po prawej od szosy, też nad Jez. Jaroszewskim znajdują się obiekty administrowane przez **Ośrodek Wypoczynku i Rekreacji**. Budowę tego ośrodka rozpoczęto ok. 1960 r. Obecnie w dużym komplek-

się budynków, rozłożonym po obydwu stronach szosy Sieraków–Kwilcz, może wypoazywać jednocześnie ok. 1300 osób. Większość domków to obiekty należące do różnych gestorów, głównie z Poznania. Wśród zabudowy wyróżnia się nowoczesny ośrodek szkoleniowo-wczasowy OSiW. Dysponuje on 280 miejscami noclegowymi w murowanych i drewnianych domkach 2-, 3-, 4- i 5-osobowych. W sąsiedztwie ośrodka wczasowego położony jest **kemping** na 100 miejsc, wyposażony m.in. w kuchnię turystyczną, pawilon sanitarny z bieżącą zimną i ciepłą wodą oraz stanowiska dla przyczep kempingowych. Przy **kąpielisku** nad Jez. Jaroszewskim działa wypożyczalnia kajaków, rowerów wodnych i łodzi oraz sprzętu turystycznego; funkcjonuje tu też Ośrodek Słoneczna z bazą noclegową i restauracją. Ponadto na terenie ośrodka czynne są kioski spożywcze, warzywnicze, nabiałowe, poczta, parking, świetlice. Elegancka restauracja mieści się w ośrodku „Kama”.

- Tel. nr kierunkowy 61; kod pocztowy 64-410. Informacja Turystyczna ul. Poznańska 16/17, tel. 295 28 20. PKS – przyst. centralny na Rynku (m.in. do Poznania 75 km, Międzychodu 14 km, Wronek, Szamotuł), przyst. przy ośrodku wczasowym nad Jez. Jaroszewskim (linie do Kwilcza i Poznania). Postój taxi na rynku, tel. 295 29 24. Poczta, ul. Poznańska 69, tel. 295 33 04. Policja, ul. 8 Stycznia 16, tel. 841 59 60. Noclegi: Hotel Stada Ogierów, ul. Stadnina 14, tel. 295 25 11 (w 2010 r. hotel modernizowany), Ośrodek Wczasowy „Wrzos”, ul. Towarowa, tel. 295 26 92 (250 miejsc noclegowych, stołówka, kręgielnia); Ośrodek Wczasowy OSiW nad Jez. Jaroszewskim, ul. Poznańska 28, tel. 295 28 68 (domki wczasowe, 280 miejsc, V–IX) m.in. w tym kompleksie: ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy „Puszczyk” (tel. 295 30 64, 90 miejsc, wysoki standard, stołówka); ośrodek szkoleniowo-wypoczynkowy „Kama” (tel. 295 51 00, 70 miejsc, bardzo wysoki standard, wyżywienie, czynny cały rok); centralny Ośrodek Sportowo-Szkoleniowy TKKF nad Jez. Jaroszewskim, ul. Poznańska 27, tel. 295 33 20 (domki wczasowe, 250 miejsc, V–IX, stołówka, obszerne zaplecze obiektów

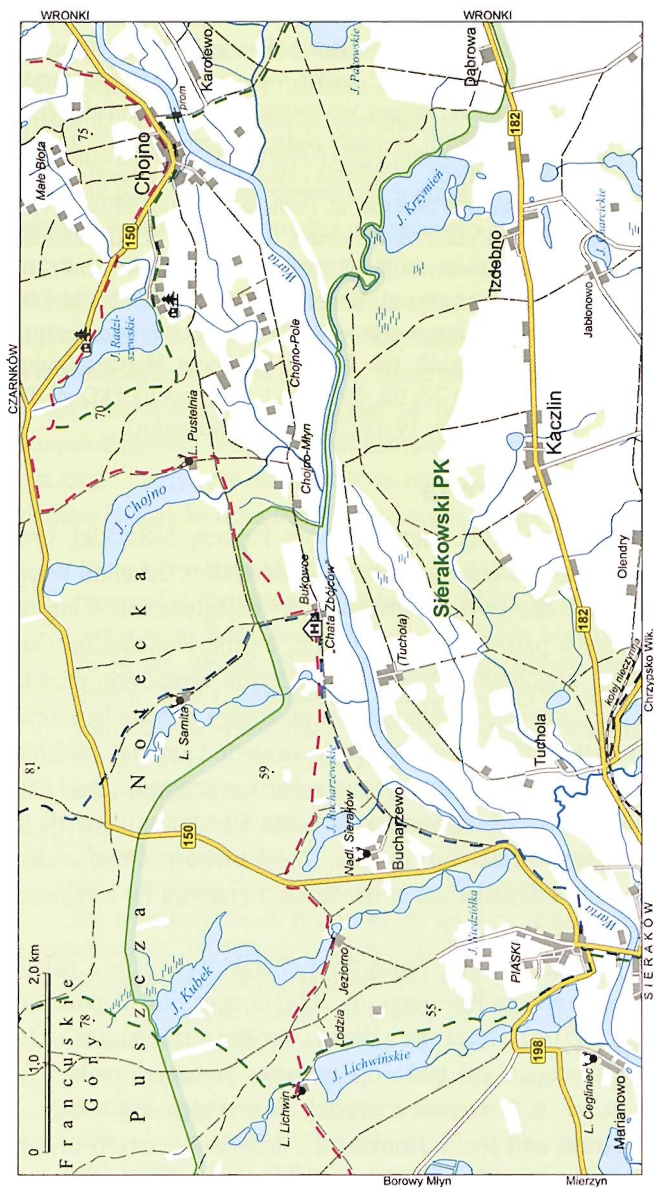
sportowych, m.in. korty tenisowe, kryta pływalnia); Centrum Konferencyjno-Wczasowe „Energ Tour”, ul. Poznańska 30, tel. 295 30 72 (55 miejsc, wysoki standard, restauracja, wypożyczalnia sprzętu wodnego); schronisko młodzieżowe (czynne VII–VIII), w szkole podst. ul. Poznańska 25, tel. 295 20 40, 25 miejsc. W mieście i okolicy kwatery agroturystyczne. Restauracja „Kuleba” ul. Poznańska 6E, tel. 889 891 923; „Hubertus”, ul. Przedszkolna 8, tel. 295 25 11; „Słoneczna”, nad Jez. Jaroszewskim, ul. Poznańska 28, tel. 295 26 71. Ośrodek Zdrowia, ul. Wroniecka 26, tel. 295 21 34 i Pogotowie Ratunkowe, tel. 295 21 99. Miejski Dom Kultury, ul. Poznańska 28, tel. 295 26 55, Urząd Miasta i Gminy, ul. 8 Stycznia 38, tel. 295 30 11. Ekspozytura PKO, pl. Powstańców Wlkp. 19, tel. 295 21 07 (bankomat).

Okolice Sierakowa

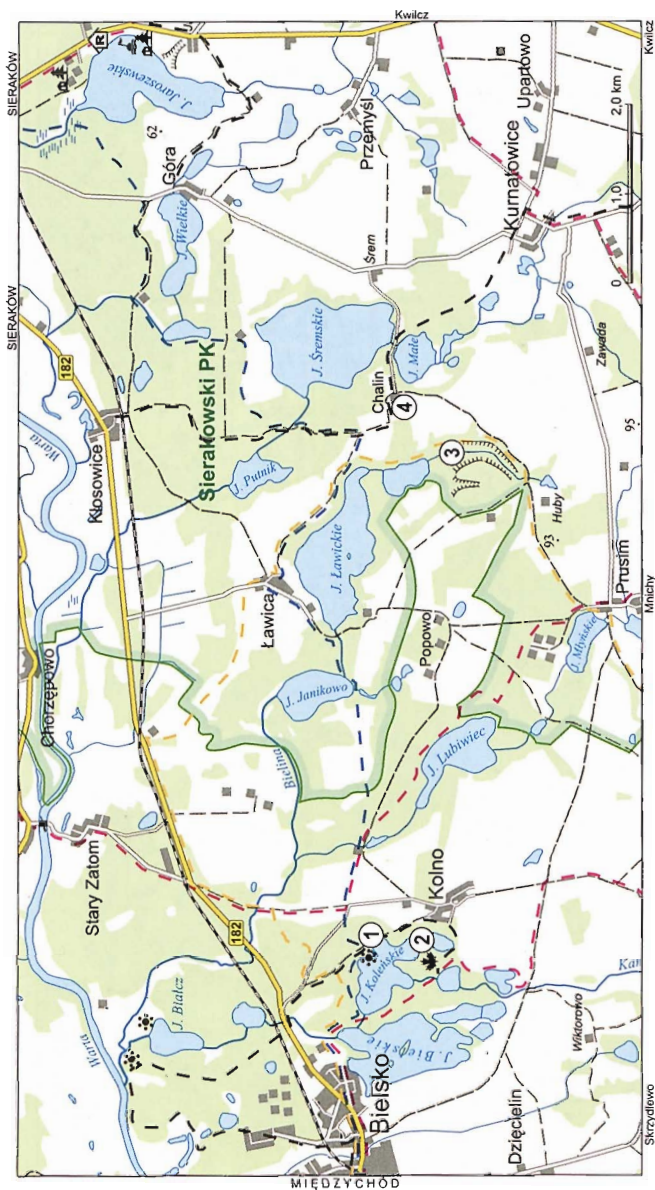
Od pn., za Wartą, ciągną się bory Puszczy Noteckiej, urozmaicone licznymi jeziorami (m.in. Kłosowskie z Czaplimi Wyspami, Mnisze z rezerwatami przyrody). W odległości ok. 8 km na pn. przebiega pasmo wysokich wydm, zwane Francuskimi Górami. Na pd. krajobraz ożywiony jest licznymi wzgórzami morenowymi i jeziorami. Do granic miasta przylegają jeziora: Jaroszewskie, Lutomskie i Godziszewskie (koło szosy do Lutomia). Nad Jez. Lutomskim położony jest ciekawy rezerwat przyrody „Buki nad Jez. Lutomskim”. Wędrówkę po okolicach Sierakowa ułatwiają liczne znakowane szlaki turystyczne. Dalej przedstawiono ciekawsze miejsca i miejscowości w okolicach Sierakowa (w kolejności położenia z pd. na pn.).

Jez. Lutomskie. Najbardziej charakterystyczne i najdłuższe rynnowe jezioro Pojezierza (dł. 5800 m, szer. 500 m, pow. 173 ha, głęb. 15,0 m). Połączone z Wartą szerokim strumieniem – Oszczynicą, dostępne jest także dla turystów płynących rzeką. Ciągnie się na pd. od Sierakowa w długiej, niezbyt głębokiej rynnie.

„Buki nad Jez. Lutomskim”. Rezerwat przyrody utworzony w 1958 r. na obszarze 55 ha, położony na zach. brzegu Jez. Lu-

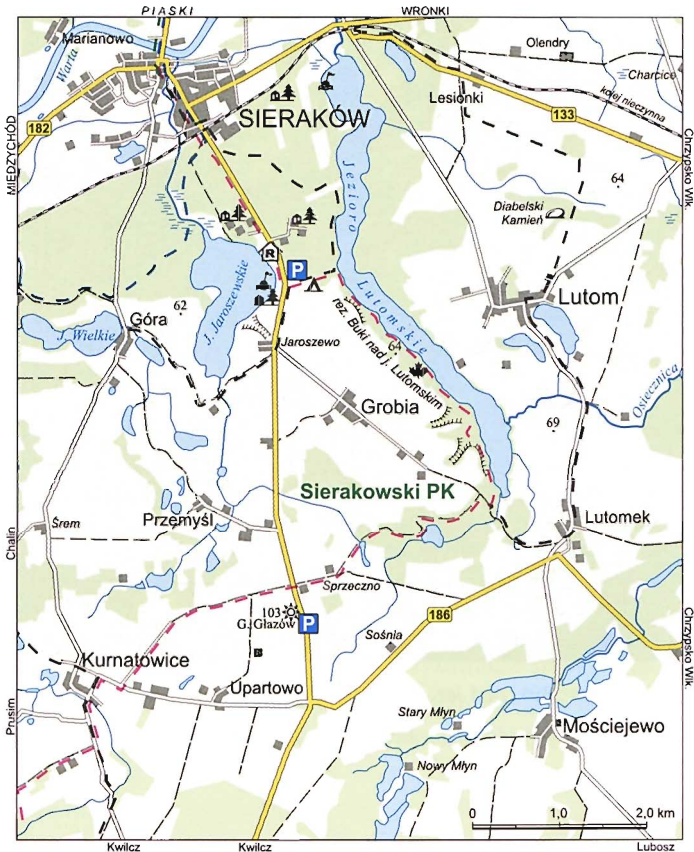

▲ Okolice Sierakowa, część północno-wschodnia

▲ Centralna część Pojezierza, między Sierakowem i Międzyzichodem

1 – grodzisko Kolno, 2 – rezerwat „Kolno Międzyzichodkie”, 3 – uroczysko Jary koło Chalina, 4 – Ośrodek Edukacji Przyrodniczej

► Okolice Sierakowa, część południowo-wschodnia

tomskiego. Należy do najciekawszych rezerwatów woj. wielkopolskiego. Las bukowy jest pozostałością znacznie większego kompleksu leśnego, porastającego niegdyś te okolice. Zajmuje strome brzegi jeziora, ponacinane licznymi jarami erozyjnymi; w niektórych sączą się małe strumyki. Liczne są tu głazy narzutowe. Pas lasu szer. od 100 do 300 m ciągnie się na przestrzeni 3,5 km.

► Rezerwat „Buki nad Jez. Lutomskim” (fot. K.S.)

Podobno w 1860 r. pewien rybak zauważył prąd na jeziorze, jak gdyby woda gdzieś „uciekała”. Pragnąc zaspokoić swoją ciekawość, puścił w to miejsce specjalnie naznaczoną rybę. W czasie jednego z następnych połowów – tym razem na Jez. Jaroszewskim – wyłowił właśnie tę rybę. Być może zatem Jez. Lutomskie połączone jest podziemnym kanałem z Jez. Jaroszewskim...

Tuż nad jeziorem rosną olchy, o rzadko spotykanych, wysokich na 30 metrów, wysmukłych pniach, natomiast wyższe partie brzegu zajmuje las bukowy. Dzięki doskonałym warunkom wegetacji sporo drzew (w wieku do 300 lat) osiągnęło 4 m obwodu pnia. Cały las zachował charakter dziki i pierwotny. Na terenie rezerwatu żyje kilka gatunków ślimaków, m.in. świdrzyk, winniczek, ślimak ogrodowy, zaroślowy i – osiągnący w Wielkopolsce wsch. granicę swego zasięgu – czarny ślimak leśny.

Na terenie rezerwatu występują rzadko spotykane w Polsce niewielkie gryzonie – popielice. Jest to jedyne miejsce ich występowania w Wielkopolsce.

Pośrodku pasa rezerwatu wznosi się wklęsłe **grodzisko** wczesnośredniowieczne, usytuowane na stromym zboczu jeziora, ok. 15 m powyżej jego poziomu. Na stokach grodziska występuje roślina pontyjska – przetacznik ząbkowaty. Według legendy, na wysokości grodziska miał być przerzucony przez jezioro most wykładany skórą, po którym przechodziły pogańskie kapłanki.

Grobia. Wieś w pobliżu Jez. Lutomskiego, 3–4 km na pd. od Sierakowa. Znana od 1432 r. Przy skrzyżowaniu szosy kwileckiej z drogą z Przemyśla do Sprzecznaj i z Przemyśla do Grobi odkryto na terenie żwirowni dwa **cmentarzyska** z epoki brązu. Na pierw-

Popielice żyją na drzewach, wielkością są zbliżone do wieńcówek. Gnieźdzą się w dziuplach. Prowadzą nocny tryb życia, żywią się różnymi owocami, m.in. żołędziami, orzechami laskowymi, nie gardzą owadami. Od października do maja śpią w norach ziemnych. Posiadają miękkie, puszyste futerka szaropopielate. W przeszłości szyto z nich b. drogie pelisy.

szym znaleziono 12 grobów szkieletowych i wiele naczyń. Na drugim – również groby z naczyniami oraz narzędziami i ozdobami. Charakterystyczne dla pn. Wielkopolski epoki brązu wyposażenie tych cmentarzysk (odkrytych w latach 1911–14) dało podstawę do wyróżnienia tu dwóch kultur, określanych jako kultura grobska I i kultura grobska II. Kultury te zostały szczegółowo opracowane przez nestora archeologów polskich – prof. Józefa Kostrzewskiego (1885–1969). Naczynia kultury grobskiej I charakteryzują się m.in. jednym uchem na największej wydętości, uszatymi misami, garnkami o „esowatym” profilu. Naczynia znalezione na drugim cmentarzysku charakteryzują się kształtem półbeczułkowatym i doniczkowatym oraz dwustożkowymi amforami.

Przy szosie kwileckiej, w pobliżu Jez. Jaroszewskiego (0,5 km na pd. od ośrodka wczasowego), znajduje się **kopiec**, gdzie według tradycji pochowano żołnierzy napoleońskich, którzy polegli w boju w czasie odwrotu spod Moskwy. Obok krzyża odsłonięto w 1991 r. tablicę pamiątkową.

Góra Głazów. Wzgórze morenowe na krawędzi doliny Warty, przy szosie do Kwilcza, 6 km na pd. od Sierakowa, 104 m n.p.m. Wiosną 1992 r. ustawiono na nim przywieziony z Kubowa koło Kwilcza potężny głaz narzutowy, o obwodzie 9 m i masie ok. 25 ton. Głaz utworzony jest z gruboziarnistego granitu skandynawskiego, zwanego granitem rapakiwi. Z powodu kruchości i podatności na korozję skała tego rodzaju zwana jest „gnijącym kamieniem”. Na stoku wzgórza, obok głazu-olbrzymia, znajduje się kilka innych mniejszych głazów narzutowych zwiezionych z okolicznych pól. Teren wokół głazu ukształtowany został na wzór parkowy, przy szosie przygotowano parking. Ze wzgórza rozciąga się rozległy widok na okolicę, szczególnie daleki ku pn., za dolinę Warty i porastające tam bory Puszczy Noteckiej. W pogodne dni bardzo ciekawe są widoki zachodów słońca, kiedy to słońce „chowa się” w Puszczy Noteckiej.

- W odl. 0,3 km na pn. od Góry Głazów przebiega szlak czerwony P-21 z Kwilcza do Sierakowa.

Kłosowice. Mała wieś w dolinie Warty, przy szosie Sieraków–Międzychód, 4 km na zach. od Sierakowa. Znana od 1388 r. Na jej terenie odkryto cmentarzysko z 16 grobami z kultury łużyckiej i pomorskiej. Ponadto natrafiono tu na osadę z epoki żelaza. Na początku XXI w. zbudowano w Kłosowicach dużą, nowoczesną ubojnię trzody chlewnej. Na zach. od Kłosowic, nieopodal szosy do Międzychodu latem czynne są łowisko ryb i wędzarnia.

- Ze wsi ciekawa trasa przechadzki do Ławicy (3,5 km) oraz szlakiem czarnym P-16 do Chalina.

Marianowo. Osada na skraju Puszczy Noteckiej, nad Wartą, 2 km na zach. od Sierakowa. W XVII i XVIII w. był tu folwark należący do dóbr sierakowskich. Przy budynku dawnej łuszczarni nasion z szyszek sosnowych rośnie wiekowy okaz **dębu** o obwodzie 820 cm, nazwany imieniem „Józef” ku pamięci leśniczego Józefa Chwirot. Jest to najpotężniejsze drzewo Puszczy Noteckiej. Nieopodal głąz z pamiątkowym napisem.

Na pn. od Marianowa, przy zakręcie szosy z Sierakowa do Kobylarni, zachowały się nikle pozostałości d. kopalni węgla brunatnego z lat 1920–30. W Marianowie rozpoczyna się leśna ścieżka dydaktyczna „Marianówka”, okrężna, długości 2,5 km, wiodąca skrajem borów Puszczy Noteckiej.

- Przez Marianowo wiedzie szlak żółty P-14.

Jez. Mnisze. Położone w Puszczy Noteckiej, 4 km na zach. od Sierakowa. Jezioro to (zwane również Mních) otrzymało nazwę od zakonników z sierakowskiego klasztoru, do którego należało. Jest płytkie (5 m) i ciągle zarasta, zmniejszając przez to swoją powierzchnię (pow. 25 ha, dł. 2000 m, szer. 200 m). W gąszczu trzciny żyje wiele ptactwa wodnego; częstymi gośćmi są tu ptaki z Czaplich Wysp. Na wsch. brzegu Jez. Mniszego, mniej więcej pośrodku jego długości, znajduje się **rezerwat przyrody „Ceglniec”**, utworzony w 1960 r. Obejmuje obszar 4,3 ha i ma na celu ochronę starodrzewu sosnowego, ocalałego z kłeski strzygoni cho-

inówki w 1923 r. Las sosnowy (ok. 160-letni) z domieszką brzozy ma bogate runo i podszyt. Uwagę zwracają piękne okazy jałowca. Swe ocalenie las zawdzięcza mrówkom, które nie dopuściły tu do „agresji” strzygoni. Rezerwat przyrody o nazwie „**Mszar nad jez. Mnich**”, utworzony w 1967 r. (o pow. 6,0 ha), obejmuje część pd. jeziora i przylegające do niego mszary, gdzie napotkać można wiele ciekawych roślin wodnych i torfowych (m.in. rosziczkę okrągło- i długolistną oraz kłoc wierzchowatą). Ogółem zaobserwowano w rezerwacie 180 gatunków roślin naczyniowych.

- Przy rezerwachach przebiega szlak żółty P-14.

Borowy Młyn. Malowniczo położona osada w dolinie tzw. Borowego Strumienia w Puszczy Noteckiej, 4,5 km na pn. zach. od Sierakowa. Znana od 1443 r. Spiętrzone wody strumienia tworzą tutaj staw (pow. 16 ha), ciągnący się w głębokiej rynnie ku pn. Nazwa osady wskazuje, że w przeszłości istniał tu młyn. Na okolicznych piaszczystych wydmach znaleziono przedmioty z epoki kamiennej. Obecnie na pd. od Borowego Młyna ciągną się stawy rybne. Prowadzona jest w nich hodowla m.in. karpia i pstrągow.

- Szlak żółty P-14.

Francuskie Góry. Pasma wzgórz wydmowych 7 km a pn. od Sierakowa. Nazwa ich wywodzi się z czasów napoleońskich.

- ◀ Marianowo, dąb Józef (Z.S.)

W 1807 r. wojska napoleońskie podążające z Drezdenka do Sierakowa nie mogły przeprowadzić przez wydmy swoich armat, wobec czego musiano wykonać przekopy i wyłożyć drogę belkami, aby koła armat nie grzęzły w piasku.

W przebiegającym równoległe do traktu Sieraków–Drezdenko dukcie, w odległości ok. 0,4 km od skrzyżowania z drogą do Kukułki, na pn. wsch. za stawami, znajduje się punkt wysokościowy o wysokości 89 m n.p.m. (można dojść do niego idąc do krańca rynny na przełaj lub też traktem na pn., pierwszym duktem w prawo i dalej ponownie pierwszym duktem w prawo).

Na kulminacji wydmy wzniesiono w 2007 r. betonową wieżę wysokości 32 m do obserwacji przeciwpożarowych, tzw. dostrzegalnię. W okresie letnim (V–X), gdy na wieży pełnione są dyżury, jest ona dostępna dla turystów (informacje w Nadleśnictwie Sieraków, tel. 61 295 20 65).

- Szlak żółty P-14.

Wycieczki z Sierakowa

Krótkie propozycje wycieczek w najbliższe okolice Sierakowa. Za punkt wyjściowy przyjęto węzeł szlaków przy ośrodku wczasowym nad Jez. Jaroszewskim

S-1. Do Buczyny Lutomskiej (ok. 1,5–2 godz., 6,0 km).

Od ośrodka wczasowego do rezerwatu i dalej do Sierakowa wiedzie szlak znakowany – czarny. Pierwszy odcinek biegnie razem ze szlakiem czerwonym P-21. Od węzła szlaków koło kempingu (0,0 km) za znakami szlaków udajemy się w kierunku wsch. Obok ogrodzenia pola namiotowego, a później duktem leśnym dochodzimy do głębokiej rynny Jez. Lutomskiego (0,8 km). Skręcamy w prawo, wychodzimy na skraj lasu i po ok. 0,2 km schodzimy w lewo stromo w dół nad **jeziro** (1,0 km). Jesteśmy na terenie rezerwatu. Tu szlaki rozwidlają się: czarny biegnie w lewo, na pn., czerwony w prawo na pd. Idąc szlakiem czarnym przechodzimy 1,3 km (2,3 km) brzegiem jeziora i potem odbijając w lewo, drogami leśnymi w kierunku pn.-zach. dochodzimy do Sierakowa nieopodal Huty Szkła (3,9 km), skąd wzdłuż szosy na

pd. można dojść do ośrodka wczasowego za znakami szlaku czerwonego (5,7 km). Skracając marszrutę od miejsca, gdzie szlak czarny opuszcza brzeg jeziora, bez znaków, na zach. można dojść przez las wprost do ośrodka (4,0 km). Chcąc poznać w pełnej krasie rezerwat od rozwidlenia szlaków czerwonego i czarnego (tj. 1,0 km), należy przejść ok. 1,5 km na pd. za znakami czerwonymi i wrócić tą samą trasą.

S-2. Wokół Jez. Jaroszewskiego (ok. 2–2,5 godz., 7,8 km).

Wycieczkę rozpoczynamy od ośrodka (0,0 km), udając się za znakami szlaku czerwonego w kierunku Sierakowa. W miejscu, gdzie w lewo biegnie (1,6 km) szlak niebieski, wiodący z Sierakowa do Międzychodu (P-19), opuszczamy szosę i drogą leśną za znakami niebieskimi wędrujemy w kierunku pd.-zach. Przecinamy Potok Jaroszewski (2,3 km). Wychodzimy na skraj wsi **Góra** (3,9 km). Tu opuszczamy szlak niebieski i dalej wędrujemy za znakami szlaku czarnego. Udajemy się główną drogą wsi na pd. Po prawej widok na **Jez. Wielkie** (pow. 39 ha). Pośrodku wsi, między zabudowaniami, skręcamy w lewo, w drogę polną do Grobi. Wychodzimy na dość wysoki pagórek, z którego rozciąga się piękny widok na Górę, Jez. Wielkie i najbliższej położone niewielkie **jez. Widzno** (pow. 4 ha). Nieco dalej, po lewej, rozległa panorama Jez. Jaroszewskiego. Drogą schodzimy w dół strumienia (5,9 km) płynącego do Jez. Jaroszewskiego, później wychodzimy na wzgórze, do zabudowań Grobi i szosy kwileckiej (6,8 km). Przy drodze liczne krzewy mirabelki oraz różne drzewa owocowe. Ostatni odcinek wiesz szosą do ośrodka wczasowego (7,8 km). Przy szosie po prawej **krzyż i mogiła** żołnierzy napoleońskich (patrz Grobia).

S-3. Nad jeziora Grzebite i Godziszewskie (ok. 3–4 godz., 11,3 km).

Na wsch. od Sierakowa, nieopodal szosy do Wronek, znajdują się dwa niewielkie jeziora otoczone lasami: **Grzebite** (pow. 4 ha)

i **Godziszewskie** (pow. 7 ha). Pierwszy odcinek wycieczki pokonujemy za znakami szlaku czerwonego, wiodącego do Sierakowa (P-21). Można też do przystanku PKS Sieraków Huta dojechać autobusem. Nie dochodząc do centrum miasta, skręcamy w prawo, w ul. Wroniecką (2,2 km). Ulicą tą, obok Zespołu Szkół i hipodromu, idziemy w kierunku wsch. Spotykamy szlak żółty (P-7), którym wędrować będziemy do jez. **Grzebite**. Za Lutomką skręcamy ukośnie w lewo (4,5 km) na drogę wiodącą do Tucholi, która przez las doprowadza nas nad jez. Grzebite (5,4 km). Ma ono brzegi prawie całkowicie zarośnięte trzciną; niewielki odcinek dostępnego brzegu znajduje się od strony wsch. Od jeziora udajemy się już bez znaków drogą wiodącą na pd. Przecinamy szosę wroniecką (5,8 km) i nieco dalej nieczynną linię kolejową Sieraków–Szamotuły, drogą polną dochodzimy do lokalnej szosy do Chrzypiska Wielkiego przy osadzie **Lesionki** (6,4 km). Skręcamy w prawo. Szosą biegnie szlak czarny P-9, którym dalej wędrować będziemy do Sierakowa. Po wejściu w las, po lewej ukazuje się **Jez. Godziszewskie** (7,3 km). Otoczone zwartym pierścieniem lasów, z brzegami zarośniętymi trzciną, ma wiele uroku. Przy szosie niewielkie kąpielisko. Dochodzimy do szosy wiodącej do Lutomia (7,8 km). Skręcamy w prawo, przechodzimy pod wiaduktem kolejowym. Na szosie wronieckiej skręcamy w lewo, a za Lutomką – w lewo na drogę leśną, tak jak szlak żółty P-7. Raz jeszcze przecinamy linię kolejową i przechodzimy nieopodal **ośrodka czasowego „Wrzos”**. Dalej bez znaków drogami leśnymi przez jednostajny bór sosnowy – w ogólnym kierunku pd.-zach. – dochodzimy do szosy kwileckiej i ośrodka czasowego (11,3 km).

Wycieczki dłuższe szlakami znakowanymi (km liczone od węzła szlaków nieopodal dworca kolejowego):

- do Pakawia i Kłodziska, szlak P-7, 17,7 km;
- do Bucharzewa nad jez. Niedziółka, szlak P-12, 7,2 km;
- do Bucharzewa przez Lichwin, szlak P-13, 12,9 km;

- do Borowego Młyna i na Francuskie Góry, szlak P-14, okrężny, 21,9 km;
- nad Jez. Kłosowskie, do Kukułki i Zatomia Starego, szlak P-15, 18,4 km;
- przez Ławicę, Kolno Młyn do Międzychodu, szlak P-19, 20,4 km;
- na Górę Głazów i do Kwilcza, szlak P-21, 17,9 km;
- przez Chalin do Prusimia, szlak P-24 (częściowo nieznakowany), 16,2 km.

Sowia Góra

Osada śródleśna przy szosie Drezdenko–Międzychód, 14 km na pn. od Międzychodu.

Sowia Góra jest dawną wsią „olęderską”. Powstała na mocy przywileju lokacyjnego w 1702 r. W XVIII w. przebiegała tędy granica Królestwa Polskiego i ziem zagrabionych przez Brandenburgię. Po 1945 r. wieś w dużym stopniu wyludniła się. Zachowało się parę **chałup** z XIX i pocz. XX w., część z nich w ostatnich latach zmieniona została na prywatne domy letniskowe.

Na początku XXI w. w okolicach Sowiej Góry powstały kopalnie gazu ziemnego i ropy naftowej (parz str. 39).

W odl. 4 km na zach. położona jest wieś **Lubiatów**, w sąsiedztwie, której znajduje się kilka jezior i rezerwatów przyrody. Niegdyś wieś puszczańska, obecnie letniskowa z licznymi domkami rekreacyjnymi, zaludniająca się w okresie letnim. Nad **jez. Solecko** (pow. 165 ha), na półwyspie o stromo opadających do jeziora zboczach znajduje się **rezerwat „Czaplenice”** (pow. 8,1 ha) – kolonia czapli rozłożona wśród naturalnego sosnowego lasu. Wyspy jeziora obejmuje **rezerwat „Łabędzieniec”** (pow. 2,8 ha), utworzony w 1959 r. na pięciu wyspach zamieszkałych wówczas przez ptactwo wodne i błotne: czaple, łabędzie, żurawie, czarne bociany i wiele innych częściej spotykanych gatunków. Obecnie duża część pta-

ków przeniosła się w inne miejsca. Na pobliskim jez. Łąkie (3 km na pd. zach. od jez. Solecko) w **rezerwacie „Czaplisko”** (pow. 2,9 ha) znajduje się również kolonia czapli. Ostatnio, wskutek budowy ośrodków wczasowych, wiele ptaków opuściło swe gniazda. Teren leśny i Jez. Solecko obejmuje **rezerwat krajobrazowy „Lubiatowskie Uroczyska”** (pow. 188 ha).

W Lubiatowie zachował się szachulcowy **kościół** z XVIII w., gruntownie odnowiony ok. 1960 r.

- Przez Lubiatów, w sąsiedztwie rezerwatów, wiedzie szlak żółty z Sowiej Góry do Drezdenka (poza zasięgiem tego przewodnika). Z Sowiej Góry do Międzychodu Ustronia i Międzychodu wiedzie szlak P-31.

PKS Sowa Góra – przyst. do Międzychodu 14 km, do Drezdenka, Gorzowa. W Lubiatowie karczma „Lubiątka”, tel. 95 762 44 91.

Śródka

Wieś przy szosie Kwilcz–Wróblewo, nad Jez. Kuchennym (pow. 63 ha, głęb. 17 m).

W 1933 r. koło Śródki prof. J. Kostrzewski odkrył na dawnym terenie leśnym 12 grobów z młodszej epoki brązu. W grobach znaleziono sporo naczyń, tzw. dwustożkowych i in.

Najdawniejsza wzmianka o Śródce pochodzi z 1389 r., wymieniony został wówczas bliżej nieznanym Tomasz ze Śródki. Ok. 1700 r. miejscowość przeszła w ręce rozgałęzionej rodziny Kurmatowskich, a w 1763 r. – przez małżeństwo – w ręce przybyłej ze Śląska rodziny von Seydlitz-Kurzbach, która władała nią do 1945 r. W latach 1858–61 wzniesiono tu neogotycki **pałac** o zróżnicowanej bryle architektonicznej, będący jedną z ciekawszych budowli pałacowych z XIX w. w Wielkopolsce. Autor projektu nie jest znany, lecz przypuszcza się, iż wywodził się z kręgu wybitnego architekta niemieckiego K. F. Schinkla. W ostatnich latach pałac przeszedł w ręce prywatne i został odrestaurowany.

Na wsch. od pałacu ciągnie się **park**, powstały w poł. XIX w., a na zach. – za szosą – folwark z zabudowaniami z końca XIX w. W **parku** (pow. 2,7 ha) rosną stare dęby o obwodach do 510 cm. W sąsiedztwie wsi występuje kilka jezior (m.in. 1 km na pn. **Jez. Wielkie** o pow. 261 ha, głęb. 30 m, z 3 wyspami). Na polach i skraju lasu na pn. od wsi rośnie sześć **dębów** – pomników, o obwodach do 710 cm.

- Do Nojewa i Kłodziska wiedzie szlak P-6. Bez znaków nad Jez. Kuchennym do Chrzypka Małego 3,5 km.
PKS – przyst. (do Międzychodu, Wronek i Szamotoł).

Wiejce

Wieś nad Wartą, przy szosie Międzychód–Skwierzyna 11 km na zach. od Międzychodu, na prawym brzegu rzeki, na skraju Puszczy Noteckiej. Wzmiankowana od 1480 r. W XVII w. stanowiła własność Kwileckich z Kwilcza. W XIX w. przeszła w ręce niemieckich właścicieli Goraja. W tymże XIX w. czynna była w Wiejcach duża huta szkła zatrudniająca 200 robotników. Huta położona była nad Wartą, na zach. od parku pałacowego.

Nad rzeką wznosi się okazały **pałac** wzniesiony w 2. poł. XIX w. przez właścicieli dóbr gorajskich. Po 1945 r. parokrotnie zmieniał użytkowników. Na pocz. XXI w. został gruntownie odrestaurowany i przystosowany do funkcji eleganckiego ośrodka konferencyjno-wypoczynkowego. Mieści **hotel**, restaurację i bogate zaplecze rekreacyjne. Jest to budowla dwukondygnacyjna z użytkowym poddaszem. Fasadę frontową zdobi trójkątny tympanon, nad dachem wieżyczka, od zach. dwie niskie półkoliste wieże. Nieopodal tzw. **rządówka**, adaptowany obiekt noclegowy z dawnego spichlerza o drewnianej konstrukcji szkieletowej (z tzw. muru pruskiego). Wokół pałacu **park** (8,7 ha) z różnorodnym drzewostanem i trzema stawami. Od pd. park przylega do Warty.

W centrum wsi neoromański kościół pw. św. Józefa z 1855 r. Na wsch. skraju wsi grupa 11 dębów o obwodach do 420 cm. Przy nich głąz narzutowy (obwód 380 cm), dawny pomnik Bismarcka.

Wysoka wydma na pn. zach. od wsi 70 m n.p.m. nosi nazwę Góry Szubienicznej.

- PKS – do Międzychodu i Skwierzyny. Ośrodek konferencyjno-rekreacyjny „Pałac Wiejce”, tel. 95 717 31 30. Hotel 70 miejsc w pokojach 1–2-osobowych. Restauracja 100 miejsc. Sale konferencyjne. Bogate zaplecze rekreacyjne.

Wierzbno

Wieś przy szosie Poznań–Gorzów 7 km na pd. zach. od Międzychodu. W przeszłości była gniazdem rodowym Wierzbińskich herbu Naęcz. Wymieniana w dokumentach od 1432 r. Pierwszy **kościół** zbudowano tu zapewne w XIV w., obecny – św. Mikołaja pochodzi z 1909 r. Obok drewniana dzwonnica z 1920 r. W **parku** krajobrazowym z l. poł. XIX w. (pow. 13,5 ha) rośnie kilka ciekawych drzew, m.in. przed dworem okazałe lipy o obwodach 460 i 470 cm. **Pałac** jest budynkiem o formach eklektycznych z poł. XIX w. W pobliżu dawny kamień graniczny z okresu międzywojennego z literami *P* i *D* oraz napisem *Versailles 28.6.1919 r.* We wsi znajduje się gospodarstwo doświadczalne Instytutu Uprawy, Nawożenia i Gleboznawstwa.

Nieopodal **stacji kolejowej**, na zach. od wsi zbudowana w 2009 r. stacja przeładunku ropy naftowej, przesyłanej do tego miejsca rurociągiem z kopalni w okolicach Sowiej Góry.

Do Międzychodu przez Gorzycko wiedzie szlak niebieski P-32; do Międzychodu, bez znaków, przez Strychy szlak P-36; do Pszczewa przez Szarcz szlak P-37; do Łowynia przez Królewską Górę szlak żółty P-34. Początek szlaków znajduje się przy dawnej st. kol. 1,5 km od wsi.

- PKS – przyst. (do Gorzowa, Poznania). Poczta, kod 66-343.
Bar w budynku st. kol.

Wituchowo

Niewielka wieś w pagórkowatym terenie, 2 km na pd. od szosy nr 24, 4 km na wsch. od Kwilcza.

Wieś znana od 1251 r. W pn. jej części znajduje się bardzo ciekawy zespół dworsko-parkowy. **Park** krajobrazowy z poł. XIX w. (pow. 3,1 ha) o różnorodnym, głównie liściastym drzewostanie, ok. 110-letnim. Na skraju parku parterowy **dwór**, zbudowany w XIX w. – w pd. części piętrowy o formach eklektycznych, gruntownie przebudowany w latach 1910–14. W zespole budynków folwarcznych szereg **budowli** wzniesionych z kamieni polnych w XIX w. i na pocz. XX w., część z nich z bogatymi detalami architektonicznymi, m.in. spichrz i gołębnik zbudowany na planie ośmioboku. W ostatnich latach obiekty te, uznane za zabytki, zostały odrestaurowane. Droga ze wsi do szosy nr 24 jest ładną **aleją dębową** złożoną z ok. 160 drzew, o obwodach pni do 200 cm.

Od stycznia do kwietnia 1945 r. na polach pod Wituchowem znajdowało się radzieckie wojskowe lotnisko polowe, na którym stacjonowały samoloty wspierające walki nad Odrą i o Berlin.

- PKS – przyst. przy szosie nr 24.

Zatom Stary

Wieś nad Wartą, na jej lewym brzegu, 1 km na pn. od szosy Sieraków–Międzychód, 6 km na pn. wsch. od Międzychodu. Jest znana od 1388 r. W przeszłości wchodziła w skład dóbr sierakowskich. W styczniu 1919 r. oddział powstańczy z Sierakowa zdobył ją i obronił przed kontratakami Niemców z Międzychodu. W centrum wsi **kościół** filialny pw. św. Maksymiliana Kolbego, zbudowany w latach 1982–85, o nowoczesnej sylwetce architektonicznej (proj. Zygmunt Roszak).

Naprzeciw Zatomia Starego, na prawym brzegu Warty, na skraju lasów Puszczy Noteckiej leży wieś **Zatom Nowy**. Wieś znana już od 1468 r., ponownie lokowana jako wieś olęderska w 1751 r. na miejscu nadrzecznych zarośli. Sprowadzeni tu koloniści zajmowali się karczowaniem lasów i uprawą nieurodzajnych ugorów nadrzecznych. Pod koniec XIX w. w okolicach Zatomia powstała kopalnia węgla brunatnego (patrz szlak P-15), czynna do 1939 r., cegielnia i piece do wypalania wapna. Ok. 2 km na pn. zach. znajduje się **Jez. Piaskowe** (14 ha, głęb. 5,8 m) o dobrych warunkach kąpielowych. We wsi ośrodek wczasowy.

Od st. kol. Zatom Stary rozpoczyna się szlak czerwony P-15 do Kukułki, szlak żółty do Międzychodu (P-30) i Prusimia (P-20). Trasa nie znakowana przez Mokrzec do Międzychodu (P-18).

- PKS – przyst. 1 km na pd. (do Międzychodu 6 km, Sierakowa 6 km, Poznania 82 km). Prom na Warcie czynny: poniedziałek—piątek 6.30–12.30 i 15.00–17.00, sobota–niedziela 8.30–12.30.

Ważniejsza literatura

- Anders P., Kusiak W., *Puszcza Notecka. Przewodnik turystyczny*, Poznań 2005.
- Andrzejewska H., Andrzejewski T., Tomczak P., *Pęta wśród jezior*, Poznań 2007.
- Dzieje Pniew*, pod red. B. Polaka, Poznań 1998.
- Gmina Kwilcz. Mapa 1:50000*, Poznań 2009.
- Grzybowski K., *Sieraków n. Wartą – zarys geograficzno-historyczny*, Sieraków 1935.
- Hoffmann M., *Muzeum Zamek Opalińskich w Sierakowie*, Sieraków 1999.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 13: *Powiat międzychodzki*, Warszawa 1968; t. V, z. 23, *Powiat szamotulski*, Warszawa 1966.
- Kaskowiak A., Majchrzak D., *Parafia p.w. Nawiedzenia NPM w Luboszu w 600-lecie istnienia*, Lubosz 1998.
- Kondracki T., *Rokitno. Sanktuarium Matki Bożej Cierpliwie Słuchającej*, Wrocław 1999.
- Krause J., Rudy M., Woźniak M., *Sarkofagi rodu Opalińskich Sieraków*, Toruń 1995.
- Kwilecki A., *Kwilcz i inne majątki Kwileckich na przestrzeni wieków*, Poznań 1996.
- Lenard B., Sławska A., *Sieraków*, Poznań 1973.
- Leśny F., *Pszczew w latach 1945–2000*, Zielona Góra 2001.
- Łęcki W., *Gmina Kwilcz. Krótka monografia krajoznawcza*, Sieraków 2002.
- Międzychód. Dzieje, gospodarka, kultura*, pod red. J. Osiegtowskiego, Warszawa 1981.

- Sierakowskie Zeszyty Historyczne*, red. J.T. Łożyński, Nr 1–4, Sieraków 2008–09.
- Skuratowicz J., *Zamek w Sierakowie*, Poznań 1995.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, Wrocław 1982–91, Poznań 1992–2008.
- Szpotkowski K., *Gmina Międzychód. Przewodnik przyrodniczo-turystyczny*, Bydgoszcz 2006.
- Szpotkowski K., *Powiat Międzychodzki. Kraina 100 jezior*, Bydgoszcz 2006.
- Szymankiewicz Z., *Spadochrony nad okupowaną Wielkopolską*, Poznań 1979.
- Żarna S., *Dzieje parafii p.w. Wniebowzięcia NMP w Łowyniu*, Międzychód 1998.

Spis rycin

1. Schemat umiejscowienia mapek i planów zamieszczonych w przewodniku	44
2. Schemat szlaków pieszych opisanych w przewodniku	51
3. Okolice Chrzypska Wielkiego	117
4. Kamionna, kościół pw. Narodzenia NMP, przekrój poziomy	130
5. Okolice Kwilcza.	151
6. Międzychód. Schemat planu miasta	172
7. Okolice Międzychodu, część zachodnia	198
8. Okolice Międzychodu, część południowa	199
9. Okolice Międzychodu, część wschodnia	200
10. Pniewy. Schemat planu miasta	217
11. Okolice Pniew, część północno-zachodnia	230
12. Pszczew. Schemat planu miejscowości	234
13. Okolice Pszczewa, część północno-zachodnia	248
14. Okolice Pszczewa, część południowa	249
15. Sieraków. Schemat planu miasta	260
16. Sieraków, kościół pw. NMP Niepokalanie Poczętej, przekrój poziomy	270
17. Okolice Sierakowa, część północno-wschodnia	288
18. Okolice Sierakowa, część północno-zachodnia	289
19. Centralna część Pojezierza, między Sierakowem i Międzychodem	290
20. Okolice Sierakowa, część południowo-wschodnia	291

Notki biograficzne

Braun Józef	133
Chłapowski Konstanty	212
Ciepliński Łukasz	149
Enn Władysław	241
Gartenberg-Sadogórski Piotr Mikołaj	282
Janocki Jan Daniel	180
Kaczmarek Jan AP	157
Kassyusz Jan Wilhelm	154
Kowalczyk Stefan	265
Ledóchowska Urszula	226
Opaliński Krzysztof	263
Pinecki Leon	250
Rutkowski Napoleon	166
Tietz Oskar	181
Unrug Józef	174
Wojciech z Pniew	218

Ponadto na s. 235–237 umieszczono krótkie notki biograficzne członków Związku Polaków w Niemczech z Pszczewa i Szarcza działających w okresie międzywojennym.

Skorowidz nazw geograficznych

d. – dawniej; g. – góra; jez. – jezioro; leśn. – leśniczówka; m – miasto; plw. – półwyp; rez. – rezerwat przyrody; rz. – rzeka, potok, strumień; zob. – zobacz

Augustowo 54, 116, 151, 230

Barlin jez. 14, 19, 42, **69**, 289

Białcz 117, 145, 200, 290

Białe Jez. 51, **97**, 248, 251

Białecki (Białcz jez.) 106, 117

Białokoski Strumień rz. 24, 55, 117, 169-170

Białokoskie Jez. 13-14, 19, 24, 44, 52, 55, 59, **108**, 117, 119, 163, 170, 229-230

Białokosz 44, 46, 54, 100, 102, **108**, 117, 230

Białokoszek 117, 230

Białkoszyce 102, 230

Bielcz jez. 85

Bielina rz. 86, 200, 290

Bielskie (Bielsko) Jez. **74**, **84**, **86**, 136-137, 200, 290

Bielsko 19, 27, 31, 40, 44, 53, **74**, 83-**84**, **86**, 103, 172, 200, 290

Bielsko grodzisko **85**, 200

Biezdrowo 169

Blaki 126

Błędne zob. Kwileckie Jez.

Blota 43, 51-52, 70-71, 101, 103, 204, 289

Bobowicko 44

Bolewice 141

Borowy Młyn (koło Pszczewa) 42, 44, 53, 97-**98**, 101, 104-105, 234, 247-249, 251

Borowy Młyn (koło Sierakowa) 26, 51-52, 66-**67**, 281, 288, **297**, 301

Borowy Staw jez. 289

Borowy Strumień 67, 297

Borsucza g. 248

Bragant jez. **63**, **164**

Brzeskie Jez. 89, 248

Brzezie **89**

Brzezienko 89

Brzeźno 248

Bucharzewo 25, 30, 37, 41, 43, 50, 51, 52, 64-65, 100, 101-103, **109**-**110**, 116, 288-289, 300

Bucharzewo leśn. 68

Bucharzewskie (Bucharzewo) Jez. **65**, 110, 288-289

„Buczyna” las 154

Buczyna Lutomska 7, 19, 58, 298

Buk 213

„Buki nad Jez. Lutomskim” rez. 21, 45, **76**, **287**, 292

Bukowce 30, 65, 109, 110, 288

„Bukowy Ostrów” rez. 21, **57**, 151, 154, **214**

Burzykowo jez. 151

Cegielniane jez. 244, 247

„Cegliniec” rez. 22, **67**, 288-289, **295**

Chalin 24, 30, 46-47, 51-52, 70, 73, 75-77, **79**, 100-103, 106, 111-**114**, 150, 168, 290-291, 295, 301

Chalinek jez. **75**, 113, 168

- Chalińskie zob. Male Jez.
 „Chalińskie Jary” („Jary koło Chalina”) 46, 113, 168
 Charcice 114-115, 117, 259, 291
 Charcickie Jez. 115, 117, 288
 „Chata Zbójców” schronisko 65, 109-111, 288
 Chełm g. 229
 Chełmno 141
 Chełmsko 96
 Chłop jez. 14, 41-42, 44, 97-99, 104-106, 233-234, 244, 247, 249-251
 Chojno 7, 14, 19, 41, 44, 51-52, 60, 64-65, 100, 109, 111, 115-116, 288
 Chojno jez. 64, 116, 288
 Chojno Młyn 103, 115, 288
 Chorzewo 116, 118, 162, 230, 289
 Chorzepowo 101, 105, 135, 141, 200, 289-290
 Chrzypskie Jez. 13-14, 42-43, 45, 55-56, 58-59, 61, 106, 117-119, 169-170
 Chrzypsko Małe 58-59, 106, 117, 119, 170, 303
 Chrzypsko Wielkie 25-27, 37, 38, 41-44, 46, 47, 51-52, 54-59, 61, 63, 100, 102, 105, 114-115, 117-118, 141, 150, 163, 168-170, 213, 216, 230, 259, 288-290
 Chudobczyce 44, 46, 53, 56, 120, 162, 230
 Cyblin jez. 117
 „Czaple Wyspy” rez. 7, 19, 20, 22, 69, 135, 287, 289, 295
 „Czaplenice” rez. 301
 Czapliniec leśn. 69, 103
 „Czaplisko” rez. 302
 Czarne Jez. 56-57, 151, 162-163, 248, 251, 230
 Czarnków m. 22, 50, 64-65, 260, 288-289
 Czarownic Góra g. 161
 Dalemin jez. 83
 Daleszynek 44, 99, 151
 Dąbrowa uroczysko 117, 229, 288
 „Dąbrowa na Wyspie” 23, 161
 Dąbrówka 133, 213
 Diablowa Ambona 161
 Długie Jez. (zw. Dupiną) 78
 Dlusko Stare 30
 Dobrojewo 30, 44, 115, 140, 219
 Dobrzyczne zob. Lubosz Wielki jez.
 „Dolina Kamionki” rez. 22, 83, 211
 Dormowo (d. Durmowo) 43, 53, 91-92, 94, 101, 104, 121, 129, 171, 199, 200
 Dormowo Młyn 53, 93
 Dormowskie Góry 121
 Dormowskie Jez. 91, 92, 93, 95, 121, 125, 199
 Drezdenko m. 27, 41, 44, 50, 67, 80, 87-88, 90, 100, 103, 122, 171-172, 176, 184, 197-198, 200, 201, 203, 207, 261, 284, 297-298, 301-302
 Drugie Jez. 192
 Drzewce 87-88, 121, 198, 206-207
 Dupina jez. zob. Długie Jez.
 Durmowska Samica rz. 95, 121, 125
 Duszniki 44
 Duże Jez. 60
 Dziecielin 39, 44, 136, 198, 200, 290
 Francuskie Góry 19, 43, 52, 66-67, 101, 287-288, 297, 301
 Gącz 212
 Gertruda jez. 198-199
 Glinno jez. 234, 249
 Głazów Góra g. 43, 45, 51-52, 76, 80, 103, 105-106, 150, 291, 294, 301
 Głazewo 44, 101, 104-105, 199, 203, 209
 Głębołek jez. (koło Góry) 72
 Głębołek jez. (koło Grobi) 63, 76

- Głębołek jez. (koło Mierzyna) **88**, 197, 205-206
- Głębokie Jez. (koło Dormowa) 91, **92**, 199, **215**
- Głębokie Jez. (koło Strych) 96, 198
- Gnuszyn 108, 117, 230,
- Godziszewskie Jez. 42, **63**, 230, 287, **300**
- Goleczewskie Jez. **63**, 164
- Goliń (Wielki) jez. **98**, 247, 249
- Goliń Mały jez. **99**, 247
- Goraj 18, 46-47, 89, 96, **122**, 139, 160, 248, 303
- Gorzowska Kotlina 10, 12
- Gorzyckie Jez. 123, 172
- Gorzycko Stare 11, 14, 27, 41, 44, 53, **88-90**, 94, **123**, 125, 172, 198-199, 215, 233, 304
- Gorzyń 18-19, 28, 29, 38, 41-42, 44, 46, 51, 53, 93, 95, 105-106, 121, **123**, 127, 129, 150, 172, 176, 197-200, 221, 248-249
- Gorzyńskie Jez. 20, 46, **93**, 121, 123, **125**, 198-199
- Gospódka leśn. 35
- Góra (wieś) 42, 51, **72**, 101-102, 290-291, **299**
- Górny Młyn **61**
- Grabowo Jez. 117
- Gralewo 33, 83, 129, 144, 211
- Grobia 16, 26, 43, 45, 52, 62, 79, 101, 291, 293, 299
- Grotów 39
- Grzebite (Grzybite) jez. **60**, **299-300**
- Heleny** folwark 43, **97**, **162**
- Huby 151, 290
- Izdebn 115, 117, 288
- Jabłonowo 117, 288
- Janikowo (Janukowo) jez. 42, **74**, 168, 290
- Jaroszewo 80, 291
- Jaroszewski Potok 72, 260, 299
- Jaroszewskie Jez. 7, 40, 42, 62, 72, 76, 80, 260, 266, 267, **285-287**, 289-291, 292, 294, 298, 299
- Jasionna 36
- Jelenia Głowa plw. **98**, 250
- Jeziernik (przedmieście Pszczewa) 246, 249
- „Jeziorko Golińskie” rez. 23, 249
- Jeziorno **65**, 66, 68, 101, 288-289
- Józefowo 151, 214
- Kaczlin 26, 101, **125**, 259, 288
- Kaliska leśn. 159
- Kalsko 44, 100, 105
- Kamionka rz. 14, 24, 43, 53, 82-85, 101, 103, 125-128, 130, 133, 136-137, 139, 160, 200, 209, 211-212
- Kamionna 11, 22, 29, 32, 33, 39, 43-44, 46, 50-52-53, 74-75, 80-83, 100-101, 104-106, **125-130**, 133, 141, 160, 171, 178-200, 204, 209, 212, 219, 221-222, 231, 265
- Kaplin 52, **71-72**, 101, 103, 105, **134**, 198, 202, 204, 206
- Kaplińskie Jez. zob. Młyńskie Jez.
- Kargowa m. 194
- Karmin 117
- Karolewice 164, 230
- Karolewo 288
- Karwin 23
- Katarzyna plw. 235, **245**
- Kaucja 198-199
- Kcynia 39
- Kikowo 58, 59 117
- Kikowskie Jez. **59**
- Kłudno jez. 84, 136-139
- Kłodzisko 52, 59-60, 64, 117, 216, 230, 303
- Kłosowice 26-27, 51-52, 70, 73, 106, 114, 289-290, **295**

- Kłosowskie Jez. 7, 13-14, 19, 22, 44, 52, **69**, **135**, 287, 289, 301
- Kobusz 50, 51, 66, 68, 111
- Kobylarnia 44, 51, 67-68, 101, 289, 295
- Kochle zob. Miejskie Jez.
- Koleńskie (Kolno) Jez. 23, 53, **74**, 84, 86, 135-139, 200, 290
- Kolno 27, 32-33, 43, 46, 51, 74, 79, 84, **85**, 101, 104, 127, 129, **135-136**, 150, 172, 179, 200, 204, 219, 265, 290
- Kolno grodzisko **137**, 200, 204
- Kolno leśn. **86**
- „Kolno Międzychodzkie” rez. 17, 23, 46, 53, 83-**85**, **138**, 200
- Kolno Młyn 52, **74**, **79**, 103, 137, 200, 301
- Konin (wieś) 44, 216
- Konwaliowa Wyspa (na Jez. Lubikowskim) 161
- Kopanina 56
- Kościelna Góra g. 248, **258**
- Kozie Góry g. **80**, **82**
- Kozubówka 151
- Krasne Dłusko 44
- Krobielewko 35, 44, 139
- Krobielewo 12, 14, 123, **139**, 259
- Królewska Góra g. 51, 53, 91-**94**, **121**, 125, 199, 304
- Krucz 22
- Krzymień jez. **60**, 117, 288
- Krzyżkówko 82, 101, 104, 159
- Księża Góra (koło Chojna) **64**, 111, **116**
- Księżę Góry (koło Pniew) g. 230
- Kubek jez. 42, **65**, 288
- Kubek młyn 66
- Kubowo **56**, 151, 163, 294
- Kuchenne (w Międzychodzie) zob. Miejskie Jez.
- Kuchenne Jez. (koło Prusimia) 43, 81, 151, **231**
- Kuchenne Jez. (koło Śródki) 60, 117, 302, 303
- Kukułka leśn. 7, 18-20, 25, 50-52, 66-70, 103, **135**, 289, 298, 301, 306
- Kuligowo 105
- Kupiszewo jez. **60**, 117
- Kurnatowice 50-52, **76-79**, 102, 113, 140, 150, 260, 274, 289-291
- Kuźniak **88**
- Kuźniak Młyn 205
- Kwiejce 251
- Kwilcz 11, 18, 21, 25, 28-29, 31-33, 37, 39, 41, 42, 44-46, 51-52, 56-62, 72, 76-80, 101-103, 105-106, 111-112, 114, 117-119, 128, **139-149**, 151-152, 155, 162-163, 168-170, 208, 212, 214, 217, 229-231, 259, 284-286, 289-291, 294, 301-303, 305
- Kwilecki Młyn **62**
- Kwilecki Potok (Strumień) rz. zob. Lutomka
- Kwileckie (Błędne) Jez. 62, 139, 145, 151, 154
- „Las Grądowy nad Mogilnicą” rez. 229
- Latowice 218
- Lesionki **63**, 291, **300**
- Leszno m. 39, 177, 257
- Leśne Jez. 198
- Leśnik Młyn **62**, 151
- Lewice 7, 17-18, 30, 42, 44, 51, 53, 82-83, 101, 104, 133, **158-159**, 211-212
- Lewiczynek 44,
- Lichwin 51-52, **65-66**, **68**, 111, 288-289, 300
- Lichwińskie Jez. **66-67**, 288-289
- Linie 44, 56, 102
- Lipa 183
- Lipki Wielkie 22

- Lipowiec (dzielnica Międzychodu) zw. Lindenstadt 173, 181, 183, 192-193
- Lisznia jez. **59**
- Lodzianka jez. 288
- „Lubiatowskie Uroczyska” rez. **302**
- Lubiatów 23, 39, 51, **301-302**
- Lubikowo 41, 42, 44, 51, 89, 97, 100, 104-105, **160-162**, 248, 258
- Lubikowskie Jez. 13-14, 23, 42, 43-44, 97, 106, 160-162, 203, 247-248, 251, 253, **258**
- Lubikówko **162**
- Lubiwiec jez. 52, 77, **79**, 136, 200, 290
- Luboczęsznica 54, 230
- Lubosina jez. 151, 230
- Lubosz 17, 18, 42, 44, 51-54, 56, 63, 119-120, 150-151, **162-163**, 170, 212-213, 230, 291
- Lubosz leśn. **54**, 163,
- Lubosz Wielki (Dobrzyczne) jez. 52-**53**, 120, 151, 162-164, 229-230
- Luboszek jez. 151, 162-**163**, 230
- Lubowickie Jez. 136
- Lutom 15, 42, 52, 58, 62-**63**, 101-102, **164**, 166, 259, 287, 291, 300
- Lutomek 44, 47, 52, 57, 62-**63**, 76, 101-102, 165, **166**, 212, 214, 291
- Lutomka (Potok Kwilecki) rz. 14, 43, 56-58, 61, 62, 106, 119, 139, 149-150, 152, 165, 168, 212-214, 300
- Lutomskie Jez. 7, 13, 14, 17, 19-21, 42-43, 51-52, 61-63, **76**, 106, 164-166, 260, 266-267, **287**, 289, 291, 292, 293, 298
- „Łabędziniec” rez. **301**
- Ławica 15, 18, 24-25, 31, 40, 43, 47, 50-52, 73-75, 101, 113-114, 137, 141, **166-167**, 190, 231, 283, 290, 295, 301
- Ławickie Jez. 13, 17, 42, 73-**75**, 86, 113, 166, **168**, 290
- Łąkie jez. 302
- Łęzce 38, 54-55, **61**, 102, 151, 168, 230
- Łęzce Małe 169
- Łęczeczki 15, 31, 41-45, 51-52, 55-56, 58-59, 61, 102, 106, 108, 117, 119, 163, **169**, 214, 216, 228-229
- Łowyn 38, 40, 42, 44, 50-51, 53, 80-82, 89, 91-92, 94, 101, 104-105, 125, 134, **170-171**, 199, 211, 233-234, 304
- Łowyrńskie Jez. 42, 91, 170-**171**, 199
- Ługi Ujskie (d. Olędry Ujskie) 30
- Maciejak jez. 259
- Małe Błota 288
- Małe Jez. (koło Chalina) 79, 111, **113**, 290
- Małe Jez. (koło Pakawia) **60**, **77**
- Marianowo 15, 17, 31, **67**, 101, 288-289, **295**
- „Matecznik” schronisko 71
- Mechnacz 29, 40, 78, 101, 151
- Miały 22, 32, 50
- Mianka rz. 54, 151
- Miejskie (Kochle) Jez. (w Pszczewie) 233, 235-236, 234, 238, 244-**245**
- Miejskie (Kuchenne) Jez. (w Międzychodzie) 171-173, 181, 183-185, **192**, 197-198
- Mierzyn 26-27, 30, 35, 44, 171, 177, 183, 198, 200, **202**, 205-206, 260, 288
- Mierzynek 198
- Mierzyńskie Jez. 19, 40, 183-184, 197-198, 201-**202**, 204-205
- Mieszyn (Wielka Maszyna) jez. **215**
- Międzychodzka Puszcza 20, 198
- Międzychód m. 5, 12, 15, 19-20, 23, 26-30, 32-41, 43-44, 46-47, 50-53, 56, 58, 61, 63, 69-72, 74, 77, 79-81, 83-91, 93, 95, 100-101, 103-105, 114, 119, 112, 117, 123,

- 125-127, 129, 134-136, 139, 141, 150, 158, 164-168, **170-183**, 185, 186-187, 189-191, 193-194, 196-200, 207, 227, 233-243, 246-247, 251-253, 259-260, 268, 283, 286, 289-291, 299, 301-306
- Międzychód (wieś koło Śremu) 80
- Międzychód Letnisko 84, 86
- Międzychód Ustronie 7, 40, 42, 50, 53, 86, 88, 103, 105, 183-184, 197, **201-202**, 204, 206-207, 302
- Miłostowo 32, 42, 44, 140, 151, **208**
- Młyńskie (Kaplińskie) Jez. 42, **134**, 198, 203
- Młyńskie Jez. (w Prusimiu) 71, **72**, 78, 151, **231-232**, 290
- Młyńsko staw 198
- Mnichy 17, 22, 51, 53, **81-83**, 101, 104-105, 129, 171, **208-209**, 211-212, 290
- Mnisze (Mnich) Jez. 19, 67, 287, **295**
- Mniszki 24, 46-47, **81**, **83**, 104-105, 129, 209, **211-212**
- Mocberg 137
- Mogilnica rz. 227, 229
- Mokrz 50, 66, 116
- Mokrzec 43, 47, 71-72, 103, 134, 198, **202-204**, 252, 306
- Mościejewo 20, 31, 42, 44, 52, **57**, **61**, 101, 151, 154, **212-214**, 291
- Mościejewskie Jez. 214
- „Mszar nad jez. Mnich” 21, **67**, 289, **297**
- Muchocin 15, 26-27, 31, 38, 41, 43-44, 89-91, **96**, 171-172, 179, 198, 200, 203-204, **214-215**, 253
- Muchocinek 198
- Mulne jez. 214
- Mylin 60, 117, 119
- Niedziółka jez. 52, **65-66**, 288-289, 300
- Niemierzewo 54, 151, 230
- Nojewo 27, 44, 50-52, 58-59, 119, 170, **215-216**, 303
- Notecka Puszcza 12, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 30, 31, 34-36, 39-40, 43-44, 55, 65, 68, 70-71, 77-78, 82, 85-87, 91, 109-111, 115, 121, 134-135, 139, 170, 179, 189, 197, 201-203, 205, 207, 251-252, 259, 266-267, 281, 287-288, 294-295, 297, 303, 306
- Noteć rz. 21
- Nowa Dąbrowa 151, **208**
- Nowe Gorzycko 42, 89, **92**, 94, 105-106, 199
- Nowiny 122
- Nowotomyski Sandr 12, 17, 158
- Nowy Folwark 199
- Nowy Młyn (koło Mościejewa) **61**, 151, 291
- Nowy Młyn Dormowo **95**, 199
- Obelżanki 35
- Obierznie jez. 42, 56, 162-163
- Oborniki m. 18, 22, 36, 100
- Obra rz. 10, 36, 38, 42, 44, 228-229, 247, 249
- Obrzańskie jeziora 27
- Obrzycko m. 35, 50
- Oczmiech uroczysko 52, **56**
- Okrągłe Jez. **83**
- Olendry 288, 291
- Olesin 117
- Olkusz 283
- Orle 26
- Orzeszkowo 44-45, 57, **62**, 108, 150-152, 154-155
- Osiecznica rz. zob. Oszczynica
- Ostrowo jez. 21, 52, 57
- Oszczynica (Osiecznica) rz. 58, 63, 106, 287, 291
- Otorowo 44
- Pakawie 51, 52, 60, **64**, 116, 300

- Papiernia leśn. 83, 129
 „Papiernia” rez. (projektowany) 24, 83
 Pary uroczysko **82**
 Piaski (przedmieście Sierakowa) 65,
 66, 101, 266, 281, 288-289, 291
 Piaskowe Jez. **72**, 103, 289, **306**
 Pięcniewo jez. 53, 97, **99**, 105, 247,
 251
 Piłka k. Miał 50, 66
 Piotry 104
 Pławisko 101,
 Plesno jez. zob. Płytkie Jez.
 Płock 94
 Płotkowe Jez. zob. Płytkie Jez.
 Płytkie Jez. (koło Dormowa) **92**, 199
 Płytkie Jez. (koło Strych) zw. też Płot-
 kowym lub Plesno **215**
 Pniewy jez. 13, 216-217, **227**, 230
 Pniewy m. 7, 11, 25, 27-30, 32, 37-
 38, 41-42, 44-46, 52-53, 55, 57,
 59, 61, 102, 108, 116, 117, 122-
 -123, 125-128, 139, 141, 144,
 162-163, 165, 169-170, 212, **215-**
227, 229-230, 232, 265
 Popowo 44, 78-79, 103, 290
 Posadowo 44
 Potrzebowice 22
 Poznań m. 14, 22, 27, 29, 32-33, 35,
 38-39, 41-42, 44, 50, 89-90, 93-95,
 100, 108-110, 112, 119, 123, 125,
 130, 133, 142, 145, 150, 151, 154,
 157-158, 164, 167, 178, 181, 193,
 196-201, 212-214, 216-219, 221,
 225, 227-228, 230-233, 236, 241-
 -242, 247, 254, 257, 259, 261-
 -267, 270-271, 273-274, 276, 283,
 286, 304-306
 Poznańskie Pojezierze 10
 Półko 52, 57, 151, 214
 Proboszczowskie Jez. 198, 200, 234,
 244, 247, 249
 Prusim 28, 39, 41-43, 47, 50-51, 74,
 75, 77-81, 84, 86, 101, 103, 113-
 -114, 150-151, 209, 211, **231**,
 290-291, 301, 306
 Przedlesie 71, 198, **203**
 Przemysł **80**, 103, 290-291, 293
 Przydrożne Jez. **99**, 105, 247, 249
 Przyspa g. 199, 249
 Przytoczna 37, 42, 44, 104, **232**, 248,
 253
 Przytoczno jez. 232
 Psarskie 44, 100, 145, **216**
 Psarskie Jez. 58, 216
 Pszczew 7, 12, 23, 27-28, 34, 36-38, 40,
 42-44, 46-47, 50-51, 53, 89-90, 96-
 -101, 104-105, 161, 170, 198-199,
233-239, 241-249, 250-251, 304
 Pszczewski Oz 96, 97, 247-250
 Pszczewski Park Krajobrazowy 6, 24,
 83, 133, 159, 200, 209, 246-249,
 258
 Pusie uroczysko 60
 Pustelnia leśn. 52, **64**, **116**, 288
 Pusty Młyn **82**
 Putnik jez. 70, 73, 75, **113**, 290
 Radgoskie Jez. 13, 19, 71, 197-198,
 203-**204**, 206-207
 Radgoszcz 52, 70-71, 103, 105, 134,
 198, 202-204, 206-207, 253
 Radusz 30-31, 69, 71, 101, 134, 203,
251, 252-253
 Radziszewskie Jez. 64, **116**, 117, 288
 Rokitno 7, 11, 42, 44, 46-47, 100,
 105, 162, 203, 248, **253-255**,
 257-259
 Rokitno jez. 248, **253**, **258**
 Rozbitek (d. Rozbratanie) 18, 46, 77,
 151, **155-156**, 158
 Róża 141
 Rudka 230
 Rybojady 237, **151**
 Rybojady jez. 101, 105, 249
 Ryżyn 27, **63**, 101, 105, 118, 141,
259

- Rzecin 36
- Samita leśn. 101, 110, 288
- Sierakowski Park Krajobrazowy 6, 25, 117, 151, 170, 200, 230, 288-291
- Sierakowo 261,
- Sieraków m. 5, 7, 10, 17, 19, 20-22, 26-35, 37-38, 40-42, 44-47, 50-52, 58, 60-68, 70-72, 74, 76-77, 79-80, 85, 100-106, 109-111, 114-115, 117-118, 125, 134-135, 141-144, 150, 151, 162, 164-169, 176, 178, 183, 190, 197-198, 200, 202, 204, 216, 218-219, 231, 251, 257, **259-267**, 270, 273-284, 286-291, 293-295, 297-300, 305-306
- Sierz 44, 249
- Sierczynek 249
- Silna 44, 101, 104-105, 249
- Silna Duża jez. 249
- Silna Nowa 101, 249
- Skrzydłewo 127, 172, 199-200, 290
- Stodowy Młyn **89**
- Smolonki uroczysko **82-83**
- Solecko jez. **301-302**
- Sowia Góra (wieś) 7, 30, 39, 50, 51, 53, 86-87, 204, **301-302**, 304
- Sośnia 291
- Sprzecznno **76**, 291, 293
- Stabno jez. 249
- Stara Dąbrowa 39, 56, 151
- Stare Gorzycko zob. Gorzycko
- Stara Jabłonka 44, 101
- Stary Licheń 255
- Stary Młyn (koło Kwilcza) 151
- Stary Młyn (koło Mościejewa) 151, 291
- Stary Młyn Dormowo **95**, 199
- Sterki **94**, 198-199
- Stoki 44, 104, 199, 203, 249
- Stołuń 42, 44, 97, 100, 105, 234, 236, 248-249, 250, **251**
- Stołuńskie (Stołuń) Jez. 248
- Strychy 53, 90, **96**, 304
- Strzyżmin 59, 117
- Szarcz 14, 34, 44, 53, 96-97, 99, 100, 104-106, 233, 235-237, 248-251, 304
- Szarcz jez. 41, 233-234, 237, 245-**250**
- Szarcz Mały
- Szeken Duży jez. **72**, **134**, 203
- Szenińskie Jez. **134**, 197-198
- Szostaki leśn. 35
- Szubienicza Góra **99**, **244**, 304
- Szwedzka Góra g. **92**
- „Szwedzkie Góry” grodzisko 224
- Śrem (wieś) **79**, 102-103, 106, 290-291
- Śremskie Jez. 14, 20, 70, **73**, 75, **79**, 103, 111-**113**, 290
- Środkowe Jez. **72**, 198-199
- Śródka 17, 26, 46, 52, 58-**60**, 117, 302
- Świechocin 42, 91, 101, 105, 199, 239, 249
- Świechocińskie Góry 12, 199, 247, 249
- Świniary 44
- Toruńsko-Eberswaldzka Pradolina 10, 12
- Trębacza Góra g. **97**, 248
- Trzciel m. 38, 98, 44, 51, 101, 105, 233-234, 238, 244, 247, 249, 215
- Trzy Tonie jez. **98**, 249, 250
- „Trzysta Móg” las 92, 198-199
- Trzy Osty stawy 198-199
- Tuchoła **60**, 61, 101, 125, 288-289, 300
- Tuczepy 32, 104, 151, 209, 211
- Tuczno jez. 89-**90**, 123, 125, 198, **215**
- Upartowo 76, 101, 105, 290-291

- Urbanówko 101, 151
- „Wanda” kopalnia 69, 289
- Warta rz. 7, 11-13, 16, 19, 21, 27, 29, 30, 38, 43-44, 59-60, 64-67, 70-71, 77, **85-86**, 89, 91, 96, 106, 110, 115-116, 121-122, 125, 135, 171-173, 183-185, 189-190, 194, 196-198, 200, 202-204, 206-207, 214-215, 218, 229, 233, 259-262, 264, 266, 275, 279, 281-282, 285, 287-290, 294-295, 303, 305-306
- Wartosław 44, 64, 102
- Wędomierz jez. 42, 247, 249-251
- Widzno jez. **299**
- Wiejce 42, 46, 202, 205, 206-207, **303**
- Wiejskie Jez. (zob. Gorzyckie Jez.)
- Wielka Góra Gołyń **99**
- Wielka Maszyna jez. zob. Mieszyn jez.
- Wielka Sowa g. 19, **87**
- Wielki Młyn **82**
- Wielkie Błota **99**
- Wielkie Jez. (koło Góry) 72, 251, 290-291, **299**
- Wielkie Jez. (koło Śródki) 14, 60, 119, **303**
- Wielkopolskie Pojezierze 5, 10
- Wielowieś 129, 174, 178, 196, 198, 200
- Wierzbno 18, 29, 32, 39, 40, 44, 50-51, 53, 80, 88-91, 93, 94-96, 161, 171, 198-199, 204, 215, 251, **304**
- „Wieżowa Góra” grodzisko 234, 245
- Wiktorowo 127, 129, 136, 200, 290
- Wilki stawy **95**, 198-199
- Winnogóra (Winnogórskie) jez. 53, **90**, **95-96**, 123, 198, 204, **215**
- Wituchowo 37, 46, 47, **56-57**, 151, **305**
- Wrony **98**, 104, 105
- Wspólne 214
- Wysoka Góra g. 43, **97**, 233-234, 249
- Zajączkowskie Jez. 58
- Zaleszczyki 283
- Zamczysko grodzisko 123,
- Zamorze 53, 102, 230
- Zamyślin 15, 207
- Zatom Nowy 44, 67, **69**, 71, 103, 105, 144, 198, 200, 289, **306**
- Zatom Stary 32-33, 50-53, 66, 68-71, 74, 77, 80, 86, 101, 129, 133, 141, 150, 179, 200, 204, 231, 265, 281, 289-290, 301, **305-306**
- Zawada 151, 290
- Zbigniewo leśn. **64**
- „Zbójcka Góra” grodzisko (koło Muchocina) **91**, 198, 215
- Zdręczno jez. **83**
- Zemsko 27, 172, 203, 253
- Zębowo 44, 213
- Zielomyśl 97, 236, 248
- Zielona Chojna 18-19, 85
- Zwierzyniec leśn. **71**
- Żmijowiec leśn. **87**, 122
- Żółwin 105

Spis treści

Od autora	5
Zasięg terytorialny i układ przewodnika	7
O Pojezierzu ogólnie	9
Niecو geografii	10
Świat roślin i zwierząt	16
Z przeszłości.	26
Trochę statystyki, czyli oblicze współczesności	37
Informacje praktyczne	41
Co i gdzie zwiedzać	43
Szlaki turystyczne	49
Szlaki piesze.	50
Szlaki kolarskie	99
Turystyka motorowa	105
Turystyka wodna.	106
Turystyka narciarska	106
Encyklopedia krajoznawcza Pojezierza	107
Ważniejsza literatura	307
Spis rycin	309
Notki biograficzne	310
Skorowidz nazw geograficznych	311

Szczególne podziękowania za udzieloną pomoc przy pracach nad przewodnikiem i wsparcie finansowe składamy:

Starostwu Powiatowemu
w Międzychodzie

Urzędowi Gminy
Chrzypsko Wielkie

Urzędowi Gminy Kwilcz

Urzędowi Miasta
i Gminy Międzychód

Urzędowi Gminy Pszczew

Urzędowi Gminy Sieraków

P u s z c z a N o t e

MIĘDZYCHÓD

MIĘDZYRZECZ

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA
PUBLICZNA W POZNANIU

140891

000-140891-00-0

ISBN 978-83-60746-70-7

9788360746707